

ตารางที่ 9: แสดง การเลี้ยงสัตว์ในพื้นที่ฟาร์มของชุมชนคดี

ชนิดสัตว์	จำนวนตัว	ขาย/บาท	หมายเหตุ
วัว	8	45,000	- สุกรพ่อพันธุ์ 1 ตัว แม่พันธุ์ 4 ตัว
สุกร	60	180,000	- เปิดขายได้ทั้งตัว เปิดและไก่ เปิด
เป็ด	50	3,000	ไก่จะขายให้เพื่อนบ้าน ตัวมีพ่อค้า
ไก่	100	9,000	ในเมืองมารับซื้อ
ปลา - ดุก	5,000	28,000	- ปลาเมื่อตัวโตแล้วจะจับขาย ขาย
- สวยงาม	5,000	10,000	เป็นกิโลแล้วแต่ชนิดปลา
- ไน, นิล	5,000	5,000	- กบจะจับตัวที่โตขาย (ขายเป็นตัว)
กบ	-	3,000	- ห่านไม่มีตลาด (ไม่มีคนนิยมกิน)
ห่าน	20		
รวม		<u>280,000</u>	

ตารางที่ 10: แสดง ช่วงระยะเวลาการปลูกและการให้ผลผลิตในรอบปี

ชนิด	ระยะเวลาที่เหมาะสม	หมายเหตุ
ผักกาด	ตุลาคม-มกราคม	- ผักกาด, ผักคะน้า, พักทอง เป็นต้น
ผักคะน้า	พฤษจิกายน-มกราคม	เหมาะสมที่จะปลูกในช่วงที่อากาศเย็น
ผักหวาน	เมษายน-พฤษภาคม	อายุปลูกถึงเก็บเกี่ยว 30-45 วัน
พริก	มิถุนายน-กันยายน	- ผักหวานเป็นไม้ยืนต้นให้ผลผลิต
มะเขือ	พฤษภาคม-กันยายน	ในช่วงร้อนต้นฝน
ถั่วฝักยาว	กันยายน-มกราคม	- มะเขือ, ผักปรัง, ตะไคร้, พริก เป็นต้น
ชะอม	พฤษภาคม-กันยายน	สามารถมีอายุข้ามปีได้ แต่ไม่ควร
ผักปรัง	พฤษภาคม-กันยายน	เกิน 2 ปี ให้ผลผลิตในช่วงฤดูฝน
ผักต้มลี	พฤษภาคม-กันยายน	- พืชผักทุกชนิดจะปลดภัยจาก
พักทอง	กันยายน-มกราคม	สารเคมี
ตะไคร้	มิถุนายน-กันยายน	

ตารางที่ 11: แสดงรายรับรายจ่ายในการผลิตของชุมชนในรอบหนึ่งปี พ.ศ.2542

รายรับ/บาท		รายจ่าย/บาท	
ขายผลไม้ทุกชนิดจากสวน	= 109,000	ค่าแรงงาน	= 15,000
ขายสัตว์	= 280,000	ค่าน้ำมัน	= 5,000
ขายพืชผัก	= 30,000	ค่าอาหารสัตว์	= 85,000
ขายกิงพันธุ์	= 10,000	ค่าอุปกรณ์การเกษตร	= 5,000
		ค่าก่อสร้างบ่อเก็บ	= 2,000
		ค่าพันธุ์ปลา	= 4,000
		ค่าวัสดุขยายพันธุ์พืช	= 1,000
รวม	429,000	ค่าไม่ໄค์ค่าต้นไม้	= 2,500
		รวม	119,000

ข้อมูลจากตารางที่ 8 – 11 ข้างต้นแสดงให้เห็นค่อนข้างชัดเจนถึงความสำเร็จของชุมชนใน การผลิตแบบเกษตรผสมผสาน การปลูกพืชหลากหลายชนิดและสายพันธุ์ ซึ่งแต่ละชนิดและสาย พันธุ์ให้ผลผลิตในเวลาที่แตกต่างกัน กล้ายเป็นหลักประกันความมั่นคงทางด้านอาหารและรายได้ ตลอดจนเปิดโอกาสให้ชุมชนสามารถจัดการกับแรงงานภายในครัวเรือนและแรงงานรับจ้างได้ อย่างมีประสิทธิภาพ รายได้จากการขายผลผลิตหลากหลายชนิดมีมากกว่ารายจ่ายถึงสี่เท่าตัว ทำให้ชุมชนได้รายมาเป็นตัวแบบของความสำเร็จ เกษตรผสมผสานของชุมชนได้รับเป็นที่สนใจของ ชาวบ้านในละแวกใกล้เคียง ทำให้มีการขยายผลไปยังเพื่อนบ้าน โดยเน้นการชุดสระ เลี้ยงไก่บน บ่อปลา การปลูกพืชผักสวนครัวและไม้ผล อีกทั้งมีการตั้งกลุ่มเกษตรยั่งยืน โดยมีชุมชน เป็นประธานกลุ่มเกษตรยั่งยืนนี้ในเวลาต่อมาได้รับความสนใจและทุนสนับสนุนจากกลุ่มอัย เมืองน่าน ทุนแคนนาดาฟันด์ และกองทุนสังคมของรัฐบาล ให้ขยายการทำงานและสมาชิกเพิ่มขึ้น เป็นลำดับ จนในปัจจุบันมีสมาชิกของกลุ่มกว่าสองร้อยครัวเรือน

นอกจากเกษตรยั่งยืนของชุมชนแล้ว ชาวนาบ้านหาดเค็ดอีกหลายคน เช่น พ่อสม พ่อ บุญมี และหวน ยังให้ความสนใจกับการอนุรักษ์และพัฒนาสายพันธุ์ข้าวและพืชพื้นบ้าน โดยทำ การทดลองข้าวนา เช่น ข้าวแพร์ ข้าวมหาวงศ์ ข้าวหอมทุ่ง ข้าวมะน้ำ และนำเข้าข้าวสายพันธุ์ พื้นบ้านไปทดลองผสมร่วมกับข้าวสายพันธุ์ส่งเสริม เช่น ข้าวขาว 6 กช 8 และกช 10 ผู้อาชญาอย่าง เช่นพ่อสมไม่เพียงมีความรู้แต่ถอนในด้านยาสมุนไพรและการรักษาพยาบาลพื้นบ้านเท่านั้น แต่ ยังมีความเชี่ยวชาญในเรื่องของการคัดเลือกสายพันธุ์ข้าว สามารถบรรยายลักษณะของข้าวแต่ละ

สายพันธุ์ ทั้งในเรื่องของรูปทรง ขนาด และสีของเมล็ด รวมทั้งปริมาณผลผลิต ความต้านทานโรค และเมล็ดของข้าวแต่ละสายพันธุ์

“ข้าวแต่ละสายพันธุ์มีลักษณะไม่เหมือนกัน บางพันธุ์ต้นใหญ่ สูง ให้พังเยอะ หมายความว่ารับประทานได้เป็นอาหารสัตว์และใช้ประโยชน์อย่างอื่น บางพันธุ์ให้ผลผลิตสูง บางพันธุ์ทนแล้งได้ดี บางพันธุ์ชอบน้ำ การมีสายพันธุ์ที่หลากหลายทำให้เราสามารถเลือกปลูกได้ตามสภาพพื้นที่ อากาศ และโรคเมล็ดที่เปลี่ยนแปลงไปในแต่ละปี การปลูกสายพันธุ์เดิมช้าแล้วช้าอีก ทำให้ข้าวเบื่อที่ ผลผลิตต่ำ ต้องใส่ปุ๋ยเพิ่มและเกิดเมล็ดระบาด”

ผู้อาชญาเช่นพ่อสมนี้เอง ที่ยังคงเก็บรักษาและปลูกสายพันธุ์ข้าวพื้นบ้านจำนวนหนึ่งสืบมา ทำให้การใช้ประโยชน์จากความหลากหลายทางพันธุ์รวมยังคงเป็นปฏิบัติการทางวัฒนธรรมที่ดำเนินสืบเนื่องต่อมายโดยไม่สูญหายไปจนหมดสิ้น เมล็ดพันธุ์พืชพื้นบ้านที่ชาวอาชญาสืบต่อและเก็บรักษา รวมทั้งความรู้ที่สั่งสมมาเนินนานแต่ครั้งบรรพบุรุษได้รับการสืบทอดและสานต่อโดยชาวนาสุ่นหนุ่มเช่นหวน ซึ่งเริ่มเรียนรู้เกี่ยวกับการคัดเลือกสายพันธุ์และการทดลองผสมพันธุ์ข้าวใหม่ๆ โดยการนำเอาสายพันธุ์พื้นบ้านหลากหลายชนิด ทั้งที่มาจากบ้านหาดเด็ดเอง และจากที่อื่นๆ มาผสมกับสายพันธุ์ส่งเสริม หวนได้สั่งสมประสบการณ์จากการเรียนรู้ และการศึกษาดูงานทั้งในและต่างประเทศภายใต้การสนับสนุนขององค์กรพัฒนาเอกชน และเริ่มนำเอาความรู้ที่ได้รับมาจุดประกายให้เกิดกระบวนการเรียนรู้ เกี่ยวกับความหลากหลายของสายพันธุ์พืช ให้ผลิตพื้นคืนกลับขึ้นมาใหม่ในชุมชนหาดเด็ด

การหานกลับของชาวนารายย่อย และการปรับเปลี่ยนที่ไร้และสวนให้กลับเป็นนาเพิ่มขึ้น เป็นผลส่วนหนึ่งจากความล้มเหลวของกระบวนการเข้าสู่การผลิตพืชพานิชย์ของชาวบ้าน ความลุ่มدونของราคากลางที่ก่อให้เกิดหนี้สิน ตลอดจน ปัญหาเศรษฐกิจระดับชาติที่เกิดจากฟองสบู่แตกในช่วงต้นปี 2540 ปัญหาต่างๆ เหล่านี้ทำให้ชาวนาในหลายพื้นที่ ต้องการขยายฐานการผลิตให้มีความหลากหลายและความยืดหยุ่นมากขึ้น เพื่อลดความเสี่ยงของการผลิตลง การลดต้นทุนการผลิตกล้ายเป็นปัจจัยสำคัญที่สร้างความมั่นคง และในกรณีของบ้านหาดเด็ด การใช้สายพันธุ์พืชพื้นบ้านตอบสนองต่อการลดต้นทุนการผลิตของชาวนาได้เป็นอย่างดี ในช่วง 2-3 ปีมานี้ ชาวนาบ้านหาดเด็ดเริ่มหันมาปลูกข้าวพื้นบ้านพันธุ์หอมทุ่ง ซึ่งมีลักษณะต่ำ ไม่ล้ม เก็บเกี่ยวง่าย มีภูมิต้านทานโรคได้ดี อีกทั้งให้ผลผลิตสูงและมีรสอ่อนๆ ครัวเรือน 4 ใน 5 ครัวเรือนหันกลับมาปลูกข้าวพันธุ์พื้นเมือง มีการปลูกข้าว ก. 10 คิดเป็นร้อยละ 10 ของพื้นที่ทั้งหมด ก. 6 ประมาณร้อยละ 7 ของพื้นที่ และ ก. 16 เพียงร้อยละ 3 ของพื้นที่เท่านั้น ที่เหลืออีกประมาณร้อยละ 80 ชาวบ้าน

หาดเด็คจะปลูกข้าวหอมทุ่งและข้าวแก้ว เป็นหลัก เมื่อปีที่ผ่านมา พื้นที่ปลูกข้าวพื้นบ้านมีมากถึง 700 ไร่ โดยข้าวหอมทุ่งให้ผลผลิตประมาณ 75 ถั่งต่อไร่ และข้าวขาว 10 ให้ผลผลิต 65 ถั่งต่อไร่

สายสัมพันธ์ระหว่างความหลากหลายทางพันธุกรรมพืช กับ ความอยู่ดีกินดีและวิถีชีวิต ของชุมชนบ้านหาดเด็ค ทำให้เราได้รับรู้บทเรียนเกี่ยวกับปัญหาชีวิธีในการปรับตัวของชุมชนในเมือง ที่แตกต่างออกไป แม้ว่าประเทศไทยจะได้ชื่อว่าเป็นผู้ผลิตข้าวรายใหญ่ของโลก เป็นแหล่งหรือถิ่นกำเนิดของการเพาะปลูกข้าวมาแต่โบราณและมีความหลากหลายของสายพันธุ์ข้าวมากที่สุดแห่งหนึ่งของโลก แต่ชีวิตของชุมชนที่ปลูกข้าวกลับต้องเผชิญหน้ากับความลุ่มลอน ผกผัน และการต่อสู้เพื่อเอาตัวรอดในรูปแบบที่แตกต่างกันออกไป ในขณะที่ชุมชนบางแห่งเลือกที่จะลงทะเบียน และหมู่บ้านเพื่อออกใบอนุญาตจ้างในเมืองทำในลักษณะที่ถาวร แต่ชุมชนบ้านหาดเด็คบางส่วน เลือกที่จะปลูกพื้นภูมิปัญญาเดิมของบรรพบุรุษ หวานคืนสู่ที่นา ปรับปรุงภูตสภាពแผลล้อมและระบบนิเวศเกษตร เพื่อผลิตข้าวสร้างความมั่นคงให้กับครอบครัว ทำการผลิตในรูปแบบที่หลากหลาย ควบคู่ไปกับการทำนาจ้างนักภาคเกษตรหลังฤดูทำนาเพื่อหารายได้ที่เป็นเงินสดไปพร้อมกัน

การเปลี่ยนแปลงของทรัพยากรพันธุกรรมในสังคมชุมชน จึงไม่ได้เป็นไปในลักษณะที่เหมือนกันไปหมดในทุกพื้นที่ หรือมีลักษณะเป็นการเปลี่ยนแปลงแบบเส้นตรง จากการใช้สายพันธุ์พื้นบ้านที่หลากหลาย “ไปสู่การใช้สายพันธุ์ส่งเสริมและการเพาะปลูกพืชเชิงเดี่ยวเหมือนๆ กันไปหมด ความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนกับทรัพยากรพันธุกรรมมีการเปลี่ยนแปลงไปตามเงื่อนไขและสภาวะภารณ์ ที่ไม่จำเป็นต้องนำไปสู่การสถาปัตย์ของสายพันธุ์พื้นบ้านทั้งหมดเสมอไป ในทางตรงกันข้าม สายพันธุ์และภูมิปัญญาความรู้อาจได้รับการพัฒนาให้คืนสู่ชุมชนอีกรั้งหนึ่ง

การลดลงของความหลากหลายทางชีวภาพและทรัพยากรพันธุกรรม มิได้เกิดจากการแทนที่ของสายพันธุ์ส่งเสริมแต่เพียงอย่างเดียว แต่เกิดจากเงื่อนไขปัจจัยที่หลากหลายและซับซ้อน ไม่ได้เกิดจากการพัฒนาที่เน้นการปลูกพืชเชิงเดี่ยว และการปลูกพืชโดยคำนึงถึงการใช้เวลาเพาะปลูกที่สั้นที่สุด ซึ่งทำให้เกิดข้อจำกัดในการใช้สายพันธุ์พืชพื้นบ้านที่มักต้องการเวลาในการเจริญเติบโตนานกว่า การลดลงของความหลากหลายทางพันธุกรรมยังเชื่อมโยงกับการใช้ที่ดินเพื่อการเพาะปลูกอย่างเข้มข้น จนทำให้ดินเสื่อมสภาพและนำไปสู่การใช้ปุ๋ยและสารเคมีเพิ่มขึ้น การเสื่อมสภาพอุดมสมบูรณ์ของผืนดิน กลายเป็นข้อจำกัดสำคัญของการปลูกพืชพื้นบ้านซึ่งไม่ตอบสนองต่อการใช้ปุ๋ยเคมี การลดลงของความหลากหลายทางชีวภาพยังเชื่อมโยงกับการจัดการพื้นที่ในไร่ (farm space) ในลักษณะเชิงเดี่ยว ขาดความยืดหยุ่นชับช้อน การผลิตผสานและเกื้อกูลของสังคมพืชหลากหลายชนิด การปลูกพืชพานิชเชิงเดี่ยว ทำให้การจัดการพื้นที่

ໄວ່ນາ ຕອບສອນອັດຕະການວ່າຈ້າງແຮງງານແລກງານຜົນລົງໃນລັກຊະນະທີ່ທໍາໃຫ້ຈໍາເປັນຕ້ອງທຳການເພັບປຸງ
ດ້ວຍຄວາມຮວດເວົວ ການເຂົ້າສູ່ຮະບບຸຕາດທໍາໃຫ້ໝາວນາເຮີມມີຄວາມເຄີຍດຈາກການບວບຮາງຈັດການ
ໜີ້ສິນ ການຜົນລົງຍ່າງເຂັ້ມຂັ້ນນຳໄປສູ່ກາຈັດຕາຮາງເວລາເພັບປຸງອ່າງຕ່ອນເນື່ອງຈົນທໍາໃຫ້ໝາວນາຕ້ອງ
ທຳການໜັກ ໄນມີເວລາເຫັນວ່າສຳຫັບການເຮືອນຮູ້ ການຄົ້ນຄວ້າທົດລອງ ແລະການປັບປຸງສາຍພັນຮູ້
ເປັນພື້ນຖານຂອງກຸມືປົມໝາທ້ອງຄືນມາແຕ່ເດີມ

ແນ່ກ່ຽວນັ້ນກີ່ ການພົບພື້ນຂອງສາຍພັນຮູ້ພື້ນບ້ານແລກວາມສົມພັນຮົວ່ວ່າງໝາວນາກັບ
ທັກພາກພັນຮູກຮ່ວມໃນບ້ານຫາດເຕັດ ກົມືໄດ້ປ່ອງບອກອານາຄົດທີ່ແນ່ອນອັນຫັດເຈັນ ແນ່ວ່າໝາວນາຮາຍຍ່ອຍ
ນັບສົບຮາຍໃນບ້ານຫາດເຕັດຈະເຮີມຫວັນກັບມາປຸງຂ້າວພື້ນບ້ານ ແລະພົບພື້ນກາຈັດການຜົນລົງໃນ
ລັກຊະນະທີ່ຢືດໜ່າຍເພີ່ມຂຶ້ນ ເພື່ອຕອບສອນອັດຕະການພົນລົງທີ່ທຳການຫລາຍມາກັບຂຶ້ນ ແຕ່ ຄວາມຫລາຍ
ຫລາຍຂອງທັກພາກພັນຮູກຮ່ວມແລກຮະບວນການເຮືອນຮູ້ແລກຜົນໃໝ່ຂອງກຸມືປົມໝາທ້ອງຄືນ ກີ່ຢັງຄົງ
ໄນ້ມີສັດຍະນັກໃນສົມພັນຮູກຮ່ວມ ຜູມໜັນຫຼັບກັບທັກພາກຮ່ວມຫາຕີ ຄວາມສົນໃຈແລກ
ສັກຍາພາບຂອງໝາວນາໃນກາຈັດການທັກພາກພັນຮູກຮ່ວມມີຄວາມແຕກຕ່າງໜາກໜາກກັນອອກໄປໃນ
ແຕ່ລະກຸ່ມສູ່ສັນະ ພາວນາທີ່ມີສູ່ສັນະຄ່ອນຂ້າງດີ ມີທີ່ດິນທຳກິນເປັນຂອງຕົນເອງ ຮ່ວມທັງໝາວນາລາງທີ່
ສາມາດຈັດການປົມໝາທ້ອງຄືນແລກກາຈັດການທັກພາກພັນຮູກຮ່ວມ ໃນຂະນະທີ່ໝາວນາລາງທີ່ຢັງຄົງມີໜີ້ສິນ
ຕລອດຈົນໝາວນາຈົນແລກໝາວນາໄວ້ທີ່ດິນ ເປັນກຸ່ມທີ່ໄມ່ສົນໃຈກຸມືປົມໝາທ້ອງຄືນແລກທັກພາກ
ພັນຮູກຮ່ວມ ແລະສູ່ມີເສີຍສັກຍາພາບໃນການເຮືອນຮູ້ແລກກາຈັດການທັກພາກຮ່ວມໄປຢ່າງຮວດເວົວ ປາຍໄດ້
ເງື່ອນໄຟທີ່ແຕກຕ່າງກັນອອກໄປ ເຊັ່ນ ບາງຮາຍຂາດທີ່ດິນທຳກິນ ເປັນຕົ້ນ ການຂາດແຄລນທີ່ດິນ ປົມໝາການ
ຈັດການແຮງງານ ແລກການເຂົ້າສົ່ງແລ້ວທຸນແລກສິນເຊື້ອ ກລາຍເປັນປັຈຈັກທີ່ມີຄວາມສຳຄັນສຳຫັບໝາວ
ນາກຸ່ມນີ້ມາກວ່າທັກພາກພັນຮູກຮ່ວມ

ການປຸງພື້ນເພື່ອຂາຍ ອ້ອງທີ່ຫຼູ້ສັກດີເຮືອກວ່າ “ການປຸງໃຫ້ຄົນອື່ນກິນ” ນຳໄປສູ່ກາຈັດການຜົນລົງ
ແລກແຮງງານໃນລັກຊະນະທີ່ພື້ນພົງກາຍນອກມາຍິ່ງຂຶ້ນເຮື່ອຍ່າ ການຜົນລົງໄດ້ວັບອີທີ່ພົບຈາກຮູ້ກິຈການ
ເກະຕົກ ແລະຄວາມຕ້ອງກາງຂອງຕາດ ທີ່ຈຶ່ງລ້ວນແລ້ວແຕ່ລົງຜົນລົງຕ່ອງຄວາມຫລາຍຂອງສາຍພັນຮູ້ພື້ນ
ບ້ານ ຄວາມເສື່ອມໂທຮມຂອງທີ່ດິນ ໂດຍເຂົ້າສົ່ງຍິ່ງທີ່ໄວ້ອ້ອງທີ່ດອນ ເປັນປັຈຈັກສຳຄັນອີກປະການນີ້
ທີ່ທໍາໃຫ້ການເພັບປຸງພື້ນບ້ານໄມ້ໄດ້ຜົນແລກນຳໄປສູ່ກາງທອດທີ່ສາຍພັນຮູ້ພື້ນບ້ານ ຍິ່ງໄປກວ່ານັ້ນ
ການທີ່ໝາວນາໃນພື້ນທີ່ຕ່າງໆ ແຂົງໜ້າກັບສະຕາກຮມເດືອກກັນ ນັ້ນຄື່ອງ ອານີສົງຮູ້ຂອງການພັດນາທີ່ນຳ
ໄປສູ່ການຜົນລົງເຫັນພານີ້ຍີ້ ຄວາມລຸ່ມດອນຜັນພວນຂອງຮາຄາຜົນລົງ ວັງຈັກຂອງໜີ້ສິນ ແລກການເຂົ້າສູ່
ຕາດແຮງງານຮັບຈ້າງ ສົ່ງຜົນໃຫ້ການແລກປັບປຸງສາຍພັນຮູ້ຮ່ວ່າງໜູ່ບ້ານແລກກຸ່ມຫາຕີພັນຮູ້ຕ່າງໆ ລດ
ລົງຍ່າງຮວດເວົວ

อย่างไรก็ตาม ขบวนการทางสังคมเพื่อการพลิกฟื้นความหลากหลายของสายพันธุ์พืชพื้นบ้านและเกษตรยั่งยืนในบ้านหาดเด็ด แสดงให้เราเห็นว่า ความหลากหลายทางชีวภาพไม่จำเป็นต้องตัดตอย่างเพร่กระจาดของผลิตเชิงพาณิชย์ การเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรมในสังคมชุมชนภาคเหนือมีลักษณะของการผสมผสาน การเลือกสรร และมีได้เกิดขึ้นเป็นส่วนตัวในรูปแบบและลักษณะที่เหมือนกันไปหมด ในบางจุดและบางแห่ง เรายังคงพบเห็นชุมชนชุมชนยังคงมีความต่อเนื่องอยู่เพื่อเรียกร้องเอกสารทางการผลิต และการควบคุมชะตาชีวิตของตนเอง ผ่านการผลิตข้าวของประเทศนี้และการประยุกต์ใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่น เพื่อจุดประกายกระบวนการเรียนรู้เกี่ยวกับสายพันธุ์พืชและการผลิตในภาคเกษตร ในลักษณะที่ยึดหยุ่นหลากหลายและมีพลวัต

เสียงของนักจัดการทรัพยากรพันธุ์รวมเหล่านี้ เพรียกร้องให้เราเข้าใจว่าความมั่นคงของเศรษฐกิจชุมชน มิได้วางอยู่บนพื้นฐานของรายได้ที่เป็นเงินสดแต่เพียงอย่างเดียว หากแต่ยังวางอยู่บนพื้นฐานของความหลากหลายของทรัพยากรพันธุ์รวม ความอุดมสมบูรณ์ของธรรมชาติและลักษณะ และการปรับตัวของภูมิปัญญาท้องถิ่นให้สอดคล้องกับสถานการณ์ เงื่อนไข และบริบทที่เปลี่ยนแปลงไปในการสืบทอดและผลิตข้าวสำหรับการตัดสินใจและการควบคุมการผลิตและวิถีชีวิตของตน

บทที่ 5

ผลวัตของเศรษฐกิจชุมชนชาวนาพื้นราบ

สังคมชาวนาเป็นประเด็นเชิงทฤษฎี และหน่วยการวิเคราะห์ที่ได้รับความสนใจจากนักมนุษยวิทยามาเนื่นนานนับศตวรรษ แม้ว่าความสนใจจะแตกต่างกันออกไปในหลายแง่มุม เช่น ความเป็นชาวนาที่ผูกพันกับวิถีชีวิตและความเป็นชนชาติ (Leach 1954) เทคนิคในการควบคุมน้ำ (Wittfogel 1957) ระบบการผลิต (Eggan 1941, Conklin 1957, Freeman 1955, Geddes 1954, Wolf 1966) ระบบบินเวศ (Burling 1965) เทคโนโลยีการผลิต (Geertz 1963, Tanabe 1981, 1994) และการเปลี่ยนแปลงของสังคมชาวนา (Gulliver 1965, Hobsbawm 1970) เป็นต้น ในสังคมไทย การศึกษาระบบเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรมของชุมชนชาวนา เริ่มต้นขึ้นอย่างจริงจังในช่วงหลังสงครามโลกครั้งที่สอง ภายใต้การบุกเบิกของ洛維สตัน ชาร์ปและคณะจากมหาวิทยาลัยคอร์แนล (Sharp et al. 1953) รวมทั้งงานรุ่นบุกเบิกชื่นสำคัญ เช่น de Young (1955), Janlekha (1955), Kaufman (1960) และ Kingshill (1965) เป็นต้น

ในขณะที่งานวิจัยรุ่นบุกเบิก มักให้ภาพของชุมชนชาวนาในลักษณะที่หยุดนิ่ง เรียบง่าย และสมานฉันท์ ระบบเศรษฐกิจและการผลิตทางอยู่บนพื้นฐานของแรงงานในครัวเรือน ซึ่งเป็นทั้งหน่วยการผลิตและการบริโภค งานวิจัยทางมนุษยวิทยาแนวใหม่ๆ เริ่มให้ความสำคัญกับการเปลี่ยนแปลง ทั้งในด้านของเศรษฐกิจชุมชน วิถีการผลิตและกระบวนการถูกดูดซึมเข้าสู่ระบบ ทุนนิยมโลก ภายใต้อิทธิพลของรัฐและกลไกตลาด ซึ่งส่งผลกระทบต่อระบบการผลิต การจัดการแรงงาน การแลกเปลี่ยนผลผลิต ระบบกรwmสิทธิ ความหลากหลายของอาชีพ และความแตกต่างทางชนชั้น และในด้านของการปรับตัวทางวัฒนธรรม หรือประสบการณ์ในการปรับตัวและการต่อสู้ของชาวบ้าน ในบริบทของความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนชาวนาภิวัฒน์กับโลกภิวัฒน์ ซึ่งมีรูปแบบที่ซับซ้อนและแตกต่างหลากหลายกันออกไป

รายงานวิจัยบันทึกนี้ นำเสนอการศึกษาพัฒนาการและผลวัดของเศรษฐกิจชุมชน ชุมนาภาคเนื้อด้วยทำการศึกษาการเปลี่ยนแปลงในหมู่บ้านชุมชน 4 แห่งที่เคยมีนักวิชาการศึกษา เอก้าไว้ในช่วงห้าสิบปีมานี้ ได้แก่ (1) บ้านสันปิง ในเขตอำเภอแมริม จังหวัดเชียงใหม่ ชั่งจอห์น เดอยัง (de Young 1955) เดย์ศึกษาเอก้าไว้เมื่อห้าสิบปีก่อน (2) บ้านกู่แดง อำเภอสารภี จังหวัดเชียงใหม่ ชั่งคอนราด คิงชีล (Kingshill 1965), แจ็ค พอตเตอร์ (Potter 1976) และวีระสิทธิ์ (Werasit 1988) เดย์ศึกษาไว้เมื่อสิบ สามสิบและยี่สิบปีก่อน (3) บ้านปิง อำเภอเชียงคำ จังหวัดพะเยา ชั่งไม่เคิด มอร์แมน (Moerman 1968) เดย์ศึกษาเอก้าไว้เมื่อเกือบสิบปีมาแล้ว และ (4) บ้านสันปิง อำเภอแม่ร่อง จังหวัดเชียงใหม่ ชั่ง พอล โคเอน (Cohen 1981) และอาันันท์ กาญจนพันธุ์ (Anan 1984) เดย์ศึกษาไว้เมื่อยี่สิบปีที่ผ่านมา

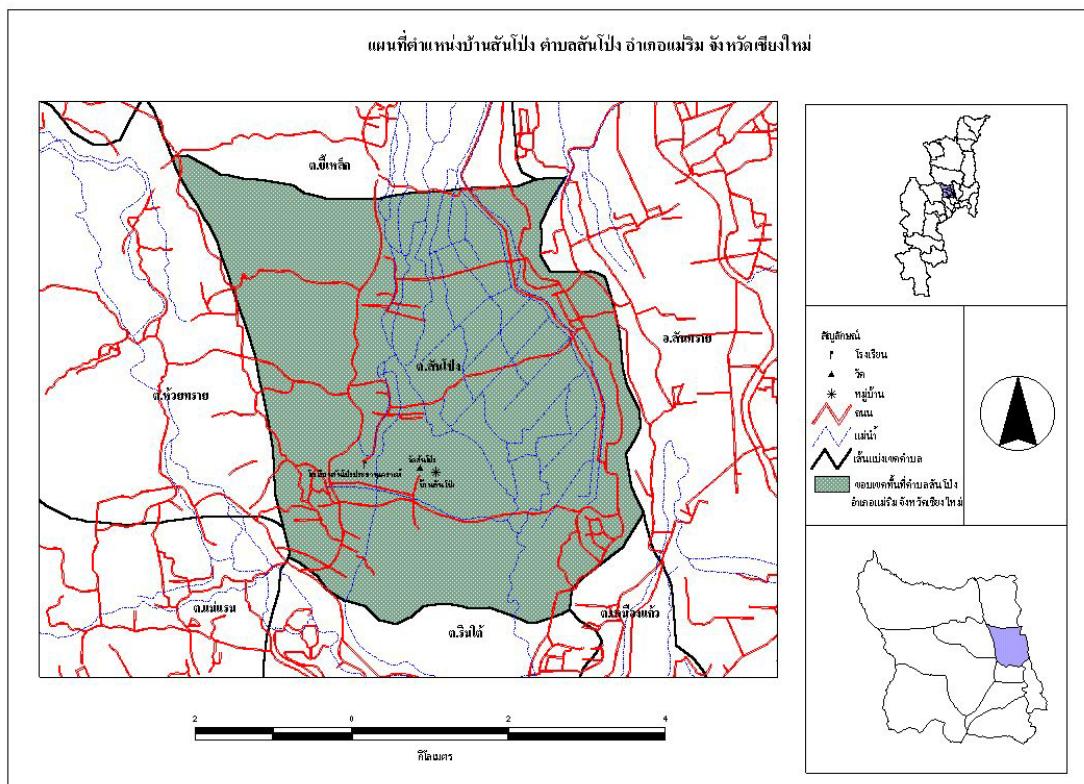
รายงานวิจัยในบันทึกนี้ มิได้ต้องการนำเสนอเนื้อหาหรือภาพของหมู่บ้านทั้งสี่แห่งโดยละเอียด ไม่ว่าจะเป็นในเรื่องของระบบการผลิตหรือวิถีชีวิตของชุมชน เพราะผู้อ่านเองย่อมกลับไปทำงานดังเดิมอ่านได้เมื่อยกนัก หากแต่จุดหมายสำคัญในบันทึกนี้ต้องการมุ่งเน้นการทำความเข้าใจ กับการเปลี่ยนแปลง ประสบการณ์และรูปแบบของการปรับตัวของชุมชนในรอบห้าสิบปีที่ผ่านมา เพื่อทำการเปรียบเทียบและนำเสนอผลวัดของเศรษฐกิจชุมชนชุมนาภาคเนื้อต่อไป

บ้านสันปิง แมริม

บ้านสันปิง อำเภอแมริม จังหวัดเชียงใหม่ นับได้ว่าเป็นหมู่บ้านชุมนาภาคเนื้อแห่งแรกๆ ที่มีนักวิชาการตัวตกลงทำการศึกษาเก็บข้อมูลสนานอย่างเป็นระบบ และเขียนรายงาน เกี่ยวกับวิถีชีวิตของสังคมชุมชนในขณะนั้น จอห์น เดอยัง ทำงานวิจัยสนานที่บ้านสันปิงเป็น เกلافาลายเดือนในระหว่างปีค.ศ. 1948-49 แต่ไม่ได้อธิบายว่าทำไม่เข้าใจเลือกทำงานสนานที่ หมู่บ้านแห่งนี้ เดอยังเขียนในบทนำของหนังสือว่า ในเวลานั้น ชุมชนชุมนาภาในที่ราบลุ่มภาคกลาง ชั่งลอริสตัน ชาร์ป กำลังวางแผนทำการศึกษาอยู่ กำลังอยู่ในช่วงเปลี่ยนผ่านเข้าสู่ระบบการผลิต แบบการค้า ซึ่งส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงชีวิตทางเศรษฐกิจและสังคมของชุมนาอย่างมาก (de Young 1955: vi) เข้าต้องการเรียนรู้เกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในสังคมชุมนาไทย นับเนื่องแต่ต้นคริสตศตวรรษที่ 20 เป็นต้นมา เพื่อทำความเข้าใจเชิงเปรียบเทียบกับการศึกษา สังคมชุมนาจากแหล่งอื่นๆ และหาข้อสรุปเกี่ยวกับแบบแผนของการเปลี่ยนแปลงในสังคมชุมนา

หากแต่ภาพของบ้านสันปิงที่เราได้เห็นจากหนังสือของเดอยัง เป็นภาพกว้างๆ ของสังคม ชุมนาที่สงบนิ่ง เรียบง่าย เดอยังบรรยายภาพเกี่ยวกับการจัดตั้งค์กรสังคม วัดจักรของชีวิตชุมนา ตั้งแต่เกิด วัยเด็ก วัยรุ่น การแต่งงาน ไปจนถึงวัยชราและพิชีศพ วัดและอิทธิพลของพุทธศาสนาต่อ

ชีวิตของชาวนาสันไปง ตลอดจนบรรยายความสัมพันธ์ในเชิงกลไกระหว่างรัฐกับอำเภอและหมู่บ้าน โดยผ่านการเลือกตั้ง ระบบโรงเรียนและสาธารณสุข ส่วนที่น่าสนใจที่สุดในหนังสือเล่มนี้ น่าจะเป็นบทที่ว่าด้วยระบบการผลิตและการจัดการแรงงานในภาคเกษตร ซึ่งเดอยังพูดถึงการแลกเปลี่ยนแรงงาน และการว่าจ้างแรงงาน ซึ่งมีอยู่อย่างแพร่หลายในขณะนั้น รวมทั้งแรงงานอพยพจากอีสานที่เข้ามารับจ้างเก็บเกี่ยว โดยครัวเรือนกว่าร้อยละ 35 ของครัวเรือนบ้านสันไปงที่มีที่ดินมาก ต้องจ้างแรงงานเพิ่มในช่วงของการเก็บเกี่ยว หากแต่เดอยังมิได้ให้รายละเอียดหรืออธิบายเพิ่มเติมว่า การว่าจ้างแรงงานนั้นมีการจ่ายค่าตอบแทนเป็นข้าวหรือเป็นเงินสดและในอัตราเท่าไร ภาพที่เรามองเห็นจากภาระดูของเดอยัง เป็นภาพของชุมชนชาวนาที่หดดิ่ง ไม่มีปริบพทาง ประวัติศาสตร์ไม่มีข้อมูลเกี่ยวกับพัฒนาการของหมู่บ้าน ไม่มีการพูดถึงระบบเหมืองฝายที่เป็น หัวใจสำคัญของการผลิตในหมู่บ้าน หรือการพูดถึงระบบกรรมสิทธิ์ที่ดินในชุมชนแต่อย่างใด

การที่บ้านสันโป่งตั้งอยู่ติดถนนสายแมริม-เชียงใหม่ อยู่ห่างจากอำเภอแมริมเพียงสองกิโลเมตรและมีการคมนาคมที่ค่อนข้างสะดวก ทำให้สันโป่งได้รับอิทธิพลจากภายนอกอย่างรวดเร็ว แม้กระนั้นก็ต้องเปรียบเทียบกับหมู่บ้านและชุมชนเมืองเชียงใหม่อื่นๆ เช่นบ้านกู่แดงแล้วบ้านสันโป่งก็ยังคงความเป็นชุมชนชาวนาเอาไว้ได้ในระดับหนึ่ง ในปัจจุบัน บ้านสันโป่งมีจำนวนครัวเรือนทั้งสิ้น 210 ครัวเรือน มีประชากร 768 คน เป็นชาย 354 คน หญิง 414 คน หมู่บ้านตั้งอยู่บนพื้นที่ราบโดยมีทุ่นราษฎร์ล้อมหมู่บ้านไว้โดยรอบ และมีหมู่บ้านจัดสรรอยู่ใกล้กับบ้านสันโป่ง เมืองเชียงใหม่ค่อนข้าง คือคลานเข้ามาบินเค้นให้บ้านสันโป่งต้องปรับตัวไปอย่างไม่อาจหลีกเลี่ยงได้จากการสำรวจข้อมูลเศรษฐกิจสังคมของครัวเรือนจำนวน 164 ครัวเรือนในบ้านสันโป่ง พบว่า อาชีพหลักของครัวเรือนส่วนใหญ่ในปัจจุบันคือ อาชีพรับจ้างทั่วไป พบรถ 84 ครัวเรือนคิดเป็นร้อยละ 51 รองลงมาคือ อาชีพทำนาร้อยละ 19 รับราชการร้อยละ 13 ค้าขายร้อยละ 8 รับจ้างในภาคเกษตรร้อยละ 4 และทำงานโรงงาน 1 ครัวเรือน

การประกอบอาชีพรับจ้างของชาวบ้านส่วนใหญ่ แบ่งออกเป็นสองประเภทด้วยกัน ประเภทแรกเป็นงานรับจ้างในภาคธุรกิจเอกชน บริษัทห้างร้าน และลูกจ้างของสถานที่ราชการต่างๆ ในจังหวัดเชียงใหม่ และประเภทที่สองเป็นลูกจ้างงานก่อสร้างบ้านเรือนในตัวเมืองเชียงใหม่ ทั้งหมดเดินทางไปเข้าเย็นกลับ ลูกจ้างประเภทแรกมีความมั่นคงสูงกว่า มีงานประจำและมีเงินเดือนแน่นอน ส่วนประเภทที่สองมีงานสมำเสมอเป็นประจำเกือบตลอดทั้งปี ยกเว้นในช่วงฤดูฝน ส่วนอาชีพทำนามี พบว่าชาวบ้านร้อยละ 19 ยังคงทำงานทางด้านเกษตรเป็นหลัก แต่ส่วนใหญ่เป็นชาวนาเช่า ไม่มีที่ดินเป็นของตนเอง โดยเน้นการปลูกข้าวต่อชีวิตรับผลผลิตเร็วกว่าข้าวปี และปลูกถั่วเหลืองหรือมะเขือเทศหลังจากเก็บเกี่ยวข้าวแล้วเสร็จ เกษตรกรรายครัวเรือนหันไปทำงานรับจ้างทั่วไปในเมืองหลังฤดูทำนา

การเปลี่ยนแปลงกรรรมสิทธิ์ที่ดิน

โดยเนื้อแท้ความจริงแล้ว ที่นาของบ้านสันโป่ง ตั้งแต่ยุคที่เดอยังเข้ามาเก็บข้อมูลได้เปลี่ยนไปเป็นของคนนอกหมู่บ้านมาหลายชั่วอายุคน โดยส่วนใหญ่แล้วเจ้าของนาที่เป็นคนในเมืองมักมีที่นาหลายสิบไร่ ขณะที่เจ้าของนาที่เป็นคนบ้านสันโป่งมักมีนาไม่เกินสิบไร่ (de Young 1955: 75) เมื่อนำมาแบ่งครึ่งให้ลูกหลาน ก็จะเหลือเพียงคนละเม่ก้าไร่ บางครั้งที่นาครึ่งไม่เพียงพอ สำหรับทำกิน ชาวบ้านบังคับจึงขายที่นาให้กับคนฐานะดีในเมืองและเช่าที่นาเพื่อทำนาต่อไป แทน การเปลี่ยนแปลงกรรรมสิทธิ์ที่นาจึงหมุนเวียนเปลี่ยนมือกันไปจากคนในหมู่บ้านไปสู่คนนอกหมู่บ้านมากขึ้น ตั้งแต่เมื่อสามถึงสี่ชั่วอายุคนก่อน ในกรณีที่เจ้าของที่นาที่เป็นคนนอกหมู่บ้านขาย

ที่นาของตนเองให้กับคนอื่น ชาวนาเช่าในบ้านสันโปงก็หันมาเช่านากับเจ้าของนารายใหม่แทนเจ้าของนารายเดิมสืบไป

แม้ปัจจุบัน 60 เศษซึ่งครอบครัวเป็นคนบ้านสันโปงมาหลายชั่วคนเล่ากันว่า “คนรุ่นทวดและรุ่นหมื่นนั้น เมื่อนุกเบิกที่นาแล้วก็มักขายให้คนราย เนื่องจากมีลูกเยอะ บางบ้านมีข้าวไม่พอ กิน ก็ต้องขาย ที่นาสมัยก่อนไม่มีราคามากนัก” ที่ดินจึงเปลี่ยนมือจากชาวนารายย่อยไปเป็นของเจ้าที่ดินรายใหญ่อย่างง่ายดาย เจ้าของที่นารายใหญ่ในบ้านสันโปงตั้งแต่เมื่อร้อยกว่าปีก่อน คือ ขุนพัฒน์ ซึ่งมีที่นาบ้านร้อยไร่ในบ้านสันโปง ต่อมาก็มีบ้านสันโปงเสียชีวิต ที่นาลายเป็นมรดกสืบทอดสู่ลูกหลาน ซึ่งบางส่วนขายที่นาให้กับผู้อื่น ปัจจุบัน เจ้าที่ดินรายใหญ่คือ ครุไก่ อายุประมาณ 70 ปี ซึ่งเป็นหลานของขุนพัฒน์ มีที่นาให้คนในหมู่บ้านเช่าประมาณ 70-80 ไร่ และอีกรายคือ เจ้าของ ซึ่งเป็นคนแมริม มีที่นาให้คนสันโปงเช่ากว่าร้อยไร่

ในช่วงสองทศวรรษที่ผ่านมา การเปลี่ยนแปลงการถือครองที่ดินในบ้านสันโปงยังเกิดขึ้น ในสามรูปแบบด้วยกัน รูปแบบแรก เป็นการขายที่นาเพื่อแบ่งมรดก บางครัวเรือนเมื่อพ่อแม่เสียชีวิตลง พื้นท้องตัดสินขายที่นาด้วยเหตุผลต่างๆ เช่น ที่นาอยู่ไกล มีพื้นท้องหลายคนแต่ที่นาไม่พอแบ่งทำกิน เป็นต้น จึงตัดสินใจขายที่นามรดกนั้นและนำเงินมาแบ่งกันในหมู่พื้นท้อง การขายที่นาในลักษณะเช่นนี้เกิดขึ้นมากในช่วงปี 2520–2525 ซึ่งในช่วงเวลาสั้นราคาก็ขึ้นที่ดินตกประมาณໄร่ละ 5,000 บาท ชาวบ้านบางคนนำเงินส่วนแบ่งจากมรดก มาผูกกับเงินออมของตนเองเพื่อซื้อที่นาเพื่อใหม่ กลับบ้านสันโปงซึ่งมีราคาถูกกว่าเพื่อทำนาต่อไป ในขณะที่บางคนกล้ายเป็นชาวนาเช่า รูปแบบที่สอง เป็นการขายที่นาเพื่อนำเงินมาชำระหนี้ โดยมักขายให้คนรู้จักดีในเมืองและเช่าที่นาเพื่อเดิมเพื่อทำนาต่อไป บางส่วนขายที่นาให้คนในหมู่บ้านและคนต่างหมู่บ้าน และเช่าที่นาจากเจ้าของรายใหม่ บางรายขายที่นาเนื่องจากไม่มีแรงงานทำการเกษตร เพราะลูกๆ ทำงานรับจ้างนอกหมู่บ้านกันหมด รูปแบบที่สาม เป็นการขายที่นาให้ครองกรอบ้านจัดสรรษ ซึ่งเกิดในช่วงปี 2534–2536 ชาวบ้านที่ขายที่นาแบ่งได้เป็นสองกลุ่ม กลุ่มแรกเป็นคนนอกซึ่งเป็นเจ้าของที่นา และกลุ่มที่สองเป็นชาวบ้านสันโปงและหมู่บ้านใกล้เคียง ในบ้านสันโปงนี้มีทั้งชาวบ้านที่เต็มใจและไม่เต็มใจขายที่นา ชาวบ้านที่เต็มใจขายมักไม่ได้ทำนาเองแต่ให้ผู้อื่นเช่า เพราะลูกหลานไปทำงานในเมือง ส่วนที่ไม่เต็มใจขายคือชาวบ้านที่ทำนาบันทิดินของตนเอง แต่จำต้องขาย เพราะที่ดินข้างเคียงถูกซื้อไปหมดแล้วทำให้เมื่อทางเข้าออกของน้ำในการทำนาปัจจุบันชาวบ้านที่ขายที่นาจังไม่ได้รับเงินครบจำนวน แม้จะยังไม่มีการอนุกรรมสิทธิ์แต่พากเพียบ ไม่สามารถกลับไปทำนาบันทิดินเดิม เพราะที่ดินได้ถูกปรับสภาพไปแล้วบางส่วน ราคาก็ดินที่ชาวบ้านขายในช่วง ดังกล่าวตกประมาณໄร่ละสามแสนบาท ในช่วงเวลาสองสามปีมานี้ มีชาวบ้านจำนวนหนึ่งหันกลับมาทำนา เพราะสภาระฟองสนุ่นแต่ก็ทำให้การเป็นแรงงานรับจ้างนอก

หมู่บ้านเริ่มหายาก มีชาวบ้านสันปิงที่กลับบ้านจากการเป็นแรงงานรับจ้างมาสามชีวี “สิทธิในการทำงาน” จากผู้เช่านาในหมู่บ้านโดยเสนอราคาคร่าวหนึ่งบาทสำหรับการซื้อสิทธิทำงาน 5-7 ไร่ นอกจากนี้ ก็ยังมีคนในเมืองเชียงใหม่มาซื้อที่นาเพื่อปลูกบ้าน ปัจจุบันมีการซื้อขายที่ดินกันในราค่าไร่ละ 250,000 บาท

ชาวนาและระบบเหมืองฝาย

ก่อนที่จะมีชลประทานแม่แตงเมื่อปี 2506 ชาวบ้านสันปิงปลูกข้าวนาปีเพียงอย่างเดียวโดยใช้น้ำจากฝายแม่ริม ซึ่งเป็นฝายที่ใช่วรัมกันของชาวบ้านสองตำบล คือ ตำบลริมเนื้อ กับตำบลสันปิง หลังจากมีน้ำจากชลประทานแม่แตง ผนวกกับการส่งเสริมของเจ้าหน้าที่ ชาวบ้านเริ่มทำการเกษตรอย่างเข้มข้นโดยปลูกพืชในฤดูแล้ง โดยเฉพาะถั่วเหลือง มะเขือเทศ และในปัจจุบันเริ่มมีการปลูกข้าวโพดเพิ่มขึ้น การเลือกปลูกพืชแต่ละชนิด มักขึ้นอยู่กับการเข้ามาส่งเสริมของพ่อค้าและการประกันราคាពลัดผลิตเป็นสำคัญ

ฝายแม่ริมเป็นระบบการจัดการน้ำของชุมชน ครอบคลุมพื้นที่ทั่ว กินกว่า 2,000 ไร่ในเขตสองตำบล โดยมี “แก่ฝาย” เป็นหัวหน้าและมีผู้ช่วยแก่ฝายประจำหมู่บ้านต่างๆ ทำหน้าที่จัดสรรน้ำจากฝายแม่ริม ให้ชาวบ้านทุกครัวเรือนได้รับน้ำเพียงพอสำหรับการปลูกข้าวนาปี โดยแก่ฝายจะได้รับค่าตอบแทนเป็นข้าวไร่ละ 3 ลิตร และเพิ่มขึ้นเป็น 5 และ 10 ลิตรตามกาลเวลา เพื่อนำไปแบ่งปันกับผู้ช่วย ในปัจจุบัน ค่าตอบแทนเปลี่ยนเป็นเงินสดในอัตราไร่ละ 15 บาท ซึ่งเป็นอัตราเดียวกันกับค่าน้ำของชลประทานแม่แตง ในอดีตนั้น ฝายแม่ริมเป็นฝายไม้ แก่ฝายจะเกณฑ์ชาวบ้านไปตีฝาย โดยทุกครัวเรือนต้องนำไม้ไปตีฝายไร่ละ 10 เล่ม การกันลำน้ำเพื่อให้มีน้ำพอเพียงต่อการเพาะปลูกหรือการตีฝายในอดีตนั้นเป็นกิจกรรมที่เต็มไปด้วยความยากลำบาก ดังนั้นชาวบ้านจึงขอความร่วมมือจากผู้ดูแลศักดิ์สิทธิ์ด้วยการทำพิธีไหว้ฝายโดยนำเศษวัวใหญ่ เช่น วัวหรือควาย มาเซ่นไหว้ แต่ในช่วงกว่าสามสิบปีมานี้ การเลี้ยงผึฝายเริ่มเปลี่ยนแปลงจากแต่เดิมที่มีการเซ่นไหว้ด้วยวัวควาย ก็เริ่มลดลงมาเป็นการไหว้ด้วยหัวหมู ในขณะเดียวกัน ฝายไม้ก็ถูกแทนที่ด้วยปูน ภาระดมแรงงานเพื่อตีฝายเปลี่ยนไปเป็นการช่วยกันลอกทรายออกจากฝายแทนการ ตีไม้ แม้ว่าพิธีกรรมจะมีขนาดเล็กลงและชาวบ้านสันปิงจะมีทางเลือกในการแสวงหาความมั่นคงทางเศรษฐกิจได้หลากหลายมากขึ้น แต่การดำรงอยู่ของพิธีเลี้ยงผึฝายจนถึงทุกวันนี้ แสดงให้เห็นวิธีคิดในเรื่องสิทธิ ซึ่งชาวบ้านเห็นว่า น้ำเป็นสิทธิชุมชนที่พอกเขากำหนดกฎเกณฑ์ร่วมกันเพื่อสร้างความเป็นธรรมในการจัดสรรทรัพยากร

นอกจากฝายแม่ริมแล้ว ชลประทานแม่แตงซึ่งสร้างเสร็จในปี 2506 ทำให้ชาวบ้านสันปิงสามารถทำการเพาะปลูกในฤดูแล้ง ได้มากขึ้น พืชพานิชที่ชาวบ้านสันปิงนิยมปลูก คือ ถั่วเหลือง

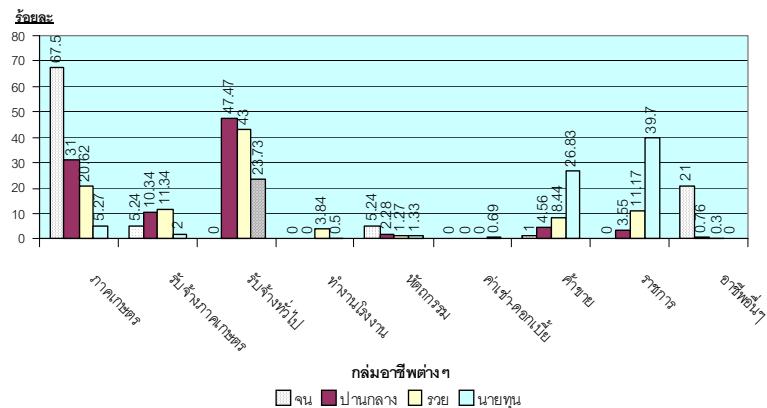
และมະເຂົອເທັສ ກາຣໃໝ່ນໍ້າຊລປະການນັ້ນ ຜູ້ໃໝ່ນໍ້າຈະຕ້ອງເສີຍຄ່າໃໝ່ນໍ້າຕ່ອງໄວ່ເຊື່ອງຈາກພິມຂຶ້ນເວື່ອຍາ ໂດຍໃນປັດຈຸບັນ “ເຈັນຄ່ານໍ້າ” ອູ່ທີ່ໄວ່ລະ 15 ບາທ ທີ່ຜູ້ໃໝ່ນໍ້າຕ້ອງສໍາຮະໄທກັບແກ່ຝາຍ ຂລປະການ ແມ່ແຕງເປັນກາຣຈັດການນໍ້າໂດຍຮູ້ສູ່ ທີ່ຈາກບ້ານມັກມອງວ່າຝາຍແມ່ແຕງເປັນຂອງໜົວງ ນໍ້າຈາກຝາຍ ແມ່ແຕງເປັນນໍ້າທີ່ຮູ້ແປ່ງໃໝ່ປະຫາວັນໃ້ ໃນແນ່ຂອງກາຣຈັດການ ຂລປະການແມ່ແຕງແຕ່ງຕັ້ງ “ນາຍຕຽຈນາ” ທີ່ກົດຄື່ອງ “ແກ່ຝາຍ” ໃນຊຸມໜັນເພື່ອເປັນຕົວແທນໄປວ່ວມປະຫຼຸມແລະເປັນຄົນກລາງໃນ ກາຣທຳຄວາມເຂົ້າໃຈກົງເບີບໃນກາຣເປີດປິດນໍ້າຕາມເວລາທີ່ທາງຮາຊກາຣກໍາໜັດ ບ້ານສັນໂປ່ງມີແກ່ ຜິເສດຖະກິນ ດັກແກ້ ດີ່ວວ ອາຍຸ 68 ປີ ເປັນແກ່ຝາຍຂອງຝາຍແມ່ວິມມາກວ່າ 20 ປີ ປັດຈຸບັນມີ ຕຳແໜ່ງເປັນນາຍຕຽຈນາຂອງຂລປະການແມ່ແຕງ ດູແລນໍ້າເໜື່ອງໜອຍ 8 ທີ່ຄວບຄຸມພື້ນທີ່ 3 ມຸ່ນ້າ ໄດ້ແກ່ບ້ານນໍ້າຫລງ ບ້ານປາຕົວແລະບ້ານສັນໂປ່ງ ສ່ວນແກ່ຝາຍອີກຄົນໜຶ່ງ ດີ່ວວ ພ່ອຈັນຕື່ບ ດູແລ ກາຣໃໝ່ນໍ້າໃນສ່ວນຂອງຝາຍແມ່ວິມແລະຂລປະການແມ່ແຕງ ແກ່ຝາຍທັງສອງຄົນຈະຮັບຜິດຊອບໃນກາຣ ຈັດການນໍ້າໃນເຂົ້າພື້ນທີ່ຂອງຕົນ ແລະທຳນໍາທີ່ຈັດປະຫຼຸມແລະນັດໝາຍໃນກາຣລອກລຳເໜື່ອງທຸກເສັ້ນທີ່ ມັກກະທຳໃນຊ່ວງເຕືອນພັນຍາກາມຂອງທຸກປີ

ຄລອງສ່ານໍ້າຈາກຂລປະການແມ່ແຕງ ມີ “ນໍ້າເໜື່ອງໜອຍ 8” ມຸ່ນ້ຳບ້ານສັນໂປ່ງແມ່ ຮົມ ທຳໄໝ້ “ກາຣຈັດການນໍ້າຂອງຊຸມໜັນ” ເປົ້າຍຈາກ “ແກ່ຝາຍ” ໄປເປັນ “ນາຍຕຽຈນາ” ທີ່ ເປັນສ່ວນປະເທດຂອງ “ກາຣຈັດການນໍ້າໂດຍຮູ້ສູ່”

การดำเนินอยู่ร่วมกันของชลประทานแม่แตงและฝ่ายแม่ริม ทำให้เรามองเห็นวิธีคิดที่แตกต่างกันอย่างชัดเจนในเรื่องการจัดการน้ำของชาวบ้าน น้ำจากฝ่ายแม่ริมซึ่งชุมชนใช้มาเป็นเวลาภายนานเป็นการจัดสรรง้ำเพื่อรองรับการปลูกข้าวหรือการผลิตเพื่อการบริโภค ขณะที่น้ำจากฝ่ายแม่แตงเกิดขึ้นพร้อมกับการเพาะปลูกพืชพานิชย์ในฤดูแล้ง ในการจัดการฝ่ายแม่ริมนั้น ผู้ใช้น้ำเป็นผู้กำหนดกฎเกณฑ์ในการเปิดปิดและ การแบ่งปันน้ำตามธรรมชาติ โดยมีแก่ฝ่ายและผู้ช่วยเป็นผู้ดูแลให้เกิดความเป็นธรรมในการจัดสรรงานน้ำที่อำนวยในการตัดสินใจเกี่ยวกับการเปิดปิดน้ำชลประทานแม่แตงอยู่ในมือของเจ้าหน้าที่รัฐ อย่างไรก็ตาม ชาวบ้านก็ได้เข้าร่วมประเมินในการจัดการน้ำของชุมชน ผ่านระบบแก่ฝ่าย เป็นเครื่องมือในการเจรจาต่อรองกับ เจ้าหน้าที่ชลประทาน เพื่อให้การเปิดปิดน้ำสอดคล้องกับภาระเบี่ยงและความต้องการของชุมชน

แผนภูมิที่ 1 : แสดงค่าเฉลี่ยรายได้ของครัวเรือนในแต่ละชนชั้นจำแนกตามกลุ่มอาชีพ (บ้านสันปิง -แมริม))

สาเหตุสำคัญประการหนึ่งที่ทำให้องค์กรเหมืองฝายยังคงมีบทบาทสำคัญในบ้านสันปิง เป็นเพราะชาวบ้านกว่า 90 ครัวเรือนยังคงปลูกข้าวนาปี เมื่อส่วนใหญ่จะทำการเพาะปลูกบนที่นาเข้าก็ตาม เมื่อลินฤดูเก็บเกี่ยว ชาวบ้านบางครัวเรือนยังทำการปลูกถัวเหลือง ขณะที่คนที่มีที่นาดอน นิยมปลูกมะเขือเทศเพื่อส่งลงงานปลาระป่อง เป็นต้น เมื่อรายได้จากการเกษตรจะมีความสำคัญลดน้อยลง ในฐานะเป็นแหล่งรายได้ที่เป็นเงินสด หากแต่การเกษตรยังคงเป็นอาชีพสำคัญสำหรับคนจน นั่นคือ การเกษตรยังคงเป็นแหล่งที่มาของรายได้ร้อยละ 67 ของครัวเรือนที่ยากจน และร้อยละ 31 ของครัวเรือนที่มีฐานะปานกลาง ในขณะที่ชาวนาที่มีฐานะดีที่สุด มี

แหล่งที่มาของรายได้มาจากการค้าขายและการรับราชการเป็นสำคัญ¹ (โปรดดูแผนภูมิที่ 1 แสดงค่าเฉลี่ยรายได้ของครัวเรือนในบ้านสันปิง)

การเปลี่ยนแปลงของบ้านสันปิง

ในช่วงสองทศวรรษที่ผ่านมา แม้ว่าชาวนารายย่อยยังคงยืนหยัดทำงานและผลิตข้าวตามเป็นทุนชีวนา ผ่านการสร้างผลผลิตทางการเกษตรเลี้ยงตัวเองไว้ได้ในระดับหนึ่ง แต่ครัวเรือนในบ้านสันปิงก็เริ่มปรับตัวเข้าสู่อาชีพและการทำมาหากินในลักษณะที่หลากหลายเพิ่มขึ้นเรื่อยๆ ในภาคเกษตรเอง นอกจากจะทำนาปี แล้วปลูกพืชพานิชย์ในช่วงฤดูแล้งแล้ว ชาวบ้านหลายครัวเรือนยังเลี้ยงกบ ไก่ชน วัว ปลูกผักและทำสวนไม่ผลเป็นอาชีพเสริม ผู้หันไปในหมู่บ้านกว่า 20 คนทำงานเป็นแค่เด็กดื้อในสนามกอล์ฟ และทำงานรับจ้างให้กับมูลนิธิวัดป่าราภิรามไกลับ้าน ยิ่งไปกว่านั้น การเกิดขึ้นของแรงงานรับจ้างนอกหมู่บ้าน ทำให้ชาวบ้านจำนวนมากทำงานรับเหมา ก่อสร้าง เช่น งานปูน งานไม้ รับจ้างทาสี เป็นต้น ในบ้านสันปิงมีผู้รับเหมาก่อสร้างถึง 7 ราย ผู้รับเหมามีรากระบบทุกคนของตนเองและรับคุณงานในบ้านสันปิงออกไปเป็นแรงงานนอกหมู่บ้าน โดยแรงงานก่อสร้างจะได้ค่าแรงประมาณวันละ 200–300 บาทตามประสบการณ์และฝีมือ รายได้จากการเป็นแรงงานรับจ้าง ทำให้คนหนุ่มสาวนิยม “ตัดนา” หรือเลิกทำนา แล้วออกไปเป็นแรงงานรับจ้างแทน

ในช่วงปี 2537 มีบ้านจัดสรรสองแห่งเกิดขึ้นในบริเวณบ้านสันปิง คือ หมู่บ้านธิรินภรณ์ และหมู่บ้านดวงเดือน เจ้าของที่นับบริเวณที่ถูกนำมาทำเป็นบ้านจัดสรรสองแห่งนี้ส่วนใหญ่เป็นคนในอำเภอแม่ริม ซึ่งขายที่ให้กับหมู่บ้านจัดสรร สองผลให้ชาวบ้านสันปิงที่เคยเช่านาในบริเวณดังกล่าวต้องไปหาที่นาเช่าที่อื่นทำแทน แม่บัว ชาวนาเช่ารายหนึ่งของบ้านสันปิง ไม่สามารถทำนาที่เชือกเดือนนานาได้หลังจากที่เจ้าของตัดสินใจขายที่ดินให้กับบ้านจัดสรร แม่บัวต้องไปทำนาในพื้นที่นอกหมู่บ้าน ซึ่งเจ้าของมาประกاشหาคนเช่านา โดยเสนอค่าเช่าเพียงว่าละ 10 ถัง ในช่วงทศวรรษที่ผ่านมา การซื้อที่ดินเพื่อเก็บไว้ ทำให้ที่ดินเปลี่ยนมือไปเป็นกรรมสิทธิ์ของคนรวยในเมืองเพิ่มมากขึ้น และสองผลให้ที่นาเป็นจำนวนมากในเขตรอบนอกของเมืองเชียงใหม่ ประสบพามาเป็นที่กรังง่าว่าเปล่า สภาพเศรษฐกิจตกต่ำทำให้เจ้าของที่นาไม่สามารถขายที่ดินได้ตามที่คาดหวังไว้ การปล่อยให้ชาวนาในพื้นที่ไกลี้เดียงเช่าในราคากลุ่มจึงดีกว่าไม่ได้ผลตอบแทน

¹ ในการแบ่งกลุ่มฐานะหรือชนชั้นในหมู่บ้านชาวนาพื้นราบทั้งหมดนั้น ใช้เกณฑ์เดียวกับบ้านหาดเค็ด นั่นคือ กลุ่มครัวเรือนที่มีฐานะยากจน หมายถึงครัวเรือนที่มีรายได้ไม่เกิน 12000 บาทต่อปี ปานกลาง 12,001–60,000 บาทต่อปี ราย 60,001–120,000 บาทต่อปี และนายทุน มีรายได้มากกว่า 120,000 ต่อปีขึ้นไป

เสียเลย เพราะหากที่ดินถูกปล่อยทิ้งไว้นานเกินไป ก็จะกลایเป็นทุ่งไมยราบและต้องเสียค่าใช้จ่ายในการปรับพื้นที่เป็นเงินค่อนข้างมาก

การเกิดขึ้นของบ้านจัดสรรยังทำให้ชาวบ้านสันปิง 4 – 5 รายตัดสินใจขายที่นาของตนให้กับบ้านจัดสรรเพราะได้ราคาดี ชาวบ้านบางคนบอกว่าที่ขายที่นาเป็นเพราะ “ลูกรับราชการไม่มีคราทำนาต่อแล้ว” บางคนอธิบายว่า “ที่นาใกล้เคียงขายกันหมด ทำให้เราต้องขายด้วย” ป้าจิน อายุ 63 ปี ขายที่นาแรกของสามีให้กับหมู่บ้านธิวนภรณ์เป็นเงินประมาณล้านบาทเศษ เชือ อธิบายว่า “นำมารดกมีประมาณ 10 ไร่ แบ่งกันในหมู่พี่น้องของสามี 3 คน แต่ละคนก็ได้ที่เพียง 3 ไร่ และที่นาบริเวณข้างๆ เจ้าของก็ขายให้บ้านจัดสรรหมด ป้าเลยจำใจต้องขายด้วย ตอนขายที่ร้องให้เลย เพราะเคยทำกิน” แต่จนถึงทุกวันนี้ ป้าจินก็ยังได้เงินค่าที่ไม่ครบ และยังคงทำงานรับจ้างหาเลี้ยงปากท้องอยู่ทุกวัน

การเกิดขึ้นของสวนกอฟ้านนาและกิ่นวัลเลย์ในช่วงสิบปีมานี้ ทำให้ผู้หญิงบ้านสันปิงร่วม 20 คนหันไปทำงานรับจ้างเป็นแค็ตตี้ โดยได้รับค่าตอบแทนในการอกรอบๆ ละ 140 บาท ในฤดูร้อนจะอกรอบประมาณสัปดาห์ละ 3 รอบ ส่วนฤดูหนาวสัปดาห์ละ 6 รอบ เมื่อรวมค่าตอบแทนและค่าทิปแล้ว แค็ตตี้แต่ละจะมีรายได้ประมาณเดือนละ 5,000 – 6,000 บาท ซึ่งทำให้ชาวบ้านสันปิงหันมาให้ความสนใจกับอาชีพนี้เพิ่มมากขึ้น

การจัดการแรงงานในภาคเกษตร

การที่คนหนุ่มสาวจำนวนมากหันไปทำงานรับจ้างนอกหมู่บ้านเพิ่มขึ้น ประกอบกับการที่ชาวบ้านนิยมส่งลูกหลานให้เรียนหนังสือสูงขึ้น ทำให้แรงงานในภาคเกษตรลดลงอย่างชัดเจน แม้ว่าครัวเรือนเกือบครึ่งหนึ่งของบ้านสันปิงยังคงทำการเกษตรอยู่ แต่โดยปกติแล้ว เรายังพบว่าแต่ละครัวเรือนอาจมีสมาชิกเพียงคนเดียวเท่านั้นที่ทำงานในภาคเกษตร เช่น สามีทำงานภายนอก รับจ้างเย็บผ้า ลูกสาวทำงานสวนกอฟฟ์ ลูกชายทำงานรับจ้างก่อสร้าง เป็นต้น ความหลากหลายที่เพิ่มสูงขึ้นของอาชีพรับจ้างนอกหมู่บ้าน ทำให้ชาวนาจำเป็นต้องมีรูปแบบในการจัดการแรงงานใหม่ โดยผสมผสานการจัดการแรงงานแบบเข้ามืออาวัน หรือการแลกเปลี่ยนแรงงานแบบเดิม เช่น กับการจ้างแรงงานรายวัน ซึ่งมีทั้งการจ่ายค่าตอบแทนเป็นเงินและข้าว รวมทั้ง เกิดเครือข่ายแรงงานในรูปของ การจ้างเหมาในบางชั้นตอนของการทำงาน เมื่อแรงงานในครัวเรือนลดลง รูปแบบของการจัดการแรงงานแบบเข้ามืออาวัน จะมีเฉพาะในบางชั้นตอนของการผลิตเท่านั้น เช่น ในชั้นตอนของการตอกกล้า หรือเก็บเกี่ยว เป็นต้น รูปแบบของการจ้างเหมาเริ่มมีบทบาทมากขึ้น ในชั้นตอนของการปักด้า ล้วนก่อให้เกิดภัยคุกคามในช่วงเก็บเกี่ยว

บ้านสันโป่งมีกลุ่มรับจำจงเหมาปลูกนาสองกลุ่ม ซึ่งเริ่มก่อตัวขึ้นเมื่อประมาณสิบปีที่ผ่านมา กลุ่มแรกมีสมาชิกทั้งหญิงและชาย 10 คน ส่วนกลุ่มที่สองมีสมาชิก 15 คน คุณสมบัติสำคัญของ สมาชิกในกลุ่มรับเหมา คือต้องมีความชำนาญในการทำงาน ทั้งสองกลุ่มนี้จะทำการเหมาปลูกนา เกือบทั้งหมดของที่นาบ้านสันโป่ง โดยคิดค่ารับเหมาปลูกนาไว้ละ 250 บาท แรงงานหนึ่งคน สามารถปลูกนาได้หนึ่งไร่ต่อวัน ระยะเวลาในการรับเหมาเริ่มตั้งแต่กลางเดือนกรกฎาคมถึง กลางเดือนสิงหาคม ชาวนาส่วนใหญ่จะใช้วันเดียวในการปลูกนา ครรภ์ปลูกวันไหน เมื่อถึงปี ต่อไปก็ใช้วันเดียวและหมุนเวียนไปตามลำดับ เมื่อทำงานในบ้านสันโป่งเสร็จสิ้นแล้ว กลุ่มรับจำจงเหมาปลูกก็จะไปรับจำจงหมู่บ้านใกล้เคียงอื่นๆ ต่อไป

โดยปกติแล้ว ค่าจ้างแรงงานในภาคเกษตรของบ้านสันโป่งตกประมาณวันละ 120 บาท ยกเว้นการตีข้าว ซึ่งเป็นงานยากและหนักจะมีค่าจ้างประมาณวันละ 200 – 250 บาท ในช่วงห้าปี манี่ เริ่มมีแรงงานจากกลุ่มนี้สูงจากอำเภอแม่แตงเข้ามารับจำจงในหมู่บ้าน โดยเข้ามารับเหมา กีบข้าวไว้ละ 500 บาท แต่ชาวบ้านสันโป่งไม่นิยมใช้แรงงานจากภายนอกและการเก็บเกี่ยวแบบ เหมา เนื่องจากทำให้ต้นทุนการทำงานสูงเกินไป ในทางตรงกันข้าม ชาวบ้านนิยมใช้แรงงานใน หมู่บ้าน เนื่องจากมั่นใจว่าแรงงานจะทำงานให้อย่างเต็มที่ การจ่ายค่าตอบแทนแรงงานมืออยู่สอง แบบ คือ จ่ายเป็นเงินสด 120 บาทหรือจ่ายเป็นข้าวจำนวน 2 ถังข้าวเปลือก แม้ว่าการจ่ายเป็นข้าว เมื่อคำนวณเป็นเงินจะมีมูลค่าเพียง 100 บาท แต่แรงงานรับจำจงส่วนหนึ่งก็ยังพอยกับ ค่าตอบแทนเป็นข้าว เพราะพากเข้าเห็นว่า “เอาข้าวกินได้นาน เอาเงินกินได้ครู่เดียว” วิธีคิด ดังกล่าวมาจากการคำนวณว่าเมื่อเอาข้าวสองถังไปสีจะได้ข้าวประมาณ 16-17 ลิตร ครัวเรือนที่มี สมาชิก 3 คนสามารถกินได้นาน 7-8 วัน ขณะที่เงิน 120 บาทใช้เพียงวันสองวันก็หมดไป หลาย ครัวเรือนที่ไม่ได้ทำงานเข้าหรือไม่มีที่นาเป็นของตนเองจึงนิยมรับค่าแรงเป็นข้าว

เทคโนโลยีการผลิต

ในอดีตเมื่อครั้งยังใช้ความยุ่งยาก ผลผลิตที่ได้จากการทำงานจะหักค่าแรงรายแล้วจึงแบ่ง ผลผลิตแบบ “ผ่ากึ่ง” หรือแบ่งคนละครึ่งระหว่างชาวนาเข้ากับเจ้าของนา เช่น มีที่นา 10 ไร่ ได้ ผลผลิตไว้ละ 60 ถังรวม 600 ถัง ชาวนาจะหักค่าแรงราย 70 ถัง ที่เหลือ 530 ถังจึงนำมาแบ่งครึ่ง กับเจ้าของนา แต่ในปัจจุบันการใช้แรงงานความยุ่งยากหายสาบสูญไปจากบ้านสันโป่งมากกว่าสิบ ปีแล้ว ชาวบ้านทั้งหมดหันมาใช้รถไถเดินตามในการทำงาน ซึ่งการใช้รถไถในส่วนเครื่องมือการ ผลิตนั้นมีหลายแบบ เช่น ให้เจ้าของนาซื้อรถไถให้ โดยแบ่งผลผลิตคนละครึ่งโดยไม่ต้องมีการหัก ค่า แรงราย ในบางครัวเรือนที่มีพื้นที่นาหลายแปลง จะรวมเงินกันซื้อรถไถเพื่อจะได้ไม่ต้องไป

เสียค่าเช่ารถໄກ ชาวนาที่ทำการเกษตรเต็มตัวและมีที่ดินมาก อาจซื้อรถໄກเป็นของตนเอง และยังนำรถໄກไปรับจ้างไถนาในที่ค่อนอื่นด้วย โดยปกติแล้ว ค่าจ้างรถໄກไว้ละ 500 บาท

นอกเหนือไปจากการใช้รถໄกเดินตามแล้ว การใช้ “รถไม่” ก็เริ่มเข้ามาแทนที่การตีข้าวแบบเดิม คือ การตีครุ หรือการใช้กระดังข้าดใหญ่ไก่ฟัดข้าว ชาวบ้านสันปิงที่ยังคงตีครุมักเป็นครัวเรือนที่สามีภรรยาช่วยกันทำงาน และสามีเป็นคนฟัดข้าว รวมทั้งจ้างแรงงานรายวันมาเพิ่มเติม วันละ 200 บาท ชาวบ้านกลุ่มนี้อธิบายว่า หากใช้รถไม่ จะต้องขนฟางที่กองอยู่ในที่เดียวกัน แต่ถ้าใช้รีฟادข้าวจะสามารถจัดการกับกองฟางบนที่นาเป็นจุดๆ ได้ง่ายกว่า อีกทั้งยังเป็นการประหยัดเงินค่าจ้างรถไม่ ชาวบ้านส่วนหนึ่งให้เหตุผลเพิ่มเติมว่า ที่นาที่ไม่ได้ติดทางเข้าออกของรถไม่สามารถใช้รถไม่ได้ เนื่องจากหากปล่อยให้รถไม่วิ่งผ่านจะทำให้ดินแข็ง ปลูกถัวหลังทำงานไม่ได้ ผลดี การจ้างรถไม่มักเป็นที่นิยมสำหรับครัวเรือนที่ทำงานเพียงคนเดียว เช่น ผู้หญิงเป็นฝ่ายทำงานมักใช้รีการจ้างรถไม่ เนื่องจากการตีข้าวเป็นงานหนัก ค่าจ้างรถไม่คิดตามปริมาณข้าว คือ กระสอบถุงปุ่ยละ 10 บาท และค่าขนลากอีกประมาณ 400 บาท หากทำงานประมาณ 5 ไร่ จะเสียค่าไม่และค่าขนลากประมาณ 1,000 บาท

การเปลี่ยนแปลงค่าเช่านา

ค่าเช่านาในบ้านสันปิงมีรูปแบบที่เปลี่ยนแปลงไปจากอดีตแต่เดิม ที่เคยทำงานฝ่ากึงหรือจ่ายค่าเช่าเป็นผลผลิตครึ่งหนึ่ง หากแต่ในปัจจุบัน การจ่ายค่าเช่านามีหลากหลายรูปแบบ และขึ้นอยู่กับข้อตกลงกับเจ้าของนาซึ่งส่วนใหญ่เป็นคนบ้านอื่นหรือคนในเมืองและอำเภอแม่ริม เช่น การจ่ายค่าเช่าเป็นเงิน ไว้ละประมาณ 1,000 บาท มักพับในกรณีที่เจ้าของที่นาอยู่ไกลจากบ้านสันปิง การนำข้าวไปส่งทำได้ลำบาก เจ้าของนาจึงขอรับเป็นเงินแทน บางรายมีการจ่ายค่าเช่านาเป็นข้าวโดยแบ่งผลผลิตคนละครึ่ง และเจ้าของนาเป็นผู้ซื้อรถໄกให้ บางรายเช่านาแบบผ่าสาม คือ ผลผลิตแบ่งเป็นสามส่วน เจ้าของนารับไปเป็นค่าเช่านึ่งส่วน ผู้ผลิตได้สองส่วน บางรายจ่ายค่าเช่าต้ายตัวไว้ละ 15 ถัง และในช่วง 4-5 ปีมานี้ การจ่ายค่าเช่านาในบางพื้นที่เริ่มลดลงมาเหลือเพียงไว้ละ 10 ถังข้าวเปลือก เนื่องจากมีที่นารกร้างว่างเปล่าเป็นจำนวนมาก ทำให้เจ้าของนาในบางพื้นที่เสนอให้เช่านาในอัตราค่อนข้างต่ำ

การเช่านาในบ้านสันปิง มักเป็นการเช่าที่สืบทอดกันในตระกูล เช่น พ่อมาเคยเช่าที่นาของชุมนพัฒน์ เมื่อพ่อมาเลิกทำงานก็ยกให้ลูกทำงานสืบต่อไป เมื่อเจ้าของนาบางคนขายนาไป ชาวบ้านก็จะยังคงเช่าที่นาแปลงเดิมกับเจ้าของที่นาคนใหม่ ควบจันทึงช่วงเวลาสิบปีที่ผ่านมา ที่บ้านจัดสรรวิ่งรุกเข้ามาและส่งผลให้ชาวนาเช่าบางรายต้องไปหาที่นาแปลงใหม่บริเวณห่างไกลออกไปสำหรับทำงานสืบแทน

การปรับตัวของชาวนา กับการผลิตในภาคเกษตร

แม้ว่าการผลิตในภาคเกษตร จะมีได้เป็นแหล่งที่มาของรายได้หลักของครัวเรือนส่วนใหญ่ ของบ้านสันปิงอีกต่อไป หากแต่การเกษตรก็ยังคงผูกพันกับวิถีชีวิตและวิธีคิดของชาวบ้านสันปิง อย่างแนบแน่น ชาวบ้านสันปิงจำนวนไม่น้อยยังคงมีมุมมองที่ว่า การมีข้าวไว้กินเปรียบเสมือน เป็นพื้นฐานสำคัญสำหรับความมั่นคงในชีวิต ดังจะเห็นได้จากการที่แรงงานรับจ้างที่ไม่ได้เข้ามา จำนวนหนึ่ง ยังคงเลือกที่จะรับค่าตอบแทนเป็นข้าวแทนเงิน ซึ่งเป็นวิธีการว่าจ้างแรงงานที่มีมาแต่ โบราณ แม้ว่าบางครัวเรือนจะเริ่มมองว่าการทำนาในปัจจุบันต้องประสบปัญหาขาดทุน เพราะมี ค่าใช้จ่ายเพิ่มขึ้นกว่าแต่ก่อน โดยเฉพาะจากค่าแรง ค่าปุ๋ย สารเคมี การว่าจ้างรถไถ รถมอ เป็นต้น แต่ชาวบ้านสันปิงก็ยังคงพยายามปรับตัวและผสมผสานรูปแบบของแรงงานแบบเก่า เช่น การเอา มืออาวัณ แล้วย้ายรูปแบบแรงงานแบบใหม่ในบางขั้นตอนของการปลูกข้าว รวมทั้งเลือกรับ เทคโนโลยีในบางขั้นตอน เช่น การใช้รถไถ เป็นต้น ในขณะที่ขั้นตอนของการตีข้าวนั้น ครัวเรือน บางครัวเรือนก็ยังเลือกใช้วิธีการตีครุ แทนการใช้รถมอ ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับความต้องการของแรงงานที่มีอยู่ในแต่ละครัวเรือนเป็นสำคัญ

สุทธิน อายุ 50 ปี เป็นชาวบ้านสันปิงคนหนึ่งที่ยังคงอาชีพทำนาเอาไว้ไม่เปลี่ยนแปลง สุทธิน ไม่มีนาของตนเองแต่ทำนาของพ่อประมาณ 10 ไร่ เมื่อปีก่อนได้ผลผลิตประมาณ 600 ถัง แบ่งให้ พ่อ 100 ถัง เก็บไว้กินเองอีก 100 ถัง ที่เหลือขายให้กับพ่อค้าที่ตำบลป่าติว ครอบครัวของสุทธินมี ด้วยกันทั้งหมด 4 ชีวิต คือ สุทธิน ภรรยา และลูกสาวอีกสองคน คนโตเรียนจบราชภัฏลำปาง ส่วนคนเล็กเรียนอยู่มหาวิทยาลัยแม่โจ้ ภรรยาของสุทธินยืดอาชีพเย็บเสื้อให้ลูกอยู่กับบ้าน ตัวสุทธินจึง เป็นแรงงานในภาคเกษตรเพียงคนเดียว เขาใช้รถไถของตนเองไถนาด้วยตนเอง ใช้เวลาประมาณ 3 วัน อีกทั้งหัวนกล้าเอง แต่เมื่อถึงเวลาปักดำ สุทธินต้องจ้างกลุ่มรับเหมาในหมู่บ้านโดยเดียวกัน จ้าง ไถละ 250 บาท ในฤดูเก็บเกี่ยว สุทธินจะจ้างแรงงานมาช่วยเกี่ยวข้าวโดยจ่ายค่าจ้างเป็นรายวัน อีกทั้งจ้างรถมอจากหมู่บ้านอื่นมาไม่ข้าว หลังเก็บเกี่ยว สุทธินจะลงมือปลูกถั่วเหลือง โดยใช้แรงงาน รับจ้างรายวันประมาณ 15 คน เป็นเวลาสองวัน และในฤดูเก็บเกี่ยว ก็ว่าจ้างแรงงานมาทำการ เก็บเกี่ยวเช่นเดียวกัน เมื่อปีก่อน สุทธินได้เงินจากการขายถั่วเหลือง 190 ถัง เป็นเงิน 34,200 บาท โดยมีต้นทุนการผลิตทั้งสิ้นประมาณหมื่นบาทเศษ ซึ่งวันว่างจากการดูแลข้าวและข้าวโพด สุทธิน จะไปรับจ้างตัดหญ้าตามหมู่บ้านและรีสอร์ฟแอนด์น้ำตกแม่สา เป็นรายได้เสริมอีกทางหนึ่ง สุทธิน เคยไปทำงานรับจ้างก่อสร้างที่กรุงเทพช่วงสั้นๆ ระยะหนึ่ง แล้วตัดสินใจกลับมาทำงานที่บ้าน เมื่อถ้ามีเวลาไม่เขยองคงทำงานอยู่ ไม่ออกไปรับจ้างเป็นงานประจำ เขากล่าวว่า “ตั้งแต่เกิดจนโต ก็ เห็นแต่น้า ไม่ทำงานก็ไม่รู้จะทำอะไร”

แม่บัวฯ เป็นชาวบ้านสันปิงอีกคนหนึ่งที่ยังคงมีความรู้สึกผูกพันกับที่นาและการปลูกข้าว แม่บัวฯ ปัจจุบันอายุ 58 ปี ในอดีตพ่อของแม่บัวฯ มีนาอุ่น 5 ไร่ แต่พ่อขายที่นาไป แม่บัวฯ จึงเข้ามายังที่นาของพ่อ จำนวน 15 ไร่ และทำนาผืนนี้มาเป็นเวลาหลายสิบปี จนกระทั่งเมื่อ 8 ปีที่ผ่านมา เจ้าของที่นาได้ขยายนาให้กับโครงการหมู่บ้านจัดสรร แม่บัวฯ จึงหันมาเข้ามายังที่ดินของคนแม่ริม จำนวน 5 ไร่ โดยจ่ายค่าเช่านาไว้ละ 10 ถัง สามีของบัวฯ ทำงานรับจ้างนอกหมู่บ้าน ส่วนลูกสาวทำงานเป็นแคคตี้ที่สวนกอล์ฟล้านนา และลูกชายทำงานรับจ้างก่อสร้าง บัวฯ จึงเป็นแรงงานในภาคเกษตรเพียงคนเดียวในบ้าน สำหรับที่นา 5 ไร่ที่เช่าอยู่นั้น บัวฯ ต้องใช้เงินในการจ้างรถไถ 3,000 บาท ค่าจ้างแรงงานถูกกล้า 600 บาท ค่าจ้างเหมาปลูก 2,500 บาท ค่าจ้างเกี่ยวข้าว 1,200 บาท ค่ารถไถ 600 บาท ค่าขันลาก 400 บาท และค่าปุ๋ย 450 บาท โดยในบางชั้นตอน บัวฯ จะแลกเปลี่ยนแรงงานเข้ามือกันกับเพื่อนบ้านเพื่อประยัดตันทุนในการร่วมแรงงาน นอกจากการทำนาแล้ว บัวฯ ยังรวมกลุ่มกับชาวนาในหมู่บ้านรับจ้างเหมาปลูกนา

“เราทำนามาตั้งแต่สิบขวบ มีความชำนาญมาก เลยรวมกลุ่มกับพี่น้อง 3 คน ญาติอีก 3 คน และเพื่อนบ้านอีก 4 คน รวมเป็น 10 คนตั้งเป็นกลุ่มรับเหมาปลูกนาให้กับคนในและนอกหมู่บ้าน”

ค่าแรงจากการรับจ้างเหมาปลูกนั้น เคอจะนำมาเป็นต้นทุนในการปลูกข้าว แต่ละปี บัวตาได้ผลผลิตข้าวประมาณ 250 ถัง แบ่งให้เจ้าของนา 50 ถัง เก็บไว้กินประมาณ 100 ถังและที่เหลือขายให้พ่อค้าที่มารับซื้อถึงที่นา หลังจากเก็บเกี่ยว บัวตาจะปลูกถั่ว โดยจ้างแรงงานรายวันมาช่วย และตัวเคอเองก็ทำงานรับจ้างอีกหลายอย่าง เช่น รับจ้างปันคันนา รับจ้างปลูกถั่ว และทำน้ำพริกขายเป็นรายได้เสริม บัวตาเห็นว่าการรับจ้างโดยได้ค่าตอบแทนเป็นเงินอย่างเดียวไม่มั่นคงนัก แต่ควรทำงานเพื่อให้มีข้าวกินเสียก่อน หลังจากนั้นจึงเอาเวลาที่เหลือไปทำอย่างอื่น ซึ่งเคอกับภูบติ เช่นนี้มาตั้งแต่ยังเด็ก

“ตั้งแต่เลิกแล้ว แม่ไม่เคยเห็นชาวนาคนไหนทำงานอย่างเดียว แต่ต้องทำงานรับจ้างหรือหารายได้ทางอื่นมาเสริมด้วย เพียงแต่เดี๋ยวนี้ เราต้องการใช้เงินสดมากขึ้น และต้องทำงานหนักขึ้น เพราะมีค่าใช้จ่ายมากขึ้น”

เป็นที่น่าสังเกตว่า ชาวบ้านสันปิงที่ยังคงทำการผลิตในภาคเกษตรมักเป็นคนที่มีอายุ 40-50 ปี ขึ้นไป ชาวบ้านกลุ่มนี้ยังคงเห็นว่า การมีข้าวไว้กินตลอดทั้งปีเป็นรากฐานของความมั่นคง ของชีวิต ที่เหลือจึงนำไปขายและใช้เวลาส่วนอื่นๆ นอกจากนั้นในการหารายได้เพิ่มเติม คนรุ่นนี้ ยังคงยึดมั่นในพิธีกรรมทางการเกษตร เช่น พิธี “ก้างข้าวแยก” พิธีตามข้าวของกลางและตามข้าว

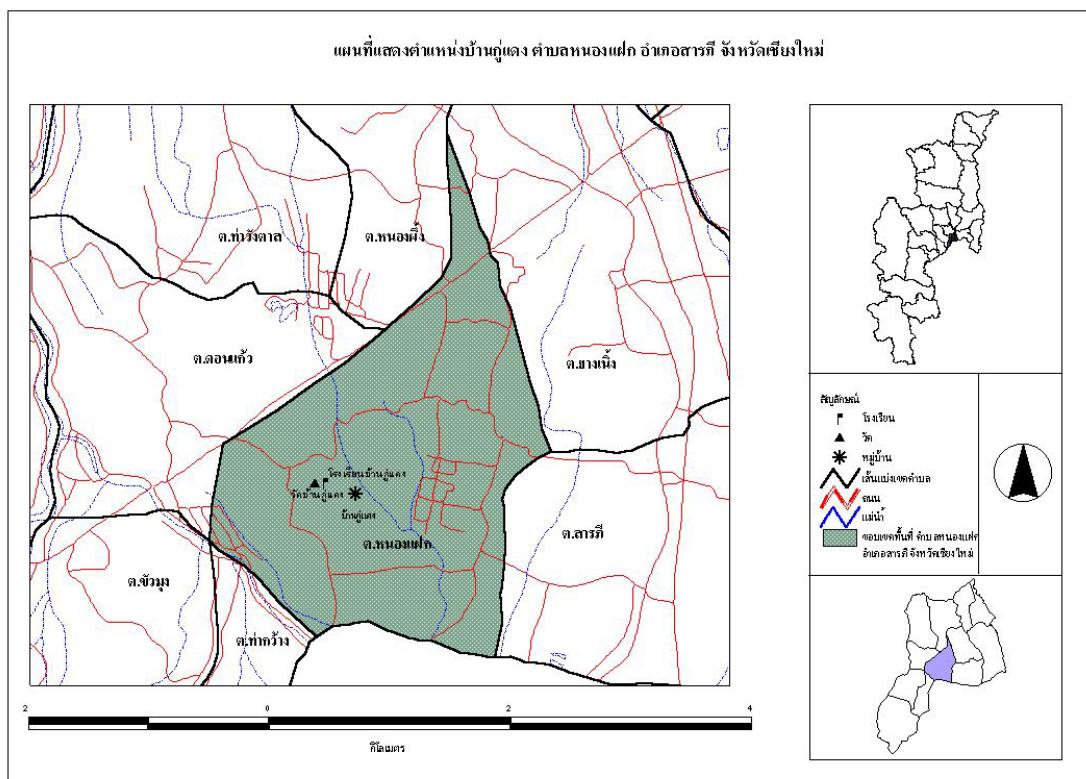
ลันนาตร และพิธีเลี้ยงผีฝาย เป็นต้น² เป็นต้น ในขณะที่คนรุ่นหนุ่มสาวจะให้ความสำคัญกับการทำน้ำรับจ้างที่มีรายได้ประจำ โดยมองว่ารายได้ที่เป็นเงินสดมีความสำคัญมากกว่าการทำงานในภาคเกษตร

ในเมืองเชียงใหม่ ตลอดจน ความต้องการที่ดินเพื่อสร้างบ้านจัดสรรมากขึ้น ทำให้ที่ดินเริ่มเปลี่ยนมือจากเจ้าที่ดินเดิมที่สร้างรายได้จากค่าเช่า ไปสู่เจ้าที่ดินรายใหม่ๆ ที่พยายามใช้ประโยชน์จากที่ดินในรูปแบบอื่นๆ เช่น การทำบ้านจัดสรร สนามกอล์ฟ เป็นต้น ความมั่นคงในการใช้ที่ดินซึ่งมีน้อยอยู่แล้ว ยิ่งลดลงไปกว่าเดิม ชาวนาหลายครัวเรือนต้องดิ้นรนหาที่ดินผืนใหม่ที่อยู่ห่างไกลออกไปจากเดิมเพื่อทำการเกษตร แต่ในอีกมุมหนึ่ง เรายพบว่าชาวนารายย่อยยังคงสามารถผลิตข้าวบ้านเองไว้ได้ในระดับหนึ่ง ยังมีครัวเรือนเกือบครึ่งหนึ่งของครัวเรือนทั้งหมดในหมู่บ้าน ที่ยังคงทำการผลิตในภาคเกษตร สาเหตุส่วนหนึ่งอาจเป็นเพราะค่าเช่าถูก และที่ดินที่รกร้างว่างเปล่าไม่ได้ใช้ประโยชน์ ยังคงมีอยู่ค่อนข้างมาก แต่การทำเกษตรของชาวบ้านสันปิงจะมีลักษณะที่เน้นพืชที่มีความมั่นคงค่อนข้างสูง โดยเฉพาะข้าวและถั่วเหลือง และในขณะเดียวกัน แต่ละครัวเรือนที่ทำการเกษตรก็มักมีสมาชิกเพียงคนเดียวที่ทำการเกษตร ในขณะที่คนอื่นๆ จะหารายได้จากการทำงานรับจ้างอื่นๆ ความยืดหยุ่นของการใช้แรงงานในรูปแบบต่างๆ เช่น การเข้ามืออาชีวัน การจ้างเหมา หรือการจ้างเป็นรายวัน เริ่มผันแปรไปตามชนิดของพืช และประเภทของงานอย่างจำเพาะเจาะจงมากขึ้น ในขณะเดียวกัน ชาวบ้านสันปิงก็เลือกที่จะประกอบอาชีพที่หลากหลาย ตั้งแต่ การรับราชการ การทำงานรับจ้าง การรับเหมาปลูกนา ทำสวน ตัดหญ้า แคดดี้ เย็บผ้า ฯลฯ ความหลากหลายของอาชีพและความหลากหลายยืดหยุ่นของการผลิต ยังคงเป็นคุณลักษณะที่เราพบเห็นในสังคมชาวนาภาคเหนือที่อื่นๆ ด้วยเช่นกัน

² พิธีก้างข้าวแหก เป็นพิธีที่ทำก่อนลงมือปลูกข้าวในช่วงกลางเดือนกรกฎาคม ชาวบ้านจะนำสาหร่ายและนำข้าวใส่ไว้ต่องกลางสาหร่ายไปไว้ที่หัวนา เพื่อบอกแม่ธรณ์ว่าจะทำการปลูกข้าว ขอให้ช่วยคุ้มครองให้ได้ผลผลิตที่ดี พิธีตานข้าวของกลางและพิธีตานข้าวลันนาตร จะจัดในวันเพ็ญเดือนสี่ หรือประมาณเดือนมกราคม หลังฤดูเก็บเกี่ยว สองพิธีนี้จะจัดในวันเดียวกันที่วัดสันปิง โดยพิธีตานข้าวของกลาง ชาวบ้านแต่ละครัวเรือนจะนำข้าวไปถวายให้ด้วย ตามแต่ศรัทธา ข้าวที่ได้จากพิธีนี้จะนำไปขยายน้ำเป็นเงินสำหรับจัดงานปอยหลวงหรืองานบุญอื่นๆ ส่วนพิธีตานข้าวลันนาตร จะมีบ้าตรวางไว้กลางศาลารัด ชาวบ้านจะนำข้าวไปถวายเท่าได้ แต่อย่างน้อยต้องใส่ให้ลันนาตร ส่วนพิธีเลี้ยงผีฝายจะจัดในช่วงก่อนฤดูทำนา ประมาณเดือนกรกฎาคม โดยชาวบ้านที่ใช้น้ำเหมือนฝ่ายจะร่วมกันออกเงินเพื่อเลี้ยงผีฝาย แต่เดิมพิธีเลี้ยงผีฝายจะจัดอย่างใหญ่โต มีการล้มวัว ในปัจจุบันเริ่มลดขนาดลง โดยใช้หัวหมูและเหล้าไปเลี้ยงผี การลดขนาดลงของพิธีเลี้ยงผีและเครื่องเซ่นไหว้ อาจเป็นด้วยนี้ ซึ่งดูจะลดความสำคัญของการผลิตในภาคเกษตรที่เริ่มลดความสำคัญลงเช่นเดียวกัน

บ้านกู่แดง

บ้านกู่แดง อำเภอสารภี จังหวัดเชียงใหม่ เป็นชุมชนชนบทที่ถูกศึกษามากที่สุดแห่งหนึ่งในเขตภาคเหนือตอนบน ทั้งจากนักวิชาการชาวต่างประเทศและชาวไทยมากมายหลายคน งานเขียนหลักๆ เกี่ยวกับบ้านกู่แดงมีอยู่ 3 เล่มด้วยกัน คือ งานของคิงส์ชิล (Kingshill 1965), พอตเตอร์ (Potter 1976) และวีระสิทธิ์ (Werasit 1988) ในขณะที่คิงส์ชิล เรียนรู้สืบเรื่อง “กู่แดง” โดยว่าด้วยพมุบ้านชาวนาที่เรียบง่าย และสมานฉันท์ พอตเตอร์กลับให้ความสนใจกับ “โครงสร้าง” ของสังคมชาวนา และใช้กู่แดงเป็นตัวอย่างที่แสดงให้เห็นมายาคติของแนวคิดเรื่องโครงสร้างหลุมของนักวิชาการสำนักคอร์แนล ส่วนวีระสิทธิ์นั้นใช้กู่แดงเพื่อแสดงให้เห็นถึงการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในสังคมชนบทภาคเหนือ

บ้านกู่แดงตั้งอยู่ในพื้นที่รับซึ่งในอดีตเป็นทุ่งนารอบหมู่บ้าน หากแต่ในปัจจุบันได้มีการเปลี่ยนแปลงพื้นที่ปลูกข้าวเป็นสวนลำไย ทั้งในบริเวณบ้านของชาวบ้านและที่นารอบหมู่บ้าน ความเป็นหมู่บ้านช้านเมืองซึ่งอยู่ระหว่างจังหวัดเชียงใหม่และลำพูน อยู่ใกล้กับอุตสาหกรรมลำพูน อีกทั้งอยู่ใกล้ติดลาดขนาดใหญ่ถึงสองติดกัน คือ ตลาดหนองหอยและตลาดยางเนื้อ ทำให้บ้านกู่แดงได้รับอิทธิพลจากภายนอกค่อนข้างมาก ที่ดินเริ่มเปลี่ยนเมืองไปสู่บุคคลภายนอก และมี

การจัดทำโครงการบ้านจัดสรรใกล้ๆ กับหมู่บ้านอีกด้วย ในส่วนของการปกครอง บ้านกู่แดง ประกอบด้วย 2 หมู่บ้านทางการ คือ หมู่ที่ 6 และหมู่ที่ 7 ซึ่งมีประชากรประมาณ 620 คน จากการสำรวจครัวเรือนทั้งสิ้น 211 ครัวเรือน ทำให้ทราบว่าอาชีพหลักที่ทำรายได้ให้แก่ครัวเรือนมากที่สุด คือ อาชีพรับจ้างทั่วไป จำนวน 101 ครัวเรือนคิดเป็นร้อยละ 46 รองลงมาคืออาชีพรับจ้างในโรงงาน คิดเป็นร้อยละ 16 ค้าขายร้อยละ 13 เกษตรกรรมร้อยละ 12 รับราชการร้อยละ 8 อาชีพรับจ้างในภาคเกษตรและอื่นๆ รวมกันอีกร้อยละ 5

ย้อนอดีต : เมื่อชาวกู่แดงยังทำงาน

หนังสือเรื่อง “โครงสร้างสังคมชาวนาไทย” ของเจค พอตเตอร์ (Potter 1976) ชี้ว่างอยู่บนพื้นฐานของการทำวิจัยสนับสนุนในบ้านกู่แดงเมื่อสามสิบปีมาแล้ว ให้ภาพบ้านกู่แดงว่าเป็นหมู่บ้านชาวนา ที่นักจากจะทำการปลูกข้าวนาปีแล้ว ยังมีการปลูกกะเทียม ถั่วเหลืองและถั่วลิสง หลังการเกี่ยวข้าว ชาวบ้านติดต่อกันภายนอกหมู่บ้าน เช่น ค้าขายเทียม ค้าลำไยและทำถั่วเน่าขาย นอกจานนี้ในกลุ่มชาวบ้านที่ฐานะดี ได้ส่งลูกหลานเข้าเรียนต่อในตัวเมืองเชียงใหม่ ขณะที่ชาวบ้านที่ไม่มีที่นาหรือมีที่นาไม่พอ กินอกจากจะรับจ้างภายนอกหมู่บ้านแล้วยังเข้ามาทำงานรับจ้างในเมือง เช่น ผู้ชายทำงานก่อสร้าง ผู้หญิงเป็นคนรับใช้ตามบ้านในเขตอำเภอเมือง เป็นต้น

ที่ดิน โดยเฉพาะที่นาในบ้านกู่แดงเริ่มมีการเปลี่ยนมือในช่วงระหว่าง 40 ปีที่ผ่านมา เมื่อชาวบ้านบางครอบครัวได้รับมรดกเป็นที่นาฝืนเล็กๆ ไม่เพียงพอสำหรับการปลูกข้าวเลี้ยงสมาชิก ในครัวเรือน บางครัวเรือนจึงขายที่นาและอพยพไปอยู่ที่อำเภอฝาง โดยนำเงินจากการขายที่นาไปซื้อที่นาในเขตอำเภอฝางซึ่งราคาถูกกว่าหลายเท่า แตกต่างจากบ้านกู่แดงที่พื้นที่ในการทำนามีอยู่อย่างจำกัดไม่สามารถบุกเบิกเพิ่มได้ ดังนั้นในปัจจุบันจึงมีเครือญาติของคนกู่แดง ไปมาหาสู่กับคนกู่แดงที่ย้ายไปอยู่บ้านหนองตุ่ม อ.ฝาง จำนวนหนึ่ง การขายที่นาที่นั่น มีทั้งเป็นการขายให้กับคนในหมู่บ้าน และการขายให้กับญาติพี่น้อง หากเป็นการขายในหมู่น้องที่ได้รับมรดก จะเรียกว่าเป็น “การแก้เอกสารของพี่น้อง” หรือ “ซื้อแก้” โดยจ่ายเงินให้กับพี่น้องคนที่ขายให้ ทั้งนี้เพื่อให้อีกฝ่ายหนึ่งมีที่ดินทำกินเพิ่มขึ้นจากที่ได้รับมรดก

นอกจากไปจากการทำงานและการปลูกพืชพานิชย์ เช่น ถั่วเหลืองและถั่влิสงแล้ว ชาวบ้านกู่แดงยังนิยมทำสวนลำไย โดยแรกเริ่มเดิมที่นิยมปลูกลำไยในบริเวณบ้าน คนกู่แดงรู้จักต้นลำไยมาไม่ต่ำกว่า 60 ปี รอบๆ ที่สวนบริเวณบ้านยังมีต้นลำไยเก่าแก่หลังเหลือให้เห็น โดยเฉพาะในบ้านของคนที่มีฐานะดี ลำไยสูงและเป็นพันธุ์กงโหลก ซึ่งมีเม็ดใหญ่และเนื้อบาง นอกจากรับประทานลำไยสดแล้ว ชาวบ้านจำนวนหนึ่งจะนำเนื้อลำไยมากรุบกับไข่กิน จนกระทั่ง

รวม 40 ปีที่ผ่านมา ชาวบ้านได้เจ็บปวดกลัวลำไยพันธุ์สีชมพู และอดทนที่นำมาจากต่างอำเภอ เช่น อำเภอทางดง จ.เชียงใหม่ หรือ หนองช้างคืน จ.ลำพูน ชาวบ้านฐานะดีจะปลูกลำไยหลายสิบต้นในบริเวณบ้าน และจะเก็บขายให้กับคนต่างถิ่น เช่น เก็บใส่ล้อเกวียนเพื่อนำไปส่งที่สถานีรถไฟเพื่อไปขายต่อให้กับคนลำปาง เป็นต้น การขายลำไยเป็นการขายเหมาเข่งในสนนราคาน้ำเงิน ไม่แพงเท่าทุกวันนี้ แต่กระนั้นก็ตาม ลำไยเป็นพืชเงินสดที่ทำรายได้ให้กับชาวนาฐานะดีอย่างเป็นกอบเป็นกำเมื่อเปรียบเทียบกับการปลูกข้าว

ขุคสมัยแห่งความเปลี่ยนแปลง : จากชawan สู่ชawan ลำไย

ในสังคมชาวนา การมีข้าวเพียงพอต่อการบริโภคเป็นหลักประกันความมั่นคงของครัวเรือน ชาวนาบ้านกู่แดงเคยคิดว่า การซื้อข้าวกินเป็นเรื่องน่าอับอาย เพราะแสดงว่าครอบครัวนั้นยากจน (Potter 1976: 55) แต่เมื่อเวลาผ่านไป 30 ปี การซื้อข้าวกินกลับกลายเป็นเรื่องปกติของแทบทุกครัวเรือน การปรับพื้นที่จากนามาเป็นสวนลำไยเกิดขึ้นอย่างเป็นกระบวนการกระแสเริ่มเร่งรัดมากขึ้น ในช่วงระยะเวลากว่า 10 ปีที่ผ่านมาคือประมาณปี พ.ศ.2524-2535 พร้อมๆ กับที่ชาวบ้านมีช่องทางเข้าถึงรายได้ที่หลากหลายมากขึ้น เนื่องจากพื้นที่แห่งนี้ไม่ห่างไกลจากตัวเมืองมากนัก การติดต่อระหว่างคนกู่แดงกับคนในเมืองค่อนข้างแน่นแฟ้นมาหลายสิบปี เช่น การติดต่อค้าขาย ถ่ายเน่า ค้ากำ泰ี่ยมให้กับพ่อค้าชาวจีนในตลาด ตลอดจน การประกอบอาชีพรับจ้างในตัวเมือง เช่น ช่างปูน

จากแต่เดิมที่พื้นที่ทางการเกษตร มีไว้สำหรับการปลูกข้าวเพื่อความมั่นคงทางอาหาร คนกู้แดงที่ฐานะดีเริ่มส่งลูกเข้าไปเรียนต่อในเมือง สงผลให้แรงงานในหมู่บ้านลดน้อยลง โดยเฉพาะแรงงานในการทำงาน และในอีกด้านหนึ่ง การศึกษายังเป็นการสร้างความมั่นคงในการดำรงชีวิต ด้วยช่องทางอื่นๆ เช่น เมื่อเรียนจบครุ เข้ารับราชการ มีเงินเดือนประจำ เงินเดือนประจำนี้เองที่ถือเป็นความมั่นคง มีความเสี่ยงน้อยแตกต่างจากวิถีชีวิตของชวนาที่มีความเสี่ยงสูง ดังนั้นจึงต้องปลูกข้าวเพื่อสร้างหลักประกันให้กับชีวิต

ตัวอย่างเช่น ครอบครัวของครูพานิ เป็นชาวนาที่ฐานะดีมีที่นามากมาตั้งแต่รุ่นปู่ย่า เมื่อมาถึงสมัยพ่อของครูพานิ นอกเหนือจากที่นาแล้ว พ่อของครูพานิยังมีอาชีพเป็นครู มีเงินเดือนประจำ และจากการได้ติดต่อกับคนภายนอกมากกว่าครอบครัวอื่นๆ ครอบครัวนี้จึงนำลำไยเข้ามาปลูกในบ้านกุ้งแดงเป็นรายแรกๆ ปัจจุบันมีลำไยต้นที่อายุมากที่สุดประมาณ 60 ปี

พ่อของครูพานี มีลูกสาว 2 คน ยืดอาชีพสอนหนังสือทั้งคู่ ครูพานีรับราชการเป็นครูในโรงเรียนของรัฐบาล ส่วนอีกคนหนึ่งเป็นครูในโรงเรียนเอกชน ปัจจุบันครูพานีลาออกจากราชการ มีเงินบำนาญ และมีลูกแล้วสวนล้ำไวย์ซึ่งมีอยู่เกือบ 20 ไร่ และยังมีที่นาอีก 8 ไร่ ที่ยังไม่ได้ปรับเป็น

สวนลำไย ที่นาเคยถูกทิ้งไว้โดยไม่มีใครทำงานช่วงเวลาหนึ่ง จนกระหงเมื่อ 5 ปี ที่ผ่านมา จนถึงปัจจุบันมีคนในหมู่บ้าน 2 รายเข้ามา โดยจ่ายค่าเช่าน้ำทั้งหมด 3,000 บาทต่อปี

ในหนังสือของพอตเตอร์จากข้อมูลในอดีตเมื่อ 30 ปีที่ผ่านมา ครอบครัวของครูพานีเป็นตัวอย่างของชาวนารายที่มีที่ดินมาก ปัจจุบันครอบครัวนี้ก็ยังเป็นคนฐานะดีของหมู่บ้าน ชาวบ้านเดงอธิบายว่า ครูพานีฐานะดี เพราะว่า มีเงินเดือนประจำ มีสวนลำไยมากที่สุด เก็บลำไยขายเอง แทนที่จะเหมาสวนขาย ครูพานีอธิบายว่าการเหมาขายลำไย มากถูกฟ้องค่าดักราคาต่ำกว่าที่จะจ้างคนเก็บและออกไปขายเอง ขณะที่ฟ้องครูพานีส่งลูกออกไปเรียนหนังสือต่อในเมืองเชียงใหม่ เมื่อ 30 ปีก่อน ลูกของชาวนาฐานะยากจนก็ถูกส่งออกไปในเมืองเช่นกันแต่ไปเป็นแรงงานรับจ้าง เช่น ผู้หญิงเดงหลายคนออกไปทำงานเป็นคนรับใช้ตามบ้านเรือน หรือไปซื้อยาของให้กับพ่อค้าแม่ค้าในตลาด

พวรรณ วัย 43 ปี เป็นตัวอย่างของหญิงสาวชาวบ้านเดง เริ่มต้นไปเป็นคนรับใช้ในเมืองเมื่อสามสิบปีก่อน และต่อมารажานเป็นลูกจ้างให้กับร้านขายผ้าที่ตลาดวโรส เธอออกไปรับจ้างตั้งแต่ยังสาว จึงทำงานไม่เป็น แต่รับจ้างทำสวนได้บ้าง เธอลากอกรากงานรับจ้างในเมืองและกลับมาอยู่ในหมู่บ้านได้ประมาณ 3 ปี ปัจจุบันแต่งงานแล้ว มีสวนลำไยประมาณ 10 เศษ หนทางในการทำงาน หากินของพวรรณคือ เก็บกุ้งตัวเล็กๆ ขายในหมู่บ้าน ตอนเย็นพวรรณและสามีจะไปวางล้อมดักกุ้งตามร่องเหมือง และไปเก็บตอนเข้ามีด มีรายได้จากการขายกุ้งวันละ 100 กว่าบาท ส่วนในตอนกลางวันก็ไปดูแลสวนลำไย หรือรับจ้างถางหญ้า

การขาดแคลนแรงงานสำหรับทำงาน农业生产 และการเปลี่ยนมือของที่ดินอีกประการหนึ่ง ส่งผลให้การทำงานในบ้านบ้านเดงลดลงอย่างรวดเร็ว ในปัจจุบัน อาชีพเกษตรของชาวบ้านเดงส่วนใหญ่เป็นการทำสวนลำไย ซึ่งไม่จำเป็นต้องดูแลตลอดทั้งปี โดยส่วนใหญ่แล้วชาวบ้านจะเริ่มดูแลสวนลำไยในช่วงเดือนเมษายน โดยทำการไส้ปุ๋ย ตากหญ้า รดน้ำ และฉีดสารเคมีแมลง การไส้สารเคมีและสารเคมีต่อเนื่องกัน จนไปถึงช่วงเก็บเกี่ยวในเดือนกรกฎาคมและสิงหาคม จากนั้นก็ปล่อยให้ต้นลำไยฟื้นตัว การผลิตในภาคเกษตรอื่นๆ นอกจากลำไยแล้วยังมีการปลูกพริก ถั่วเหลืองและผักพืชบ้าน ส่วนการทำงานนั้นในปัจจุบันมีชานาเข้าอยู่เพียง 2-3 ครัวเรือนเท่านั้น

ชาวบ้านเดงอธิบายว่าสาเหตุที่ชาวบ้านปรับเปลี่ยนที่นา มาทำสวนลำไยเพิ่มขึ้นว่าเป็นเพรากการทำงานนั้นต้องใช้ต้นทุนสูงขึ้นเรื่อยๆ ต้องว่าจ้างแรงงานจากภายนอกหมู่บ้านโดยจ่ายค่าแรงเป็นเงินสด ชาวบ้านคิดเปรียบเทียบผลตอบแทนระหว่างชาวบ้านลำไย และเพิ่มความไว้วางใจในการพึ่งพิงผลผลิตจากลำไยมากขึ้นเรื่อยๆ แม้ทุกคนปรารถนาจะมีรายได้จากการขายลำไยเหมือนกัน แต่โอกาสในการจะลงทุนปลูกลำไยระหว่างชาวบ้านที่ฐานะดี กับชาวบ้านที่ฐานะ

รองฯ ลงมา ก็แตกต่างกันไป จะเห็นได้ว่า ในที่สวนแปลงหนึ่งฯ นั้น จะมีขนาดอยุ่ของต้นลำไยไม่เท่ากัน

ชาวนาสูรูปดีมักเป็นผู้ริเริ่มการเปลี่ยนแปลง เนื่องจากมีโอกาสในการเข้าถึงทรัพยากรและทุนมากกว่า เช่น ชาวบ้านที่มีที่ดินหลายแปลงจะเริ่มจากการปรับที่ดินบางแปลงเป็นสวนลำไย โดยการจ้างรถแม็คโครมาชุดร่องทำสวนลำไย และปลูกลำไยครั้งเดียวหลายลิบตันบนที่ดินขณะเดียวกันก็ยังเก็บที่นาผืนอื่นๆ ไว้ปลูกข้าว จนกระทั่งอีกหลายปีต่อมาเกิดความมั่นใจในผลผลิตจึงขยายไปปลูกลำไยบนที่นาแปลงอื่นๆ

ตัวอย่างเช่น ลุงมูน อายุ 72 ปี เป็นเจ้าของสวนลำไย 16 ไร่ รวม 3 แปลง ลุงมูนเป็นลูกของคนมีฐานะในหมู่บ้านคนหนึ่ง เริ่มได้พันธุ์ลำไยอีคอมาจากลำพูนเมื่อ 40 ปีที่ผ่านมา และได้ขอซื้อที่นาจำนวน 3 ไร่ จากญาติคนหนึ่งซึ่งย้ายไปอยู่ที่อำเภอฝาง ลุงมูนปลูกลำไยประมาณ 100 ตัน ปัจจุบันเหลือลำไยอายุประมาณ 40 ปี จำนวน 70 ตัน ช่วงปีพ.ศ.2533 มีคนมาติดต่อขอซื้อที่นาจากลุงมูนไว้ลະแสงบท ลุงขายไป 5 ไร่ เพราะว่าที่นาตรงนั้นเป็นนาลุ่ม มีน้ำท่วมขังเป็นประจำ เงินที่ได้จากการขายที่นา ลุงมูนมาซื้อที่ยกร่องทำเป็นสวนลำไยอีก 1 ไร่ กับ 2 งาน

ผืนนาบ้านกู่แดงเปลี่ยนมาเป็นสวนลำไย ลำเหมืองที่เคยใช้กับที่นาถูกปรับมาใช้ส่งน้ำเข้าสวนลำไย

ลุงมูนเลิกทำงานมาได้ 7-8 ปี แล้ว แม้จะมีที่หลอยแปลง แต่ลุงมูนก็ไม่คิดจะเก็บไว้เป็นที่นา ลุงให้เหตุผลว่าการทำงานอยู่ยากมีขั้นตอนหลอยอย่างเมื่อเบรียบเทียบกับการทำสวนลำไย การจะมาเปลี่ยนที่บ้านสวนไว้ปลูกข้าวเป็นเรื่องที่วุ่นวายในการจัดการน้ำ แต่ถ้าเปลี่ยนจากที่นาเป็นสวนไป เดยก็จ้างรถแมคโครามายกร่อง ปลูกลำไยทั้งหมด โดยใช้น้ำบาดาลและเดินท่อไปทั้งสวน ลงทุนครั้งเดียว ลุงมูนเห็นว่า ลำไยเป็นพืชที่ไม่ต้องเอาใจใส่มาก แตกต่างจากการปลูกข้าว หรือปลูกผักที่ต้องดูแลอย่างถ้วน แม้ผลผลิตจากลำไยตามฤดูกาลมีเพียงปีละหน แต่ก็ขายได้เงินจำนวนมาก ลุงมูนขายลำไยเหมาสวนทั้งหมด 11 ไร่ ในราคา 220,000 บาท ลุงแบ่งมรดกสวนลำไยให้กับลูกสาว 1 คน และลูกชาย 1 คน

วิธีคิดของลุงมูนคล้ายคลึงกับชาวบ้านส่วนใหญ่ในบ้านกูแดงที่มองว่า การใช้ที่ดินแปลงเล็กๆ ปลูกลำไย สามารถสร้างรายได้แตกต่างกันอย่างลิบลับจากการปลูกข้าว ดังนั้นจึงเป็นเรื่องสมเหตุสมผลสำหรับทุกคน ที่จะเลิกทำงานและหันมาปลูกลำไยแทน ลุงมูนมองว่าลำไยยังมีอนาคตสดใสสามารถทำรายได้ให้กับชาวบ้านไปอีกนาน แต่อีกหลายคนกังวลใจ เพราะราคาลำไยเริ่มตกต่ำเนื่องจากมีพืชที่เพาะปลูกเพิ่มขึ้น ดังนั้นทุกสวนจึงใช้สารเร่งลำไยในฤดูกาลในแบบที่แตกต่างกัน บางสวนเร่งนอกฤดูกาล บางสวนเร่งก่อนฤดูกาลเล็กน้อยเพื่อให้ได้ลำไยออกมากขายก่อนใครๆ บางคนเริ่มบ่นถึงค่าปุ๋ย ค่ายาฆ่าแมลงและค่าสารเร่งต่างๆ

ในด้านหนึ่ง การที่ชาวนาฐานะดีได้ขายผลผลิตจากลำไยทำให้ชาวนาที่มีฐานะรองๆ ลงมาเห็นช่องทางเพิ่มรายได้ แต่เนื่องจากพวกราคาเมื่อนานน้อยและมีต้นทุนจำกัด การปลูกลำไยจึงค่อนข้างเริ่มจากครั้งละไม่กี่ต้นบนที่นาและค่อนข้างต่อไป โดยระหว่างที่รอลำไยโตจนเก็บผลผลิตได้ ก็สามารถหารายได้จากการปลูกพืชอื่นๆ

การขยายขยายสวนลำไยของชาวนาที่มีฐานะรองๆ ลงมา ค่อนข้างขยายออกไปยังพื้นที่นา ตอนบน โดยชุดร่องและทำคันนินไว้เพื่อปลูกกระเทียม ขณะเดียวกันก็แทรกกล้าลำไยลงไปบนคันดินนั้น เมื่อลำไยอายุได้ 3 ปี ก็สามารถเก็บผลผลิตขายได้บ้างสวน จากนั้นชาวนาก็ค่อนข้างเพิ่มและขยายการปลูกลำไย ระหว่างที่ลำไยมีอายุไม่ถึง 4 ปี ชาวนาสามารถใช้ที่ดินระหว่างต้นลำไยปลูกกระเทียม ต่อมาในระยะหลังจึงปลูกผักสวนครัว และพรวิพเพื่อขาย

ชาวกูแดงอธิบายโดยตัวอย่างว่า ชาวนาที่มีที่ดินน้อย เช่น 1-2 ไร่ ถ้าปลูกข้าวกินก็ไม่เพียงพอสำหรับการบริโภคในครัวเรือน แต่หากปลูกลำไย ปีหนึ่งๆ สามารถมีรายได้หลายหมื่นบาท สำหรับชาวนาที่มีฐานะปานกลาง มีที่ดินกว่า 3-5 ไร่ ปลูกข้าวต้องใช้ต้นทุนหลอยพันบาท แม้ว่าจะมีข้าวกินตลอดทั้งปี แต่หากนำที่นาดังกล่าวมาเป็นสวนลำไย ปีหนึ่งทำรายได้หลายหมื่น แบ่งเงินมาซื้อข้าวกินไม่ถึงหมื่นบาท หนำซ้ำยังมีเงินเหลือจากการซื้อข้าวอีกไม่น้อย

อย่างไรก็ตาม การปรับเปลี่ยนที่นาเป็นสวนลำไยของชาวบ้านกู้้แดงย่อมส่งผลกระทบอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้จากชานาไรที่ดินในบ้านกู้้แดง ซึ่งมีอยู่ประมาณร้อยละ 35 ของครัวเรือนทั้งหมดในหมู่บ้าน การปรับเปลี่ยนที่ดินจากการทำนามาเป็นสวนลำไย ทำให้ครัวเรือนเหล่านี้ซึ่งเคยเข้าที่นาหรือประกอบอาชีพรับจ้างจำกัดของทางดินรูปแบบของการประกอบอาชีพ เช่น

1. ชานารับจ้างหลาຍคนรวมกลุ่มกัน 4-5 คน ออกไปรับจ้างปลูกนาหรือปลูกถั่วเหลือง กระเทียม ฯลฯ บนที่นาของคนอื่นๆ ทั้งในและนอกหมู่บ้านกู้้แดง วิธีนี้สามารถเป็นทางออกได้ในช่วงเวลาหนึ่งเนื่องจากที่นาของคนอื่นๆ ไม่สามารถจัดการได้ แต่ในช่วงเวลาหนึ่งนี้ ชาวบ้านกู้้แดงก็ค่อยๆ เปลี่ยนแปลงการใช้ที่ดินจากการทำนาเป็นสวนลำไย เป็นหมู่บ้านจัดสรร หรือใช้ที่ดินในรูปแบบอื่นๆ เช่นกัน

2. ชานาเข้าหรือรับจ้างบางกลุ่ม ใช้วิธีขออาศัยปลูกผักสวนครัวบนที่ดินในสวนลำไยของเจ้าของที่ดินที่มีฐานะดี ซึ่งลำไยในช่วงอายุไม่เกิน 4 ปี ยังมีขนาดไม่ใหญ่นัก ทำให้พื้นที่ระหว่างต้นลำไยสามารถทำเป็นแปลงผัก หรือแปลงพฤษักได้ การปลูกผักสวนครัวระหว่างต้นลำไยนี้ เป็นกิจกรรมที่เกิดประโยชน์กับทั้งเจ้าของสวนลำไยและชาวบ้านที่เข้าไปปลูกผัก กล่าวคือ สวนลำไยได้รับการดูแลเอาใจใส่ เพราะคนปลูกผักสวนครัวจำเป็นต้องตัดหญ้าและใส่ปุ๋ยให้กับพืชผักของตนอยู่แล้ว ส่วนคนปลูกผักสวนครัวสามารถใช้น้ำจากร่องน้ำที่มีอยู่ในสวนลำไยแห่งนั้น

อาชีพปลูกผักสวนครัว เกิดขึ้นอย่างเป็นลำดับสันในแบบอาเภอสารภีในราปี พ.ศ.2536 เนื่องจากมีการเปลี่ยนแปลงการใช้ที่ดิน จากที่นาเป็นที่สวนลำไยขนาดใหญ่ การเปลี่ยนแปลงที่นาทั้งผืน มักเกิดขึ้นจากคนนอกที่มาซื้อที่ดินจากชาวบ้านติดต่อกันหลายๆ ผืนรวมเป็นผืนใหญ่ และปรับปูที่นาโดยการขุดร่อง ทำคันดินและลงต้นลำไยจำนวนหลาอยู่ต้นในครัวเดียว ระหว่างที่รื้อต้นลำไยเติบโตนี้เอง จึงเกิดอาชีพปลูกผักสวนครัว ซึ่งเป็นช่องทางของรายได้สำหรับชาวบ้านจำนวนหนึ่ง จนกระทั่งในช่วงห้าปีที่ผ่านมา อาชีพปลูกผักเริ่มลดน้อยลง เนื่องจากต้นลำไยเติบโตครอบคลุมพื้นที่ดินระหว่างต้นจนกระทั่งไม่สามารถปลูกผักอื่นๆ แทรกได้อีก

ชาวบ้านกลุ่มนี้เลือกทำงานรับจ้างภายนอกหมู่บ้าน ด้วยเงื่อนไขต่างๆ กัน เช่นอายุค่อนข้างมาก มีภาระต้องเลี้ยงดูลูกหรือคนเฒ่าคนแก่ในบ้าน มีงานหลักอื่นๆ เช่น ปลูกผักขาย หรือต้องดูแลสวนลำไยของตนเอง ดังนั้นการทำงานรับจ้างจึงไม่ได้จำกัดฐานะไว้แต่เฉพาะคนไม่มีที่ดินเท่านั้น แต่เงื่อนไขการทำงานรับจ้างรายวันในหมู่บ้านค่อนข้างยืดหยุ่น ทำให้ผู้รับจ้างยังคงรับผิดชอบงานอื่นๆ ของตนได้ พร้อมๆ กับที่สามารถใช้เวลาที่เหลือให้เกิดรายได้อกเงยขึ้น

ช่วงเวลาที่ถือว่าเงินสะพัดที่สุด คือช่วงของการเก็บลำไย ราวดีอนกรกภาน-สิงหาคม ของทุกปี แรงงานในหมู่บ้านจะหันมารับจ้างเก็บลำไยทั้งหมด อัตราการจ้างงานมีหลาຍอัตรา เช่น แรงงานชายขึ้นต้นลำไย วันละ 200-250 บาท ขึ้นอยู่กับขนาดของต้นลำไยว่าใหญ่แค่ไหน แรงงาน

หญิงที่รู้ด烂ำไยให้เป็นเม็ด (烂ำไยร่วง) วันละ 120 บาท แรงงานที่เด็ด烂ำไยพร้อมกัน วันละ 150 บาท บ้านกู่แดงมีการใช้สารเร่งเพื่อให้烂ำไยออกนอกรถถูกาก งานรับจ้างเก็บ烂ำไยยิ่งขยายเวลามากขึ้น บางสวนสามารถเก็บ烂ำไยได้ตั้งแต่เดือนมิถุนายน และบางสวนสามารถเก็บ烂ำไยในช่วงเดือนกันยายน นอกเหนือจากภาระรับจ้างเก็บ烂ำไยตามถูกาก

งานรับจ้างตามถูกากอีกชนิดหนึ่ง คือรับจ้างมัดถัวเหลืองเพื่อไปทำถัวเน่า งานนี้เป็นงานเก่าแก่ของบ้านกู่แดง ซึ่งมีชื่อเสียงในเรื่องการทำถัวเน่ามาหลายสิบปี แต่เดิมชาวกู่แดงปลูกถัวเหลืองเพื่อใช้ทำถัวเน่าเอง แต่ปัจจุบันไม่มีการปลูกถัวเหลืองแล้ว พ่อค้าในหมู่บ้านจะไปซื้อถัวเหลืองจากที่อื่นๆ เช่น ในเขตอำเภอหางดง เพื่อนำมาจ้างแรงงานในหมู่บ้านมัด และทำถัวเน่านอกเหนือจากงานรับจ้างตามถูกากที่เกี่ยวข้องกับถัวเน่าและ烂ำไยแล้ว เวลาที่เหลือของแรงงานในหมู่บ้านจะรับจ้างแกะกระเทียม โดยพ่อค้าและแม่ค้าในหมู่บ้านจะไปรับกระเทียมมาเพื่อให้คนในหมู่บ้านรับจ้างแกะ กิโลกรัมละ 1 บาท ถ้าเป็นกระเทียมเล็ก กก.ละ 2-3 บาท ชาวบ้านบางคนยืดสายพ่อค้าขายโดยปรับเปลี่ยนสินค้าไปตามถูกาก เช่น ยามปกติค้ากระเทียม แต่เมื่อถึงถูกาก烂ำไย ก็จะหันมาค้าขาย烂ำไย

อาชีพที่สร้างรายได้ให้กับชาวกู่แดงมากที่สุดในปัจจุบัน คือ อาชีพรับจ้างนอกหมู่บ้านชาวบ้านกู่แดงจำนวนหนึ่งนิยมทำกันคือการไปทำงานที่โรงงานไม้กวาด ซึ่งตั้งมาประมาณ 10 ปี นอกจากนี้ยังมีโรงงานข้อเบ็ด โรงงานบ่มใบยาสูบ รวมทั้งงานรับจ้างอื่นๆ ในตัวเมืองเชียงใหม่ และที่ โรงงานอุดสาหกรรมในนิคมฯ ลัพพน

การค้าขายของคนกู่แดง ในช่วงถูกาก烂ำไย เป็นช่วงที่มีธุรกิจเกี่ยวกับ烂ำไยหลายลักษณะ หลายคนที่ทำการค้าขาย เช่น ค้ากระเทียม ค้าขายในตลาดนัด หรือขายผักในตลาดใหญ่ฯ ยุติการค้าขายประจำชั่วขณะ และหันมาค้า烂ำไยแทน เช่น เปิดร้านรับซื้อ烂ำไยในหมู่บ้านเพื่อไปขายต่อให้กับโรงงาน หรือไปรับซื้อ烂ำไยถึงหน้าสวนและนำไปส่งต่อให้กับโรงงาน นอกจากนี้ในกรณีที่เป็น烂ำไยขนาดใหญ่ มีผลผลิตที่ดี อาจมีการรับซื้อเหมาสวนซึ่งเป็นการซื้อที่ผู้ซื้อเก็บกำไรในอนาคต ว่า烂ำไยจะราคาดี เจ้าของสวนแม้จะถูกดราคาก็ได้เงินเป็นก้อนโดยไม่ต้องลงทุนในเรื่องค่าแรงงานในการเก็บ烂ำไย แต่หากผู้รับเหมาสวนไม่มีสายป่านยาวเพียงพออาจขาดทุนได้ง่าย เนื่องจากราคางานที่ต้องตัดลงอย่างมากโดยเฉพาะหลังจากที่มีการใช้สารเร่งเพื่อให้ผลผลิตออกนอกถูกาก

นอกจากนี้ยังมีการรับซื้อ烂ำไยเพื่อไปส่งต่อให้กับโรงงาน烂ำไย (พร้อมเม็ด) ซื้อ烂ำไยและส่งขายต่อให้กับพ่อค้าคนกลางในต่างจังหวัด โดยพ่อค้าในต่างจังหวัดเป็นผู้กำหนดราคารับซื้อ และคนกลางที่ปรับซื้อของชาวบ้านจะได้กำไรต่อ กิโลกรัม เป็นต้น

ที่ดิน การซื้อเก็บไว้ และการหวนกลับของชาวนา

ในยุคเศรษฐกิจรุ่งเรืองช่วงพุทธศักราชที่ 2530 พ่อค้าที่ดินได้เข้ามากวันนี้ซื้อที่ดินแบบ
จำเจอสารกีเป็นจำนวนมาก ในบ้านกู่แดง การซื้อขายที่ดินเริ่มต้นตั้งก่อนหน้านั้นแล้วระยะหนึ่ง
โดยคนในหมู่บ้านที่ทำงานอยู่กิจกรรมที่ดินนายหนึ่งร่วมมือกับผู้ใหญ่บ้านในยุคหนึ่น ติดต่อขอซื้อที่นา
จากชาวบ้าน โดยซื้อที่ที่เรียกว่า “นาหนอง” หรือ “ที่ไ่่ง” ที่นาบริเวณนี้มักมีป้อมหานการผลิต
เนื่องจากน้ำจากแม่น้ำแม่ยaiไม่ค่อยถึง และเมื่อฝนตกหนัก น้ำก็จะท่วม พันธุ์ข้าวเดิมที่ชาวนา
เลือกเพาะปลูกบนพื้นที่นาลักษณะนี้คือข้าวเจ้าพันธุ์ข้าวหลوب เพราะเป็นข้าวที่มีลำต้นสูง ทนทาน
ต่อน้ำท่วมได้ดี ผู้ใหญ่บ้านออกเดินสายคุยกับเจ้าของที่นาหนองเหล่านี้เกือบ 10 ราย จนกระทั่ง^{ทั้ง}
รวมที่ดินได้รา 40 กว่าไร่ ละ 3,000 บาท จากนั้นที่นาหนองได้ถูกนำมาปรับปรุงและจัดสรร
ขายให้คนกับคนต่างถิ่นนายหนึ่ง ในราคาว่าละ 30,000 บาท ต่อมากลับต่างถิ่นที่รับซื้อໄภได้นำมา
ขายให้กับนายคนนาการคนหนึ่งในกรุงเทพฯ ราคา 10 ล้าน ในที่สุดเมื่อราส่องปีที่ผ่านมา ที่ดินนี้
ดังกล่าวได้ถูกธนาคารยึด และแปรสภาพเป็นที่รกร้าง

ในช่วงปี พ.ศ.2533 เริ่มมีการกวาดซื้อที่นาผืนใหญ่ ในลักษณะของการซื้อขาย ไม่ใช่การปลูกเพื่อขาย คือเป็นระยะเวลาหนานนานับปี ราคานาจึงมีความแตกต่างกัน ตั้งแต่ไว้ละ 15,000 บาทไปจนถึง 30,000 บาท ค่านอนออกที่มากกว่าซื้อจะติดต่อกันในหมู่บ้านที่เป็นที่รู้จักหรือได้รับความเชื่อถือจากชาวบ้านให้เป็นผู้ติดต่อกันตามข้อซื้อ เช่น ผู้ใหญ่บ้านหมู่ 7 เคยเป็นนายหน้ากวาดซื้อที่นาให้กับคุณอก มาหลายผืน อดีตผู้ใหญ่บ้านรายนี้เล่าว่า เขาจะเริ่มติดต่อกันซื้อที่ดินจากชาวบ้านแปลงแรกๆ ก่อน จากนั้นจึงเสนอให้ชาวบ้านที่ต้องการขายที่ดินไปร่วมกับเอกสารสิทธิ์ซึ่งส่วนใหญ่เป็นส.3ก หรือ โฉนด และถ่ายเอกสารมาให้

ผู้ใหญ่บ้านจะนำเอกสารสิทธิ์ไปให้กับเจ้าของเงินพิจารณาว่า อย่างใดที่ดินรูปปั่งลักษณะใดเจิงสวยงามเพียงพอที่จะนำมาเป็นที่จัดสร้าง หากเจ้าของเงินต้องการที่ดินบริเวณใดเป็นพิเศษ เพื่อให้ที่ดินทั้งแปลงสวยงาม ราคาน้ำดินในบริเวณนั้นก็จะเพิ่มสูงขึ้น เช่นต้องการที่ดินที่เป็นทางออก ราคาก็จะสูงถึงประมาณ 90,000 บาท หรือที่ดินด้านหน้าเพื่อให้ที่ดินทั้งหมดมีรูปทรงสวยงาม อดีตผู้ใหญ่บ้านที่เคยเป็นนายหน้าบอกว่า ราคาน้ำดินที่เข้าทำการติดต่อซื้อขายเคยสูงสุดถึงประมาณ 4 แสนบาท มีจำนวน 4 ไร่ เจ้าของเงินได้ทำการเปลี่ยนแปลงที่นาด้วยการขุดบ่อและนำดินมาตามโดยคาดผันไว้ว่าจะนำที่ดินไปจัดสร้างขาย คนนอกที่มาซื้อที่ดินมีทั้งเศรษฐีในเมืองเชียงใหม่ และคนต่างถิ่น เช่นคนกรุงเทพฯ วิธีการวันซื้อที่ดินเป็นไปในลักษณะเดียวกันคือ เริ่มจากจุดเล็กๆ และขยายวงออกไป ชาวบ้านบางส่วนจำกัดต้องขาย เพราะเพื่อนบ้านได้ขายที่ดินไปแล้ว ขณะที่บางส่วนยังดีขายเนื่องจากราคาน้ำดินสูงอย่างคาดไม่ถึง ความหวังของคนนอกที่ซื้อที่ดินผันให้ไปแล้ว เคียงกันคือ

จัดสรรว่าที่ข่าย แต่ที่ดินผืนใหม่ใหญ่หลายแปลงมีจุดจบใกล้เคียงกันคือกล้ายเป็นที่รกร้างว่างเปล่า ส่วนหนึ่งชาวบ้านรู้ว่าถูกธนาคารยึดไปแล้ว อีกส่วนหนึ่งเจ้าของที่ดินเหล่านั้นเลือกที่จะปล่อยที่ดินไว้ไม่ลงทุนสานผืนตามที่ตั้งใจไว้ แม้ที่ดินบางแปลงเปลี่ยนแปลงจากที่นาและลงทุนปลูกลำไยจ้างคนในท้องถิ่นดูแลในช่วง 2-3 ปีแรก แต่แล้วในที่สุดก็เสียหายไป

ที่ดินรอบหมู่บ้านกู่แดงที่เคยเป็นที่นาเก่าจำนวนหนึ่ง จึงกล้ายเป็นพื้นที่ที่ยังมีร่องรอยของ การปรับปรุงโดยการขุดร่อง ขุดบ่อ ถมที่ดินเพื่อจัดสรรวา ย และขณะนี้มีชาวบ้านยักษ์ขึ้นเป็นจำนวนมาก ชาวกู่แดงจึงได้แต่ไม่ชัดเจนนักว่า ครามาชี้อันไหนของพวกราบไปบ้าง เพราะบางคนเคยโผล่หน้าเข้ามาในหมู่บ้านเพียงครั้งเดียวเท่านั้น การติดต่อชี้อันที่ดินส่วนใหญ่ผ่านมือนายหน้าโดยเฉพาะผู้ใหญ่บ้าน มีเชือจี้ของที่ดินบางคนที่คุ้นหูอยู่บ้าง เพราะเคยจ้างคนกู่แดงเฝ้าสวนลำไยแต่แล้วก็เสียหายไป

อดีตผู้ใหญ่บ้านกู่แดงประมาณว่า ในช่วงเศรษฐกิจเพื่องฟูนั้นมีชาวบ้านขายที่ดินประมาณร้อยละ 10 และเนื่องจากเจ้าของที่ดินรายใหม่เหล่านี้ทิ้งที่ดินให้รกร้างว่างเปล่า ทำให้มีชาวนาจำนวนหนึ่ง ซึ่งมีทั้งชาวนาที่เป็นเจ้าของที่ดินเดิมและไม่ใช่เจ้าของที่ดินเดิม ขอกลับเข้าไปทำกินบนที่นาเดิมนั้น ผู้ใหญ่บ้านยินยอมให้ชาวนากลับเข้าไปใช้ที่ดินได้ โดยอ้างสถานภาพสองแบบ ด้วยกัน อย่างแรกคือ ในฐานะของนายหน้าและสืบเนื่องมาเป็นผู้ดูแลที่ดินของเจ้าของที่ดินรายใหม่ อีกฐานะหนึ่งคือฐานะของผู้ใหญ่บ้าน ที่ต้องดูแลความเรียบร้อย เนื่องจากที่รกร้างว่างเปล่า มีต้นหญ้าขึ้นมาก หากเจ้าของไม่ดูแลอาจทำให้เกิดไฟไหม้และลามไปยังที่ดินแปลงอื่นๆ ได้ ดังนั้น การที่มีคนมาเพาะปลูกบนพื้นที่ทำให้บริเวณนั้นได้รับการดูแล ที่ดินรกร้างว่างเปล่าจึงทำให้ชาวนาไร้ที่ดินกลุ่มนี้หันกลับมาพลิกฟื้นการทำนาใหม่อีกครั้งหนึ่ง

คนทำงานที่ยังคงเหลือในบ้านกู่แดง

ชาวกู่แดงให้เหตุผลของการเลิกทำงาน ใกล้เคียงกับชาวนาในหมู่บ้านอื่นๆ คือ การทำงานในระยะหลังขาดทุนเนื่องจากทุกขั้นตอนของการผลิตต้องใช้เงิน นับตั้งแต่การได้มาจากการที่เคยใช้ค่วยถูกทัดแทนด้วยรถไถ ระบบการแลกเปลี่ยนแรงงานแบบตอบแทนอาจมีความลูก贲ที่ด้วยการจ้างแรงงานที่ตอบแทนเป็นเงิน การใช้ปุ๋ย ยาฆ่าแมลงซึ่งทำให้ต้นทุนการผลิตสูงขึ้น หน้าช้าราคาข้าวยังตกต่ำ นอกเหนือจากปัญหาขาดทุน บ้านกู่แดงยังมีปัญหาขาดแคลนน้ำ เนื่องจากบ้านกู่แดงอยู่ปลายน้ำของฝายท่าวังตลาด ขณะที่ชาวบ้านต้นน้ำใช้น้ำในการเกษตรมากขึ้น ทำให้คนที่อยู่ปลายน้ำได้น้ำน้อยลง และมีเรื่องทะเลาะเบาะแสเพื่อแย่งน้ำอยู่เป็นประจำ คนจำนวนหนึ่งให้เหตุผลว่า การทำงานต้องมีคุ้คือ ต้องทำงานหลายๆ แปลง เป็นกิจกรรมรวมหมู่ เนื่องจาก ต้องมีความร่วมมือในเรื่องการทำเหมืองฝาย และยังมีปัญหาเรื่องหนูมากัดกินข้าวหากทำงานเฉพาะของ

ตนแปลงเดี่ยว ด้วยเหตุนี้เอง เมื่อมีชาวบ้านละเลิกจากการทำนาจึงมีการเลี่ยนแบบและเลิกทำนา ตามกันไปเป็นจำนวนมาก

อย่างไรก็ตาม หากมองเหตุผลของการเลิกทำนาจากครัวเรือนของชาวรายย่อยแล้วเรา กลับพบเงื่อนไขในการดันรันต่อสู้ที่แตกต่างกันออกไป ดังนั้นท่ามกลางเหตุผลต่างๆ ในการเลิกทำนา บ้านกู่แดง จึงยังคงเหลือคนที่ปลูกข้าวอยู่ประมาณ 4-6 ราย อายุในวัย 40-60 ปี

ป้าพร อายุ 60 ปี เป็นคนลำพูน แต่งงานกับสามีซึ่งเป็นคนกู่แดง เมื่อ 40 ปีก่อน ทั้งคู่ได้ข้อ ซื้อที่ดินจากญาติห่างๆ ในหมู่บ้านกู่แดง ซึ่งขายที่เพราะแต่งงานไปอยู่ที่อ.เชียงดาว ที่ดิน 4 ไร่กับ 2 งาน เงินที่ซื้อที่ดินเป็นเงินกู้สหกรณ์ จากนั้นจึงค่อยๆ ปลูกกระเทียม ถั่วลิสงและถั่วเหลือง เลี้ยงเป็ด นำควายไปรับจ้างไถนา ในช่วง 20 ปีมานี้ สามีของป้าพรทำงานเป็นการโง่ที่วิทยาลัยแห่งหนึ่งใน ลำพูน และมีมารดกเป็นที่นาประมาณ 2 ไร่เศษ จากนั้นจึงซื้อที่นาดกในส่วนของพี่สาวอีก 1 ไร่ ราคา 20,000 บาท และซื้อที่นาติดกัน อีก 3 งาน ราคา 19,000 บาท ป้าพรกับสามีจึงมีที่ดิน 2 ผืน ได้แก่ ผืนแรกเป็นที่นาซึ่งซื้อมาตั้งแต่เริ่มแต่งงาน จำนวน 4 ไร่กับ 2 งาน และผืนที่สองเป็นที่นา มารดกความกับที่นาที่ซื้อเพิ่มในภายหลัง

ป้าพรปรับปุ่งที่นาดกเป็นสวนลำไย โดยทายอยปลูกต้นลำไยเป็นระยะๆ ในสวนลำไย แห่งนี้จึงมีลำไยขนาดและอายุต่างๆ กัน โดยที่สวนตอนบน มีลำไยอายุ 20 กว่าปี จำนวน 28 ต้น ลำไยตอนลุ่ม อายุ 10 ปี จำนวน 57 ต้น และลำไยอายุ 4 ปี อีก 50 กว่าต้น ระหว่างที่ต้นลำไยยัง เล็ก ป้าพรปลูกผักขายให้กับแม่ค้าในหมู่บ้านซึ่งนำไปขายที่ตลาดในเมืองอีกหอดหนึ่ง ที่สวนลำไย แห่งนี้ ได้ชุดบ่อเพื่อนำมาที่มาถมเป็นเนินปลูกลำไย และทำเป็นบ่อเลี้ยงปลา尼ลและปลาตะเพียน ไว้กินและขาย ป้าพรเล่าว่า เมื่อครั้งที่ชุดร่องกมดินปลูกลำไย คนเฒ่าคนแก่บอกว่า อย่าไปปุดหมด ไม่งั้นจะไม่มีข้าวไว้กิน เก็บที่เสาไว้ทำนาบ้าง

เมื่อปีพ.ศ.2533 ช่วงที่ชาวบ้านในกู่แดงขายที่นา ป้าพรก็ได้รับการติดต่อขอซื้อนาเช่นกัน ในราคาไร่ละ 400,000 บาท จำนวน 4 ไร่ 2 งาน เหตุที่ราคาสูงนี้ของจากที่นาของป้าพรจะทำให้ ที่ดินแปลงใหญ่ทั้งแปลงได้รูปร่างที่สวยงาม ป้าพรเคยเจ้าของที่ดินเพียงครั้งเดียวเท่านั้น รู้ เพียงว่าเป็นคนจังหวัดนนทบุรี และเคยติดต่อกันทางโทรศัพท์บ้างเป็นครั้งคราว

ป้าพรบอกว่าสาเหตุที่ตัดสินใจขายนาเป็นเพราะไม่มีแรงงาน ทำอยู่คนเดียว จึงจำต้อง ว่าจ้างแรงงาน เมื่อขายที่นาให้กับคนอื่นไปแล้ว เว้นช่วงไปหลายปี ผืนดินที่เคยใช้ทำประไชน์กลับ ไม่ได้รับการเอาใจใส่แต่อย่างใด ป้าพรขอเจ้าของที่ดินกลับเข้าไปทำงานอีกครั้ง หากแต่ในเวลานี้ การทำนากลับสะดวกมากขึ้นเนื่องจากเจ้าของที่รายใหม่ได้ชุดร่องทำให้มีน้ำใช้ในการทำนา ดังนั้น ทุกๆ ดูกาลทำนา ป้าพรจะเสียเงินจ้างรถไถประมาณ 1300 บาท เสียค่าจ้างปลูกอีกไร่ละ 600 บาท

จำนวน 3 ไร่ และจ้างเกี่ยว แต่ละปี ป้าพรได้ผลผลิต 200 กว่าถัง สมาชิกในครอบครัว 4 คน กิน ไม่หมด พอก้าวใหม่ออกก็จะสืบข้าวเก่าออกไปขายให้คนในหมู่บ้าน

ป้าพรวนเวียนอยู่กับงานในที่นาที่สวนตามฤดูกาล เมื่อถึงฤดูทำนา ก็แบ่งเวลามาทำนา บางส่วน ดูแลสวนลำไย โดยการไปเปิดน้ำเข้าสวน น้ำที่ใช้เป็นน้ำบาดาลและใช้วิธีเดินท่อติดสปริง เกอร์ ทำให้งานไม่เหนื่อยมาก เมื่อถึงหน้าลำไย ป้าพรขายเหมาสวนปีนึงได้เงินจำนวนไม่น้อย และใช้เวลาที่เหลือออกไปปรับปรุงเก็บลำไยตามสวนของเพื่อนบ้าน ป้าพรและครอบครัวไม่ต้องซื้อข้าว กิน ปลูกผักไม่เสียเวลาแมลงในสวนลำไยของตน และเลี้ยงปลาไว้กิน ทั้งผักและปลาถ้ามีเหลือกิน จะนำออกขาย

บัวคำ อายุ 45 ปี เป็นชาวบ้านกู้借錢 อีกรายหนึ่งที่ยังคงทำนาอยู่ในปัจจุบัน บัวคำเกิดในครัวเรือนของชาวนาไร่ที่ดิน พ่อแม่ของบัวคำมีที่นาเพียงน้อยนิดและขายไปนานแล้ว ทำให้เชือและสามีต่างไม่มีที่นามรด กบัวคำและสามีจึงยึดอาชีพรับจ้างทำนาผ้ากึงมาตลอด โดยทำนาของคนในหมู่บ้านใกล้เคียง จำนวน 4 ไร่ และแบ่งครึ่งผลผลิต ต่อมาเจ้าของที่นาได้ปรับปรุงที่เป็นสวนลำไยการทำนาผ้ากึงจึงยุติลง แต่ชีวิตการเป็นชาวนาของทั้งคู่ไม่ได้ยุติลงตามไปด้วย

บัวคำไปขอทำนาบนที่นาเดิมของคนกู้借錢 ที่ขายให้กับคนต่างถิ่นจำนวน 3 ไร่ โดยติดต่อผ่านคนดูแลที่ให้กับเจ้าของที่ดินผืนนั้น บัวคำบอกว่า สาเหตุที่ทำนาอยู่ เพราะไม่ค่อยมีเงิน อยากร่มีข้าวไว้กิน และการทำนา ก็ไม่ได้เสียเวลาตามากมายอะไร แรงงานที่ใช้ก็เป็นแรงงานของตนเองและสามี สำหรับค่าใช้จ่ายปีนึงๆ ประมาณ 2000 กว่าบาทสำหรับค่ารถไถและปุ๋ย ก็ได้ผลผลิต 100 กว่าถังแล้ว พอกินไปตลอดทั้งปี

นอกจากการทำนาเพื่อเอาข้าวไว้กิน บัวคำยังปลูกผัก และพรวิชัย โดยอาศัยที่ดินของเจ้าของสวนลำไยที่ต้นลำไยยังเล็กอยู่ เมื่อลำไยสวนนั้นโตขึ้นก็ย้ายไปสวนอื่นที่ต้นลำไยยังเล็กอยู่ ปัจจุบันบัวคำปลูกข้าว 3 ไร่ และทำสวนผัก และพรวิชัยเก็บขาย และเช่นเดียวกับคนอื่นๆ ในหมู่บ้าน ที่ฤดูกาลเก็บลำไยเป็นช่วงหาเงินคล่องมือ บัวคำก็จะหารายได้จากการออกเก็บลำไยวันละ 120 บาท ส่วนสามีไปรับจ้างคัดลำไยวันละ 200 บาท หนทางดินแดนของบัวคำจึงใกล้เคียงกับวิถีชีวิตของชาวนาในอดีต คือ ทำนาเพื่อมีข้าวกิน เวลาที่เหลือปลูกผักสวนครัวออกขาย และทำงานรับจ้างตามฤดูกาล

โครงสร้างสังคมชาวนา

ในการบรรยายภาพสังคมชาวนาบ้านกู้借錢 เมื่อสามสิบปีก่อน แจ็ค พอตเตอร์เสนอว่า สังคมชาวนาไทยประกอบไปด้วยโครงสร้าง 11 ประการที่ประกอบเป็นชุมชนชนบท คือ วงศ์ครอบครัวขยาย ระบบเครือญาติและการนับญาติสองฝ่าย ความเป็นเพื่อนและเพื่อนบ้าน กลุ่ม

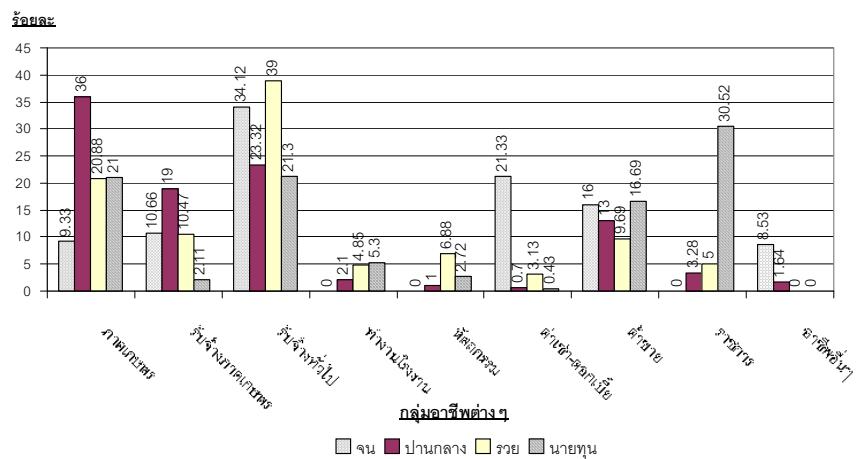
แลกเปลี่ยนแรงงาน ความสัมพันธ์ระหว่างผู้อาชญาและผู้เยาว์ การแบ่งชั้นและสถานภาพ ความเป็นสมัครพรrocพาก กลุ่มการเมือง การแบ่งส่วนในหมู่บ้านหรือกลุ่มบ้าน หน่วยการปกครองหมู่บ้าน และวัด

หากเบรียบเทียบภาพของบ้านกู่แดงที่พอตเตอร์วัดเจ้าไก่ กับบ้านกู่แดงในปัจจุบัน เราจะมองเห็นการเปลี่ยนแปลงเชิงโครงสร้างที่เกิดขึ้นหลายประการด้วยกัน ครอบครัวขยายซึ่งเคยเป็นฐานของแรงงานสำคัญในสังคมชาวนา เริ่มหมดความหมายลงอย่างรวดเร็ว แม้ว่าวัดและความเป็นเพื่อนบ้าน ยังคงเป็นรากฐานของความเป็นชุมชนอย่างสำคัญ การจัดงานบุญงานปอยและการลงแขกทำความสะอาด ซ้อมแซมหรือก่อสร้างเพิ่มเติมวัดยังคงเป็นกิจกรรมที่มีนัยสำคัญสำหรับชาวกู่แดง แต่ในขณะเดียวกัน ครัวเรือนเริ่มมีลักษณะเป็นครอบครัวเดียวเพิ่มมากขึ้น ระบบเครือญาติซึ่งเคยวางอยู่บนพื้นฐานของการจัดที่อยู่อาศัยภายหลังการแต่งงานแบบมาตรฐาน พ่อฯ กับที่ภรรยาขยายน้ำย้ายไปอยู่บ้านของสามี เงินและการว่าจ้างแรงงานเป็นเงินสด เข้ามาแทนที่กลุ่มแลกเปลี่ยนแรงงานอย่างขัดเจน ความสัมพันธ์ระหว่างผู้อาชญาและผู้เยาว์ก็เริ่มคลอนแคลนลง เพราะเด็กรุ่นใหม่มีการศึกษาสูงและนิยมออกไปทำงานรับจ้างนอกหมู่บ้าน ความเป็นสมัครพรrocพาก และกลุ่มการเมืองกันแล้วไปตามระบบหัวหอดแทนของพวกรกการเมือง ผู้ใหญ่บ้านกลายเป็นนายหน้าค้าที่ดินที่ให้ความสำคัญกับผลประโยชน์ของคนนอกหมู่บ้าน มุ่งมองในลักษณะแก่นสารนิยมของพอตเตอร์ ซึ่งขาดภาพชุมชนชาวนาในลักษณะที่ยึดติดกับพื้นที่ จึงไม่อาจช่วยอธิบายการเปลี่ยนแปลงและพลวัตของเศรษฐกิจชุมชนชาวนาได้อีกต่อไป

บ้านสันโป่ง แม่วาง

บ้านสันโป่ง อ.แม่วาง จ.เชียงใหม่ ตั้งอยู่ในเขตที่ราบซึ่งมีความเหมาะสมต่อการผลิตทางการเกษตรเป็นอย่างยิ่ง ตัวหมู่บ้านอยู่ห่างจากอำเภอเมืองเชียงใหม่ประมาณ 30 กิโลเมตร มีครัวเรือนประมาณ 200 ครัวเรือน หากเบรียบเทียบกับหมู่บ้านชาวนาพื้นราบอีกสามหมู่บ้านที่เราทำการศึกษา คือ บ้านกู่แดง บ้านปิง หรือบ้านสันโป่งแม่ริม บ้านสันโป่งแม่วางนับได้ว่าเป็นหมู่บ้านที่ยังคงมีการผลิตในภาคเกษตรมากที่สุด จากการสำรวจสภาพเศรษฐกิจและสังคมจากครัวเรือนทั้งสิ้น 151 ครัวเรือน พบร่วมรายได้หลักของครัวเรือนมาจากการอาชีพการเกษตรมากที่สุดคิดเป็นร้อยละ 41 รองลงมาเป็นอาชีพรับจ้างทั่วไปร้อยละ 18 คำขายร้อยละ 13 รับราชการร้อยละ 11 รับจ้างในภาคเกษตรร้อยละ 10 และรับจ้างโรงงานร้อยละ 4 ในบ้านสันโป่งแม่วาง จำนวนชาวนาไก่ที่ดินมีสัดส่วนสูงถึงร้อยละ 28 ของครัวเรือนทั้งหมด

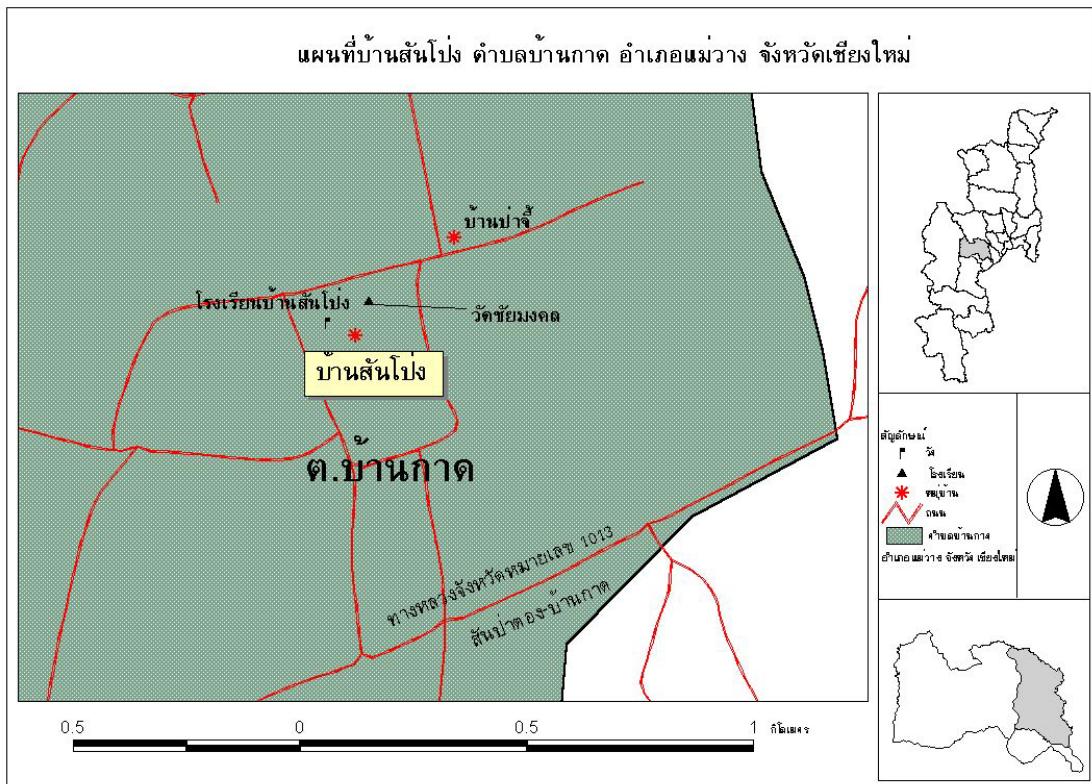
ແພນງມົມແສດງຄໍາເນັດຢ່າງໄດ້ຂອງຄວ້າເວືອນໃນແຕ່ລະຫນ້ນຈຳແນກຕາມກຸ່ມອາເຊີພ (ບ້ານສັນປຶງ -ແມ່ວງ))

แม้กรอบนั้นก็ตาม กลุ่มอาชีพการเกษตรและรับจำจ้างในภาคเกษตรยังคงประกอบเป็นประชากรถึงกึ่งหนึ่งของครัวเรือนทั้งหมดในหมู่บ้าน อาชีพเกษตรยังคงเป็นรายได้สำคัญสำหรับเกษตรกรรายย่อยที่มีฐานะปานกลางและที่มีฐานะดีหรือรวย ชาวบ้านส่วนใหญ่ทำเกษตรแบบเข้มข้น ได้แก่ การปลูกข้าวนาปี ซึ่งชาวบ้านจำนวนหนึ่งเก็บข้าวไว้กิน ขณะที่บางส่วนขายข้าวทั้งหมดและซื้อข้าวสารกิน ถัดจากนั้นจะปลูกห้อมหัวใหญ่ทั้งแปลงหรือ ลับกับการปลูกข้าวนาปรัง ซึ่งเก็บหัวทั้งหมดเป็นข้าวเจ้า และเป็นการปลูกเพื่อขาย รวมทั้งปลูกข้าวโพด ต่อเนื่องภายหลังการเก็บเกี่ยวห้อมใหญ่ นอกเหนือไปจากการทำนาและปลูกพืชพานิชย์แล้ว การเลี้ยงหมูนับเป็นอาชีพที่มีนัยสำคัญเพิ่มขึ้น ในหมู่บ้านมีโรงหมู 15 โรง มีการเลี้ยงหมูโรงละประมาณ 500 ตัว โดยชาวบ้านลงทุนที่ดินและสิ่งก่อสร้างและแรงงาน แต่ลูกหมู ยา และอาหารจะรับจากบริษัทเอกชนรายใหญ่ที่จะรับซื้อหมูจากชาวบ้านอีกต่อหนึ่ง การทำโรงหมูจึงมีลักษณะเป็นการรับจำจ้างเลี้ยงหมูให้กับบริษัทเอกชน แต่ในขณะเดียวกันก็ก่อให้เกิดการจ้างงานขึ้นในหมู่บ้านจำนวนหนึ่ง

นอกเหนือไปจากการเกษตรแล้ว อาชีพรับจ้างในโรงงาน โดยเฉพาะโรงงานแปรรูปอาหาร ในเขตอำเภอแม่วงศ์และสันป่าตอง นับเป็นอาชีพที่มีความสำคัญต่อรายได้ของชาวบ้านค่อนข้างมาก รองลงมาคืออาชีพรับราชการซึ่งในปัจจุบันกลยุทธ์เป็นแหล่งรายได้ที่สำคัญสำหรับชาวนารายทุนและชาวนารายในบ้านสันปิง อาชีพรับจ้างทั่วไป เป็นอีกอาชีพหนึ่งที่ทำรายได้แก่ครัวเรือนจำนวนมาก ซึ่งงานส่วนใหญ่ก็เกี่ยวนেื่องกับกิจกรรมการผลิตในหมู่บ้าน เช่น รับจ้างทำนาห้อมใหญ่ ลินจี ลำไย มะม่วง รวมถึงการเป็นแรงงานรับจ้างทั่วไปในเขตอำเภอแม่วงศ์และสันป่าตอง

และอำเภอเมือง จังหวัดเชียงใหม่ นอกจากนั้น บางครัวเรือนเปิดร้านค้าของชำและร้านก๋วยเตี๋ยว ใน หมู่บ้าน

การถือครองที่ดินและการเปลี่ยนแปลงการผลิต

ในช่วงประมาณ 80 ปีที่ผ่านมา การถือครองที่ดินในบ้านสันปิงมีการเปลี่ยนแปลงเชิงโครงสร้างไม่มากนัก ขณะที่จำนวนครัวเรือนของบ้านสันปิงเพิ่มจาก 67 ครัวเรือนในช่วงทศวรรษที่ 2470 มาเป็น 96 ครัวเรือนในช่วงทศวรรษที่ 2490 และเป็น 200 ครัวเรือนในปัจจุบัน แต่ครัวเรือนที่ถือครองก็ยังคงคิดเป็นประมาณ 1 ใน 3 ของครัวเรือนทั้งหมด (Anan 1984: 178) ชาวนากลางและชาวนารายยังคงทำกินบนที่ดินของตนเองซึ่งมีขนาดเล็กลงจากค่าเฉลี่ยครัวเรือนละ 9.6 ไร่ เมื่อ 70 ปีก่อน มาเป็นครัวเรือนละ 4.3 ไร่ในปัจจุบัน

ตามความทรงจำของชาวบ้าน ที่ดินทางซีกเหนือทั้งหมดของวัดสันปิง เคยเป็นของเจ้าอินทนนท์ และมีหลงข้าวนาดใหญ่ ชาวบ้านสันปิงที่อายุเกิน 60 ปีขึ้นไปยังคงจำได้ว่าตอนเคยไปแบกข้าวเข้าหลองให้กับเจ้าคนนี้ พ่อหลวงตาม สท. แห่งบ้านสันปิง ปัจจุบันอายุ 62 ปี เล่าว่า เมื่อตอนเด็กๆ เขามาจำได้ว่าคนส่วนใหญ่ในบ้านสันปิงทำงานของเจ้า และใช้วิธีหักค่าหัวนา ตัวเขายังจำภาพที่ตนเองไปช่วยลากข้าวเข้าหลองข้าวແตราโรงเรียนบ้านสันปิงได้ คนเม่าเคยเล่าให้

พ่อหลวงจนพังว่า พ่อของเจ้าอินทนนท์คือเจ้าอินทวิรรถ จะเข้าช่างแล้วก็ซื้อที่นาพร้อมกับเขามาไม่ปักเป็นสัญลักษณ์ของความเป็นเจ้าของ ตลอดที่นาແบน้ำกادถึงสันป่าตอง เมื่อพ่อหลวงจนอายุได้ประมาณ 30 ปี เข้าเอยไปขอซื้อที่ดินจากเจ้าอินทนนท์ ไว้ละ 1,500 บาท จำนวน 3 ไร่ โดยร่วบรวมเงินจากการแต่งงานและขอรื้อยึมเงินจากญาติของเมีย

ที่ดินของคนสันโปงส่วนใหญ่ในปัจจุบันเป็นนามรอดที่สืบทอดต่อกันมา ครัวเรือนที่มีที่น้องชายคนมักจะขายส่วนแบ่งที่ดินให้กับพี่น้องที่ต้องการทำนาสืบไป แล้วหันไปประกอบอาชีพรับจ้างหรือรับราชการเพิ่มขึ้น ในช่วงทศวรรษที่ 2530 การกวนดินและเก็บกำไรที่ดินทำให้ที่ดินແบน้ำสันโปงราคาสูงตามไปด้วย ประมาณไว้ละ 3 แสนบาท แต่ชาวบ้านสันโปงก็ไม่นิยมขายที่ดินให้กับคนนอก เท่าที่พบมีเพียงคนเดียวคือ ลุงมา อายุ 74 ปี ขายที่นาไป 3-4 ไร่ ให้กับคนนอกหมู่บ้านเพื่อนำเงินมาให้ลูกสาวทำโรงค้าขายห้อมหัวใหญ่ ลุงมาบอกว่าซื้อที่นาฝืนนั้นมาจากเจ้าอินทนนท์เมื่อนานมาแล้ว ไว้ละ 2500 บาท

แม้ว่าที่ดินจะไม่มีการเปลี่ยนมือไปสู่คนนอกเท่าไอนั้น หากแต่การผลิตในบ้านสันโปงกลับเปลี่ยนแปลงไปอย่างรวดเร็ว บ้านແบนทุกบ้านยังคงมี “หลองข้าว” หนึ่งในสัญลักษณ์ของความเป็นชุมนา แต่ชาวบ้านสันโปงจำนวนไม่น้อยซื้อข้าวกินทั้งๆ ที่ปลูกข้าวเอง หลายคนหัวเราะแบบเสียดสีตัวเอง เมื่อพูดว่า “หลองข้าวหลวง กว่างต่างใน” (หลองข้าวขนาดใหญ่แต่ข้างในว่างเปล่า) หรือบางคนบอกว่า “หลองข้าวมีแต่ข้าวลีบ” เพราะข้าวส่วนใหญ่ถูกขายให้กับสหกรณ์สันป่าตองหรือโรงสีทันที ภายนหลังถูกากลเก็บเกี่ยว โดยเฉพาะอย่างยิ่งช่วงข้าวนาปรัง ซึ่งส่วนใหญ่เป็นการปลูกข้าวเจ้ามากกว่าข้าวเหนียว เหตุผลที่จำเป็นต้องขายข้าวทันทีเนื่องจากชาวบ้านต้องการเงินสดเพื่อนำมาลงทุนในการปลูกพืชพาณิชย์อื่นๆ ต่อไป โดยเฉพาะ ห้อมหัวใหญ่

ก่อนที่ชาวบ้านสันโปง จะหันมาปลูกห้อมหัวใหญ่กันหมดทุกครัวเรือนที่ทำการเกษตรพากเพียรเปลี่ยนแปลงมาก่อน การปลูกห้อมหัวใหญ่เริ่มจากพื้นที่ที่ลับน้อยพร้อมกับการปลูกถั่วเหลือง จนกระทั่งในที่สุดห้อมหัวใหญ่ก็เข้ามาแทนที่ถั่วเหลือง เนื่องจากมีราคาสูงและน้ำหนักดี ปัจจุบันการปลูกห้อมหัวใหญ่ห้าราคากดี สามารถขายได้กิโลกรัมละ 20 บาท หรือราค่าต่ำสุดกิโลกรัมละ 5 บาท การปลูกห้อมหัวใหญ่นี้ไว้ได้ผลผลิตถึง 4,000-5,000 กิโลกรัม

แม้ว่าชาวบ้านจะรู้จักปลูกห้อมหัวใหญ่มาหลายสิบปีแล้วก็ตาม แต่การปลูกห้อมหัวใหญ่เป็นพืชเงินสดหลักการปลูกข้าวเกิดขึ้นอย่างเข้มข้นเมื่อ 10 ปีที่ผ่านมา ชาวบ้านเห็นว่าการปลูกห้อมหัวใหญ่ทำให้เกิดปราภูภารณ์ที่เรียกว่า “นาไม่เคยร้าง” คือต้องทำการเพาะปลูกเข้มข้นตลอดทั้งปี แม้ว่าบางปีห้อมหัวใหญ่จะราคาสูงและทำให้พากเพียรได้กำไรคงต่อค้าง แต่บางปีขาดทุนจนแทบไม่มีเหลือ เนื่องจากห้อมหัว แต่ต้องปลูกใหม่ นอกจากนี้ห้อมหัวใหญ่ยังเป็นพืชที่มีต้นทุนสูงมาก เนื่องจากต้องใช้ปุ๋ยและน้ำยาเคมีลงทุก 7 วัน ดังนั้นรายได้จากการขายห้อม

หัวใจปฏิจิงเป็นที่มาของการได้มาร์ช์เงินสดเพื่อไปส่งรถ. แหล่งเงินกู้หลักของชาวบ้านช่วงลั่นฤทธิ์กาลเพาะปลูก

สมัยรัฐบาลชวน หลักภัย หลังปี 2535 มีการส่งเสริมให้ปลูกลำไยกันมาก ในหมู่บ้านสันโปง เรียกกันว่า “ลำไยชวน” นับเป็นครั้งแรกๆ ที่มีการปรับปรุงพื้นที่นาเป็นสวนลำไย เมื่อก่อนหน้านั้นชาวบ้านจะรู้จักการปลูกลำไยกันมาก่อน แต่เป็นพันธุ์พื้นเมืองซึ่งมีเม็ดขนาดใหญ่ และเนื้อน้อย ชาวบ้านเริ่มต้นด้วยการนำลำไยพันธุ์ยอดนิยมมาทابกิ่งก่อน และค่อยๆ ทยอยปลูกลำไยพันธุ์นิยม จนกระทั่งปัจจุบันผ่านไปเกือบ 10 ปี สวนลำไยมีประมาณหนึ่งในสามของพื้นที่นาทั้งหมด โดยเฉพาะพื้นที่นาในหมู่บ้านกลายเป็นสวนลำไย ชาวบ้านจำนวนหนึ่งในบ้านสันโปงที่ไม่อยากเผชิญหน้ากับความเสี่ยงในการขายห้อมหัวใหญ่ (ซึ่งมีทั้งกำไรมากและขาดทุนมาก) ก็หันมาปรับปรุงที่นาเป็นสวนลำไย ซึ่งไม่จำเป็นต้องพลิกผืนนาครั้งเดียวให้เป็นสวนลำไยทั้งหมด แต่สามารถค่อยๆ ถมดินไปทีละส่วนด้วยแรงงานของตนเองได้ (ในกรณีที่มีที่นาผืนไม่ใหญ่นัก) ชาวบ้านคิดว่า การทำสวนลำไยเป็นการลงทุนลงแรงมากๆ ครั้งเดียว แต่ได้ผลผลิตไปตลอดช่วงบ้านที่จะปรับปรุงที่นาเป็นสวนลำไยคือชาวบ้านที่เป็นเจ้าของที่นาของตนเอง ชาวบ้านทุกคนมีความเห็นตรงกันว่า ต่อไปในอนาคตบ้านสันโปงอาจเหลือพื้นที่สำหรับการทำนาอย่างเรื่อยๆ และถูกแทนที่ด้วยลำไย

การปลูกจำไยบนพื้นที่นา ส่งผลกระทบต่อพื้นที่นาที่ปลูกข้าวและห้อมของเพื่อนข้างเคียง โดยเฉพาะอย่างยิ่งแรงงานในการรังสรรค์เมือง ชาวบ้านที่ปลูกนาข้างสวนจำไยบ่นว่าการรังสรรค์เมือง มีคนช่วยทำน้อยลง จนกระทั่งต้องมีการจ้างแรงงานรายวันมาช่วยรังสรรค์เมือง เนื่องจากคนปลูกจำไยใช้น้ำจากบ่อค่าน้ำตื้นหรือน้ำบาดาลแทนการใช้น้ำจากแม่น้ำเมืองฝ่าย ทำให้แรงงานในการรังสรรค์เมืองลดน้อยลงไป

ปัจจุบัน ทางเลือกในชีวิตของชาวบ้านสันปิงมีความหลากหลายมากขึ้นกว่าเดิม ชาวบ้านส่วนใหญ่ยังคงทำการเกษตร ปลูกข้าวนานปี – นาปรง ห้อมหัวใหญ่ และข้าวโพด ทำสวนไม้ผลได้แก่ ลำไย ทำโรงหมู ค้าขายห้อม ค้าขายในตลาดบ้านกاد รับเหมา ก่อสร้าง ทำงานแกะสลักหั้งภายในบ้านและต่างจังหวัด อีกทั้งรับราชการ อาชีพส่วนใหญ่ของบ้านสันปิงที่ควบคู่ไปกับการปลูกข้าวและห้อมหัวใหญ่คือ อาชีพรับจ้างทั่วไป ซึ่งมีทั้งจ้างแบบรายวันและการทำงานเหมาแบบต่างๆ ตามฤดูกาล คงกลุ่มหลักนี้จะทำงานปะปนกันหลายแบบตามฤดูกาล ขึ้นอยู่กับเงื่อนไข เนื้อพะของแต่ละคน

เมื่อความชราบ้านที่ทำงานรับจ้างทั่วไปในเรือนแพงานรับจ้างตามฤดูกาลว่า เขาคิดว่าตนเองเป็นชราวนานหรือไม่ ส่วนใหญ่จะตอบตรงกันว่า เป็นชราวนาน เพราะว่า “ไปเขี่ยหกกำนังต้องได้” แม้ว่าพวกรเขาก็ไม่มีที่ใน ไม่มีหลังข้าว และหลายคนก็ซื้อข้าวกิน รวมทั้งนองคุกคามทำงาน

พวกรากทรัพย์ไปรับจ้างรายวันอื่นๆ ดังนั้นความหมายหนึ่งของความเป็นชានา น่าจะหมายถึง ความสามารถในการใช้ทักษะบนพื้นที่ได้

ความหลากหลายของอาชีพและการปรับตัวของชានา

1. การทำงาน: ปลูกข้าวนาปี

การทำงานในบ้านสันปิงนั้น ส่วนหนึ่งเป็นการทำงานที่ดินของตนเองหรือของครัวเรือน และอีกส่วนหนึ่งเป็นการทำงานเช่า ชาวบ้านที่มีที่นาจำนวนหนึ่งเลิกทำงานด้วยตนเอง แต่ใช้วิธี “ขายหลังนา” ให้กับคนอื่นเพื่อเช่าพื้นที่ในการปลูกข้าวหรือหมักหัวในญี่ปุ่นตลอดทั้งปี การเช่านา นับตั้งแต่อดีตถึงปัจจุบันมีหลายลักษณะ พ่อหลวงจะเล่าว่า

“ประมาณ 30 กว่าปีก่อน คนเมืองชูดีคนจนมาก พ่อเคย “เยี่ยงนาผ่า” ของคนในหมู่บ้านจำนวน 6 ไร่ ต้องวางแผนมัดจำด้วย พ่อได้ผลผลิตก็จะแบ่งครึ่งระหว่างเจ้าของนาและคนเช่า ต่อมาเป็นการทำงานผ่ากึง โดยไม่ต้องมัดจำเงิน หลังจากนั้นได้เปลี่ยนระบบการจ่ายค่าเช่า เป็นแบ่งสามส่วน คนทำได้ 2 ส่วน เจ้าของนาได้ 1 ส่วน ระบบี้ใช้มาจนกระทั่งปัจจุบันนี้ และกำลังค่อยๆ เปลี่ยนมาสู่การขายหลังนาแบบเงินสด กล่าวคือ ผู้เช่านาจะจ่ายค่าเช่าผ่านกัน ส่องแบบ ได้แก่ ปลายฤกุกาลเก็บเกี่ยวข้าวนาปี จะจ่ายค่าตอบแทนเป็นข้าวเปลือกหนึ่งในสามของผลผลิตข้าวนาปี ปลายฤกุกาลปลูกหมักหัวในญี่ปุ่นจะจ่ายค่าเช่าเป็นเงินสด ไร่ละประมาณ 1,000 บาท เดียวนี้เจ้าของที่ดินจะไม่รับค่าตอบแทนเป็นข้าว แต่จะให้ผู้เช่าที่นาขายผลผลิตให้ทันทีที่เกี่ยว熟แล้วรับเงินสดแทน”

นอกจากนั้น บางครัวเรือนที่ลูกหลานทำงานในงานห้องน้ำหรือประกอบอาชีพอื่นกันหมด หากยังไม่ปรับเปลี่ยนที่นาไปเป็นสวนลำไย ก็มักนิยมให้เพื่อนบ้านหรือครัวเรือนอื่นเช่านาของตน บางครั้งชาวบ้านจะเรียกคนกลุ่มนี้ว่าเป็น “กรรมกรเจ้าที่ดิน” หรือเป็นเจ้าที่ดินแบบใหม่ที่เอาที่ดินของตนมาให้ผู้อื่นเช่าแทนการผลิตเอง การจ่ายค่าเช่านาในบ้านสันปิงหรือที่เรียกว่า “การขายหลังนา” มี 2 ลักษณะ ได้แก่

1. การขายหลังนา ตลอดทั้งปี คือเจ้าของที่นาไม่ทำการผลิตใดๆ ในที่นาทุกฤกุกาล ขัตตราค่าเช่านาในลักษณะนี้ประมาณ ไร่ละ 2,000-2,500 บาท ชาวบ้านที่ขายหลังนาตลอดทั้งปีมักมีช่องทางในการหารายได้จากการขายหลังนาและทำเกษตรกรรม แต่ส่วนใหญ่จะนำเงินมาซื้อข้าวสารกิน ได้แก่ ครู, อคิตพ่อนหลวง และชาวบ้านที่ไม่มีแรงงานในครัวเรือน ตัวอย่างเช่น เพ็ญศรี อายุ 37 ปี เป็นอาจารย์อยู่ที่วิทยาลัยเกษตรกรรม จ.ลำพูน มีที่นามีรดก 20 กว่าไร่ ได้รับค่าเช่าเป็นการแบ่งผลผลิตหนึ่งในสาม และให้ผู้เช่าขายผลผลิตทั้งหมดและนำเงินส่วนมาอบให้ แม่หงิ อายุ 50 ปี มีที่นา 4 ไร่ และเลิกทำงานของตนเองมา 6-7 ปี แล้ว เพราะไม่มีทุน ไม่มีแรงงาน ไม่มีรถไถ

สามีของแม่ห่วงอายุ 70 กว่าปี ทำงานไม่ไหว ส่วนลูกเขยคนหนึ่งก็แพ้ยาจากแมลง จึงคนหนึ่งมีอาชีพรับซื้อห้องจากต่างค้าขายต่อ สำหรับลูกสาวมีอาชีพรับจ้างตามฤดูกาล เช่น ไปค้าวันล็บนี่ในหน้าล็บนี่ หรือรับจ้างคัวน้ำลำไย ส่วนในฤดูกาลอื่นๆ ก็รับจ้างเย็บเสื้อห่ออยู่กับบ้าน เมื่อปีก่อนแม่ห่วงได้ค่าตอบแทนจากการให้เช่านาเป็นข้าวเปลือก และเงินสด ต่อมามีปีนี้จ่ายค่าเช่าเป็นเงินจำนวน 10,000 บาทต่อที่นา 4 ไร่ โดยแบ่งจ่าย 2 งวด หลังฤดูเกี่ยวข้าวและหลังฤดูเก็บห้อมใหญ่แม่ห่วงเห็นว่าการจ่ายค่าตอบแทนเป็นเงินสดดีกว่าการจ่ายเป็นข้าว

2. การขายหลังนาเฉพาะหลังฤดูเก็บข้าวนาปี คือเจ้าของที่นา秧คงทำการผลิตในที่นาโดยปลูกข้าวนาปี หลังจากนั้นจะขายหลังนาให้กับชาวบ้านเพื่อไปปลูกห้อมหัวใหญ่หรือทำข้าวนาปรังก์สุดแท้จริง อัตราการขายหลังนาไว้ละ 1,000 บาท

สำหรับการใช้แรงงานในการทำงานปี ขั้นตอนการห่วงกล้ามักลงแรงของตนเอง ขณะที่ขั้นตอนการเพาะปลูกในช่วงเดือนกรกฎาคม-สิงหาคม เป็นแรงงานผสมผสานระหว่างการจ้างรายวันฯ ละ 100-120 บาทกับแรงงานแบบเขามีอื้ออาวัน ชาวบ้านจะรับทำการเพาะปลูกให้เร็วที่สุด เพื่อจะได้เก็บเกี่ยวเดือนตุลาคม และลงมือปลูกห้อมต่อไป

ชาวบ้านบางคนเลือกที่จะเก็บข้าวที่ตนเองปลูกไว้กินตลอดทั้งปี ขณะที่บางครัวเรือนขายข้าวนาปีทั้งหมดโดยให้เหตุผลว่า ไม่มีผู้ช่วยงานเก็บข้าว และต้องการเงินสดเพื่อไปลงทุนปลูกห้อมต่อไป และคิดว่าการซื้อข้าวกินก็จะดีกว่ามาก ไม่ต้องนำข้าวเปลือกไปจ้างโรงสีอีกต่อหนึ่ง

ขณะที่ชาวบ้านส่วนหนึ่งรู้สึกอุ่นใจมากกว่าที่จะเก็บข้าวไว้กินตลอดทั้งปีโดยนำข้าวที่เหลือไปขาย อีกทั้งใช้เวลาที่เหลือไปทำงานรับจ้างเพื่อให้ได้เงินสด และขายหลังนาเพื่อให้ผู้เช่านำไปปลูกห้อมใหญ่ โดยเจ้าของที่นาได้รับเงินสดเป็นค่าตอบแทน แทนที่จะลงมือปลูกห้อมด้วยตนเอง

การคงอยู่ของชาวนารายย่อย

ในปัจจุบัน การทำงานและพืชพานิชย์ในบ้านสันโปง เน้นการใช้แรงงานในครัวเรือน การว่าจ้างรถไถ และการใช้แรงงานเหมาช่วงหรือการว่าจ้างแรงงานรายวันเป็นหลัก แม้ว่าระบบแลกเปลี่ยนแรงงานแบบเขามีอื้ออาวัน จะยังคงอยู่ในบางส่วนของระบบการผลิต เช่น การปักด้าแต่ชาวบ้านมักนิยมใช้แรงงานรับจ้างเป็นเงินสดมากกว่า และแม้แต่ระบบการเช่านา ก็ปรับเปลี่ยนเป็นการเช่าโดยจ่ายค่าเช่าเป็นเงินสดในอัตราตายตัวแทนการแบ่งข้าวหรือผลผลิตอื่นๆ ในลักษณะที่ยึดหยุ่น และเปิดโอกาสให้มีการเจรจาต่อรองกันได้ในระดับหนึ่ง

อย่างไรก็ตาม ชาวนารายย่อยในบ้านสันโปง ทั้งที่ทำการผลิตบนที่ดินของตนเองและชาวนาเช่าก็ยังคงสามารถผลิตข้าวตนเองได้ในระดับหนึ่ง อุปสมพะรา เป็นตัวอย่างหนึ่งของชาวนารายย่อยที่ทำการผลิตในบ้านสันโปงมาเนินนานหลายสิบปี อุปสมพะราเคยมีที่นาที่ได้รับตกทอด

เป็นมรดกจำนวน 3 ไร่ อยู่ที่บ้านร่องคุ่ม อ.สันป่าตอง และขายไปเมื่อกว่า 20 ปีมาแล้ว เพื่อส่งลูกชายเรียนหนังสือในเมือง ลูกชายซึ่งอาศัย ประกอบอาชีพขับรถสีล้อ แต่เสียชีวิตไปเมื่อ 6 ปีก่อน

ปัจจุบันอุปัชฌาย์สมเพชรและภรรยาเมียที่นา 1 ไร่ จำนวน 2 ไร่ นาพื้นนี้เป็นนาที่แม่บุญชุมได้รับมรดก ทั้งคุ่มขอบที่นาให้กับลูกสาวให้คือ ศรีทร อายุ 46 ปี เป็นผู้ที่นาแทน ศรีทรมีลูกสาวหนึ่งคน แต่งงานไปแล้ว มีอาชีพเป็นครู และไม่ได้อยู่อาศัยในหมู่บ้านสันปิง ผลผลิตจากการปลูกข้าวในที่นา 2 ไร่ ครอบครัวนี้เก็บไว้สำหรับกิน ในฤดูกาลเพาะปลูกจะมีการจ้างรถไถ (เนื่องจากไม่มีรถไถของตนเอง) และใช้แรงงานแบบเขามืออาชีวันในขั้นตอนการปลูก รวมทั้งใช้แรงงานรายวันเข้ามาเสริม

ศรีทร “ขายหลังนา” ให้กับคนในหมู่บ้านสันปิง โดยได้รับค่าตอบแทนเป็นเงิน ไร่ละ 1,000 บาท การขายหลังนา นี้ จะขายสิทธิการใช้พื้นที่หลังฤดูกาลการปลูกข้าวนาปีเท่านั้น เหตุผลที่ศรีทรขายหลังนา เนื่องจากเห็นว่า การไปรับจ้างมีรายได้ที่ดีเป็นเม็ดเงินเต็มเม็ดเต็มหน่วย การปลูกห้อมต้องใส่น้ำและปุ๋ยและยังต้องใช้แรงงานมากซึ่งเชื่อต้องจ้างด้วยเงินสด ดังนั้นการปลูกห้อมสำหรับเชอจึงต้องไปด้วยความเสี่ยงเมื่อเปรียบเทียบกับการออกไปรับจ้าง งานรับจ้างที่เชอเลือกทำ ได้แก่ การรับจ้างปลูกห้อม, การรับจ้างเก็บลำไย, การรับจ้างคัวนลินจี ซึ่งเริ่มมีมาตั้งแต่ปี 2-3 ปีมานี้ ศรีทรเดินทางไปทำงานรับจ้างไกลถึงอ.ลี จ.ลำพูน โดยมีรถมารับตั้งแต่ตีสี่ คนในหมู่บ้านสันปิงจะไปรับจ้างกันหลายคันรถ มีแรงงานหลายสิบคน บางกลุ่มไปทำงานที่โรงงานแควร์ของบ้าน บริเวณเส้นทางดง-ลำพูน การทำงานคัวนลินจีจะเดิมทุกครั้ง 6 โมงเย็น หรือหนึ่งทุ่มจึงจะกลับมาถึงบ้านได้รับค่าตอบแทนกิโลกรัมละ 6 บาท โดยเฉลี่ยสามารถคัวนได้คันละ 30-40 กิโลกรัมต่อวัน

สำหรับตัวอุปัชฌาย์สมเพชรและอุปัญชุม จะหารายได้เล็กๆ น้อย จากการปลูกผักรอบๆ คันเหมือนของหลาน ผักที่ปลูกได้แก่ มะเขือ พริก ผักกาด โดยมากจะมีคนมาซื้อที่บ้านครั้งละ 5-10 บาท เนื่องจากพอยใจที่หั้งสองคนไม่ใช้ยาฆ่าแมลง หั้งคู่รักษาอยู่เจ้าที่มีข้าวกิน ไม่เดือดร้อนโดยมีลูกสะไภ้และหลานช่วยออกเงินให้สำหรับค่าสมาชิกสหกรณ์ ออมทรัพย์ และมาปันกิจศพ

เมื่อสามอุปัชฌาย์หั้งสองคนว่า บ้านสันปิงยังมีชานาใหม่ หั้งคู่บอกว่า “มีลิ เห็นใหม่ว่า เกี๊อบทุกบ้านมี “หลองข้าว”” แต่อุปัชฌาย์เห็นว่า แต่เนี้ยไปคนทำงานคนจะน้อยลงเรื่อยๆ เพราะเริ่มเอาที่นาไปทำสวนลำไยกันหมด และอุปัชฌาย์เห็นว่าคนอายุต่ำกว่า 40 ปีลงมานั้น ไม่ค่อยมีใครอยากทำงานกันแล้ว โดยเฉพาะคนที่เรียนหนังสือ เวลาหนึ่งต่อหนึ่งกลางวันไม่ค่อยเห็น ตอนนี้ไม่มีคนหนุ่มสาวในหมู่บ้าน เพราะพากขาออกไปทำงานกันหมด ไปคัวนลินจีบ้าง คัวนลำไย รับจ้างคัดห้อมหัวใหญ่

ลุงอ้าย อายุ 60 เศษ เป็นชาวนาอีกคนหนึ่งที่ยังคงทำการเกษตรในบ้านสันปิง ลุงอ้ายมีที่นา 7 ไร่ เป็นนามรดก 4 ไร่ และซื้อเพิ่มในภายหลังอีก 3 ไร่ ละ 160,000-180,000 บาท ซื้อมา

ประมาณ 7-8 ปีแล้ว ลุงอ้ายทำนา 1 ไร่เศษ และที่เหลือขายหลังนา โดยได้รับเงินประมาณ 6,000-7000 บาท บนที่นา 1 ไร่เศษนั้น ลุงอ้ายจะปลูกข้าวนาปีเท่านั้น และช่วงเวลาที่เหลือจะขายหลังนาให้คนอื่นปลูกห้อม ส่วนตัวลุงจะรับจ้างทำงานในภาคเกษตร เช่นทำสวน หรือทำงานก่อสร้างเล็กๆ น้อยๆ ในหมู่บ้าน ลุงเคยไปทำงานในโรงงานอุตสาหกรรม แต่สู้งานไม่ไหว

ลุงมีลูก 3 คน ลูกชายเสียชีวิตมาหลายปี ส่วนลูกผู้หญิงคนหนึ่งรับจ้างในหมู่บ้าน อีกคนหนึ่งไปทำงานแก่สักกิจที่จังหวัดราชบุรี ลุงบอกว่าตัวลุงกับลูกสาวคิดแตกต่างกัน สำหรับลุงกล่าว การต้องซื้อข้าวกิน เพราะลุงแก่แล้ว การมีข้าวไว้สำหรับกินทำให้รู้สึกอุ่นใจ ขณะที่ลูกสาวไม่ทำนา เพราะเห็นว่าเป็นงานที่ไม่พอ กิน และลูกสาวยังหาเงินไหว ไม่กลัวที่จะต้องซื้อข้าว ก่อนหน้านี้ 3 ปี ลุงทำนาเองทั้งหมดกับลูกสาว และมีรายได้จากการขายข้าว

เมื่อก่อนว่าทำไม่ขายที่นา ลุงบอกว่า ขายไม่ได้หรอก เขายังไม่ได้หักลดน้ำหนัก ลุงเห็นว่า สิ่งที่เปลี่ยนแปลงระหว่างช่วงนาในอดีตกับปัจจุบันคือ คนหันมาปลูกสวนลำไยแทนการทำนา กันมากขึ้นเรื่อยๆ และลุงเชื่อว่าคนทำนาจะลดลงเรื่อยๆ เนื่องจากคน暮ที่ทำสวนลำไย ทำให้การซื้อยกนรร่องเหมือนลดน้อยลง เพราะคนปลูกลำไยใช้น้ำจากบ่อน้ำดื่นและบ่อบาดาล

ในความเห็นของลุงอ้าย การทำนาเป็นเรื่องความมั่นคงมากกว่าการทำนาทั่วไป แต่เพียงอย่างเดียว เมื่อปลูกนาแล้วจึงออกไปรับจ้างเป็นทางออกที่ดีกว่า สำหรับการปลูกห้อม หัวใหญ่นั้นมีความเสี่ยงมาก เพราะต้องลงทุนค่าปุ๋ย ยาฆ่าแมลงซึ่งต้องพ่นยาบ่อยมาก

นอกจากนี้ ลุงเห็นว่า การกินการอยู่ในปัจจุบันซื้อหาง่ายขึ้น แตกต่างจากในอดีตที่ปลูกข้าว สลับกับถั่วเหลือง จนกระทั่งในระยะหลังที่เลิกปลูกถั่วเหลืองกันทั้งหมู่บ้าน และหันมาปลูกห้อมใหญ่แทน

การเกษตรแบบเข้มข้น

หลังฤดูเก็บเกี่ยวข้าวนาปีในราวดีอนตุลาคมถึงพฤษจิกายน ชาวบ้านส่วนใหญ่จะเริ่มลงห้อมใหญ่ และงานสวนใหญ่ในการปลูกห้อมหัวใหญ่เป็นการจ้างเหมาไว้ละ 1200 บาท ระยะนี้ ความต้องการแรงงานเข้มข้นมาก หากใช้แรงงานรายวัน ค่าแรงจะสูงกว่าธรรมดากล่าววันละ 150 บาท ก่อนที่จะลงมือปลูก ต้องจ้างรถไถใหญ่เพื่อยกร่อง จากนั้นจึงจ้างแรงงานในการปลูกห้อม

ชาวบ้านส่วนใหญ่ได้รวมกลุ่มเป็นกลุ่มรับจ้างเหมาปลูกห้อมใหญ่มาหลายปี แก้ว หัวหน้ากลุ่มบอกว่า สมาชิกในกลุ่มรับจ้างเหมามีประมาณ 20 คน เป็นผู้หญิงหมัด แต่เดิมกลุ่มรับจ้างเหมาเคยมีมาตั้งแต่ครั้งยังปลูกถั่วเหลือง แต่มาคึกคักมากขึ้นในช่วงปลูกห้อมใหญ่ เนื่องจากทุกคนต้องการให้งานเสร็จอย่างรวดเร็วจึงใช้เงินว่าจ้างและการจ้างกลุ่มรับเหมาทำให้ผู้จ้างเกิดความ

มันใจว่างานจะเสร็จได้รวดเร็วตามเวลาที่คาดไว้ กลุ่มรับจ้างเหมาปลูกหอปีที่ผ่านมา ได้รับปลูกหอ 128 ไร่ในสามหมู่บ้าน ได้แก่ บ้านตันบึง บ้านดอนเปา และบ้านกาดสำหรับค่าตอบแทนของสมาชิกภายในกลุ่ม ทุกคนจะได้รับเงินเท่ากันหมด หัวหน้ากลุ่มเพียงแต่ทำหน้าที่รับคิวในการปลูก และรับรวมสมาชิกซึ่งทางกลุ่มกันอยู่แล้ว

การเก็บหอหัวใหญ่ ในช่วงเดือนมกราคม มีวิธีการเก็บ 2 แบบ คือ ขายเหมาให้กับบริษัท หรือพ่อค้าคนกลางและให้พ่อค้าเป็นผู้เก็บเอง หรือการจ้างแรงงานมาเก็บหอหก.ละ 50 สถาบัน หรือหักจ้างรายวันฯ ละ 150 บาท

ชาวบ้านบางกลุ่ม เลือกปลูกหอหัวใหญ่ไปพร้อมๆ กับปลูกข้าว พ่อเฉลิม อายุ 43 ปี มี นา 5 ไร่ เป็นนามธรรม ใช้แรงงานเพื่อเพาะปลูกข้าว เป็นแรงงานแบบเขามือชาวบ้าน สำหรับขั้นตอนการปลูก ส่วนการปักดำจะใช้แรงงานจ้างเหมา ไร่ละ 350 บาท ตอนเกี่ยวใช้หีบเขามือเขาวัน แต่ถ้าเป็นข้าวนาปรังจะจ้างเหมา ไร่ละ 800 บาท

ปีหนึ่งฯ เฉลิมจะให้เงินพ่อ จำนวน 3,000 บาท พ่อเก็บข้าวไว้กินส่วนหนึ่งราว 120 ถัง ที่เหลือขายหมด เกี่ยวข้าวเสร็จก็ขายทันที หลังถดถอด่านปี เฉลิมจะปลูกหอ 2 ไร่ และใช้ผึ้นนาที่เหลือปลูกข้าวนาปรัง การปลูกหอ 2 ไร่ เมื่อปีที่แล้วขายแบบเหมาได้เงิน 55,000 บาท

เมล็ดพันธุ์ที่ปลูกหอซื้อมาจากสหกรณ์สันป่าตอง เฉลิมบอกว่า บริษัทที่รับซื้อหอ มี เลท์เหลี่ยมมาก มักจะตໍาหนินผลผลิต เช่นใหญ่เกินไป หรือหอนถลอก หอนเน่า ก็จะถูกกดราคา นอกจากราคาที่พ่อค้ารายย่อยที่มารับซื้อก็จะมีปัญหาเรื่องการจ่ายเงินข้าหรือจ่ายเงินไม่ครบ อย่างไรก็ตาม เฉลิมยังไม่คิดทำสวนลำไยบันที่นา เพราะว่าที่นาข้างเคียงยังปลูกข้าวและหอนใหญ่

ลุงเหงี่ยม อายุ 52 ปี มีที่ดิน 14 ไร่ เป็นที่นา 2 แปลงฯ ละ 4 ไร่ อีกสองแปลงเปลี่ยนจากที่นาเป็นที่สวนลำไย 5 ไร่ทำสวนลำไยมาเกือบ 10 ปี อีกหนึ่งไร่ซื้อมาจากชาวบ้านในหมู่บ้านและทำสวนลำไย

สำหรับที่นา 4 ไร่ ลุงเหงี่ยมทำนาเอง มีรถไถเดินตามของตนเอง และใช้แรงงานในครัวเรือนกับแรงงานแบบเขามือชาวบ้าน แรงงานในครัวเรือนประกอบด้วย เมียและลูกชาย

สำหรับการปลูกหอ จะใช้แรงงานรายวันช่วยยกแปลงและปลูก ในช่วงปลูกหอแรงงานจะมีราคาสูง ประมาณ 150 บาทต่อวัน และหากต้องมีการจดกันล่วงหน้าเป็นเวลานาน ลุงเหงี่ยมจะปลูกข้าวนาปีไว้กินเองและเลี้ยงเป็ดจำนวน 100 กว่าตัวเพื่อขายไปเปิด สำหรับข้าวนาปรังจะปลูกข้าวเจ้าเพื่อนำไปขาย ที่สหกรณ์สันป่าตองหรือไปขายให้กับโรงสีโดยตรง ลุงเหงี่ยมมีลูกชาย 2 คน คนแรกช่วยทำนา อีกคนหนึ่งทำงานที่นิยมพานิชที่อ.ฝาง ตัวลุงเหงี่ยมมีพี่น้อง 2 คน พี่ชายของลุงอายุ 60 ปี มีที่นามธรรม 7 ไร่ มีลูกสาวหนึ่งคน พี่ชายของลุงก็ทำงานด้วยตนเอง

ลุงเหงี่ยมมองว่าการปลูกหอยหัวใหญ่นั้นมีความเสี่ยงค่อนข้างสูง บางปีขาดทุนติดกันสองปีซ้อน เช่น รุ่นแรกได้เงินน้ำท่วมตายก็ต้องไปซื้อรุ่นใหม่มาปลูก ราคาหอยหัวใหญ่ที่สูงสุดประมาณ 20 บาท ต่อ กิโลกรัม ในช่วงราคาถูกประมาณ 5 บาทต่อกก. หอยหัวใหญ่หนักทำให้ผลผลิตต่ำไว้ตากประมาณ 4,000-5,000 กิโลกรัม ปีที่ผ่านมา ลุงเหงี่ยมลงทุน 3 หมื่นกว่าบาทต่อการปลูกหอยหัวใหญ่ 4 ไร่ ปล่ายถูกดูผลผลิตขายได้เงิน 9 หมื่นบาท (ราคา กิโลกรัมละ 7 บาท) กำไรประมาณครึ่งหนึ่งของเงินลงทุน

วิธีการขายหอยหัวใหญ่ มีหลายวิธีคือ 1. เก็บผลผลิตและนำมาคัดส่งให้กับโรงงาน หรือ 2. ขายแบบเหมาให้พ่อค้ามาซื้อไป โดยไม่ต้องเก็บเกี่ยวเอง ซึ่งผู้รับเหมามีทั้งที่เป็นผู้รับเหมารายย่อย กับผู้รับเหมาที่เป็นลูกช่วงของบริษัท การขายให้กับบริษัทจะเข้มงวดมาก เช่น ดูขนาดของหอย หอยห้ามเน่า ห้ามถลอก การปลูกหอยหัวใหญ่ต้องจ้างรถไถใหญ่เพื่อยกร่อง สำหรับการปลูกจะใช้วิธีจ้างเหมาไว้ละ 1,200-1,300 บาท หากใช้แรงงานรายวันฯ ละ 150 บาท

ในอดีตหลังถูกดูผลเพาะปลูกข้าว ชาวบ้านจะปลูกถั่วเหลืองและหอยหัวใหญ่ไม่มากนัก ประมาณหนึ่งไร่ เท่านั้น ต่อมาเลิกปลูกถั่วเหลืองถาวร เนื่องจากขาดทุน

สำหรับที่นาอีก 4 ไร่นั้น ลุงเหงี่ยมขายหลังนาให้กับคนนอกหมู่บ้าน ได้ค่าเช่าปีละ 5,000 บาท ลุงบอกว่าเดี๋ยวนี้ไม่ค่อยมีใครอยากรับทำนาแล้ว เพราะว่าขาดทุน และนั่นก็เป็นสาเหตุที่ลุงตัดสินใจเอาที่นาส่วนหนึ่งมาปรับเป็นที่สวน เนื่องจากราคาข้าวไม่ดี และการทำสวนลำไยไม่ต้องดูแลมาก ลงทุนครั้งเดียวได้ผลผลิตโดยตลอด

การค้าขายผลผลิตทางการเกษตร

ชาวบ้านสันปิงหลายรายเริ่มหันมาอยู่อาศัยค้าขายผลผลิตทางการเกษตร โดยเฉพาะอย่างยิ่ง การค้าขายหอยหัวใหญ่ ในช่วงสิบปีมานี้เอง ในหมู่บ้านมีคนรับซื้อหอยประมาณ 8-10 เจ้า การรับซื้อไม่เพียงเฉพาะหอยหัวใหญ่ที่ปลูกในหมู่บ้านสันปิงเท่านั้น แต่รับซื้อหอยหัวใหญ่จากต่างอำเภอ เช่น หอยที่อ. ฝาง หรือหอยที่ผาตัง จ. เชียงราย โดยที่คนในหมู่บ้านสันปิงบางคนเดินทางไปซื้อหอยที่ต่างอำเภอและนำมายาให้ จากนั้นคนรับซื้อหอยจะจ้างคนในหมู่บ้านปอกหอย โดยแรงงานกลุ่มนี้มักเป็นคนแก่ ผู้หญิงที่มีภาระ เช่น มีลูกเล็ก ไม่สามารถออกจากหมู่บ้านไปรับจ้างที่อื่นได้ งานปอกหอยค่าจ้าง กก. ละ 1 บาท งานประเภทนี้มีตลอดทั้งปี

แม้ว่า บ้านอยู่ทางทิศเหนือของวัด ซึ่งในช่วง 20 กว่าปีที่ผ่านมา คนบ้านทิศเหนือของวัดมักจะถูกคนทางใต้มองว่า ยากจน และมักจะต้องมาขอข้าวคนบ้านใต้กินอยู่เป็นประจำ แม้ในรับซื้อหอยมา 10 กว่าปีแล้ว วิธีการซื้อคือ จะมีคนนำหอยมาส่งให้ถึงบ้าน และเชือจ้างคนมาคัดหอย

ราเวียงคืนแม่อินเดินทางออกจากบ้านไปยังตลาดหนองดอก จ.ลำพูน เพื่อขายส่ง และกลับมาเช้า แม่อินไม่มีที่นาของตนเอง

โรงหมู

บ้านสันโปงมีโรงหมู 15 โรง ทำให้มีกลิ่นช้ำหมูตลอดรอบวัลไปทั้งหมู่บ้านและตามมาด้วยปัญหาแมลงวันจำนวนมาก ชาวบ้านส่วนใหญ่ไม่พอใจกับแมลงวันและกลิ่นเหม็น และเมื่อมีการร้องเรียนผ่านผู้ใหญ่บ้าน เจ้าของโรงหมูก็จะใส่สารบางอย่างเพื่อตบกลิ่น กลิ่นหายไปชั่วขณะหนึ่งแล้วก็กลับมาอีก แต่โรงหมูก็ยังมีต่อไป โดยชาวบ้านให้เหตุผลว่า เจ้าของล้วนแต่เป็นญาติพี่น้องของคนในหมู่บ้านทั้งสิ้น

โรงหมูในบ้านสันโปงมี 2 ลักษณะ คือ ลักษณะแรกเป็นการจ้างเลี้ยงหมูโดยบริษัทใหญ่ เช่นชีพี ชาวบ้านเรียกว่า “เลี้ยงบริษัท” และโรงหมูที่เลี้ยงหมูเอง หรือ “เลี้ยงตัว” โรงหมูเกิดขึ้นอย่างเป็นเว่อร์เป็นร้าวเมื่อปี 2526 บริษัทชีพีได้ส่งพนักงานมาเกลี่ยกล่อมและพูดถึงผลประโยชน์ต่างๆ นานา จนกระทั่งแม่สีนวลเห็นคอล้อยตาม โดยที่ลงทุนปรับที่นาให้และสร้างโรงหมูในจำนวนเงิน 120,000 บาท

ภาพแสดงให้เห็นการตั้ง “โรงหมู” ที่อยู่กลางทุ่งนา การปรับตัวเพื่อเพิ่มรายได้ที่มาพร้อมกับปัญหาแมลงวันและกลิ่นเหม็น ในขณะที่บริเวณกลางผืนนามีป้ายโฆษณาสารเคมีปราบศัตรูพืช

หลังจากนั้นบริษัทจะเข้ามาจัดระเบียบในการดำเนินการทุกอย่าง รวมทั้งส่งสัตวแพทย์มาตรวจโรค และจัดยามาให้ ในปีหนึ่งๆ บริษัทจะส่งลูกหมูมาให้เลี้ยง 2 งวดๆ หนึ่งใช้เวลา 18-20 อาทิตย์ จนกระทั่งน้ำหนักหมูประมาณ 100 กก. บริษัทจะรับซื้อหมูในราคากิโลกรัมละ 1.25 บาท โดยเจ้าของโรงหมูต้องรับผิดชอบค่าน้ำค่าไฟ (ซึ่งบริษัทจะกำหนดให้ใช้พัดลมและน้ำฟอยเพื่อให้อากาศเย็น ทำให้ค่าไฟในบางเล้าสูงถึง 7,000 บาทต่อเดือน

บางเล้าหมู ทำหน้าที่เลี้ยงหมูและพนักงานเพื่อให้คลอดลูกหมู ซึ่งเล้าหมูแบบนี้ได้กำไรมาก เดือนละ 4-5 หมื่นบาท สำหรับเล้าส่วนตัว นั้น เจ้าของจะลงทุนเองทั้งหมด และสามารถขายหมูได้ในราคางานนี้อยู่กับราคตลาด ต่างจากภารกิจทำเล้าบริษัทที่บริษัทจะเป็นผู้กำหนดราคาให้ ในบ้านสันป่องมีเล้าส่วนตัวอยู่ 5 เล้า

แม่สีนวล อายุ 50 ปี เธอเป็นลูกสาวของคุณค้า ซึ่งในอดีตเป็นผู้ดูแลนาของเจ้าอินทนนท์ ในสมัยนั้นเจ้าอินทนนท์มีผู้ช่วยงานขนาดใหญ่อยู่ในหมู่บ้านสันป่อง และที่นาด้านหนึ่งของวัดทั้งหมด เป็นของเจ้าคนนี้ แม่สีนวลเคยมีที่นามรถก 14 ไร่ เมื่อปีพ.ศ.2544 ขายที่นาไป 8 ไร่ ได้เงินประมาณล้านบาทเศษ เธอนำเงินนั้นมาสร้างบ้านหลังใหญ่ และจ่ายหนี้สินที่ลูกชายคนโตก่อไว้ ก่อนหน้านี้ เธอเคยลงทุนเปิดครัวร้านต์ให้ลูกชายที่ปักทางเข้าบ้านสันป่อง ราคาก็อบล้านเช่นกัน ตอนหลังลูกชายหนี้ไปและทิ้งหนี้สินไว้

ส่วนที่นา 6 ไร่ แม่สีนวลปรับปรุงที่นา 2 ไร่เป็นโรงหมูมาตั้งแต่ปีพ.ศ.2526 และที่นาที่เหลือเพิ่งจะปรับมาเป็นสวนลำไยมาประมาณ 10 ปี แต่ได้ผลผลิตไม่ตีนักเนื่องจากเป็นที่ต่ำ

เมื่อปี 2526 เปิดโรงหมูตามคำแนะนำของบริษัทซีพี แต่ละงวดซีพีจะส่งหมูมาประมาณ 550 ตัว ซึ่งถือว่าเป็นเล้าหมูขนาดเล็ก บริษัทจะส่งสัตวแพทย์และยาให้ จนกระทั่ง 20 อาทิตย์ หมูโตเต็มที่ บริษัทก็จะรับซื้อ ปัจจุบันราคากก.ละ 1.25 บาท ภายนหลังจากที่ขายหมูไปแล้วก็จะล้างเล้าและรอหมูวัวใหม่ ขณะนี้แม่สีนวลให้ลูกชายอายุ 34 ปี ดูแลโรงหมู พร้อมกับคนงานหนึ่งคน

แม่สีนวลเห็นว่า เล้าหมูเป็นธุรกิจที่ดี “ถ้าไม่มีโรงหมูคงไม่ได้กิน” เสียแต่ก่าวมีปัญหาเรื่องกลิ่นและแมลงวัน แต่ชาวบ้านก็จะลุกมอล่วยให้หายได้ เพราะเป็นภูมิที่น่องกันทั้งหมด

แม่สีนวลได้ชื่อว่าเป็นคนที่มีสุนัขดีคนหนึ่ง ในหมู่บ้าน สืบเนื่องมาจากการมีมรดกที่นามาก ซึ่งพ่อของเธอขอซื้อที่นาจากเจ้าอินทนนท์ สมัยก่อนนอกจากพ่อของเธอจะมีหน้าที่ดูแลหนองข้าวให้เจ้าอินทนนท์แล้ว พ่ออุ้ยยังรับซื้อข้าวและถัวด้วย เธอมีพื้นที่ท้องเดียวกัน 4 คน ทั้งๆ ที่เป็นลูกชานา แต่ปัจจุบันพื้นที่ของเธอไม่มีใครทำนาอีกแล้ว แต่ลูกนัดได้นำมรดกประมาณ 10 กว่าไร่ พี่สาวคนโต คือบัวผัน เปิดเล้าหมูเช่นกัน ส่วนพี่สาวคนที่สองซื้อ ท่องพูน มีที่นา 16 ไร่ กำลังคิดจะขายที่นาจำนวน 4 ไร่ เพื่อให้ลูกชายไปซื้อรถไถ แม่สีนวลบอกว่าพี่สาวของเธอ มีชีวิตความเป็นอยู่สบาย เพราะลูกๆ โตหมดแล้ว พี่สาวไปรับจ้างแกะหอย (ในหมู่บ้าน) เป็นครัวครัว ส่วนน้องชาย

คนเล็ก ขายที่นาหมดแล้ว ปัจจุบันค้าขายลำไย แมสีนวลพูดถึงชีวิตชาวนาในอดีตว่า “ชาวนา สมัยก่อนมีนา 10 กว่าไร่ ทำคนเดียว ใช้ค่วย แต่เดี๋ยวนี้ ทุกอย่างจ้างหมด ทำนาไม่ได้กำไร และ ทำงานหนัก สมัยก่อนหลังนาปลูกถัว ทำอย่างสบาย”

อาชีพรับจ้าง

เกษตรกรบ้านสันปิงแทบทุกคน ไม่สามารถดำเนินชีวิตอยู่ได้ด้วยการผลิตในภาคเกษตร แต่เพียงอย่างเดียว เกือบทุกคนในหมู่บ้านจะทำงานรับจ้างควบคู่ไปด้วย งานรับจ้างแบ่งได้เป็น 2 แบบ คือ 1. งานรับจ้างรายวัน 2. งานรับจ้างแบบเหมา งานรับจ้างรายวัน ค่าตอบแทนมีตั้งแต่ 100-150 บาท โดยเฉพาะในช่วงปลูกห้อม (เดือนตค.-พย.) ค่าแรงประมาณ 150 บาทต่อวัน เพราะ เป็นช่วงที่ต้องการแรงงานมาก รับจ้างเก็บลำไย เดินเขี่ย คัดลำไย ขึ้นต้นไม้ ค่าแรงประมาณวันละ 120-150 บาท ในช่วงเดือนกรกฎาคม-สิงหาคม ส่วนแรงงานเหมา เกิดจากการตั้งกลุ่มแรงงาน เหมาสำหรับการปลูกข้าวไว้ละ 350- 400 บาท แรงงานเหมาจะทำเรียว ไม่ยอมหดพักจนกว่างาน จะเสร็จ “ทำงานชนิดที่เอกสารวันตกหน่วย” การเกี่ยวข้าวนาปรังจะจ้างแบบเหมาไว้ละ 800 บาท (ที่เพง เพราะเป็นช่วงที่ต้องการแรงงานแบบเข้มข้นมีทั้งปลูกห้อม/ปลูกข้าว) สำหรับการเหมาปลูก ห้อมไว้ละ 1200 บาท หากมีที่ดิน 2 ไร่ครึ่ง ใช้แรงงาน 20 คน ปลูกห้อมเสร็จภายใน 1 วัน สาเหตุ ที่มีการจ้างแรงงานเหมาแทนที่จะจ้างแรงงานรายวัน เพราะชาวบ้านต้องการให้งานเสร็จเร็วที่สุด ยิ่งปลูกเร็ว ก็เก็บเกี่ยวผลผลิตได้เร็ว ขายได้เร็ว และมีเงินสดเพื่อนำมาเพาะปลูกอย่างอื่นต่อไป

นอกจากกลุ่มแรงงานเหมา ยังมีแรงงานเหมาแบบอื่นๆ เช่น ค่าจ้างเก็บห้อมในไว้ กิโลกรัม ละ 50 สตางค์ รับจ้างปอกห้อมในหมู่บ้านกิโลกรัมละ 1 บาท ในหมู่บ้านสันปิงมีคนที่คัดห้อมส่ง ขาย 5-10 เจ้า เป็นงานที่สามารถทำได้ตลอดทั้งปี คนที่รับจ้างแบบนี้ มักจะเป็นคนแก่ และคนที่มี ภาระค้างคานหนูบ้าน เช่นต้องดูแลพ่อแม่ หรือมีลูกเล็ก ไม่สามารถออกไปรับจ้างนอกบ้านได้

ชาวบ้านบางรายที่ยังคงมีที่นาเป็นของตนเอง กลับไม่ยอมทำงาน แต่ขายหลังนา และยืด อาชีพรับจ้างตลอดทุกฤดูกาล แก้ว อายุ 40 กว่าปี มีอาชีพรับจ้างทั่วไป ตลอดทุกฤดูกาล แก้วมี ที่นาครึ่ง 2 ไร่ ขายหลังนาให้คนต่างหมู่บ้าน ได้เงินไว้ละ 6,000 บาท ตัวพี่แก้วซื้อข้าวสารกิน และ มีรายได้จากการรับจ้างตลอดทั้งปี ตั้งแต่รับจ้างเหมาปลูกห้อมในเดือนตุลาคม – พฤศจิกายน รวมกลุ่มกันประมาณ 20 กว่าคน รับจ้างไปหมู่บ้านอื่นๆ กลับบ้านสันปิงด้วย นอกเหนือจากการ รับจ้างเหมาปลูกห้อมให้บุคคลที่เป็นงานหลักประจำปีแล้ว แก้วจะรับจ้างคัวนันลิ้นจี่ (พค.-มิย.) และรับจ้างคัวนันลำไย (กค.-สิงหา) กว่างานลำไยจะเสร็จก็ถึงช่วงปลูกห้อมหัวใหญ่ได้อีกแล้ว เมื่อ ปีที่แล้ว คุณรับเหมาปลูกห้อมของแก้ว (ซึ่งมีแต่ผู้หญิงล้วนไม่มีผู้ชาย เพราะขอบอกว่าผู้ชายไม่มี

ใจดทน) ปลูกหอนไปทั้งหมด 128 ไร่ สามหมู่บ้าน ได้แก่ บ้านดอนเป่า บ้านกาด และบ้านสันโป่ง นอกจากริมน้ำแล้วยังรับจ้างปลูกข้าวนาปีและนาปรังด้วย

เมื่อถามว่าทำไม่แก้ไม่ปลูกข้าวไว้กินเอง เขายกอกว่า ต้องใช้ทุนมาก เสียเงินค่ารถไถ ขายข้าวที่ไม่ได้เงินมาก สรุท่างานรับจ้างดีกว่า แต่เมื่อจะมีอาชีพรับจ้างเป็นหลัก แก้วก็ยังคิดว่าตนเองเป็นข้าวนา เพราะ “ไปปีะกันที่นาทุกวัน” (ไปทำงานที่นาทุกวัน)

พ่อสวิง อายุ 56 ปี แม่แดง อายุ 52 ปี เป็นครัวเรือนข้าวนาบ้านสันไปอีก yay หนึ่งที่เลิกทำนาหันมาทำงานรับจ้างแทน ทั้งคู่มีลูก 2 คน ลูกสาวเลี้ยงชีวิต เหลือลูกชายอายุ 30 ปี ทำงานเป็นช่างแกะสลักอยู่ที่แม่สอด จ.ตาก ปัจจุบันพ่อสวิง มีอาชีพรับจ้างทั่วไปในหมู่บ้าน เช่น ดูแลเรื่องน้ำประปาได้เงินเดือนละ 1,000 บาท ส่วนแม่แดงรับจ้างเย็บผ้า ทั้งคู่ไม่เคยมีที่นาเป็นของตนเอง ทำนาครั้งสุดท้ายเมื่อปี 2536 โดยเช่าน้ำของแม่หลวงจำนวน 2 ไร่ จ่ายค่าเช่าปีละ 3,000 บาท เหตุผลที่เลิกเช่านาทำ เนื่องจากขาดทุน

พ่อสวิงบอกว่า การทำนา 2 ไร่ได้ข้าวพอกินสำหรับสมาชิกในครอบครัว 3 คน ภายหลังถูกทำนาจะปลูกถั่วเหลือง แต่แล้วปีนั้นเอง (2536) ขายถั่วเหลืองได้เพียง 2,800 บาท ยังไม่พอสำหรับจ่ายค่าเช่าที่นา พ่อจึงตัดสินใจเลิกทำนา พ่อสวิงเห็นว่า การทำนานั้น เป็นการทำงานที่ไม่มีค่าแรงงานของคนทำ ไม่คุ้มเห็นด้วย เมื่อเปรียบเทียบกับการออกไปรับจ้าง เช่น รับจ้างเลื่อยไม้ เป็นช่างไม้ไปสร้างบ้านกับผู้รับเหมาที่เป็นช่างใหญ่ บางครั้งไปทำงานต่างหมู่บ้าน เช่น บ้านแม่น้ำจรบ้านแมวิน เป็นต้น ลำพังแค่ค่าจ้างจากการทำงานรายวันก็พอกินอยู่แล้ว

อีกเหตุผลหนึ่ง คือ การทำนาในปัจจุบันนั้น ต้องเช่ารถไถ และแรงงานแบบเอามืออาวัณก์ลดน้อยลง เพราะทุกคนจะแข่งกันทำให้เร็วที่สุดเพื่อไม่ให้ที่ดินว่าง เช่น รีบปลูกข้าวนาปี เพื่อจะได้รับลงหอน หรือปลูกข้าวนาปรัง หรือปลูกข้าวโพด ทุกคนจะแข่งกันสูบนำ้ โดยไม่มีใครขอครในที่ศูนย์ของพ่อสวิงเห็นว่า น้ำเหมือนเก็บจะไม่มีความหมายแล้ว เพราะครอที่ต้องการปลูกพืชแบบเข้มข้นก็จะเลือกเจาะบ่อขนาดและสูบนำ้จากบ่อขนาด โดยไม่ต้องกังวลเรื่องนำ้เหมือนในช่วงที่น้ำแห้งมากก็จะหันมาแยกกันสูบนำ้ในเมือง

ก่อนปี 2536 ในช่วงที่พ่อสวิงทำนานั้น เป็นการช่วยเหลือกันระหว่างเจ้าของนา และเครือญาติ เช่น พ่อได้รับการอุปถัมภ์การใช้รถไถจากพ่อหลวง ซึ่งเป็นเจ้าของที่นา และแลกเปลี่ยนแรงงานในการทำนากับน้องชายของพ่อหลวง การได้รับความช่วยเหลือเป็นความสัมพันธ์แบบอุปถัมภ์ค้ำจุน พ่อหลวงมักทางานต่างๆ มาให้พ่อสวิงได้ไปรับจ้างเพื่อจะได้มีรายได้ จนกระทั่งพ่อสวิงรู้สึกว่า “เราใหญ่มากกับเป็น เรากลับเป็น” แต่ในขณะนี้ฐานะพ่อสวิงดีขึ้น มีบ้าน มีรายได้ และลูกชายมีงานทำ ทำให้พ่อหลวงไม่ค่อยมาใช้สอยพ่อสวิงให้ไปรับจ้างดังเช่นในอดีต

พ่อสวิงบอกว่า คนที่ไม่ค่อยมีเงินในบ้านสันปြေ จะปลูกข้าวและขายข้าวทั้งหมด เพื่อนำเงินมาลงกับห้อมใหญ่ หลังจากขายห้อม ได้เงินก็จะนำเงินมาชำระบน้ำให้กับธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์ (อสส.) ดังนั้น เมื่อเขย่องดีงหดlongข้าว คนบ้านสันปြေหลายคนจะหัวเราะและบอกว่า “หดlongข้าวหดlong กว่างต่างใน” หรือไม่ก็ “หดlongข้าวมีแต่ข้าวลีบ”

ลูกชายของพ่อสวิง ที่เป็นซ่างแกะสลักที่แม่สอดนั้น เมื่อเรียนจบชั้นมัธยมสาม พ่อแม่ได้เล่าลูกชายไปฝึกให้กับคนในหมู่บ้านที่ไปเป็นซ่างแกะสลักที่บ่อสร้าง เพื่อให้เรียนรู้วิชาแกะสลัก

ชาวบ้านหลายครอบครัว มีลูกชายหรือลูกสาวทำงานแกะสลักไม่ในต่างจังหวัด เช่น แม่สอด จ.ตาก จ.ราชบุรี เนื่องจากมีคนในบ้านสันปြေทำธุรกิจแกะสลักไม่มาก่อน และเปิดร้านอยู่ที่อ.สันกำแพง ทำให้หลายคนส่งลูกหลานไปเรียนวิชา หลังจากนั้นจึงออกไปทำงานรับจ้างแกะสลักยังที่อื่นๆ และบางครั้งรับงานมาแกะสลักในหมู่บ้าน

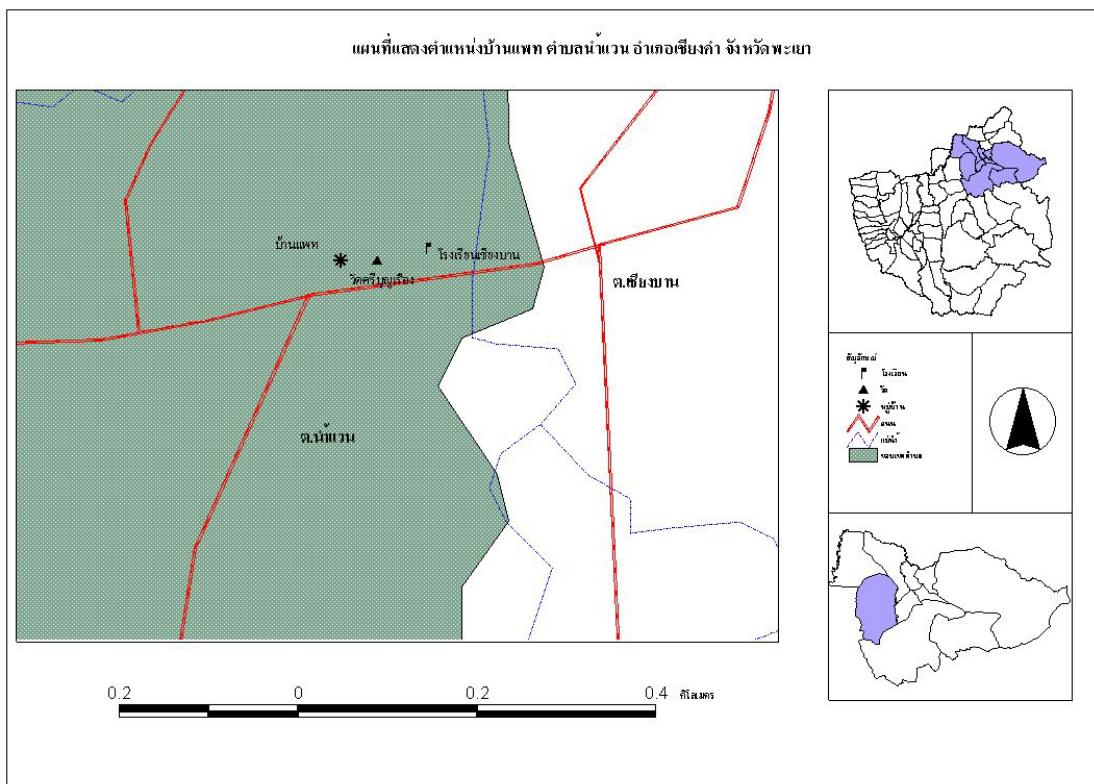
นอกจากนั้นชาวบ้านบางรายยังหันมาเปิดร้านค้าของชำร่วยมีอยู่ 4 แห่ง และมีคนที่ไปขายของในตลาดบ้านกاد อยู่ 5-6 เจ้า เช่น มีโรงไก่ไก่สดไปขายตลาด, ไปรับซื้อผ้าจากตลาดหนองดอก จ.ลำพูน มาขายที่ตลาดบ้านกاد, ทำแห่มไปขาย, ทำอาหารและขนม เป็นต้น นอกจากนั้นก็ยังมีชาวบ้านที่รับราชการประจำอยู่ประมาณ 10 คน ส่วนใหญ่เป็นครูต่างหมู่บ้าน

ในปัจจุบัน การปรับเปลี่ยนที่ดินบางส่วนไปเป็นสวนลำไย ตลอดจน การปรับเปลี่ยนระบบการผลิตที่หันไปพึ่งพิงเครื่องมือเครื่องใช้ เช่น รถไถและการจ้างเหมา ตลอดจน แรงงานรับจ้างเป็นเงินสดมากขึ้น ทำให้ระบบอุปถัมภ์ซึ่งเกิดจากการที่ชาวนารายจำต้องให้การอุปถัมป์ชาวนาจนเพื่ออาศัยแรงงานทำการเพาะปลูกนั้น เริ่มหมดความสำคัญลง ความสัมพันธ์ทางการผลิตในหมู่บ้านเริ่มมีลักษณะของความสัมพันธ์ที่เป็นการร่วมกันและค่าเช่าที่เป็นเงินสด แม้ว่าการผลิตในภาคเกษตรยังคงมีความสำคัญในฐานะเป็นแหล่งที่มาของรายได้หลักของหมู่บ้าน แต่ดูเหมือนว่า การทำงานรับจ้างจะเริ่มได้รับความสำคัญจากเด็กรุ่นใหม่ๆ เพิ่มมากขึ้นเป็นลำดับ

บ้านแพด อ.เชียงคำ จ.พะเยา

บ้านแพดเป็นชุมชนชาวไทยที่ตั้งหมู่บ้านอยู่ในอำเภอเชียงคำมาเป็นเวลากว่า 100 ปี แล้ว คนบ้านแพดในอดีตทั้งหมู่บ้านจะประกอบอาชีพทำนาและหดlong โดยมีพื้นที่ในการทำนา 3 พื้นที่ ได้แก่ 1) ทุ่งหดlong ซึ่งเป็นนาไก่หดlong 2) พื้นที่นาและป่าบริเวณที่ปัจจุบันเป็นค่ายทหารและสนับสนุน (มีการเรวนคืนบางส่วนตั้งแต่ปีพ.ศ.2513) และ 3) ทุ่งลอ อยู่ห่างจากหมู่บ้านประมาณ 10 กิโลเมตร ทุ่งหดlongซึ่งเป็นนาไก่หดlongบ้านถูกบุกเบิกครอบครองโดยครัวเรือนที่มาตั้งรกรากอยู่ก่อน เมื่อมีครัวเรือนมาอยู่เพิ่มขึ้น ที่นาจึงเริ่มขาดแคลน ชาวบ้านหลายครัวเรือน

ชี้ส่วนใหญ่เป็นช่วงเวลาที่มีที่นาทำกินน้อย จึงเริ่มเข้าไปบุกเบิกพื้นที่บริเวณทุ่งลอดเมื่อปีพ.ศ.2497 ระยะแรกของการบุกเบิกที่ดินใช้แรงคนและแรงควาย จนกระทั่งเมื่อปีพ.ศ.2502 มีการนำรถแทรกเตอร์ขึ้นมาแล้วก็ในเมืองลำปางเข้ามาในหมู่บ้าน การใช้รถแทรกเตอร์คิดค่าไถ่ละ 300 บาท วิธีการจ่ายเงินค่าไถ่จะค้างเงินไว้ก่อนจนกระทั่งเสร็จก็ต้องเก็บเกี่ยวขายข้าวไว้จึงนำเงินไปจ่ายให้เจ้าของรถ

พ่อจัน อายุ 81 ปี เล่าว่า ชาวนาที่มีฐานะดี ไม่อยากไปบุกเบิกนาที่ทุ่งลอ เนื่องจากมีที่นามากอยู่แล้วอีกทั้งพื้นที่ใหม่เต็มไปด้วยความยากลำบาก เป็นป่าโคน ต้นแฟก ไม่ໄ่ และไม่ใหญ่อีกหลายชนิด รวมทั้งสัตว์ป่าดุร้าย เช่น เสือ หมี วัวกระทิง ช้าง กวาง เป็นต้น การทำนาที่ทุ่งลอ มีการระดมแรงงานหลายแบบ จากแต่เดิมที่นาบริเวณทุ่งหลวง มีเฉพาะการใช้แรงงานของเจ้าของนา และการเอาเมือกเอวัน เมือกขยายพื้นที่ไปยังทุ่งลอ มีการจ้าง “ลูกจ้าง” ที่เป็นคนบ้านอื่นไปช่วยประมาณ 2 คน ตั้งแต่ฤทธิ์ด่านา จนกระทั่งถึงฤทธิ์เก็บเกี่ยวผ่านพันปี ปัจจุบันเป็นข้าวนาอกจากนี้ยังมีการจ้างแรงงานที่จ่ายตอบแทนเป็นรายวันๆ ละประมาณ 2-3 บาท หรือบางครั้งได้ค่าตอบแทนเป็นข้าว เพื่อช่วยงานในช่วงด่านาและเก็บเกี่ยวข้าว

การจ้างแรงงานขึ้นอยู่กับว่า แต่ละครอบครัวมีแรงงานและขนาดของที่นิมานกันอยู่เพียงใด บางครอบครัวที่ลูกๆ โตพอที่จะเป็นแรงงานได้ ก็ใช้แรงงานในครอบครัวทำงาน การทำงานในเวลานั้น

จะไปสร้างห้างนาไว้ที่ทุ่งนาเลย และนำอาหารใส่เกวียนไปอยู่ที่ห้างนานานเป็นสัปดาห์ เมื่ออาหารหมดจึงกลับมานำบ้านและนำอาหารกลับไปอยู่กินที่ห้างนาอีกครั้ง ซึ่งถูดดำเน่าใช้เวลาประมาณ 3-4 สัปดาห์ เพราะต้องนอนรอน้ำฝน ทุกครอบครัวจะไปนอนที่ห้างกันหมด อย่างน้อยที่สุดครอบครัวหนึ่งจะไปนอนที่ห้างกันสองคนผ้าเมี่ยงที่อีเป็นแรงงานหลักในการทำงาน

สำหรับคนที่ไม่มีที่นาเป็นของตนเองจะไปเช่าที่นาของชาวนาราย ผลผลิตที่ได้จากการทำงานแบ่งเป็น 3 ส่วน ส่วนหนึ่งให้กับเจ้านา และอีกสองส่วนเป็นของคนทำ ต่อมาก็ใช้วิธีการแบ่งเป็น 5 ส่วน โดยสองส่วนเป็นของเจ้านาและ 3 ส่วนเป็นของคนทำ จนกระทั่งในปัจจุบันจ่ายค่าเช่าเป็นว่า ไร่ละ 1-2 กระสอบ

นอกจากการเช่านา ชาวบ้านบางส่วนรับจ้างทำงานให้กับชาวนาที่มีที่ดินมาก โดยได้ค่าตอบแทนเป็นข้าว เช่น ถูดดำเน่า ผู้หญิงไปรับจ้างดำเน่าได้ค่าตอบแทน 20 หาบ (เท่ากับ 40 ถัง) ส่วนผู้ชายจะได้รับค่าตอบแทน 30 หาบ หากใครที่ไม่มีข้าวกินก็จะยืมข้าวชาวนารายโดยยืม 1 กระสอบ คืน 2 กระสอบ เรียกว่า “ดอกข้าว” (ซึ่งชาวนาที่ยากจนบอกว่า ชาวนารายนั้นใจดี ให้ด้วย คิดดอกข้าวถึงหนึ่งเท่าตัว) หมดถูดดำเน่า ผู้หญิงจะไปทำงานที่โรงบ่มใบยา เมื่อ 30 ปี ก่อนได้ค่าแรงวันละ 3-5 บาท ส่วนผู้หญิงที่ทองผ้าได้ ก็จะหยอดผ้าอยู่กับบ้านเพื่อใช้ส่องและนำไปขาย ทั้ง ผู้หญิงและผู้ชายยังรับจ้างเลี้ยงควาย

การกู้ยืมเงินในอดีตก่อนที่จะมีธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์ ชาวบ้านจะกู้เงินจากชาวนาที่ร่ำรวย ³ ใช้วิธีจ่ายดอกเบี้ยเป็นข้าว เช่น กู้เงินร้อยบาท จ่ายคืนเป็นข้าว 1 กระสอบ ภายนหลังการทำงานเสร็จก็จะใช้หนี้คืนทั้งหมด สำหรับในกรณีของคนที่มีข้าวในบ้าน ก็จะนำข้าวออกมากขายเพื่อเป็นต้นทุนในการทำงานของถูดดำเน่า นอกจากการทำงานของตนเองและการรับจ้างทำงาน ชาวบ้านส่วนใหญ่จะเลี้ยงเป็ด ไก่ไว้เป็นอาหาร เลี้ยงหมูไว้ขาย และจับปลา ที่เรียกว่า “ยกยอด” ที่กลางทุ่งนาเพื่อนำปลามาเป็นอาหาร หรืออกไก่หากุ้ง บุ หอยมาไว้กิน

พ่อพรม อายุ 75 ปี เป็นตัวอย่างของชาวนาที่ลื้อรุ่นเก่า พ่อพรมเป็นคนเชียงบาน และมาแต่งงานกับแม่ก่อง ชาวบ้านแพด มีลูก 6 คน ตาย 3 คน เหลือเพียงลูกสาวหนึ่งคนและลูกชาย 2 คน พ่อพรมมีที่นาบริเวณทุ่งลอด 30 ไร่ มาจากการบูกเบิก ในปัจจุบันพ่อพรมนั้น ภาระในการดูแลงาน 30 ไร่ ใช้เวลา 1-2 เดือน โดยความ 1 ตัว แรงงานในการทำงาน มาจากพ่อพรมและเมีย จ้างลูกจ้างจากบ้านห้องก้อม ซึ่งเป็นบ้านใกล้เคียง ครั้งละ 2 คน เมื่อเสร็จถูดดำเน่าเกี่ยวข้าว จะจ่ายค่าตอบแทนเป็นข้าว ไม่เคยจ่ายเงินสด เพราะว่าไม่มีเงินสดเพียงพอ ซึ่งถูดดำเน่าและดำเน่าเก็บ

³ ชาวบ้านแพด เช่นเดียวกับชาวบ้านในหมู่บ้านอื่นๆ หากมีอายุ 50-60 ปี มักนิยามความหมายของชาวนาราย ว่า เป็นคนมีที่ดินมาก มีความเย่อรอง ซึ่งความหมายนี้มักไม่ค่อยพบในเด็กรุ่นหลัง ซึ่งให้ความสนใจกับเงินและรายได้มากกว่าที่ดินและสัตว์เลี้ยง

เกี่ยว พ่อพรม แม่ก่องและลูกจ้าง 2 คน ก็จะไปอยู่ที่ห้างนา นานเป็นเดือนๆ เมื่อลูกฯ โตพอก็ไปช่วย ทำงาน

พ่อพรมไม่เคยกู้เงินจากธนาคาร. แม้ว่ารถส.จะเป็นที่รู้จักของคนบ้านแพดมาตั้งแต่ปีพ.ศ. 2513 แล้วก็ตาม พ่อพรมบอกว่า ตนเองไม่รู้หนังสือ แต่ถึงรู้หนังสือ ก็คงไม่กล้ากู้เงินจากธนาคาร. เพราะว่า เจ้าหน้าที่ซักถามรายละเอียดมาก และพ่อพรมกลัวการเป็นหนี้ เกรงว่าหากส่งเงินให้ไม่ได้เข้าจะมายieldที่ดินทำกิน พ่อพรมบอกว่า คนสมัยนี้ฉลาด ก็เลยไม่กลัวการเป็นหนี้ พ่อพรมบอกว่า “ถ้ามีข้าว ก็ไม่เดือดร้อน การทำงาน มีความสุข จะเอาจ่าย เอก atan เวลาไหนก็ได้” การทำงานสำหรับพ่อพรมยังเป็นเรื่องที่ผูกพันกับวิถีชีวิต การปลูกข้าวจะต้องมีพิธีกรรมมากมาย เช่น การไหว้ผี การทำพิธีสูญวัณคaway หลังดูแลเก็บเกี่ยว มีพิธีที่เรียกว่า “พิธีเลี้ยงผีข้าวแยก” เป็นต้น พันธุ์ข้าวที่ใช้ปลูกก็เป็นพันธุ์ของไทรล้อ เป็นข้าวเม็ดใหญ่ เช่น ข้าวขาว ข้าวเหนียว ข้าวกำพาย ข้าวเจ้าลอย เป็นต้น มีการแลกเปลี่ยนสายพันธุ์ข้าวกับเพื่อนบ้านและคนบ้านอื่นๆ อย่างต่อเนื่อง หากแต่ในปัจจุบันสายพันธุ์พื้นบ้านเหล่านี้หายสาบสูญไปจนหมดสิ้น ส่วนแม่ก่องนอกจากการทำงานแล้ว จะทอผ้าไว้ใช้เอง/ขายให้กับคนเย้า และยังเก็บเมล็ดพันธุ์อื่นๆ ไว้เพาะปลูก เช่น พริก ถั่วมะเขือ พักทองและพักหม่น นอกบ้านนี้จะไปยกยอปลา และหากรุ่ง หอย ปู ไว้กิน

พ่อพรมเลิกทำงานตั้งแต่อายุ 57 ปี เพราะว่า แก่แล้ว และไม่มีแรงงานในการทำงาน จึงให้คนอีสานที่ห่มบ้านไกล์เดียงเช่า พ่อพรมบอกว่า “สมัยนี้ทำงานขาดทุน ปลูก ดำเนินหมวด สมัยก่อนนี้ทำเองหมวด ของกินก็หาเอกสารลางทุ่ง”

เมื่อปีพ.ศ.2541 ลูกสาวและลูกเขยของพ่อพรม กลับมาทำงานของพ่อพรมเอง ภายหลังจากที่ไปเป็นแรงงานรับจ้างก่อสร้างที่กรุงเทพฯ เพราะว่าข้าวราคากลับมาแพง และไม่อยากอยู่กรุงเทพฯ แล้ว เนื่องจากงานรับจ้างนั้นมีเป็นระยะๆ เท่านั้น ไม่ได้มีตลอดเวลา เมื่อลูกเขยกลับมาทำงาน กกุเงินรถ. โดยให้คนช่วยค้ำประกันให้ และซื้อรถไถเดินตามในการทำงาน ปัจจุบันทำงานได้ปีละ 200 กระสอบ ประมาณ 16 เกรวี่ยน ซึ่งเก็บไว้กินปีละ 25 กระสอบ ครัวเรือนของพ่อพรมประกอบด้วย พ่อพรม แม่ก่อง ลูกสาว ลูกเขย และหลาน 2 คน

ลูกชายของพ่อพรมคนหนึ่งเคยไปเป็นแรงงานที่ประเทศไทยเชี่ยวญี่ปุ่น ต่อมาถูกรถชนเสียชีวิต ส่วนลูกชายอีกสองคนรับจ้างก่อสร้างที่บริษัทซั่งมอยเฟอร์นิเจอร์ ในเชียงใหม่ กลับบ้านเสียชีวิตเพราะโรคเอดส์ ปัจจุบันพ่อพรมจึงมีลูกสาว-ลูกเขย ทำงานรับจ้างก่อสร้าง ลูกเขยได้ค่าแรงวันละประมาณ 150-170 บาทต่อวัน ส่วนลูกชายคนหนึ่ง ทำงานรับเหมาขนาดเล็กๆ ในหมู่บ้าน เช่น รับเหมาทำรั้ว เป็นต้น ปัจจุบันนี้ทำบ้านอยู่ไกล์ๆ บ้านพ่อพรม สำหรับลูกชายที่เหลืออีกหนึ่งคนเป็นลูกจ้างของโรงงานเฟอร์นิเจอร์ที่จังหวัดพะเยา

ลูกสาวของพ่อพรมบอกว่า “ทำนา ลงทุน 5 หมื่นก็ได้เงินกลับมา 5 หมื่น มีข้าวไว้กิน แต่ไม่มีเงิน ก็ได้แค่กินเท่านั้น แต่ถ้าข้าวราคามีเหมือนเมื่อปี 41 ก็คงอยากราชานาต่อไป”

ลูกสาวของพ่อพรมบอกต่อหน้าพ่อพรมด้วยว่า “อยากราชานา จะได้มีเงินไปลงทุนค้าขายอย่างคนอื่นบ้าง ดูบ้านหลังคาสีแดงสี พวกรั้นค้าขายหมด”

พ่อพรมตอบลูกสาวว่า “คำคิดของลูกก็ได้ แต่ลูกจะเลิกทำนาได้อย่างไร ขายข้าวเปลือกถึงจะได้เงินนิดเดียว แต่ถ้าต้องไปซื้อข้าวสารก็ยิ่งแพงกว่าเยอะ ถ้าขายนาไปลงทุนอย่างอื่น ก็อาจจะขาดทุนจนหมด แล้วจะทำอย่างไร”

การค้าขาย

ในอดีตนั้น ชาวนาไม่ได้อยู่ในเมืองหรือทำนาอยู่แต่ในพื้นที่แต่เดิมอยู่ทางเดียว ในทางตรงกันข้าม ประวัติศาสตร์ของชาวบ้านแพดนั้นเป็นประวัติศาสตร์ของการเดินทางค้าขายมาโดยตลอด พ่อจัน อายุ 81 ปี เล่าว่า ออกเดินทางค้าขายกับคนภายนอกชุมชน มาตั้งแต่อายุ 11 ปี ภายนหลัง พดูด้านฝ่านพันไป ชาวบ้านผู้ชาย 3-4 คน จะออกเดินทางเข้าผ้าทอไปขายให้กับคนเย็บนดอย นอกรากจะนำผ้าทอของคนบ้านแพดไปขายแล้ว ยังไปซื้อผ้าทอของคนบ้านแวนไปขายอีกด้วย การเดินทางแต่ละครั้งใช้เวลาประมาณ 15 วัน เป็นการเดินเท้า เมื่อได้เงินเที่ยวหนึ่งกำไร ประมาณ 100 บาท ซึ่งนับเป็นเงินค่อนข้างมากในขณะนั้น บางครั้งก็ซื้อสูกหมูดักกลับมาบ้าน หรือนำผ้าไปแลกกับหมายเย้า หมายขายให้กับเจ้านายในตลาดเชียงคำ บางครั้งก็ไปซื้อม้าจากพะเยาไปขายบนนดอย หรือซื้อผ้าและของใช้อื่นๆ จากแม่สายไปขายบนนดอยเช่นกัน การไปขายของให้กับเย้ามีแต่คนบ้านแพดเป็นส่วนใหญ่ และทำกันมา คนเย้ามีเงินซื้อของเพราะขายไม่ผิดน้ำ บางครั้ง คนบ้านแพดก็ขายของไปแลกฝัน และนำฝันไปขายต่อเป็นเงิน

ก่อนถูกเก็บเกี่ยว ดอกฝ้ายที่เมืองคอบ ประเทศาลากำลังออกพอดี คนบ้านแพด/บ้านแวน ก็จะเดินไปซื้อดอกฝ้าย ไปกับครั้งละ 3-4 คน นกอนค้างสองคืน การไปซื้อฝ้าย ผู้หญิงก็ไปได้เนื่องจากทางไม่ลำบากมากเกินไป ต่างจากการเดินไปด้วยนกจากภาระไปซื้อฝ้ายแล้ว ยังซื้อพริกกลับมาอีกด้วย หลังถูกเก็บเกี่ยว ชาวบ้านจะนำข้าวเปลือกใส่เกวียน ไปขายโรงสีที่พะเยา เนื่องจากโรงสีที่เชียงคำราคา การไปขายข้าว มักไปเป็นกลุ่ม มีเกวียน 5-10 คัน ขายกลับเจ้าของโรงสีก็จะจ้างเกวียนให้บรรทุกของมาขายที่เชียงคำ ของที่รับจ้างบรรทุกกลับมา ได้แก่ น้ำมันก้าด เกลือ น้ำตาล ผ้าทูบ (ด้วยเงินลูก ๆ) เที่ยวหนึ่งได้ค่าจ้างประมาณ 50 บาท การไปขายข้าวเปลือกเกวียนหนึ่งจะได้กำไรประมาณ 50 บาท เช่นกัน หลังเก็บเกี่ยวจะเดินทางไปค้าขาย เช่นนี้ประมาณ 4-5 ครั้ง การเดินทางใช้เวลา 3 คืน และนำอาหารติดตัวไปด้วย การเดินทาง

ค้าขายในลักษณะเดิมเช่นนี้ พ่ออุ้ยจันเลิกมาได้ 40 ปี เนื่องจาก มีการสรุปกับพวากคอมมิวนิสต์ในแบบนี้และมีการ ทำงานที่ทุ่งล้อ ทำให้ได้ข้าวไปขายมากขึ้น

บ้านแพดในปัจจุบัน

แม้ว่าในอดีตที่ผ่านมา ชาวบ้านแพดจะสัมพันธ์กับคนต่างบ้านหลักหลายกลุ่ม ผ่านความเป็นเครือญาติ เช่นการแต่งงานกับคนไทยอื่นบ้านใกล้เดียง หรือการค้าขาย เช่น การซื้อฝ้าย หรือพริกจากไทยอื่นที่เมือง kob ประเทศลาว หรือการขายข้าวให้กับเล้าแก่ในเมืองพะเยา ตลอดจนการนำผ้าทอไปขายให้กับคนเย้า เป็นต้น อีกทั้งความแตกต่างทางสูนยังปรากฏให้เห็นได้อย่างเด่นชัด เช่นการดำรงอยู่ของชวนราวย์ที่มีที่ดินจำนวนมาก อันนำมาสู่การจ้างงานหรือการให้เช่านาในหมู่ชวนาที่ยากจน ตลอดจนการกู้เงินหรือซื้อขายระหว่างชวนราวย์และชน

แต่กระนั้นภาครัฐชี้วิตโดยรวมของชาวบ้านยังคงยืนอยู่บนฐานการผลิตแบบเดิมกันคือ การทำงานเพื่อให้ได้ข้าวไว้กินตลอดทั้งปีและที่เหลือนำไปขาย อย่างไรก็ตาม สถานการณ์ของการ นำข้าวใส่เกวียนไปขายกันเป็นกลุ่มที่จังหวัดพะเยา แทนการขายข้าวให้กับโรงสีที่ตลาดเชียงคำซึ่ง ใกล้กันว่า เนื่องจากราคาข้าวในเมืองพะเยาสูงกว่าตลาดเชียงคำ แสดงให้เห็นว่า ชาวบ้านได้ พยายามดันรูบที่จะต่อรองกับพ่อค้าภายนอกเพื่อให้ตนเองไม่อยู่ในสภาพที่เสียเปรียบจนเกินไป

ภาวะของการมีข้าวไว้เต็มถุงนั้น เป็นเพียงหลักประกันขั้นพื้นฐานเพื่อความมั่นคงในการยังชีพ แต่ไม่ได้หมายความว่า จริยธรรมของความเป็นชาวนายืนอยู่บนฐานของการยังชีพเท่านั้น แต่ชาวนาในอดีตยังคงมีการดิ้นรนเพื่อนำไปสู่ชีวิตที่ดีขึ้น เช่น การทอผ้าเพื่อนำไปขาย การนำม้าจากตัวเมืองพะเยาไปขายให้กับคนเข้า เป็นต้น

เงื่อนไขสำคัญจากภายนอกนำมาสู่การเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตของผู้คนที่จะเลือกที่จะน้อยโดยในระยะแรกเป็นการเปลี่ยนแปลงความสัมพันธ์ภายในวิถีการผลิตแบบการเกษตร จนกระทั่งขยายตัวมาสู่อาชีพอื่นๆ นอกภาคการเกษตร เช่น การค้าขาย และทำธุรกิจส่วนตัวอื่นๆ แรงกระทบจากภายนอก ด้านหนึ่งได้สร้างโอกาสให้กับชาวนาว่ารายที่สามารถแปรตั้นทุนเดิมคือที่ดินเพื่อนำไปสู่การเข้าถึงทรัพยากรอื่นๆ แต่ในอีกด้านหนึ่งก็ได้เปิดช่องทางใหม่ๆ ให้กับชาวนาจากจนได้เปลี่ยนแปลงฐานะความเป็นอยู่ผ่านช่องทางที่มีความหลากหลายมากขึ้น เช่นกัน

สภาพบ้านแพดในปัจจุบัน ลักษณะของบ้านเรือนภายในหมู่บ้านมีความแตกต่างอย่างเด่นชัด บ้านทรงทันสมัยจำนวนกว่า 10 หลัง มีรั้วรอบ บริเวณหน้าบ้านเป็นสนามหญ้า ปลูกดอกไม้สวยงามและมีโรงจอดรถ ซึ่งมีรถอยู่จำนวนมาก 2 คัน นอกจากนี้ยังมีบ้านที่สร้างในลักษณะตึกແถาวอยู่ด้วย ขณะที่บ้านไม่ได้ถูกสูง มีรั้วໄก และอุปกรณ์อื่นๆ วางระเบียบระดับ มีให้เห็นเพียงไม่กี่หลังค่าเท่านั้น

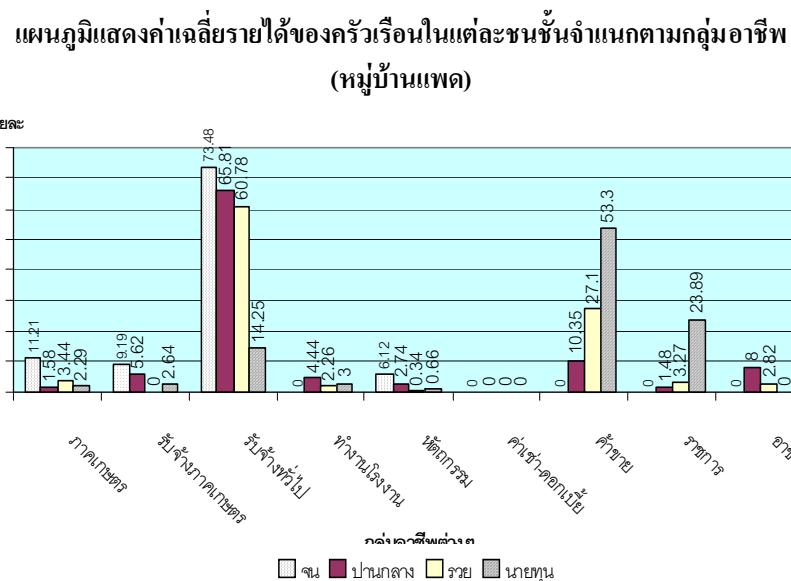
ลักษณะของบ้านเรือน บ่งบอกอาชีพของเจ้าของบ้านได้เป็นอย่างดี เช่น บ้านทรงทันสมัย มีอาชีพเป็นพ่อค้าขายผ้า หรือขายรองเท้าตามตลาดนัดในอำเภอจังหวัดพะเยาและเชียงราย ส่วนบ้านไม่มีที่มีได้ถูกสูงเป็นบ้านของชาวนา และบ้านปูนผสมไม้ที่ไม่ทันสมัยมากันนักเป็นบ้านของชาวบ้านที่มีอาชีพรับจ้างทั่วไป หรือเป็นบ้านพักที่มีสามีเป็นพ่อครัว

บ้านแพดมีตลาดตอนเช้า ซึ่งคนในหมู่บ้านนำของจากตลาดเชียงคำมาขาย เช่น พังเนื้อสต็อก ขันมี นิชาวบ้านมาขายกับข้าวสำเร็จ 2 เจ้า และมีร้านขายของชำซึ่งขายของสดพร้อมกันไปด้วย อาหารสำเร็จตอนเช้าขายสำหรับแม่ที่ซื้ออาหารให้ลูกหลานกินก่อนไปโรงเรียน เช่น ข้าวต้ม ข้าวมันไก่ ชาวบ้านบางคนนำผักที่ปลูกในบ้านมาวางขายที่ตลาดเช้าแห่งนี้ด้วย เช่น ยอดพักทอง คำลึง เป็นต้น ตลอดเช้าและบ่ายของวัน บ้านหลังใหญ่ทั้งทันสมัยจะปิดประตูเงียบกริบ จนกระทั่งช่วงเย็นจึงจะกลับมาคึกคัก เนื่องจากเจ้าของบ้านกลับจากขายผ้าตามตลาดนัดจุดต่างๆ ในแต่ละวัน รถปีกอพและรถ 6 ล้อ ที่คุ้มหลังรถอย่างมีดีซิด ขับเข้ามาจอดภายนในโรงรถแต่ละบ้าน การเปิดขายของสดในตลาดเย็นเริ่มต้นอีกครั้ง พร้อมกับการขายอาหารสำเร็จเพื่อเป็นมื้อเย็นเท่านั้น

จากการสำรวจข้อมูลครัวเรือนตัวอย่าง 108 ครัวเรือน พบว่า ครัวเรือนส่วนใหญ่มีรายได้หลักมาจากการรับจ้างทั่วไป 47 ครัวเรือน คิดเป็นร้อยละ 44 อาชีพรองลงมาคือค้าขาย คิดเป็นร้อยละ 23 รับราชการร้อยละ 8 เกษตรกรรม ร้อยละ 8 รับจ้างในภาคเกษตรร้อยละ 5 และอาชีพอื่นๆ อีกร้อยละ 12 ประชากรในบ้านแพดมีการอพยพไปทำงานนอกพื้นที่ประมาณร้อยละ 27 ของครัวเรือนทั้งหมด ส่วนใหญ่ย้ายไปทำงานที่กรุงเทพ กิจกรรมการผลิตของครัวเรือนสามารถแบ่งได้ตามกลุ่มอาชีพดังนี้

- (1) กลุ่มอาชีพรับราชการ รัฐวิสาหกิจและบ้านญี่ปุ่น ซึ่งมีงานทำทั้งปี มีรายได้แน่นอน
- (2) กลุ่มอาชีพอื่นๆ เช่น หัตถกรรม ทองคำพิมเมือง ซึ่งพบว่าครัวเรือนหรือคนที่ทำงานมักเป็นผู้หญิง มีอายุค่อนข้างมาก ใช้เวลาในการทำงานทอผ้าได้ทั้งวัน แต่รายได้ค่อนข้างน้อยและไม่แน่นอน
- (3) กลุ่มอาชีพการเกษตรและรับจ้างในภาคเกษตร ในบ้านแพดปัจจุบันมีครัวเรือนที่ยังทำนาอยู่ประมาณ 15 ครัวเรือน โดยเริ่มปลูกข้าวช่วงเดือนมิถุนายนจนเก็บเกี่ยวผลผลิตในเดือนพฤษจิกายน หลังจากนั้นไม่พบว่ามีการปลูกพืชชนิดอื่นต่อจากการปลูกข้าว ชาวบ้านที่ยังทำการทำนาเป็นอาชีพหลักที่ทำรายได้ให้แก่ครอบครัวมีเป็นส่วนน้อย และมักเป็นกลุ่มคนจน ซึ่งรับจ้างทั่วไปนอกถูกทำนาด้วย
- (4) อาชีพค้าขาย พบมากถึง 25 ครัวเรือน ซึ่งเป็นสัดส่วนที่สูงกว่าหมู่บ้านอื่นๆ โดยส่วนใหญ่ค้าขายเสื้อผ้า เครื่องนุ่งห่ม และรองเท้า อาชีพนี้เริ่มต้นมาได้ลิบปีเศษ โดยมีชาวบ้านบาง

คนขายที่ดินแล้วซื้อรับปีกอพอกมาเร่ขายเสื้อผ้า แล้วมีสุนัขดิขี้น ชาวบ้านคนอื่นจึงปรับเปลี่ยนอาชีพมาเป็นพ่อค้าขายเสื้อผ้าตามอย่างกันจำนวนมาก

(5) กลุ่มอาชีพรับจ้างทั่วไป ซึ่งมีจำนวนมากที่สุดในบ้านแพด รวมไปถึงร้านบริการต่างๆ เช่น เสิร์วิสบ้าน ซ่อมรถ ซ่าง ผู้ประกอบกิจกรรมเมล์ และกลุ่มที่เดินทางไปทำงานนอกหมู่บ้าน เช่น งานก่อสร้าง เป็นต้น

จากแผนภูมิแสดงค่าเฉลี่ยรายได้ของครัวเรือนในบ้านแพด แสดงให้เห็นอย่างชัดเจนว่ารายได้หลักของครัวเรือนส่วนใหญ่มาจากการค้าขายและการทำงานรับจ้าง ในขณะที่การเกษตรนั้นคิดเป็นสัดส่วนที่ต่ำมากเมื่อเทียบกับรายได้อื่นๆ ของครัวเรือน โดยเฉพาะอย่างยิ่งในกลุ่มคนที่มีฐานะปานกลางและฐานะดีในชุมชน

การเปลี่ยนแปลงความสัมพันธ์ทางสังคมภายในตัววิถีการผลิตแบบเกษตร

เช่นเดียวกับชุมชนชาวนาในที่อื่นๆ ประวัติศาสตร์ของบ้านแพดคือประวัติศาสตร์ของการบุกเบิกที่ดินทำกินและการปรับเปลี่ยนป่าให้กลายเป็นเรือนแพ ดังเช่นที่ชาวบ้านแพดกลุ่มนี้ได้ไปบุกเบิกที่ป่าบริเวณทุ่งลอด ตั้งแต่ปี 2497 ระยะแรกของการบุกเบิกนั้นใช้วิธีการขันคันรอบที่ดินที่ต้องการจะบุกเบิก จากนั้นจึงใช้แรงคนและแรงควายเพื่อข่วยในการปรับพื้นที่ จนกระทั่งในปี 2502 มีการนำรถแทรกเตอร์เข้ามายากภัยนอกหมู่บ้าน ทำให้โอกาสในการบุกเบิกพื้นที่เปลี่ยนมาเป็นเม็ดเงินในการร่วมทุนก่อสร้างบ้านแพดตามกำลังแรงงาน

ราปี 2515 ในยุคที่สถานการณ์การเมืองกำลังเข้มข้น อำเภอเชียงคำในสูงที่เป็นพื้นที่ชายแดน ได้มีการสร้างค่ายทหาร สนามบินเด็ก และการสร้างถนน ชาวบ้านบางส่วนที่บุกเบิกที่ดินในบริเวณดังกล่าวถูกเนินคืนที่ดิน ทำให้สูญเสียพื้นที่ที่ทำกิน โดยได้รับค่าชดเชยเป็นเงิน บางคนนำเงินไปปรับปรุงบ้านใหม่ ขณะที่ชาวบ้านจำนวนหนึ่งกล้ายมาเป็นแรงงานรับจ้างในที่นั่นของชาวนารายโดยไม่ได้บุกเบิกที่ดินทำกินพื้นใหม่ การเข้ามาตั้งค่ายทหาร ทำให้ชาวบ้านจำนวนหนึ่งมีงานทำจากการสร้างค่าย เช่น งานก่อสร้าง งานรับจ้างซักวีดีเดือผ้า ชุดละ 3 บาท การนำกล้าวไม้ออกมาขาย หรือการขายอาหาร เป็นต้น นอกจากราชการที่มีที่ดินจำนวนหนึ่งแต่งงานกับหญิงสาวในหมู่บ้านและย้ายติดตามสามีไปยังพื้นที่อื่น ขณะที่บางคนก็ตั้งรกรากอยู่ในบ้านแพดต่อไป โดยเปลี่ยนสูนະทางสังคมจากลูกชาวนามาเป็นเมียทหาร

การแต่งงานระหว่างลูกสาวบ้านแพดกับทหารต่างถิ่น ทำให้เกิดเครือข่ายความสัมพันธ์ที่กว้างไกลขึ้นกว่าการแต่งงานในหมู่คนลือต่างหมู่บ้าน และนำไปสู่การเรียนรู้โลกภายนอกที่กว้างขวางขึ้นกว่าเดิม เช่น ในกรณีของพ่อจัน ซึ่งเป็นชาวนาที่นำรถไถ หรือที่เรียกว่า “เจ้าทุ่ง” เข้ามาในบ้านแพดเป็นรายแรกในปี 2516 พ่อจันไปเยี่ยมครอบครัวของลูกสาวที่แต่งงานกับทหารไปอยู่จังหวัดลพบุรี เมื่อผ่านไปยังจังหวัดจะเชิงเทรา ลูกเขยทหารได้พาพ่อจันไปดูการใช้เจ้าทุ่งในพื้นที่น่า จากนั้นพ่อจันจึงสั่งซื้อรถไถเข้ามาใช้ในที่นั่นของตัน ด้วยสนนราคากว่า 18,000 บาท หลังจากพ่อจันนำรถไถเข้ามาในบ้านแพด คนในหมู่บ้านข้างเคียงก็นำเข้ามาใช้บ้าง เช่น คนบ้านแวน บ้านผาลาด เป็นต้น

ขณะที่คนบ้านแพดกำลังเรียนรู้เทคโนโลยีใหม่ๆ ในการทำนา ธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์หรือ ธกส. ก็เริ่มเป็นสถาบันใหม่ที่คนบ้านแพดรู้จัก ในยุคแรกของ ธกส. ตั้งอยู่ที่เชียงราย จนกระทั่งต่อมา มีสาขาที่เชียงคำ ทำให้สะดวกในการติดต่อกันขึ้น จากการรู้จักกู้ยืมเฉพาะระหว่าง ชาวนารายและชาวนาจันในหมู่บ้าน ชาวบ้านทั้งสองกลุ่มเริ่มหันไปเพื่อพานเจนจากภายนอกมากขึ้น และดูจะยิ่งมีเหตุผลมากขึ้นในการกู้ยืมเงินเพื่อซื้อรถไถ

รถไถนำมาซึ่งการเปลี่ยนแปลงวิธีการใช้แรงงานในการทำนา กล่าวคือ จากแต่เดิมต้องใช้เจ้าทุ่ยไถนา การยกย้ายคนในครอบครัวไปนอนที่ห้างนาเป็นแรมเดือน เพื่อที่จะตีนขึ้นมาทำอย่างเต็มกำลังในวันใหม่ ถูกแทนที่ด้วยการใช้รถไถ ซึ่งย่นระยะเวลาการไถเหลือเพียง 1-2 วัน เมื่อชาวนารายหนึ่งทำงานเสร็จเร็ว ยอมส่งผลกระทบต่อชาวนาในที่น้ำข้างเคียงที่จะต้องระดมแรงงาน เช่นกัน แรงงานในอดีตที่มีเฉพาะการเอาเมือกเอวัน ไม่เพียงพอที่จะทำให้เสร็จทันนาของเพื่อนบ้านที่ใช้รถไถเสียแล้ว การจ้างแรงงานกล้ายเป็นสิ่งจำเป็นมากขึ้น ซึ่งนั่นหมายถึงต้นทุนที่ถูกคำนวณเป็นเม็ดเงิน

การปราบภัยตัวของรถໄດ້ ด้านหนึ่งดูเหมือนเป็นทางบวก คือการย่นระยะเวลาในการทำงาน แม้จะมีผลตามด้วยการจ่ายค่าน้ำมันแทนไม่ที่ใบยติความและการทำพิธีสูญเสียความเป็นการ ขอบคุณการทำงานหนักดังเช่นในอดีต แต่การได้มาซึ่งรถໄດ້ โดยการกู้เงินจากธนาคาร. นำมาสู่การเปลี่ยนแปลงวิธีคิดในเรื่องต้นทุน ทั้งนี้ได้หมายความในอดีตชาวนาไม่เคยคิดเรื่องต้นทุน หรือ การเพิ่มผลผลิต รูปธรรมของการแลกเปลี่ยนเมล็ดพันธุ์ เพื่อนำเมล็ดพันธุ์ที่ให้ผลผลิตที่ดีกว่าเดิม รวมทั้งการนำไปขายในพื้นที่พะ夷าแทนที่จะขายให้กับโรงสีในอำเภอเชียงคำ เป็นภาพที่แสดงถึง การรู้จักคิดในเรื่องต้นทุนกำไร อีกทั้งการที่ชาวนาจนต้องกู้ยืมข้าวหรือเงินและจ่ายค่าตอบแทน เป็นข้าว ก็แสดงให้เห็นถึงการรู้จักภาวะของความเป็นหนี้ได้เป็นอย่างดี

แต่การสร้างระบบสินเชื่อของธนาคาร. (และโครงการให้กู้ยืมเงินแก่ชาวนาอีกหลายโครงการ) ทำให้ชาวนาต้องเริ่มคิดทุกอย่างเป็นเม็ดเงินมากขึ้น เพื่อสามารถที่จะหมุนเงินมาชำระบดกเบี้ยได้ ทันตามเงื่อนไขที่ธนาคารกำหนดไว้ ชาวนาไม่สามารถเก็บข้าวไว้ในยุ่งและรอจนกระทั่งราคาน้ำข้าวอยู่ ในระดับที่ตนเองพอใจได้อีกแล้ว หากแต่ต้องรีบแปรเปลี่ยนเป็นเม็ดเงินเพื่อมาชำระบนี้ได้ ทันตามเวลา

การเพิ่มผลผลิตข้าวจากการแลกเปลี่ยนเมล็ดพันธุ์ที่คัดหาเมล็ดพันธุ์ที่ดีกว่าในหมู่เครือญาติ ถูกแทนที่ด้วยการส่งเสริมการเกษตรด้วยพันธุ์ข้าวชนิดเดียว และตามมาด้วยการใช้ปุ๋ย ยาฆ่าแมลง ยาฆ่าแมลง ชาวนาเริ่มมองถึงมีชีวิตที่เคยอยู่ในท้องนาเปลี่ยนแปลงไป ไม่ว่าจะเป็นปุ๋ย หนูที่เคยจับกินได้ในอดีต กลายเป็น “ศัตรูพืช” ที่ต้องกำจัดให้หมดสิ้น รวมทั้งศัตรูพืชชนิดใหม่อื่นๆ ที่เข้ามาทำลายข้าวในนา

ต้นทุนในการทำงานที่ทุกอย่างกลายเป็นการพึ่งพาเงินตรา ประกอบกับราคาน้ำข้าวที่ตกต่ำ และภาวะหนี้สินที่พอกพูนเพิ่มขึ้นตามโครงการให้เงินกู้ยืมสารพัดแบบขอรู้สู๊ ทำให้ชาวนาจำนวนหนึ่งรู้สึกถึงภาวะตีบตัน และพยายามดิ้นรนประคับประคองชีวิตตามต้นทุนที่ตนมีอยู่ เช่น การออกไปเป็นแรงงานรับจ้างนอกหมู่บ้าน ต่างประเทศ หรือการค้าขาย เป็นต้น

ซ่องทางในการขับขยายขึ้นอยู่กับเครือข่ายความสัมพันธ์ที่แต่ละคนมีอยู่ อย่างไรก็ตาม เจ้าของนาส่วนใหญ่ที่มีซ่องทางอื่นในชีวิต ยังคงรักษาผืนนาไว้ และยกให้ชาวนากลุ่มอื่นๆ เช่น โดยเฉพาะอย่างยิ่งชาวนาที่มารากภาคอีสาน ซึ่งมาตั้งบ้านใกล้เคียงกับบริเวณทุ่งลolo เช่น บ้านปางมดแดง หนองบัวเงิน เป็นต้น เจ้าของนาที่ยกนาให้ผู้อื่นเช่น จึงได้รับ “ค่าหัวนา” เป็นข้าว หากมีนามาก ก็จะนำข้าวไปขาย หากมีนาน้อย ก็จะเก็บข้าวไว้สำหรับปริมาณเท่านั้น

ขณะที่ชาวนาจำนวนน้อยที่ไม่มีเครือข่ายความสัมพันธ์และทางเลือกมากนัก ตัดสินใจที่จะทำงานต่อไป ด้วยเหตุผลในเรื่องหลักประกันพื้นฐานในการยังชีพให้กับตนเองและครอบครัว และดิ้นรนแสวงหาทางเลือกอื่นๆ ในชีวิตพร้อมกันไปด้วยการไปเป็นแรงงานรับจ้างนอกถูกการทำงาน

การก้าวเข้าสู่วิชีวิตนอกรากการเกษตร

การเปลี่ยนแปลงวิชีวิตสู่นอกรากการเกษตรอย่างเดียว ไม่ได้เป็นสิ่งที่มีความจำเป็น แต่ในกลุ่มคนที่มีฐานะและคนยากจน ในระยะแรกนั้นการทำางานอื่นๆ ก็เป็นสิ่งที่ต้องทำ แต่เมื่อถึงฤดูทำนา ก็จะกลับมาทำนา เช่นเดิม เช่น ในกลุ่มคนจน นิยมไปเป็นแรงงานรับจ้างตามเดาป่ามายาสูบ ไปเป็นแรงงานก่อสร้างต่างหมู่บ้าน การไปเป็นแรงงานรับจ้างที่ต่างจังหวัด การขยายขยายไปสู่การทำการค้าขนาดเล็ก ขณะที่คนมีฐานะ ก็จะทำกิจการโรงสี บ้านแพดในช่วงปี 2525 มีโรงสีขนาดเล็ก 5 แห่ง

รายปี 2527 เริ่มมีผู้ชายในบ้านแพดออกไปเป็นแรงงานข้ามชาติ ในช่วงต้นได้แก่ ประเทศไทย คุณดิอาระเบีย อิรัก ญี่ปุ่น ไต้หวัน เป็นต้น แรงงานข้ามชาติประมาณ 10 คน ได้นำเงินส่งกลับมาหมู่บ้านจำนวนมาก และแรงงานเหล่านี้ได้นำเงินไปลงทุนในด้านอื่นนอกเหนือจากการทำ การเกษตร เช่น กิจกรรมเมล็ด การขยายเลือด้า เป็นต้น

การเริ่มต้นทำกิจการใดๆ ที่นอกเหนือจากความคุ้นเคยในอดีต มาจากการคำแนะนำของญาติพี่น้องที่ประสบความสำเร็จในงานเหล่านั้น คำแนะนำจากต่อไปนี้และการเห็นความสำเร็จ ด้วยตัวตนเอง ทำให้ชาวบ้านที่มีต้นทุนมากพอจะนำหันมาเจริญรอยตาม บางส่วนจำนวนที่ดินไว้กับธนาคารเพื่อนำมาลงทุน บางส่วนนำเงินลงทุนมาจากแรงงานของสมาชิกในครอบครัวที่เดินทางไปขายแรงงานยังต่างประเทศ บางคนขายที่นาในช่วงที่ดินมีราคาสูง เป็นต้น

การไปซื้อเลือด้ามาติดต่อ ก็เป็นสิ่งที่นิยมทำกันในบ้านแพดตั้งแต่ปี 2531 การค้าขายทำให้วิชีวิตเปลี่ยนแปลงไปจากอดีต เนื่องจากต้องตื่นแต่เช้ามืดราตรี ตี 3 – ตี 4 ขึ้นอยู่กับว่าต้องไปขายในตลาดที่อยู่ห่างไกล เพียงได และกลับมาบ้านในราว 4- 6 โมงเย็น ทุกครอบครัวที่ค้าขายจึงยุติการทำงานในภาค การเกษตรโดยสิ้นเชิง จากในช่วงปี 2533 มีชาวบ้านค้าขายเลือด้าเพียง 4-5 ครอบครัว ปัจจุบันมีประมาณ 30 ครอบครัว ซึ่งนั่นหมายถึงโอกาสที่จะแลกเปลี่ยนแรงงานกับเครือญาติและเพื่อนบ้าน ก็มหดลงไปด้วย หากคนค้าขายคนใดที่ยังเป็นเจ้าของนาอยู่ จะนำนาของตนเองให้คนอื่นเช่าแทน

กว่า 10 ปี ที่คนบ้านแพดเดินทางไปค้าขายนอกหมู่บ้าน ทำให้มีบ้านใหม่รูปทรงทันสมัย ทอยอยปลูกมากขึ้น และยังคงมีการสร้างบ้านใหม่อีกต่อเนื่องมาจนถึงปัจจุบัน เม็ดเงินในการสร้างบ้านใหม่ที่มีราคาประมาณ 7 แสน – หนึ่งล้านบาท การลงทุนก่อสร้างบางส่วนเป็นการจำนำของที่ดิน กับธนาคาร บางส่วนเป็นการเก็บห้อมรวมวิบากการค้าขายเลือด้า บางส่วนมาจากเงินที่ลูกชายไปขายแรงงานในต่างประเทศ

การสร้างบ้านทรงทันสมัยมากกว่า 20 หลัง ซึ่งส่วนใหญ่มีรูปทรงคล้ายคลึงกันนี้ ทำให้เกิดอาชีพใหม่ในหมู่บ้าน คือจากเดิมแรงงานที่เคยไปรับจ้างก่อสร้างนอกหมู่บ้าน ได้พัฒนาฝีมือและหันมาลงทุนด้านอื่นที่เกี่ยวข้องกับการก่อสร้าง เช่น ผู้ใหญ่บ้านแพทบุญเรืองคนปัจจุบัน เป็น

เจ้าของครุภัณฑ์-ถนน ชาวบ้านจำนวนหนึ่งหันมาเป็นผู้รับเหมา ก่อสร้าง เริ่มจากการทำงานเล็กๆ ไปสู่การรับเหมาทั้งหลัง ซึ่งรับเหมาคนหนึ่งในหมู่บ้านมากกว่า รับเหมางานทั้งเล็ก (รับงานส่วน) และใหญ่ (รับสร้างทั้งหลัง) ในบ้านแพดและบ้านแพที่ครึ่งบ้านเรื่อง ตั้งแต่ปี 2528 จนถึงปัจจุบัน ประมาณ 14 หลัง

การอุดไปค้าขายเสื้อผ้าตามตลาดนัดของคนบ้านแพด ยังก่อให้เกิดอาชีพใหม่ๆ ในหมู่บ้านและก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงวิถีการบริโภค เนื่องจากคนค้าขายเสื้อผ้า ไม่มีเวลา ทำอาหารรับประทานเอง จึงเป็นช่องทางสำหรับคนในหมู่บ้านบ้านแพด ที่ทำอาหารสำเร็จขายทั้งเข้า และยังในหมู่บ้าน รวมทั้งร้านค้าที่มีมากถึง 4 แห่งในหมู่บ้าน มีตลาดเล็กๆ ในช่วงเข้าและยัง ที่คนในหมู่บ้านมาซื้ออาหารสด ขนม และอาหารแห้ง อาหารสำเร็จ จากเมืองเชียงคำ เป็นต้น

ปัจจุบันคนค้าขายบ้านแพด ทุกหลังค่าเรือนจะมีรัตนส่วนตัวโดยเฉลี่ย 2 คัน คันหนึ่งไว้สำหรับเดินทางค้าขายเสื้อผ้า หลายหลังค่าเป็นรถ 6 ล้อ อีกคันหนึ่งไว้สำหรับใช้งานอื่นๆ ทุกบ้าน จะมีเครื่องทำน้ำอุ่น เครื่องซักผ้า โทรทัศน์ขนาดใหญ่ และเครื่องเสียง เป็นต้น

คนค้าขายจำนวนหนึ่งปิดบ้านเงียบเชียบในช่วงกลางวัน และจะกลับบ้านเพื่อหลับนอน เท่านั้น เนื่องจากการค้าขายจะอุดไปทั้งสามีและภรรยา โดยจ้างลูกจ้างอีก 2 คน เริ่มมีการจ้างกลุ่มชาติพันธุ์บันทีสูงมาช่วยทำงาน เนื่องจากค่าแรงถูกกว่าชาวพื้นราบมาก บางครอบครัวผู้เป็นพ่อหรือแม่ เลิกติดตามไปค้าขายที่ตลาดนัด แต่ยังให้ลูกสาว และ/หรือลูกเขยไปค้าขายเอง ส่วนตนเองอยู่บ้านดูแลห้อง และตอนกลางวันจะส่งห้องไปอยู่ศูนย์เด็กเล็ก (ในหมู่บ้านมีศูนย์เด็กเล็ก ซึ่งมีศูนย์เด็กจากกรุงเทพฯ เป็นลูกเขยคนบ้านแพดมาสร้างให้) หากเป็นลูกคนมีฐานะจะส่งไปเรียนโรงเรียนอนุบาลเอกชนที่อำเภอเชียงคำ

นอกจากลักษณะของบ้านจะเป็นเครื่องแสดงฐานะที่เด่นชัดมาก พิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับเด็กยังมีความเปลี่ยนแปลงในหมู่คนร่วมยเป็นอย่างมากด้วย เช่น พิธีทำวัญให้ทารกครบหนึ่งเดือน จากแต่เดิมที่มีการทำพิธีผูกข้อมือเด็ก โดยมีอาจารย์มาทำพิธีสวัสดิ์แบบไทยลื้อ และเชิญญาติพี่น้อง ญาติผู้ใหญ่มาร่วมงาน โดยการนำข้าวสุก ดอกไม้ และด้วยมาทำขวัญ ในช่วงการผูกข้อมือเด็กน้อยด้วยด้ายให้กับแม่และลูกน้อย มีเพียงผู้เป็นตายายหรือปู่ย่าเท่านั้นที่จะนำเครื่องญัติดกับด้วยและผูกข้อมือทารก ปัจจุบันญาติผู้ใหญ่ที่มาร่วมงานทุกคนจะนำเงินแบ่งครึ่งติดกับด้าย ก่อนจึงผูกข้อมูลเด็ก และในหมู่คนค้าขายผ้า ข้อมือเล็กๆ ของทารกจะเต็มไปด้วยแบงค์ครื้อยบาท และแบงค์ครื้ห้าร้อยบาท

ในพิธีตาน้ำขาวใหม่ของบ้านแพด ก็มีลักษณะเฉพาะเช่นกัน คณศรัทธาวัด จะกำหนดว่าครัวเรือนแต่ละหลังต้องบริจาคข้าวเปลือกให้วัดหนึ่งถัง หากใครไม่มีข้าวจะต้องบริจาคเงิน 50 บาท (เทียบเดียวกับราคาข้าวในปัจจุบัน) เมื่อเทียบกับหมู่บ้านข้างเคียง เช่น บ้านแวน ใครที่ทำ

นาได้มากจะบริจาคมาก แต่บ้านแพดจะกำหนดอัตราการบริจาคมากจำนวนที่แน่นอนทั้งสำหรับคนจนและคนรวย ข้าวเปลือกและเงินที่ได้รับในพิธีตามข้าวใหม่ จะนำมาแบ่งเป็น 3 ส่วนคือ ให้กับพระ (เจ้าอาวาสและพระ เนื่อง) ,ให้กับอาจารย์ของหมู่บ้าน ซึ่งทำหน้าที่พิธีกรรมให้กับคนลื้อ เช่น งานแต่งงาน งานศพ งานทำข้าวบูบเด็ก เป็นต้น และอีกส่วนหนึ่งจะเป็นกองกลางในวัด

ในอีกด้านหนึ่ง การบริจาคมีเพื่อสร้างหรือบูรณะวัดศรีบูญเรืองกลับได้รับการตอบรับมากกว่า ชาวบ้านแพดบอกด้วยความภูมิใจว่าดูของตนสวยที่สุดในอำเภอเชียงคำ เนื่องจากมีพ่อค้าเสื้อผ้าและคนมีฐานะจำนวนหนึ่งยินดีบริจาคมีเพื่อบูรณะวัด

นอกเหนือจากลุ่มพ่อค้าแม่ค้าแล้ว ครัวเรือนส่วนหนึ่งมีรายได้หลักจากลูกหลานที่ไปทำงานต่างจังหวัด เช่น ทำงานโรงงานหรืองานรับจ้างในกรุงเทพฯ ทำงานก่อสร้างในเชียงใหม่ เป็นต้น วิถีชีวิตของคนแก่ในหมู่บ้าน ส่วนหนึ่งจะทำหน้าที่เลี้ยงหลาน ซึ่งพ่อแม่ของเด็กไปทำงานต่างจังหวัดและส่งลูกมาให้อยู่กับบุญญาติ โดยจะส่งเงินมาให้เป็นค่าเลี้ยงดูและค่าใช้จ่ายอื่นๆ คนแก่ผู้หญิงจำนวนหนึ่งยังคงทอผ้าและมีคนเข้ามารับซื้อบ้าง (ยกเว้นกลุ่มคนเมืองคอบที่บ้านสัมภាន ที่ทอขายส่ง)

ทั้งครอบครัวของคนขายผ้าและครอบครัวที่ทำการเกษตรจำนวนหนึ่ง ได้ส่งลูกหลานให้มีการศึกษาสูงขึ้น เช่น เป็นพยาบาลในกรุงเทพฯ โดยพ่อแม่หันมาค้าขายเสื้อผ้า หรือ พ่อแม่เป็นเจ้าของที่นาจำนวนมาก มีลูกสาวตัดเย็บเสื้อผ้า ส่วนลูกชายเรียนจบปริญญาตรีและทำงานในเมืองเชียงใหม่ เป็นต้น

ภายในได้เงื่อนไขชีวิตต่างๆ เหล่านี้ ปัจจุบันโอกาสและทางเลือกในชีวิตของคนบ้านแพดเริ่มลดลงตามลำดับดังนี้

- กลุ่มคนที่มีอาชีพ “รับจ้างทั่วไป” ไม่มีนาของตนเอง และไม่มีต้นทุนด้านแรงงาน หรือเงินมากพอที่จะไปทำงานเช่า เนื่องจากการทำงานเช่า จำเป็นต้องใช้รถไถ ซึ่งต้องใช้เงินไปซื้อมาหรือไปปลูกเงินเพื่อซื้อรถได้เป็นของตนเอง กลุ่มคนรับจ้างทั่วไปเหล่านี้ (ในวัย 50 ปีขึ้นไป) จะลำบากมากยิ่งขึ้นหากลูกหลานหารายได้จากการเป็นแรงงานรับจ้างรายวันเท่านั้น งานที่คนกลุ่มนี้ทำ ได้แก่ รับจ้างดำเนา เกี่ยวข้าว ตัดหญ้า รับจ้างก่อสร้าง หัวปูน ทั้งในและนอกหมู่บ้าน ทอผ้าของตนเองบ้าง กลุ่มคนนี้ต้องซื้อข้าวสารกิน และเป็น “แรงงานรับจ้างหลัก” ของหมู่บ้าน

- สำหรับบางกลุ่ม มีอาชีพ “รับจ้างทั่วไป” เช่นกันแต่เนื่องจากรุ่นลูก หรือหลาน มีช่องทางของรายได้ทางอื่น เช่น การไปทำงานกรุงเทพฯ มีรายได้มากพอที่จะส่งมาให้ทางบ้าน โดยฝ่ากหลานไว้กับบุญญาติ ลูกไปอู่ต่างประเทศ ส่งเงินกลับมาให้พ่อแม่ เป็นต้น บางคนที่ลูกส่งเงินกลับมาบ้านจะนำเงินไปซื้อสวนเล็กๆ ทำสวนลำไย หรือปลูกพืชอื่นๆ พอกเป็นรายได้เสริม กลุ่มคนเหล่านี้ พอมีรายได้ประทั้งชีวิตไม่เดือดร้อนมาก และสามารถเป็นแรงงานรับจ้างในบางโอกาสที่มี

ความต้องการแรงงาน กลุ่มคนนี้จึงเป็น “แรงงานรับจ้างสำรอง” ของหมู่บ้าน บางคนที่ลูกเช่านาคนอื่นทำ หรือมีนาขของมูดเหลืออยู่และให้ผู้อื่น (อาจเป็นคนในเครือญาติ) เช่า จะได้รับค่าตอบแทนเป็นข้าวบ้าง ทำให้ไม่ต้องซื้อข้าวสารกิน หรืออาจซื้อข้าวสารเพียงส่วนน้อยเท่านั้น

- กลุ่มชาวนาภายนอก เป็นคนที่ทำงานรถดก และเช่านาคนอื่นทำควบคู่ไปด้วย จำนวนนาที่ทำประมาณ 10-30 ไร่ ในกรณีที่ทำงานรถดก ก็ต้องแบ่งค่าหัวนาให้กับพ่อแม่หรือพี่น้องด้วย หากอยู่กันคนละครัวเรือน ซึ่งมีลักษณะคล้ายการเช่านาเข่นกัน คนที่จะทำนาต้องมีรถไถนาของตนเอง ต้องมีแรงงานหลักของตนเอง เช่น สามีภรรยา หรือมีลูกหรือมีพี่น้องบางคนช่วยทำ และจ้างแรงงานด้วยเงินสดไม่มากกินไป นอกฤทธิ์ทำนา คนกลุ่มนี้จะทำสวนลำไย ปลูกตัว รับจ้างอื่นๆ เช่น รับจ้างถางหญ้า ตัดแต่งกิงสวนลำไยในหมู่บ้าน ก่อสร้างในเมืองเชียงใหม่ รับจ้างขับรถ ทำโรงสีขนาดเล็ก จุดมุ่งหมายของคนกลุ่มนี้คือ ทำนาให้มีข้าวอยู่ในถัง มีข้าวแบ่งให้พ่อแม่พี่น้องกินเหลือไว้สำหรับขายเป็นรายได้ ดังนั้นรายได้ของคนกลุ่มนี้คือ รายได้จากการรับจ้างต่างๆ รายได้จากการขายผลผลิตทางการเกษตร เช่น ถัว ลำไย ข้าว เป็นต้น ฐานะยากดีมีจนในคนกลุ่มนี้ขึ้นกับว่ามีลูกหรือพี่น้องมากแค่ไหนในการแบ่งผลผลิต มีลูกที่ต้องส่งเสียเล่าเรียน มีหนี้สินกับธกส. หรือโครงการสินเชื่ออื่นๆ มากแค่ไหน เท่าที่พบริษัทชาวนากลุ่มนี้คือ มีหนี้สินธกส. ประมาณ 2-5 หมื่นบาท บางคนเป็นหนี้กองทุนหมู่บ้าน ประมาณ 8,000-10,000 บาท (และอาจจะมีอีกหลายโครงการที่รัฐเข้ามาส่งเสริมให้คนเป็นหนี้)

- ชาวนาฐานะปานกลาง คนกลุ่มนี้ยังเรียกตัวเองว่าเป็น “คนเคยเข็คนา” แต่ตอนนี้ไม่ได้ทำนา เคยนาให้คนอื่นเช่า มีที่นาประมาณ 20-40 ไร่ บางครอบครัวสามีตัวยังไม่มีแรงงานในการทำนา เลยเลิกทำนา บางครอบครัวรายตัว และมีแต่ลูกสาว ไม่มีแรงงานเพียงพอ ก็เลิกทำนาเข่นกัน โดยได้รับค่าตอบแทนเป็น ค่าหัวนา ไร่ละ 2 กระสอบ คนกลุ่มนี้ รุ่นลูกไม่เดือดร้อนมากนัก เช่น ลูกสาว ตัดเย็บเสื้อผ้า มีสามีรับราชการ (เป็นทหาร ตำรวจ) หรือลูกบางคนค้าขายเสื้อผ้าในหมู่บ้าน ลูกบางคนเปิดร้านขายของชำ บางคนที่อายุมากก็อยู่บ้านเลี้ยงหลาน ลูกส่งเงินมาให้ใช้ หากได้ข้าวมากก็นำไปขาย แบ่งให้ลูกกิน บางคนยังหอบ้าอยู่

- ชาวนาราย ในบ้านแพด ชาวนาราย ดูจากคนที่เข้าร่วมนโยบายการjaminของข้าวของรัฐบาลปี 2545 เป็นชาวนาที่ทำนามาตลอดชีวิต เลิกทำนาไม่เกิน 10 ปี เพราะแก่แล้ว และลูกหลานออกไปทำงานนอกภาคการเกษตร มีที่นากว่า 60 ไร่ ได้ค่าเช่านาปีละ 200 กระสอบ เก็บข้าวไว้กินปีละ 10 กระสอบเท่านั้น มีรายได้เสริมทางอื่น เช่น ทำสวนลำไย ปลูกดอกไม้ขาย มีลูกทำงานในตัวเมืองส่งเงินมาให้ เป็นต้น

- คนค้าขาย (ที่มีฐานะดี) เป็นคนกลุ่มที่ยังเป็นเจ้าของนา และบางคนไม่มีนาแล้ว ทุกคนมีหนี้เนื่องจากการค้าต้องใช้เงินสดหมุนเวียนมาก บางคนกู้เงินธนาคารมาสร้างบ้าน คนกลุ่มนี้มีทั้ง

คนหนุ่มที่เพิ่งสร้างฐานะวัย 30 ปีเศษ คนรุ่น 50 ปี ที่เลิกทำงานและหันมาค้าขาย และมีรุ่นลูกช่วยทำ หรือบางคนยกกิจการให้ลูกไปแล้ว บางครอบครัวยังค้าขายด้วยตนเองอยู่ พ่อแม่อายุในวัย 50 กว่าปี สองเงินให้ลูกเรียนหนังสือที่กรุงเทพฯ หรือจังหวัดอื่นๆ คนกลุ่มนี้จะมีหนี้สินหลายแสนบาท

- คนประกอบธุรกิจส่วนตัวอื่นๆ เช่น เปิดร้านขายชำในหมู่บ้าน (มี 4 ร้าน) ทำอาหารขายร้านเสริมรายได้ รับเหมา ก่อสร้าง รับจำจ้าง ตามดิน มีรถเมล์เป็นของตนเอง (ขับรถและเป็นกรวยเป่ารถเมล์เอง) เป็นโรงงานทำอิฐ บางรายก็ยังคงมีนาให้คนอื่นเช่า บางรายขายที่นาไปแล้ว เงินหมุนเวียนของคนกลุ่มนี้ อาจจะน้อยกว่าคนค้าขายเลือดฝ้า บ้านซ่องหุ้วหวานน้อยกว่า คนกลุ่มนี้ส่วนใหญ่มีข้าวกินเอง ไม่ต้องซื้อข้าวสาร

อนาคตของชาวนาบ้านแพด

ความหลากหลายของอาชีพค้าขายและรับจ้าง ทำให้การทำงานเริ่มเป็นอาชีพที่มีคนสนใจอย่างทุกขณะ ในบ้านแพดทุกวันนี้ ดกอุดมไปด้วย “พ่อค้าเจ้าที่ดิน” และ “กรรมกรเจ้าที่ดิน” ซึ่งหมายถึงคนที่มีอาชีพอื่นแต่เอาที่ดินของตนเองให้ชาวนาคนอื่นๆ เช่าทำนาต่อไป แม้จะน้ำท่วม ก็ต้องหาคนพบรั่นชาวนาที่ยังคงทำการผลิตต่อไป ดังเช่นในกรณีของพ่อตี อายุ 49 ปี ปัจจุบันทำนาจำนวน 4 แปลง รวม 29 ไร่ ได้แก่

- นามอดก จำนวน 14 ไร่ อายุที่ทุ่งลอด นาพื้นนี้เป็นของพ่อ ซึ่งตายไปแล้ว แต่ยังไม่ได้แบ่งมรดกในหมู่พี่น้อง 4 คน ผลผลิตจากนามอดกนี้ จะต้องแบ่งในหมู่พี่น้อง ซึ่งเหมือนเป็นการหักค่าหัวนา เช่น ผลผลิตทั้งหมดจากทำนา 14 ไร่ ได้ข้าว 57 กระสอบ พ่อตีได้ส่วนแบ่งในฐานะผู้เช่านา 43 กระสอบ ส่วนพี่น้อง (รวมพ่อตี) ได้ค่าหัวนา 14 กระสอบ ดังนั้นในจำนวน 14 กระสอบนี้ พ่อตียังได้รับส่วนแบ่งด้วยเนื่องจากพื้นนาเป็นนามอดกในหมู่พี่น้อง

- ทำนาในที่นาของเมีย ซึ่งได้รับมรดกจากแม่ อีก 2 ไร่ ที่นาอยู่บริเวณทุ่งหลาง

- ทำนาเช่า อีก 2 แปลงๆ แรก จำนวน 8 ไร่ เป็นของอัยแสง คนบ้านแพด ซึ่งอายุ 81 ปีและมีลูกสาวค้าขายเลือดฝ้า แปลงที่สอง จำนวน 5 ไร่ เป็นของหลานชายมีอาชีพค้าขายเลือดฝ้า เป็นคนบ้านแพดเช่นกัน ผลผลิตที่ได้รับในพื้นนา 2 แปลงนี้ต้องจ่ายค่าหัวนาให้กับเจ้าของนา ในอัตรา ไร่ละ 2 กระสอบ

พ่อตีใช้ความรู้ 2 ตัว ในการไถนาจนกระทั่งเมื่อปี 2537 จึงขายควาย และซื้อรถไถ ในราคา 38,000 บาท การไปทำงานของพ่อตีใช้แรงงานของตนเองและเมีย และจะไปนอนค้างที่ห้องนา โดยนำอาหารติดไปกินด้วย เช่น ไปอยู่ห้องนา 20 กว่า晚 นำข้าวไป 5 ถัง นอกจากจะใช้แรงงานสองผัว

เมียแล้ว พ่อตีบจ้างแรงงานรายวันในหมู่บ้านในช่วงของการปลูก และเก็บเกี่ยว พ่อตีบอกว่า แรงงานรับจ้างรายวันหลายคน แม้จะจ่ายค่าแรงวันละ 120 บาทก็ตาม

เมื่อให้พ่อตีประมวลค่าใช้จ่ายคร่าวๆ ในการทำ 29 ไร่ พ่อตีบอกว่า ต้องใช้เงินในช่วง ดำเนิน 10,000 บาท และตอนเก็บเกี่ยว อีกราว 15,000 บาท ค่าใช้จ่ายเหล่านี้ใช้สำหรับการจ้าง แรงงาน ค่าน้ำมัน ค่าปุ๋ย ค่าอาหารเลี้ยงคนมาช่วยงาน และค่าจ้างรถนวดข้าว

รายได้ของพ่อตีจากการขายข้าวเมื่อปี 2543 ประมวล 30,000 กว่าบาท และขายตัวเดง ได้ประมวล 4,000 บาท สำหรับปี 2544 พ่อตีนำข้าวไปจำหน่ายตามโยบายของรัฐ จำนวน 2 ตันฯ ละ 5,900 บาท ในเรื่องหนี้สิน พ่อตีเคยกู้รถส. ทั้งหมด 2 ครั้ง โดยเป็นการกู้เงินระยะสั้น 5,000 บาทกู้เงินสั้นต้องจ่ายเงินให้ครบภายในหนึ่งปี นอกจากนี้พ่อตียังกู้เงินยาว 50,000 บาท เมื่อสองปี ที่แล้ว โดยใช้คนค้ำประกัน 3 คน เพื่อนำเงินมาปรับสวนลำไย พ่อตีมีสวนลำไย 1 ไร่ 2 งาน เป็นที่ดินที่จับจองตั้งแต่ยังหนุ่ม ออยู่ใกล้กับบ้านๆ แวน

ในปีหนึ่งฯ พ่อตีจะเก็บข้าวไว้กินประมวล 25 กระสอบ เวลาที่เหลือจากการทำงาน ปลูกถั่ว และดูแลสวนลำไย พ่อตีจะรับจ้างงานต่างๆ เช่น งานตัดหญ้า ตัดแต่งกิ่งลำไย ได้ค่าจ้างวันละ 120-150 บาท เมื่อก่อนนี้เคยไปรับจ้างทำงานก่อสร้างที่บริษัทช้างมอยเฟอร์นิเจอร์ จังหวัด เชียงใหม่ ปีหนึ่งฯ รับจ้างประมวล 3-4 เดือน

เมื่อถามพ่อตีว่า ทำไมยังคงทำงานอยู่ที่ krau กับน้ำขาดทุน พ่อตีตอบว่า “ถ้าไม่ทำงาน ก็ไม่มีกิน ไม่ได้ส่งลูกเรียน เราไปหาเงินมาซื้อข้าว มันลำบาก เราไม่ข้าวอยู่ยังไง เหลือกิน ก็ เอาไว้ขาย”

พ่อตีเห็นว่า การออกไปรับจ้างไก่ฯ อย่างเชียงใหม่ มีปัญหาหลายอย่าง เช่น มีงานให้ทำ ไม่ต่อเนื่อง และบางครั้งก็จ่ายเงินช้า พ่อตีบอกว่า การทำงานใช้เวลาไม่นานมาก เพียงแค่เดือนสองเดือน ในช่วงปลูก หลังจากนั้นก็ไปรับจ้างอย่างอื่นได้ ปัจจุบันพ่อตีมีลูกสองคน ผู้ชายอายุ 22 ปี เป็นพนักงานอยู่เมืองสอน และลูกสาวเรียนชั้นมัธยมสี่ ที่เชียงคำ เขาไม่อยากให้ลูกทำงาน เพราะเป็นงานที่ทุกข์ อย่างให้ลูกรับราชการมากกว่า บ้านของพ่อตีเป็นบ้านไม้หลังเล็ก มีรถจักรยานยนต์ 1 คัน สำหรับลูกสาวซึ่งไปเรียนหนังสือ มีรถไถหนึ่งคัน

วิถีชีวิตของพ่อตี เป็นชีวิตของชาวนาคน ซึ่งแตกต่างโดยสิ้นเชิงกับพ่อสิง อายุ 65 ปี ซึ่งเป็นเจ้าของนา 67 ไร่ ที่นาที่ครอบครองอยู่มีทั้งที่เป็นนามธรรม (พ่อสิงเป็นลูกคนเดียว จึงได้รับมารดกมาก) และนาที่บุกเบิกเองกับเมีย ที่นาบุกเบิกเองมี 20 ไร่ บริเวณทุ่งล้อ ต่อมาก็จึงกู้เงินรถส. ซึ่งที่นาเพิ่ม พ่อสิงกู้ยืมเงินรถส. ตั้งแต่ยุคแรก ๆ ที่รถส. เป็นที่รู้จักคือราปีพ.ศ. 2513

พ่อสิงเลิกทำงาน โดยยกนาให้คนอื่นเช่าประมวล 7 ปี ได้ค่าหัวนาประมวล 200 กว่า กระสอบต่อปี เก็บไว้กินเพียง 10 กระสอบ ปัจจุบันพ่อสิงทำสวนลำไย ได้ผลผลิตมาแล้ว 3 ปี

ส่วนแม่ไส ผู้เป็นภรรยาท่อผ้าขายได้เดือนละ 2000 กว่าบาท และปลูกดอกไม้ขาย โดยนำเมล็ดพันธุ์มาจากถูกขาย ซึ่งทำงานบริษัทดอกไม้ที่เชียงใหม่

พ่อสิบมีลูก 4 คน ลูกสาวคนหนึ่งแต่งงานกับทหาร และเย็บเสื้อผ้าอยู่ในบ้านแพด ลูกสาวและลูกชายอีกคนหนึ่งเป็นทหารทั้งคู่ ส่วนลูกชายคนเล็ก เรียนจบจากแม่โจ้ ทำงานบริษัทในเมืองเชียงใหม่ แม่ไสและพ่อสิบ ไม่สามารถให้ลูกเป็นชาวนา แต่ก็อยากเก็บที่นาไว้ให้เป็นมรดกบ้านๆ บ้านของพ่อสิบและแม่ไสเป็นบ้านไม้หลังใหญ่ ได้กุนสูง สร้างตั้งแต่ปีพ.ศ. 2510 และไม่คิดจะเปลี่ยนแปลงรูปทรงของบ้านเป็นแบบทันสมัย ปัจจุบันมีสมาชิกในครัวเรือน 3 คน คือ พ่อสิบ แม่ไส และอุปราช –แม่ของพ่อสิบ

ในขณะที่พ่อตัวและพ่อสิบยังคงใช้ชีวิตของชาวนาในแบบเดิม แต่ชาวนา magma หลายครัวเรือนในบ้านแพด กลับปรับเปลี่ยนวิถีชีวิตของตนเองโดยสิ้นเชิง พ่อสมบูรณ์ อายุ 56 ปี เลิกทำงานมาประมาณ 20 ปี โดยเปลี่ยนไปทำโรงสีและเลี้ยงหมู พ่อสมบูรณ์มีนากว่า 20 ไร่ที่ทุ่งลอ ซึ่งบุกเบิกเอง เมื่อมีเงินจึงซื้อนาเพิ่มอีก 10 กว่าไร่ รวม 30 กว่าไร่ ปัจจุบันให้คนอีสานเช่าทำนา ส่วนต้นเองเริ่มมาทำอาชีพขายผ้าเมื่อปี 2535 จากคำแนะนำของเพื่อนบ้านที่ใกล้ชิดในหมู่บ้าน เนื่องจากเห็นว่าคนอื่นค้าขายแล้วดี พ่อสมบูรณ์มีลูก 3 คน ลูกชาย เคยไปทำงานญี่ปุ่น ได้เงินกลับมาไว้ 2 ล้าน และเป็นเอ็ดเดย์ เหลือลูกสาว 2 คน คนหนึ่งแต่งงานแล้วแต่อยู่กับพ่อแม่ โดยรับกิจการค้าผ้าต่อจากพ่อแม่ ลูกเขยเป็นคนต่างบ้านที่มาช่วยงานขายเสื้อผ้า

พ่อสมบูรณ์เป็นลูกชายของพ่อใหม่เมือง ซึ่งถือว่าเป็นชาวนาที่รวยที่สุดในหมู่บ้าน แต่พันธุ์น้องมากถึง 8 คน ตายไป 2 คน รุ่นพ่อสมบูรณ์และรุ่นลูกของพี่น้องทั้งหมดไม่มีใครทำนาอีกต่อไป แต่ปล่อยให้คนอื่นเช่าแทน ปัจจุบันพ่อสมบูรณ์กับแม่สมศรีอยู่บ้านเลี้ยงหลาน ปล่อยให้ลูกสาวและลูกเขยไปขายผ้า

แม่สมศรีและพ่อสมบูรณ์เป็นคนรุ่นคาดีในสายตาของชาวบ้านแพด นั่นคือ ครอบครัวนี้ ร่ำรวยมาตั้งแต่รุ่นพ่อ คือพ่อใหม่เมือง หลังจากทำงานมาจนกระทั่งถึงปี 2525 ก็หันมาทำโรงสี รับจ้างลีข้าวในหมู่บ้าน และเลี้ยงหมู ต่อมาก็เริ่มหันมาทำโรงสี โรงสีในบ้านแพดมีมากถึง 5 โรง จึงเลิกทำโรงสี และนำทุนสะสม ประกอบกับกู้เงินรถกส. มาเป็นทุนเริ่มต้นในการขายเสื้อผ้า และมีลูกสาว ซึ่งเรียนเข้ามาและตัดผม มากช่วยในการเลือกตัดเสื้อผ้า สำหรับที่นา ก็ให้คนอีสานช่วยทำนาต่อไป

พ่อสมบูรณ์บอกว่า “ เมื่อก่อนเราพูดว่า กลัวไม่มีข้าวกิน เดี๋ยวนี้กลัวไม่มีเงินซื้อ.... ถ้าทำนาเป็นอาชีพ เกิน 50 ไร่ ไม่คุ้มค่าแรง แต่ถ้าทำแบบครอบครัว ไปทำหมัดทุกคน ก็ได้ สังคมก้าวหน้าไปแล้ว จะยอมทุกข์ไป ความจริงก็ชอบทำงานนะ เพราะเป็นอาชีพอิสระ เวลาไปทำกีร์ สร้างห้างนา ไปทำเป็นเดือนๆ แต่เดี๋ยวนี้ไม่ไหวแล้ว ”

แม่สมศรี เมียของพ่อสมบูรณ์ บอกว่า “การค้าขายทำกำไร ไปซื้อผ้าตัวหนึ่งมาขายกำไรครึ่งหนึ่ง เห็นแล้วก็นำลงทุน ไม่ไปดูตลาดนัดแล้วก็เห็นขายดี ไปดูแล้เดือนเดียว กับรถของญาติพี่น้อง ซ่วยขาย” ตัวอย่างความสำเร็จของเพื่อนบ้าน ทำให้สองสามีภรรยา ตัดสินใจลงทุนขายเสื้อผ้ามาโดยตลอด จนปัจจุบันยกิจการให้ลูกทำสืบแทน

การขายเสื้อผ้า จะต้องเดินทางไปซื้อผ้าที่บีบี กรุงเทพฯ เมื่อก่อนนี้ขายดี ไปอาทิตย์ละครั้ง ซื้อเป็นเงินสด ครั้งละหลายๆ หมื่นถึงแสนบาท และให้จัดส่งมาเป็นกระสอบๆ มีคนงาน 2 คน และมีลูกเขยกับลูกสาว ใช้รถ 6 ล้อ ในรถอัดแน่นไปด้วยเสื้อผ้าสารพัดแบบ และอุปกรณ์ กางเต้นท์ เดินทางไปขายตามตลาดนัด ออกจากบ้านตั้งแต่ตีสี่ บางตลาดไปหกโมง เริ่มขายตั้งแต่เช้า พอบ่ายโมงกว่าก็กลับ มาถึงบ้านก็มีดคำ เส้นทางที่ไปขายเสื้อผ้า จะมีตาระงตลาดนัด เช่น วันอาทิตย์ บ้านปิน อ.ดอกคำใต้ วันจันทร์ บ้านเหล่า อ.เชียงรุ้ง จ.เชียงราย วันอังคาร อ.พญาเม็งราย วันพุธ ที่อ.เทิง วันพฤหัส ที่อ.เชียงคำ วันศุกร์ที่อ.ปง และวันเสาร์ที่อ.จุน หมุนเวียนกันไปตลอด สักพัก การขายแต่ละตลาดนัด นั้น จะต้องมีการซื้อขายค่าเช่าที่ก่อไปละ 2,000-6,000 บาท ถูกากลที่ขายดีคือ ช่วงหน้าหนาว หน้าเทศกาล สำหรับหน้าฝนค่อนข้างมีปัญหา ส่วนฤดูที่นาน แนะนำที่จะขายตลาดเช้า

ไม่เพียงแต่ความร่ำรวยและความหลากหลายของอาชีพเท่านั้น ที่ทำให้ชาวบ้านแพด เริ่มนีนาและวิถีชีวิตของชาวนา แต่ความยากจนก็ทำให้ชาวบ้านหลายคนพยายามกระสือก กระสนดื่นวนเพื่อหนีจากชีวิตชาวนา เช่นเดียวกัน แสงวัย 47 ปี เป็นลูกชายของ พ่อคำปิง วัย 76 ปี แสงมีพี่น้อง 12 คน เสียชีวิต 2 คน ตอนเด็กครอบครัวยากจนมาก เนื่องจากพี่น้องเยอะ มีที่นาไม่พอ ตอนเด็กแสงรับจำจ้างเลี้ยงคaway รับจำจ้างดำเนนา ปลูกข้าว เกี่ยวข้าว ได้ค่าตอบแทนเป็นข้าว แต่แสง เลิกทำนามาแล้ว 20 ปี เนื่องจากตอนนั้นแม่ยาสารเคมีทำให้ป่วยหนัก ปากเบี้ยว และ เช้าทำนาทั้งปีได้กำไรเพียง 6 พันบาท จึงหยุดทำนา และชวนเมียซึ่งมีความสามารถในการตัดเย็บ เสื้อผ้า มาเย็บเสื้อมืออีกชั่วโมงขาย และปรับปรุงบ้านเป็นร้านของชำในหมู่บ้าน ต่อมาก็หันมาขาย กัวยเดียว รวมเวลาในการตัดเย็บเสื้อผ้า ขายของชำและกัวยเดียว 3-4 ปี จากนั้นมีคนมาช่วย เปิดร้านชีวิต เนื่องจากแสงเป็นอาสาสมัครสาธารณสุขของหมู่บ้าน รู้จักคนมาก จึงขาย ประภันได้รายได้มากและยังขายมานานถึงปัจจุบันรวม 15 ปี ตอนแรกได้เงินเดือนๆ ละ 3,000 บาท ตีใจมากเพราะ อย่างได้เงินเดือนเหมือนข้าราชการ ตอนนี้มีรายได้เดือนละ 30,000-40,000 บาท

ความพยายามของชาวบ้านแพดที่จะหลีกเลี่ยงจากวิถีชีวิตของชาวนา ดูจะห่างไกลจาก ข้อสรุปของ莫ร์แมน ที่เคยเสนอไว้ว่า เมื่อสิบปีก่อนว่า “แม่บ้านปิง (บ้านแพด) จะกลายเป็นส่วนหนึ่ง ของรัฐชาติและตลาดโลกมากขึ้น แต่บ้านปิงก็ยังคงเป็นชุมชนชาวนา ครัวเรือนและชุมชนยังคงเป็น หน่วยปั้นภูมิหรือพื้นฐานการผลิตและการดำเนินชีวิตของชาวนา” (Moerman 1964: 192)

มอร์เม่นเองดูเหมือนจะตระหนักดีถึงความเป็นจริงข้อนี้ เมื่อเข้าเดินทางกลับไปบ้านแพดอิกครัง หนึ่งหลังจากการทำวิจัยครั้งแรก 28 ปี (Moerman & Miller 1989) เขาระบุว่า บ้านแพดยังคงเป็นชุมชนชาวนาไทยต่อ แต่ความหมายของความเป็นชาวนา ความเป็นลือและความเป็นชุมชนเปลี่ยนแปลงไปจากเดิม

รูปแบบและการปรับตัวของชุมชนชาวนาภาคเหนือ: เปรียบเทียบชาวนา 4 หมู่บ้าน

รูปแบบและการปรับตัวของชุมชนชาวนาภาคเหนือที่แตกต่างกันออกไป เป็นผลิตผลของกระบวนการที่ซับซ้อนและมิอาจทำความเข้าใจหรืออธิบายได้จากมุมมองแบบสั้นตรง ที่พูดถึงพัฒนาการจากสังคมประเพณี (traditional society) ไปสู่ความทันสมัยเสมอไป ความเข้าใจคลาดเคลื่อนที่เรามักพบเห็นอยู่่เสมอในทฤษฎีทันสมัย คือ มุ่งมองที่ว่า การเติบโตของตลาดและการค้าทำให้ระบบการผลิตของชาวนาเปลี่ยนแปลงจากระบบการผลิตแบบประเพณี ไปสู่ระบบการผลิตแบบใหม่ในลักษณะเดียวกันหรือเหมือนกันไปหมด ในทางตรงกันข้าม ชุมชนชาวนาแต่ละแห่งมีรูปแบบของการปรับตัวที่แตกต่างหากหลายไปตามสภาพภารณ์ และเงื่อนไขที่แตกต่างกันออกไปในแต่ละพื้นที่ แม้กระนั้นก็ตี การปรับตัวเปลี่ยนแปลงของชุมชน ชาวนาภาคเหนืออย่างมีภาพรวมที่คล้ายคลึงกันดังต่อไปนี้คือ

ประการแรก สัดส่วนแรงงานภาคเกษตรต่อแรงงานรวมในเขตภาคเหนือมีแนวโน้มลดลงอย่างต่อเนื่อง ในบ้านสันไป่กว่าซึ่งเป็นชุมชนที่ยังคงทำการเกษตรอย่างเข้มข้นที่สุดในบริเวณ กรณีศึกษาทั้งหมด เรายังว่ามีครัวเรือนเพียงร้อยละสี่สิบที่ทำการเกษตรเป็นอาชีพหลัก ในขณะที่บังชุมชน สัดส่วนของแรงงานภาคเกษตรลดลงเหลือเพียงร้อยละสามสิบเท่านั้น ประการที่สอง ภาคการเกษตรของไทย ไม่เคยได้รับการเหลียวแลเอาใจใส่จากรัฐบาล ไม่ว่าจะเป็นในด้านของเงินอุดหนุน หรือการปรับระบบการบริหารจัดการ เช่น การปฏิรูปที่ดินอย่างจริงจัง ซึ่งจะส่งผลให้ “ผู้ผลิต” หรือเกษตรกรรายย่อยสามารถปรับปรุงประสิทธิภาพทางการผลิตและการลงทุนทางการผลิตของตนได้อย่างแท้จริง (Turton 1989: 53) ในทางตรงกันข้าม กลไกรัฐขยายตัวอย่างรวดเร็ว ในช่วงสี่สิบปีที่ผ่านมา และแทรกตัวเข้าครอบงำชุมชนชนบท ทั้งในด้านของการปกครอง การศึกษา การเกษตร อุดมภารณ์ ไปจนกระทั่งการใช้ระบบกฎหมายจำกัดสิทธิของชาวชนบทใน การเข้าถึงทรัพยากรธรรมชาติ เช่น ป่า ที่ดินทำกิน และแหล่งน้ำ จนทำให้ชาวชนบทเริ่มสูญเสียโอกาสในการเข้าถึงแหล่งทรัพยากรเพื่อการยังชีพ (subsistence resource base) เช่นการใช้ป่าเพื่อเก็บหาอาหาร พื้น หรือการใช้แม่น้ำลำธารเพื่อการประมง เป็นต้น การขยายตัวของกลไกรัฐจึงทำให้ชาวชนบทถูกกีดกันสิทธิในการเข้าถึงทรัพยากร และทำให้ระดับของภาระยังชีพลดต่ำลงอย่าง

ชัดเจน การขยายตัวของกลไกรัฐยังเป็นพลังผลักดันให้ชาวชนบทจำต้องพึ่งพิงภายนอก เป็นแหล่งรายได้เพิ่มมากขึ้น

ประการที่สาม แม้ว่าที่ดินมีแนวโน้มที่จะกระจุกตัวอยู่ในมือของเจ้าที่ดินรายใหญ่และส่งผลให้ตัวการถือครองที่ดินโดยเฉลี่ยลดลงอย่างต่อเนื่อง (Tanabe 1981, Anan 1989) อีกทั้งการผลิตในภาคเกษตร ได้เคลื่อนตัวจากระบบการผลิตแบบยังชีพเข้าสู่การผลิตเพื่อการค้าในอัตรารวดเร็วขึ้น แต่ชาวนารายย่อยก็มิได้สูญหายไปตามการพยากรณ์ของทฤษฎีบางแนว หากกลับสามารถยืนหยัดอยู่ได้ในสถานการณ์และเงื่อนไขที่แตกต่างกันออกไป กล่าวอีกนัยหนึ่ง ความแตกต่าง (differentiation) ภายในชุมชนชาวนาที่มีมากขึ้น ทั้งในด้านของการถือครองที่ดินและรายได้ มิได้นำไปสู่การแบ่งขั้วแบบเบ็ดเสร็จระหว่างเจ้าที่ดินรายใหญ่กับกรรมกรที่ดิน ในทางตรงกันข้าม การเปลี่ยนแปลงโครงสร้างภาคเกษตรทำให้เกิดการกระจายรายได้ที่ไม่เท่าเทียมและภาครัฐปูของกลุ่มและชนชั้นที่หลักแหล่งชั้นต่ำ โดยเริ่มตั้งแต่ชาวนาไร่ที่ดิน/กรรมกร ไปสู่ชาวนาขนาดเล็ก ขนาดกลางและชาวนารายทุน ซึ่งทั้งหมดยังคงผูกพันกันด้วยความสัมพันธ์ทางสังคมในลักษณะที่ซับซ้อน เกินกว่าจะทำความเข้าใจและอธิบายด้วยความสัมพันธ์เชิงพันธุ์สัญญาเพียงอย่างเดียว

ประการที่สี่ ชาวนารายย่อยเริ่มถูกดึงเข้าสู่ระบบการผลิตเชิงพาณิชย์ในรูปของเกษตรพันธุ์สัญญาเพิ่มมากขึ้น จนกระทั่งชาวนาเหล่านี้ไม่สามารถทำการผลิตอย่างอิสระได้อีกต่อไป อำนาจการควบคุมการผลิต และการจัดการแรงงานลดลงอย่างชัดเจน ชาวนาเริ่มถูกปรับเปลี่ยนโดยเกษตรพันธุ์สัญญา ให้กลยุทธ์เป็นแรงงานรับจ้างในที่ดินของตนเอง ประการที่ห้า การผลิตในภาคเกษตรเริ่มมีความหลากหลายมากขึ้นอย่างชัดเจน ผู้ผลิตรายหนึ่งอาจมีสถานะหลายอย่างพร้อมๆ กัน เช่น เป็นทั้งเจ้าของที่ดิน ผู้เช่าที่ดิน แรงงานรับจ้าง ผู้จ้างแรงงาน พ่อค้ารายย่อย ฯลฯ ประการที่หก ควบคู่ไปกับความหลากหลายของการผลิตในภาคเกษตร คือ ความเชื่อมโยงสัมพันธ์กันอย่างเข้มข้นมากขึ้นระหว่างภาคเมืองกับชนบท ทั้งในด้านเศรษฐกิจ สังคม รวมทั้งระบบคุณค่า วัฒนธรรม ประเพณี ที่เริ่มได้รับอิทธิพลของเมืองมากยิ่งขึ้น อย่างไรก็ตาม การเปลี่ยนแปลงในระบบคุณค่าของชนบทที่ว่านี้ ก็ใช่ว่าจะเป็นไปในทางลบเสียทั้งหมด ในทางตรงกันข้าม ปฏิสัมพันธ์ที่เข้มข้นขึ้นระหว่างเมืองกับชนบท ทำให้ชาวชนบทเริ่มมีทางเลือกมากขึ้น และเปิดโอกาสให้ชาวนา ก่อร่างสร้างขบวนการทางการเมือง เพื่อเปิดพื้นที่ทางสังคมใหม่ๆ เพิ่มขึ้น เช่นเดียวกัน (Clammer 1982: 21)

ประการที่หก แต่เดิมมานั้น ปัญหาความไม่เป็นธรรมของระบบกรรมสิทธิ์ การถือครองที่ดิน มีรากฐานมาจากระบบทุนนิยมค่าเช่า หรือการที่เจ้าของที่ดินรายใหญ่ไม่ลงทุนทำการผลิตเอง แต่หลักเลี่ยงความเสี่ยง ด้วยการให้ผู้ผลิตรายย่อยแบกรับภาระความเสี่ยงจากการผลิต

ทั้งหมดและเจ้าของที่ดินได้กำไรงามค่าเช่า การแสวงหาผลประโยชน์จากการซื้อขายความสัมพันธ์แบบค่าเช่า นี้เองที่นำไปสู่ความขัดแย้งในเรื่องของการถือครองที่ดิน การใช้ที่ดิน และการจัดการแรงงานในสังคมไทยภาคเหนือ (Anan 1984) แต่การศึกษาเปรียบเทียบการเปลี่ยนแปลงของหมู่บ้านทั้ง 4 แห่ง ทำให้ทราบว่า ทุนนิยมค่าเช่ากำลังเปลี่ยนแปลงไปอย่างมีนัยสำคัญภายใต้เงื่อนไข หลายประการด้วยกัน เช่น การผลิตในภาคเกษตรลดความสำคัญลงในฐานะเป็นแหล่งรายได้ของชาวบ้าน การเก็บกำไรมีที่ดินในช่วงเศรษฐกิจขยายตัวอย่างรวดเร็วในรอบทศวรรษที่ผ่านมา ทำให้ที่ดินในชุมชนหลายแห่งเปลี่ยนมือไปเป็นของคนภายนอกและถูกทอดทิ้งให้กลายเป็นที่รกร้างว่างเปล่าอย่างมากมาย การมีที่ดินรกร้างว่างเปล่าเป็นจำนวนมาก ผนวกกับโอกาสของการเป็นแรงงานรับจ้างและความหลากหลายของอาชีพที่เพิ่มสูงขึ้น ทำให้เจ้าของที่ดินจำต้องลดค่าเช่าลงเพื่อจูงใจให้ชาวนายังคงทำการผลิตบนที่ดินของนายทุน เพราะการได้ค่าเช่าที่ลดลงยังดีกว่าการปล่อยที่ดินให้รกร้างว่างเปล่า แต่ในขณะเดียวกัน ความสัมพันธ์ระหว่างเจ้าที่ดินกับชาวนาเช่า ก็แปรเปลี่ยนจากความสัมพันธ์แบบอุปถัมภ์ไปเป็นความสัมพันธ์แบบพันธะสัญญามากขึ้น ดังเช่น เจ้าที่ดินรายใหญ่นิยมเก็บค่าเช่าเป็นเงินสดในลักษณะที่ติดตัวมากขึ้น เป็นต้น

ตลอดช่วงเวลาสี่สิบปีที่ผ่านมา ชาวนาไทยถูกบีบให้ต้องพึ่งพิงภายนอกมากขึ้น ทั้งทางด้านการเมือง เศรษฐกิจ กฎหมาย เทคโนโลยี หรือแม้กระทั่งทางด้านวัฒนธรรม โดยเฉพาะจากภาคอุตสาหกรรมในเขตเมือง เรายังคงพบร่องรอยการก่อร่างสร้างตัวของชาวนาชายขอบ (marginal peasants) ที่มีความยืดหยุ่น หลากหลายและขัดแย้งกันเองทั้งในด้านของบทบาท อัตตลักษณ์และสถานภาพทางสังคม เช่น การเป็นทั้งชาวนาและกรรมกรไปพร้อมกัน การเป็นแรงงานรับจ้างในภาคเกษตร เป็นชาวนาเมือง แรงงานข้ามชาติ พ่อค้าแม่ค้ารายย่อย นาบเร่แผงลอย ฯลฯ ชาวนาไทย กำลังตกอยู่ในสภาวะของการเป็นส่วนหนึ่งของทุนนิยมชายขอบ และกำลังเผชิญหน้ากับพลังกระแทกทางเศรษฐกิจการเมืองรอบด้าน หากแต่ชาวนาไม่ได้เป็นฝ่ายเดียว รวมมือร่วมกันเพื่อ抵抗 ทำเพียงฝ่ายเดียว แต่พวกเขากำลังดิ้นรนต่อสู้ในรูปแบบต่างๆ ภายใต้เงื่อนไขและบริบททางสังคมการเมืองที่แตกต่างกันออกไป

ในปัจจุบันเรามักพบว่า ชีวนาในแต่ละชนชั้น ฐานะ ระดับการศึกษาและอายุ อาจมีมุ่งมองและโลกทัศน์เกี่ยวกับการเป็นชีวนาและอาชีพทำงานในลักษณะที่แตกต่าง กันออกไป ชีวนาที่มีอาชีวะสามารถสักหน่อยมักยังคงมีแนวคิดแบบโบราณติดต่อกัน การ เป็นชีวนา และบรรยายภาพการทำงานในอดีตในยุคใช้ความว่าเป็นงานที่เหนื่อยยาก แต่ มีความสุขและมีความมั่นคงในชีวิต แม้กระทั่งในที่นาที่ให้ผลผลิตต่ำ ดินไม่ดี น้ำไม่ แน่นอน ต้องรอน้ำฝนอย่างเดียวอย่างบ้านแพด ชีวนาอย่างรากถึงการทำงานที่แสนสนุก คิดถึงการนำข้าวไปพากค้างคืนเป็นเรมเดือนที่เพิงกลางทุ่งนา

การทำงานเป็นงานที่สนุกในความรู้สึกของชีวนา เพราะว่า เป็นกิจกรรมที่ต้องอาศัยความ ร่วมมือจากคนจำนวนมาก ทำให้พวกเข้าได้มีโอกาสประทัศสังสรรค์กับผู้คน และยังต้องร่วมกัน เอกชนะรวมชาติ เช่น การสร้างระบบเหมืองฝาย ซึ่งไม่สามารถทำได้ตามลำพัง ด้วยเหตุที่การทำงาน เป็นกิจกรรมรวมหมู่ ทำให้มีอุบัติความเปลี่ยนแปลงขึ้นกับชีวนาบางส่วนในหมู่บ้านย่อม ส่งผลกระทบต่อชีวนาอย่างอื่นๆ เช่น ชีวนาหันมาตามที่นาปลูกลำไยกันมากขึ้น แรงงานในการช่วย ร้องเหมืองก็มีน้อยลง เพราะการทำงานล้ำไยมักใช้น้ำจากบ่อน้ำตื้นหรือบ่อขนาด ดังเช่นที่ เกิดขึ้นในกรณีบ้านกู่แดง และกำลังเกิดขึ้นในบ้านสันโปง แม่น้ำ

การเข้ามาของเทคโนโลยี โดยเฉพาะรถไถ ประกอบกับทางเลือกอื่นๆ ที่ทำให้แรงงานแบบ เอกมือเข้ามารุดน้อยลง กลายเป็นแรงงานรับจ้างรายวันแบบเงินสดมากขึ้น ส่งผลให้การทำงานมี ลักษณะของกิจกรรมรวมหมู่ลดลง นอกจากชีวนาจะต้องใช้จ่ายเงินสดในการทำงานมากอย่างที่ ไม่เคยปรากฏในอดีตแล้ว การเปลี่ยนแปลงจากภายนอกเช่น เทคโนโลยีหรือทางเลือกเศรษฐกิจ อื่นๆ ยังเข้ามาทำลายต้นทุนทางสังคมของชุมชนทำให้การทำงานกลายเป็นกิจกรรมที่ต้องพึ่งพา ต้นทุนของปัจจุบันมากขึ้น ด้วยเหตุนี้ชีวนาในปัจจุบันที่ยังคงต้องการทำงานอยู่ จึงต้องดันรุน มากขึ้น จึงไม่ได้เปลี่ยนไปที่ชีวนาพูดถึงการทำงานในปัจจุบันว่า ไม่สนุก เนื่องแม้จะใช้เวลาสั้น และยังต้องเสียเงินไปกับค่าแรงงานและค่ารถไถ

ในอดีต ผลผลิตจากการทำงานคือ ข้าว ไม่เพียงแต่มีคุณค่าในการสร้างหลักประกันพื้นฐาน ในภาระชีวิตเท่านั้น แต่ข้าวยังถูกนำไปใช้ในพิธีกรรมต่างๆ เช่น พิธีตามข้าวใหม่ พิธีเลี้ยงผีข้าวแยก ชีวนาจึงรู้สึกอุ่นใจหากมีข้าวไว้เต็มถุง “ข้าว” ไม่ใช่สิ่งที่จะซื้อได้ง่ายๆ ดังเช่นทุกวันนี้ ชีวนาพูดถึง “ความจน” ในอดีตว่า หมายถึงการไม่มีข้าวกิน และข้าวไม่ใช่สิ่งที่จะหาซื้อได้ ชีวนารับจ้าง จะต้องไปทำงานในนาเพื่อจะให้ได้ค่าตอบแทนเป็นข้าว หากใครที่มีข้าวไม่พอกิน ก็จะยืมข้าวจาก ชีวนาอยู่ และจะต้องเสียค่า “ดอกข้าว” เช่น ยืมข้าวกิน 1 กระสอบ คืน 2 กระสอบ ส่วนคนจน จะต้องมา “ขอข้าว” คนที่มีฐานะดีเพื่อนำไปหุงกิน ซึ่งถือเป็นการให้ทาน

ชาวนาบ้านแพด อายุ 75 ปี มีความเห็นว่า “ถ้ามีข้าว ก็ไม่เดือดร้อน การทำนา มีวน มีความสุข เอาจาก เอาจ่าย เอา atan เวลาไหนก็ได้” เข้าบอกกับลูกสาวว่า “ขายข้าวเปลี่ยนก็จะได้เงินนิดเดียว แต่ถ้าต้องไปซื้อข้าวสารก็ยิ่งแพงกว่าเยอะ...”

ขณะที่ชาวนาภูแดง อายุ 72 ปี เก็บเกี่ยวทำนาได้ 7-8 ปี กลับไม่รู้สึกเช่นนั้น เข้าปรับปรุงที่นากว่า 10 ไร่ เป็นสวนลำไย แม้จะมีที่หลายแปลง เขาก็ไม่คิดจะเก็บไว้สำหรับทำนา ชาวนาให้เหตุผลว่า การใช้ที่ดินผืนแล็กๆ ปลูกข้าวกับลำไย ได้รายได้แตกต่างกันอย่างลิบลับ หากขายลำไย นอกจากจะมีเงินซื้อข้าวกินแล้วยังมีเงินทองเหลือไว้ใช้จ่ายอีกมาก

ท่ามกลางเหตุผลที่ว่าขาดทุนทำให้ชาวนาจำนวนหนึ่งเลิกทำนา กลับพบว่า มีชาวนารับจ้างแห่งบ้านภูแดง ชื่อ บัวคำ อายุ 45 ปี ขอเข้าไปอาชัยทำนาบนที่ดินกรรังชึงคนนอกหมู่บ้านมาซื้อทิ้งไว้ในช่วงเศรษฐกิจเพื่องฟุ เมื่อสามว่า โครงการ เห็นว่าทำนาขาดทุน แต่เชอและสามีกลับมาทำนา เชอให้เหตุผลว่า สาเหตุที่ทำนา เพราะไม่ค่อยมีเงิน อยากมีข้าวไว้กิน และการทำไม่ได้ เสียเวลาอย่างมาก ไว้ใช้แรงงานของตนเองและสามี ค่าใช้จ่ายปีหนึ่งๆ ประมาณ 2,000 กว่าบาท สำหรับค่ารถไถและค่าบุญ ได้ผลผลิต 100 กก./ตั้งบันทึก 3 ไร่ ซึ่งพอกินทั้งครอบครัวไปตลอดปี

สำหรับบัวคำ อ้างเหตุผลเรื่องฐานะยากจนจึงอยากมีข้าวไว้กิน แต่ป้าพรแห่งบ้านภูแดง อายุ 60 ปี เป็นเจ้าของสวนลำไย 100 กว่าตัน ขายที่นาได้เงินล้านเศษ แต่ยังคงกลับไปทำนาบนที่ดินที่ขายไป เพราะเจ้าของใหม่ไม่มาใช้ประโยชน์ ก่อนหน้านี้ป้าพรบอกว่าขายที่นา เพราะขี้เกียจ ทำนาแล้ว สวนสามียังรับราชการอยู่ แต่เมื่อที่ดินที่ป้าพรเคยใช้ประโยชน์ไม่ได้ถูกเจ้าของใหม่ใช้ประโยชน์แต่อย่างใด เชอจึงขอเจ้าของที่ดินกลับไปทำนาเช่นเดิม เชอทำนา 3 ไร่ จ้างรถไถ จ้างปลูกและจ้างเกี่ยว ได้ผลผลิตพอกินในครอบครัวและเหลือสำหรับขาย

เงื่อนไขของบัวคำ และป้าพรที่สามารถกลับเข้าไปทำนาได้ เนื่องจากที่ดินที่กรรังชึงคนนอกหมู่บ้านชื่อทิ้งไว้ และได้พัฒนาที่ดินดังกล่าวโดยทำร่องน้ำ แต่แล้วโครงการทำสวนลำไย จึงยกเลิกไป ทำให้ที่ดินบริเวณดังกล่าวมีน้ำเข้าถึงได้ จึงเหมาะสมสำหรับการทำนา

ที่บ้านสนเปงเม่วาง ขณะที่โครงการกันทรายเลิกปลูกข้าวไว้กิน โดยหันมาปลูกข้าวเจ้า, หอนหัวใหญ่ หรือเริ่มปลูกลำไยบนที่นา แต่สำหรับลุงอ้าย อายุ 67 ปี มีที่นา 7 ไร่ เข้าทำนาบนที่ดิน 1 ไร่เศษ เพื่อที่จะได้มีข้าวไว้กิน ที่นาส่วนที่เหลือให้คนอื่นเช่า ลุงอ้ายบอกว่า การทำนามีคนมากกว่าไปทำงานรับจ้างอย่างเดียว เมื่อปลูกนาแล้ว ค่อยออกไปรับจ้าง สวนการปลูกห้อมหัวใหญ่นั้นมีความเสี่ยงมากเกินไป ต้องลงทุนบุญ และยังต้องพ่นยาฆ่าแมลงปอยมาก

การเปลี่ยนแปลงจากภายนอกที่มากระทบต่อวิถีชีวิตของชาวนา ทำให้ชาวนาในปัจจุบัน ถูกทำให้กล้ายเป็นปัจเจกชนมากขึ้น แต่ชาวนา ก็พยายามดันตนเพื่อแสวงหาทางต่างๆ ภายใต้เงื่อนไขที่เปลี่ยนแปลงใหม่ เรายังพบว่าชาวนารายย่อยยังคงผลิตข้าวต้นเองภายใต้เงื่อนไขที่

แต่ก่อต่างหากหลายกันออกไป เช่น ในบางพื้นที่ ชาวนาอยังคงทำนา เพราะค่าเช่าถูกและที่กร้างว่างเปล่ามีมาก เป็นต้น

การนิยามตนของชาวนา

ขณะที่คนนอกเรียกชาวบ้านที่ทำการผลิตในที่นาว่า “ชาวนา” แต่ชาวบ้านมักเรียกตนเองว่า “คนเยี่ยงนา” และเรียกกิจกรรมที่เขาทำว่า “ไปเยี่ยงกันตั้ง” ซึ่งหมายถึง ไปทำงานในทุ่งนาหรือการทำงานในทุ่งนา คำเรียกตนของข้างต้นนี้ อาจกล่าวได้ว่า ชาวนาคือ ผู้ที่มีความสามารถและมีทักษะ ความรู้ ในการใช้พื้นที่นาเพื่อสร้างผลผลิตต่างๆ ทักษะความรู้ดังกล่าว ประกอบไปด้วย การวิจัยลักษณะของที่ดิน เช่น เป็นที่ลุ่ม ที่ดอน เหมาะสมสำหรับการปลูกข้าวพันธุ์ที่แตกต่างกันไป เช่น ที่ลุ่มเหมาะสมสำหรับปลูก ข้าวดอยชิว ข้าวหลوب (ข้าวเจ้าชนิดหนึ่ง) ในฤดูนาปรังเท่านั้น รวมถึงทักษะในการดำเนิน การตีข้าว หรือการทำคันดิน ซึ่งล้วนแต่เป็นความรู้ที่เกิดขึ้นจากการปฏิบัติในที่นาทั้งสิ้น

ชาวบ้านจำนวนไม่น้อยที่ไม่มีผืนนาสำหรับปลูกข้าวไว้กิน ไม่มีบุ่งข้าว และยังคงซื้อข้าวกินแต่พากเข้าก็เรียกตนเองว่าเป็น “คนเยี่ยงนา” คำนิยามตนของเช่นนี้ น่าจะมาจากความคิดที่ว่า พากเขามีความรู้ ความสามารถในการจัดการกับพื้นที่ดินที่เป็นที่นา แม้ว่าบางช่วงเวลาของชีวิต พากเขาก็จะเป็นแรงงานรับจ้างในภาคการเกษตร หรือหลายคนออกมารажงานรับจ้างของภาค การเกษตรรากตาม แต่เขาก็ยังรู้สึกว่าตนของเป็น “ชาวนา”

ตามสายตาของคนนอกมักจำกัดเฉพาะอยู่ที่การปลูกข้าวเท่านั้น แต่ในชีวิตประจำวันของชาวนา ไม่ได้มีกิจกรรมในท้องนาเฉพาะการปลูกข้าวแต่เพียงอย่างเดียว เนื่องจากในทุ่งนาไม่ปลานอนดีต่างๆ มีร่องเมืองสำหรับทอดแทะ จับกุ้งฝอย, ปู และสัตว์ชนิดอื่นๆ อีกทั้งยังมีร่องสำหรับปลูกผักไว้เก็บกินได้ นอกจากในท้องนาแล้ว ชาวนาอยังมีกิจกรรมอื่นๆ เช่น การเลี้ยงหมู การเลี้ยงวัว การเลี้ยงเป็ด-ไก่เพื่อเก็บไข่ไว้กินและขาย

ชาวบ้านจะใช้แรงงานและเวลาอย่างเข้มข้นในบางชั้นตอนของการทำนาเท่านั้น เช่น การดำเนิน การเกี่ยวข้าว ดังนั้นช่วงเวลาอื่นๆ พากเขายังสามารถที่จะทำกิจกรรมต่างๆ ได้ โดยชาวนาจำนวนหนึ่งเลือกที่จะปลูกพืชพานิชย์หลังฤดูเก็บเกี่ยวข้าวนาปี เช่น ปลูกหอมหัวใหญ่ ปลูกถั่วเหลือง หรือมะเขือเทศ เป็นต้น กิจกรรมของชาวนาไม่ได้จำกัดเฉพาะในภาคการเกษตรเท่านั้น เช่น ในอดีต ชาวไทยลือที่หมู่บ้านแพดเดินทางไปค้าขายกับคนกลุ่มอื่นๆ นอกหมู่บ้าน หรือผู้หญิงที่ผ้าในหมู่บ้านและนำออกไปขาย ในกรณีบ้านสันโป่งแม่ริม ชาวบ้านออกไปรับจ้างทำงานในภาคสร้างคลองชลประทาน หรือการทำถ้ำวัวเน่าออกไปขายตลาดในเมืองของชาวบ้านกู้แดง เป็นต้น การ

เลือกทำกิจกรรมต่างๆ ขึ้นอยู่กับต้นทุนและโอกาสในการเข้าถึงการทำงานด้านต่างๆ ของแต่ละคน และแต่ละพื้นที่ เช่น ในกรณีของบ้านแพดมีต้นทุนในเรื่องการทอผ้า ชาวบ้านจึงมีผ้าทอไอล็อกไปขายให้คนต่างถิ่น สรวนกรณีของบ้านสันปิงแม่ริม อยู่ใกล้กับชลประทานแม่แตง จึงมีการจ้างแรงงานมาด้วยตัวเองปีพ.ศ. 2506 เป็นต้น

วิถีชีวิตของชาวนาดังกล่าวแสดงให้เห็นว่า การปลูกข้าวเป็นหลักประกันความมั่นคงขั้นพื้นฐานในการมีชีวิต ชาวนาไม่ได้มีลักษณะการดำเนินชีวิตเพียงแค่ “พ่ออยู่พอกิน” หรือ มีความสมดุล ไม่ดีนั่น ตามที่คนภายนอกมักสร้างภาพตัวแทนให้กับพวกรเข้า แต่ชาวนาทุกหยุดสมัยได้พยายามดันตนเพื่อให้มีชีวิตที่ดีขึ้นจากเช่นเดียวกับมนุษย์ในระบบการผลิตอื่นๆ เช่น ชาวนาในอดีต รวมกลุ่มกันนำข้าวใส่ล้อเกวียนมาขายที่ตัวเมืองพะ夷าแทนที่จะขายที่ตลาดเชียงคำ เนื่องจากได้ราคาที่สูงขึ้น เป็นต้น

ดังนั้นจึงไม่น่าแปลกใจที่ชาวนาในปัจจุบันจำนวนหนึ่งให้เหตุผลในการเลิกทำนาว่า “ขาดทุน” ชาวนาทั้งในอดีตและปัจจุบันต่างมีวิธีคิดคำนวณในเรื่องกำไร-ขาดทุน (เช่น ชาวนาบ้านแพดเอาข้าวไปขายที่พะ夷าได้กำไรมากกว่าขายที่ตลาดเชียงคำ) แต่กิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับการทำนาในอดีต เช่น ระบบการจัดการน้ำแบบเหมืองฝาย หรือเครื่องข่ายแรงงานแบบเอาจมื้อเอาจวัน ถือเป็นต้นทุนทางสังคมของชาวนาในการบริหารจัดการกิจกรรมการผลิตต่างๆ โดยไม่ได้แลกเปลี่ยนบนฐานของเงินตราดังเช่นในยุคต่อมาที่มีการใช้เทคโนโลยี (รถไถ) การสร้างระบบหนี้สินที่ไม่รู้จักจบสิ้นของสถาบันการเงินต่างๆ การเข้ามาของปัญญาณ่าแมลง ตลอดจนการจ้างงานเป็นเงินสด กระบวนการในยุคทันสมัยได้กระทำต่อชาวนาทำให้กิจกรรมรวมหมู่กล้ายเป็นกิจกรรมแบบปัจเจกบุคคลมากขึ้น

ความหลากหลายของกิจกรรมต่างๆ ในวิถีชีวิตของชาวนา คือวิธีการสร้างหลักประกันความมั่นคงในการมีชีวิตที่เต็มไปด้วยการเพิ่มภูมิคุ้มกันความเสี่ยง ไม่ว่าจะเป็นดินฟ้าอากาศ หรือกลไกตลาด ในอดีตยุคที่ยังใช้แรงงานและแรงงานแบบเอาจมื้อเอาจวัน ชาวนาจะผลิตข้าวให้เต็มยุ่งเพื่อความอุ่นใจในการมีชีวิตตลอดทั้งปี พร้อมกันนั้นก็ทำกิจกรรมอื่นๆ ที่สอดคล้องไปด้วย เช่น หาปลาจับกุ้ง หรือปลูกพืชผักกิน หมู่บ้านบางแห่งที่อยู่ใกล้เมือง เช่นในกรณีบ้านกู่แดง เมื่อ 30 ปีก่อน ชาวนาที่ย้ายจากน้ำได้ส่งลูกสาวเข้ามาเป็น “คนรับใช้” หรือคนช่วยงานให้กับคนในตลาดที่อำเภอเมือง เชียงใหม่ หรือชาวนาที่พอมีฐานะในกู่แดง นำผลิตผลของตนออกมายาในตลาดที่ไม่ห่างจากหมู่บ้านมากนัก ขณะที่คนอื่นๆ ในหมู่บ้านที่ไม่มีต้นทุนเพียงพอในการอพกมาทำงานนอกหมู่บ้าน ก็จะทำงานรับจ้างภายนอกหมู่บ้านหรือพื้นที่ใกล้เคียง

ความเปลี่ยนแปลงในระบบการผลิต

จากการศึกษาสี่หมู่บ้านพบว่าระบบการผลิตของชาวนาประกอบไปด้วย การปลูกข้าว, การปลูกพืชพานิชย์ต่างๆ เช่น ถั่วเหลือง ห้อมใหญ่ มะเขือเทศ และการทำสวนไม้ผล เช่น ลำไย โดยแต่ละพื้นที่จะเน้นการผลิตที่แตกต่างกันไป ในกรณีบ้านกู่แดง อยู่ในพื้นที่ใกล้ตัวเมือง มีที่ดินสำหรับทำการเกษตรไม่เพียงพอมาตั้งแต่เมื่อ 40 ปีที่แล้ว ดังจะเห็นได้จากการที่ชาวบ้านกู่แดงจำนวนหนึ่งขายที่นาในบ้านกู่แดงเพื่อไปซื้อที่ดินและบุกเบิกเพิ่มในเขตกำแพง

ปัจจุบัน ชาวบ้านกู่แดงเกือบทั้งหมู่บ้านเลิกทำนาและหันมาทำสวนลำไย แต่การเปลี่ยนแปลงดังกล่าวไม่ได้เกิดขึ้นอย่างฉับพลัน ใช้ระยะเวลากว่า 10 ปี ในกระบวนการเปลี่ยนแปลงผู้คนเป็นสวน เจ้าของที่ดินจะปรับเปลี่ยนในลักษณะค่อยเป็นค่อยไป โดยการถอนดินทีละเล็กน้อยเพื่อทดลองลงต้นลำไย และระหว่างที่รอต้นลำไยเติบโตให้ได้ผลผลิตซึ่งต้องใช้เวลา 3-5 ปี ชาวนาจะปลูกผัก พอกและพืชสวนครัวต่างๆ ตามซึ่งมองว่าระหว่างต้นลำไยเพื่อให้มีรายได้จากการผลิตที่ซักหลาดนี้ ช่วงเวลาของการเปลี่ยนแปลงจากที่นาเป็นที่สวน ชาวนาที่ไม่มีที่นาของตนเอง ได้รวมกลุ่มกันไปรับจ้างทำนาในหมู่บ้านใกล้เคียงในช่วงเวลาหนึ่ง เมื่อที่นาในหมู่บ้านใกล้เคียงกล้ายเป็นสวนลำไย พวกเขาก็หวนกลับมาเป็นแรงงานรับจ้างในสวนลำไยต่อไป แต่ทั้งหมดนี้ยังคงเป็นการใช้ทักษะในพื้นที่ทางการเกษตรซึ่งเปลี่ยนแปลงไปตามเงื่อนไข

สภาพปัจจุบัน	ภูมิแดง	สันปีงแม่ว่าง	สันปีงแมริม	บ้านแพด
ระบบการผลิต	<ul style="list-style-type: none"> - สวนลำไย - ทำนา 3-5 ราย 	<ul style="list-style-type: none"> - ข้าวนาปี - น า ป ร ง / หอมหัวใหญ่ - สวนลำไย 	<ul style="list-style-type: none"> - นาปี - นาปรัง/ถั่วเหลือง/ มะเขือเทศ 	<ul style="list-style-type: none"> - นาปี - ถั่วเหลือง
แรงงานในภาค เกษตร	<ul style="list-style-type: none"> - แรงงานรายวัน - แรงงานช่วงลำไย ออก (วันละ 120-250 บาท) 	<ul style="list-style-type: none"> - แรงงานรายวัน (100-150 บ.) - แรงงานกลุ่มเหมา ข้าวนาปี (350-400 บาท) - กลุ่มเหมาข้าวนา ปรัง ไว้ละ 800 บาท - กลุ่มเหมาปลูก หอมไว้ละ 1200 บาท 	<ul style="list-style-type: none"> - รายวันตอบแทน ด้วยเงิน 120 บาท/วัน - รายวันตอบแทน ด้วยข้าว 2 ถัง - ข้าวเปลือก/วัน - แรงงานกลุ่ม เหมารับเหมาปลูก นาไว้ละ 250 บาท - แรงงานอาภีม ในตอนถอนกล้า และเก็บเกี่ยว 	<ul style="list-style-type: none"> แรงงานรายวัน 120-150 บาท/วัน
ค่าเช่านา	ขอใช้ที่ดินที่คน นอกมาก็ซื้อช่วง เศรษฐกิจบูมมา ทำนาโดยไม่เสีย เงิน	<ul style="list-style-type: none"> - ขายหลังนาตลดด ปีไว้ละ 2,000-2,500 บาท - ขายหลังนาตลดด ปีโดยจ่ายค่าเช่าสอง แบบ ได้แก่ หนึ่งใน สามของผลผลิตจาก ข้าวนาปี และจ่ายค่า เช่าปลูกหอมไว้ละ 1,000 บาท - ขายหลังนาเฉพาะ หลังฤดูปลูกข้าวนาปี ไว้ละ 1,000 บาท 	<ul style="list-style-type: none"> - ไว้ละ 1,000 บาท - ไว้ละ 10 ถัง - ข้าวเปลือก - ไว้ละ 15-16 ถัง - แบ่งผลผลิต 1 ใน 3 โดยเจ้าของที่ นาซื้อรถไปให้ผู้ เช่า 	<ul style="list-style-type: none"> - ค่าหัวนาไว้ละ 1- 2 กรະสอບ

สภาพปัจจุบัน	ภูมิแดง	สันปีงแม่ว่าง	สันปีงแมริม	บ้านแพด
เจ้าของที่นาคือ คร	คนต่างดินที่มาซื้อ ที่ดินในช่วง เศรษฐกิจบูมและ ขณะนี้ไม่ได้ทำ ประโยชน์จาก ที่ดิน	คนในหมู่บ้านและ หมู่บ้านข้างเคียง	เจ้าของที่นาส่วน ใหญ่เป็นขุนนาง เก่า เช่น หลวงของ อุนพัฒน์, หรือ เศรษฐีในอำเภอ แม่ริม และ เชียงใหม่	คนบ้านแพดที่หัน ไปค้าขายอย่างอื่น และให้ชาวอีสาน จากหมู่บ้าน ใกล้เคียงเข้าทำงาน แต่ยังคงรักษาสิทธิ ในการเป็นเจ้าของ ที่นา
ผลผลิตข้าวต่อ ไร่	60-70 ถังต่อไร่	50-60 ถังต่อไร่	60 ถังต่อไร่	6-8 ถังต่อไร่
ค ว า ม ห ล า ก ห ล า ย خ อง อา ชี ฟ	<ul style="list-style-type: none"> - ทำสวนลำไย - รับจ้างในหมู่บ้าน ตามฤดูกาล เช่น ลำไย มัดถั่วเหลือง แกงกะเทียม - ทำงานโรงงาน ขوبีด, ใบยาสูบ - รับราชการ - ปลูกผักขาย - ค้าขายถั่วเน่า/ ลำไย/พืชผัก/กะ เทียม - รับจ้างก่อสร้าง 	<ul style="list-style-type: none"> - ปลูกข้าวนานปี - ปลูกข้าวนานปัง - ปลูกห้อมหัวใหญ่ - ปลูกลำไย - รับจ้างแกะ หอยหัวใหญ่ใน หมู่บ้าน - รับจ้างนอกหมู่บ้าน - เช่น รวมกัลุ่ม ไป ค้าวันลำไยที่ลำพูน - ค้าขายหัวใหญ่ที่ตลาดบ้าน กาด - ทำโรงหมู - รับจ้างก่อสร้าง - รับราชการ 	<ul style="list-style-type: none"> - ปลูกข้าว - ปลูกถั่วเหลือง - ปลูกมะเขือเทศ - รับจ้างงานใน ภาคการเกษตร - แบบรายวันและ รวมกัลุ่ม ทั้งใน หมู่บ้านและนอก - รับงานหัตถกรรม - ขายในหมู่บ้าน - รับจ้างงานเกษตร ในและนอกหมู่บ้าน - ผู้หญิงเป็นแครดิต ในสename กอล์ฟ - รับงานก่อสร้าง - รับเหมาก่อสร้าง/ ตามดินในและนอก หมู่บ้าน เช่น เชียงใหม่ - ไปทำงานต่างถิ่น เช่น กรุงเทพฯ 	<ul style="list-style-type: none"> - ปลูกข้าว/ถั่วแดง/ ปลูกลำไย - ค้าขายเสื้อผ้า/ รองเท้า และสินค้า เบ็ดเตล็ดตาม ตลาดนัด - ทำกิจกรรม ประจำทางสาย - พะเยา-เชียงคำ - หอยด้า - รับจ้างงานเกษตร ในและนอกหมู่บ้าน - แรงงานก่อสร้าง - รับเหมาก่อสร้าง/ ตามดินในและนอก หมู่บ้าน เช่น เชียงใหม่ - ไปทำงานต่างถิ่น เช่น กรุงเทพฯ

สภาพปัจจุบัน	ภูมิแวดล้อม	สันปြေแม่渭	สันปြေแม่ริม	บ้านแพด
การซื้อขายที่ดิน	มีการซื้อขายที่ดินให้กับคนต่างถิ่นเพื่อทำหมู่บ้านจัดสรรหรือสวนลاميทำให้ราคาที่ดินในช่วงศก.บูมสูงไว้ระดับแสนบาท	มีการขายที่ดินเพื่อทำเป็นสวนลามายให้กับคนนอกหมู่บ้านบ้าง	มีการขายที่ดินซึ่งเคยเป็นที่นาเก่าหลายแปลงให้กับคนอกมาซื้อไปทำหมู่บ้านจัดสรรและเจ้าของที่นาเก่าหลายรายขายที่นาให้กับคนอื่นในช่วงเศรษฐกิจบูมแต่ในที่สุดเจ้าของที่นารายใหม่ก็ยังคงให้ชานาเดิมเข้าทำนาต่อไป	ขายที่ดินบริเวณทุ่งลoloให้กับคนอีสานในหมู่บ้านใกล้เคียงโดยนำเงินที่ได้ไปลงทุนซื้อเตื้องผ้ามาขาย
ความเปลี่ยนแปลงรอบหมู่บ้าน	- มีสวนลามายและหมู่บ้านจัดสรร	- มีสวนลามาย / โรงงานอุตสาหกรรมเกษตร / โรงเลี้ยงหมู	- หมู่บ้านจัดสรร / ที่กรวัง	ที่บ้านกับที่นาคือที่นาอยู่ใกล้กันที่นารอบหมู่บ้านมีไม่มากนัก และอยู่ไม่ไกลจากตลาดเชียงคาน

กรณีบ้านสันปြေแม่渭 มีการใช้ที่ดินอย่างเข้มข้น โดยชานาบางกอกลุ่มยังคงปลูกข้าวไว้กินบางส่วนปลูกข้าวไว้ขายแต่ซื้อข้าวกิน และปลูกหมомหัวใหญ่ซึ่งถือเป็นแหล่งรายได้หลัก นอกจากนี้ยังมีการเปลี่ยนแปลงการใช้ที่ดินจากที่นาเป็นสวนลามายซึ่งชาวบ้านได้ทดลองปลูกสวนลามายบนที่นา ที่เคยปลูกข้าวและหมอมหัวใหญ่ เนื่องจากพากษาพบว่า การปลูกข้าวทำให้ขาดทุน ขณะที่การปลูกหมอมหัวใหญ่แม้จะมีรายได้มากแต่มีความเสี่ยงมากเช่นกัน พากษาจึงทดลองปลูกลามายมาราว 7-8 ปี พร้อมกับที่ยังคงปลูกข้าวและหมอมหัวใหญ่

ขณะที่ชานาในพื้นที่สันปြေแม่ริม ยังคงปลูกข้าวเป็นหลัก โดยที่นาส่วนใหญ่เป็นนาเช่า หลังๆ คุ้มครองข้าว ชาวบ้านจะปลูกถั่วเหลืองและมะเขือเทศ แต่เนื่องจากมีแรงงานในครัวเรือน

สำหรับทำการเกษตรค่อนข้างจำกัด กลุ่มแรงงานรับจ้างเหมาปลูกในบ้านสันโป่งแมริมจึงรวมกลุ่มกันอย่างเข้มแข็ง ซึ่งถือเป็นการจัดความสัมพันธ์ด้านแรงงานเพื่อให้คนปลูกข้าวสามารถเข้าถึงแรงงานได้ ขณะเดียวกันก็เป็นการเพิ่มค่าตอบแทนของกลุ่มแรงงานรับจ้างปลูกข้าว (เนื่องจากมีแรงงานกลุ่มนี้ที่มีความเชี่ยวชาญในการปลูกข้าวซึ่งส่วนใหญ่เป็นผู้หญิง ในขณะที่แรงงานในภาคการเกษตรของหมู่บ้านมีลดน้อยลง) รูปแบบของแรงงานมีลักษณะสมมสม โดยขั้นตอนการตอนกล้าและเก็บเกี่ยวมีการใช้แรงงานแบบເຄາມือเข้าวัน การจ่ายค่าแรงด้วยข้าว ผสมผสานกับเงินสด ขณะเดียวกันก็มีการใช้แรงงานของกลุ่มรับเหมาปลูกนา

สำหรับบ้านแพด ชาวนาที่ยังทำการเกษตรเหลืออยู่ค่อนข้างน้อย ที่นาให้ผลผลิตค่อนข้างต่ำ นอกจากการปลูกข้าวแล้ว จะปลูกถั่วแดงและทำสวนลำไย ขณะที่ชาวนาในอดีตที่มีฐานะดี จะขายที่นาบางส่วนเพื่อไปเป็นต้นทุนสำหรับค้าขายเสื้อผ้า หรือลงทุนในกิจการอื่นๆ เช่น วิ่งรถประจำทางสายพะ夷า-เชียงคำ โดยยังคงเก็บที่นาส่วนอื่นๆ ไว้ให้ชาวนาในหมู่บ้านอื่นเช่าทำกิน และได้ผลผลิตเป็นข้าวตอบแทนค่าเช่านา ทำให้ชาวนาที่หันไปค้าขายหรือประกอบอาชีพอื่นๆ จำนวนหนึ่งไม่ต้องซื้อข้าวกิน อีกทั้งยังเป็นการรักษาข้าวหนึ่งไว้บนพื้นนา ซึ่งพากษาสามารถห่วงกลับมาสร้างผลผลิตจากที่ดินดังกล่าวเมื่อไรก็ได้

การจัดการที่ดิน

ที่ดินทำกินของหมู่บ้านกู่แดง สันโป่งแมริม มีพื้นที่ค่อนข้างจำกัด เนื่องจากอยู่ใกล้เมือง และการครอบครองที่นาเป็นการซื้อต่อจากเจ้าหรือขุนนางในอดีต หรือเป็นการสืบทอดทางมรดก เช่น ในกรณีของสันโป่งแมริม ชาวนาจำนวนหนึ่งได้ขอซื้อที่ดินจากเจ้าอินทധยศ ขณะที่สันโป่งแมริม เจ้าของที่นาผืนใหญ่เป็นของขุนพัฒน์ ซึ่งต่อมาได้สืบมรดกมาถึงลูกหลาน นอกจากนี้ที่นาจำนวนหนึ่งยังเป็นของคนฐานะดีในอำเภอแมริมหรืออำเภอเมือง เชียงใหม่ สำหรับที่บ้านกู่แดง ชาวนาที่ฐานะยากจนหรือมีที่ดินน้อยจำนวนหนึ่งได้ขายที่ดินในบ้านกู่แดงและอพยพย้ายไปยังที่อำเภอฝางตั้งแต่เมื่อ 40 ปีก่อน เพื่อบุกเบิกหรือซื้อที่ดินทำกินที่ถูกกว่าหлатยเท่าตัว ขณะที่ที่ดินทำกินของชาวบ้านแพด ส่วนใหญ่เป็นที่ทำกินของชาวบ้านในปัจจุบัน มาจากการบุกเบิกจากที่ดินบริเวณที่เรียกว่า “ทุ่งล้อ” ระหว่าง 40-50 ปีที่ผ่านมา

การซื้อขายที่ดินแม้ว่าจะมีมาตั้งแต่ในอดีต เช่น การขายที่นาให้กับพ่อค้าชาวจีนในตลาดของคนกู่แดง หรือการซื้อที่นาจากเจ้าอินทധยศของคนบ้านสันโป่งแมริม แต่การซื้อขายที่เกิดขึ้นดำเนินไปเพื่อทำการผลิตบนผืนดินเด็ก้าล่าวเลี้ยงเป็นสวนใหญ่ และการซื้อขายเหล่านี้ไม่ก่อให้เกิดผลกระทบที่เด่นชัดกับชาวบ้านมากเท่ากับในยุคเศรษฐกิจเพื่องฟูเมื่อปีพ.ศ.2532-2533

ช่วงเวลาหนึ่ง ที่ดินราคาสูงขึ้นอย่างชันิดที่ไม่เคยปรากฏให้เห็นมาก่อน ซึ่งเป็นเหตุจูงใจให้ชาวบ้านจำนวนหนึ่งขายที่ดินทำกิน อีกทั้งเงื่อนไขทางเศรษฐกิจในเวลานั้นสร้างความหวังและมุ่งมองอื่นๆ ให้กับชาวบ้าน เช่น ในช่วงที่มีการค้าขายที่ดินมาก มีการกล่าวถึงผลตอบแทนจากอัตราดอกเบี้ยว่า หากชาวนานำเงินจากการขายที่ดินมาฝากธนาคารจะได้รับดอกเบี้ยโดยไม่ต้องทำงาน นอกจากนี้ ชาวบ้านยังมีความไว้วางใจในเรื่องการทำมาหากินเนื่องจากมีการจ้างงานมาก เช่น ในการนีบ้านสันปิงแมริม มีรถมารับชาวบ้านไปเป็นคนงานก่อสร้างในเมือง โดยจ่ายค่าแรงวันละ 200-300 บาท เป็นต้น

การซื้อขายที่ดินในช่วงเศรษฐกิจขยายตัวอย่างรวดเร็ว ได้ส่งผลให้เกิดเปลี่ยนแปลง การผลิตและการใช้ที่ดินอย่างมีนัยสำคัญ เช่น เปลี่ยนที่นาเป็นหมู่บ้านจัดสรร หรือเปลี่ยนที่นาเป็นสวนลำไย โครงการต่างๆ จากภายนอกนำความเปลี่ยนแปลงไปสู่ละแวกหมู่บ้าน และสร้างความคึกคักในช่วงเวลาหนึ่งเท่านั้น แต่แล้วความผันผวนที่จะผลักผันนาเป็นโครงการต่างๆ ก็หยุดชะงักลง เพราะพิษเศรษฐกิจ ที่ดินหลายผืนกลับกลายเป็นที่รกร้างอย่างที่ไม่เคยปรากฏมาก่อน

ช่วงเวลาที่ดินเพื่องฟุ ชาวนาเข้าบ้านสันปิงแมริมบางคนไม่มีที่นาเพาะปลูก เพราะเจ้าของที่นาขายที่นาไปเสียแล้ว เมื่อเวลาผ่านไปปีแล้วปีเล่า ผืนนาที่เคยปลูกข้าวกลับกลายเป็นที่อยู่ของต้นไม้ยรับ ในที่สุดเจ้าของที่ดินรายใหม่ก็เริ่มประท้วงชาวนาเข้า โดยยอมลดค่าเช่าลง จากในอดีตที่จ่ายค่าเช่าแบบแบ่งครึ่งผลผลิต เป็นจ่ายค่าเช่าน้ำไว้ละ 10 ถัง

ที่หมู่บ้านกู้้ดัง ก้มีลักษณะใกล้เคียงกัน คือ ที่ดินที่ขายให้กับคนนอกไปไม่ถึงดวงดาว ชาวนาบางคนที่ขายที่ดินผืนนั้น ได้ขอเจ้าของที่ดินกลับเข้าไปทำงานใหม่ ขณะที่ชาวนาบางคนขอผู้ใหญ่บ้านเพื่อใช้ที่ดินรกร้างเพาะปลูกพืชผักที่ไม่ยืนต้น ผู้ใหญ่บ้านให้เหตุผลว่า การอนุญาตให้ชาวบ้านเข้าไปใช้ที่ดินเพื่อปลูกผัก หรือปลูกข้าว ย่อมดีกว่าปล่อยที่ดินไว้ให้หญ้าขึ้น ซึ่งอาจเกิดไฟไหม้และสามารถไหม้เปล่งอื่น

ในการนีบ้านแพด ช่วงเศรษฐกิจขาดทุน ชาวนาหลายคนออกไปเป็นแรงงานรับจ้างนอกหมู่บ้าน จำนวนหนึ่งไปเกลึงต่างประเทศ โดยปล่อยพื้นที่นาให้คนหมู่บ้านใกล้เคียงเข้าทำกิน และแรงงานรับจ้างเหล่านี้ได้หวนกลับมายังหมู่บ้านอีกครั้ง ในช่วงที่เศรษฐกิจถดถอย จำนวนหนึ่งกลับมาปลูกข้าวและรับจ้างทำงานอื่นๆ พร้อมกันไปด้วย

อิทธิพลของตลาดกับการตัดสินใจเรื่องระบบการผลิตของชาวนา

หากพิจารณาอย่างผิวเผิน เราอาจมองว่า การตัดสินใจทำการผลิตของชาวนาถูกกำหนดโดยกลไกราคา เช่น จากค่าพูดที่ว่า เลิกทำนา เพราะขาดทุน ราคาข้าวตกต่ำ หรือการเปลี่ยนที่นา

เป็นส่วนสำคัญของช้าวกุ้งแดง การปลูกข้าวไว้ขายและซื้อข้าวกินโดยเน้นการทำการผลิตอย่างเข้มข้น ของชาวสันเป็นเมือง การปลูกพืชเงินสดของชาวสันเป็นแมริม ตลอดจน การเลิกทำนาและหันไป ค้าขายของชาวบ้านเพด รูปชื่อรวมเหล่านี้เป็นปรากฏการณ์ที่แสดงถึงการปรับตัวของชาวนาตาม แรงกระทบจากภายนอกที่เข้ามาระบกต่อชาวนา แต่การปรับตัวดังกล่าว ไม่ได้ปรับตัวไปตาม ระบบตลาดโดยเฉพาะกลไกราคาแต่เพียงอย่างเดียว หากผสมผสานวิธีคิดที่หลากหลายให้ เสื่อนไขต่างๆ เช่น แรงงานในครัวเรือน กรรมสิทธิ์ที่ดิน ว่าชาวนาเป็นเจ้าของที่นาหรือเป็น ชาวนาเช่าลักษณะที่ดิน เป็นนาลุ่ม นาดอน การใช้ที่ดินของพื้นที่ข้างเดียวโอกาสหรือทางเลือกอื่นๆ ให้ชีวิต เป็นต้น

กรณีบ้านสันเป็นแมริม ชาวนากลุ่มใหญ่เป็นชาวนาเช่าและปลูกข้าวไว้กินเอง ดังนั้น ทางเลือกของชาวนาจึงมีสองส่วน ได้แก่ การทำการผลิตบนที่นาเช่า กับการเป็นแรงงานรับจ้างใน ภาคการเกษตรหรือนอกภาคการเกษตร การทำการผลิตบนที่นาเช่า ชาวนาจะตัดสินใจเลือกปลูก ข้าว, ถั่วเหลือง หรือมะเขือเทศ ขึ้นอยู่กับลักษณะของที่ดิน

ในเรื่องกรรมสิทธิ์ที่ดิน เจ้าของที่นาส่วนใหญ่เป็นคนนอกหมู่บ้าน ทำให้ค่าเช่าที่นา เปลี่ยนแปลงไปตามเงื่อนไขจากภายนอกอื่นๆ เช่น ในช่วงราคาที่ดินสูง เจ้าของที่ดินส่วนหนึ่งขายที่ นาให้กับผู้ซื้อที่หวังเก็งกำไร แต่แล้วการเก็งกำไรดังกล่าวไม่ได้ผล ที่นาจำนวนหนึ่งจึงกรรจังว่าง เป็นปล่า ผู้ซื้อรายใหม่จึงหานักลัมมาให้ชาวนาในหมู่บ้านเช่าทำนาอีกครั้ง ขณะเดียวกันเมื่อ เศรษฐกิจ เพื่องฟุ ชาวนาเช่าเหล่านี้ แม้จะถูกให้เลิกเช่านา พากเขากลับบ้าน เนื่องจากว่างาน เป็นต้น ในด้านการจัดการ แรงงาน เนื่องจากแรงงานในครัวเรือนสำหรับทำการผลิตมีลักษณะย่องเงย เพราะออกไปทำงานรับจ้าง ภายนอก แต่การทำนาเป็นกิจกรรมรวมหมู่ ดังนั้นชาวนาจึงจำเป็นต้องเก็บกลุ่มแรงงานรับเหมา ปลูกข้าวไว้ เพื่อให้กลุ่มชาวนาสามารถเข้าถึงแรงงานได้ และยังผสมผสานการใช้แรงงานแบบเช่า ไม้อาเวนในบาง ขั้นตอนของการปลูกข้าว

กรณีบ้านสันเป็นเมือง ชาวนาส่วนใหญ่ทำการผลิตเพื่อขาย คือปลูกข้าวเจ้าไว้ขาย และปลูกห้อมหัวใหญ่ เนื่องจากห้อมหัวใหญ่ราคาดีและได้ผลผลิตต่อไร่สูง ขณะเดียวกันมี ชาวนา จำนวนหนึ่งที่เป็นเจ้าของที่นาของตนเองจะปลูกข้าวไว้กิน และขายหลังนาให้กับชาวนารายอื่นๆ เพื่อปลูกห้อมหัวใหญ่ การขายหลังนาจะเก็บค่าเช่าเป็นเงินสด เช่น ไร่ละ 1,000 บาท เป็นต้น ชาวนา กลุ่มที่ปลูกข้าวไว้กินใช้แรงงานแบบเช่าไม้อาเวนผสมแรงงานรายวันมากช่วยปลูกข้าวและ ช่วยเกี่ยว และตัดสินใจไม่ปลูกห้อมหัวใหญ่เนื่องจากเห็นว่ามีความเสี่ยงมาก อีกทั้งยังไม่มีแรงงาน ในครัวเรือน จึงตัดสินใจที่จะไปเป็นแรงงานรับจ้างแทนการลงทุนปลูกห้อมหัวใหญ่ด้วยตนเอง

ชารนาที่ทำการผลิตแบบเข้มข้นบนที่ดิน บางครั้งจะปลูกห้อมหัวใหญ่และข้าวนาปรังไปพร้อมกัน เช่น มีที่นา 5 ไร่ ปลูกข้าวนาปรัง 3 ไร่ ที่เหลือปลูกห้อมหัวใหญ่ เพื่อลดความเสี่ยงในเรื่องราคาห้อมหัวใหญ่ ขณะเดียวกันชารนาที่มีที่ดินหลายแปลง เริ่มทดลองปลูกลำไยบนที่นาเนื่องจากพบว่า ปัจจุบันหางคนเช่าทำนาค่อนข้างยาก เพราะได้ค่าตอบแทนต่ำ ขณะที่การปลูกลำไยเป็นการลงทุนครั้งเดียว ไม่ต้องใช้แรงงานในการดูแลมากนัก และสามารถเก็บเกี่ยวผลผลิตได้โดยตลอด รวมทั้งไม่ต้องดูแลรักษามาก อีกทั้งยังเป็นการหลีกเลี่ยงความเสี่ยงจากการปลูกห้อมหัวใหญ่ ซึ่งแม้จะมีรายได้ตอบแทนสูงแต่ก็ต้องดูแลมากและมีความเสี่ยงในเรื่องราคากตกต่ำสูง

กรณีบ้านกู้แตง เป็นตัวอย่างของชawnaiที่ตัดสินใจเปลี่ยนแปลงรูปแบบการผลิตจากที่น่าเป็นสวนลำไยเกือบทั้งหมู่บ้าน เนื่องจากหมู่บ้านนี้มีพื้นที่ทำกินจำกัด แต่ละครัวเรือนมีที่ดินเพียงไม่กี่ไร่เท่านั้น นอกจากราชการที่ไม่สามารถจัดสรรที่ดินให้กับชาวบ้านได้เพียงพอ ทำให้ชาวบ้านหันมาทำสวนลำไยที่ต้องการใช้ที่ดินน้อย ทำให้ชาวบ้านสามารถขายผลิตภัณฑ์ทางการเกษตรที่มีคุณภาพและราคาดี ทำให้ชาวบ้านมีรายได้เพิ่มขึ้น ทำให้ชาวบ้านสามารถซื้ออาหารและสิ่งของที่ต้องการได้มากขึ้น ทำให้ชาวบ้านมีความมั่นคงทางการเงินมากขึ้น ทำให้ชาวบ้านสามารถจัดการชีวิตอย่างมีความสุขและมีคุณภาพมากขึ้น

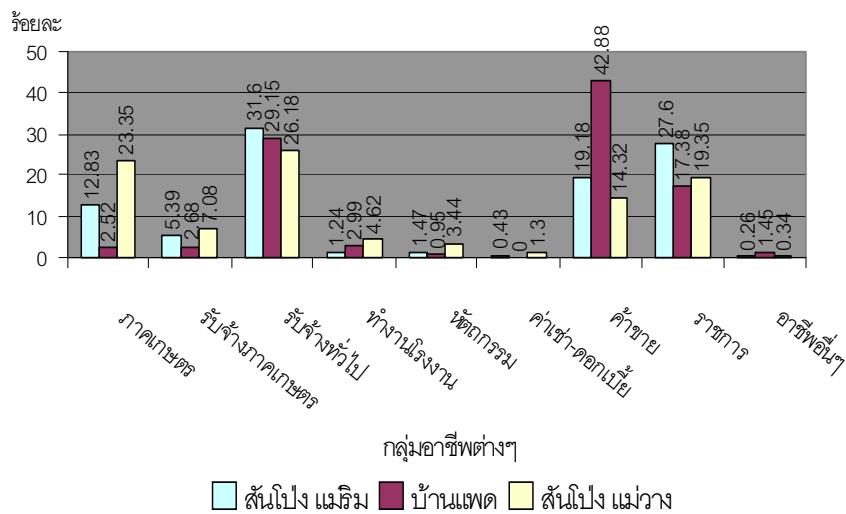
แต่เนื่องจากชานาเป็นเจ้าของที่นาของตนเอง พวกราชีวะสามารถเปลี่ยนแปลงระบบการผลิตจากพืชอย่างสั้นเป็นไม้ผลยืนต้นได้ พวกราชีวะจึงคิดเปรียบเทียบผลผลิตระหว่างการปลูกข้าวในที่ดิน 5 ไร่ กับการปลูกลำไยบนที่ดินผืนเดียวกัน และพวกราชีวะเริ่มทดลองเปลี่ยนแปลงระบบการผลิตมานานนับสิบปี จนกระทั่งเกิดความมั่นใจว่า ผลผลิตที่ได้จากการข้าวลำไยสามารถทดแทนการปลูกข้าวได้ ชานาให้เหตุผลว่า ลำไยเป็นพืชที่ลงทุนครั้งเดียว ไม่ต้องใช้แรงงานในการดูแลรักษามาก แม้กระทั่งการใช้น้ำ ถึงแม้จะระบบเหมือนฝ่ายจะติดขัด แต่พวกราชีวะก็สามารถเจาะป่าบดala และจัดการร่วงท่อระบบน้ำได้

กรณีบ้านแพด เป็นหมู่บ้านชานนาที่พัฒนาจากชานนาไปเป็นแรงงานรับจ้างและค้าขาย เมื่อเวลาผ่านไป ทำให้บ้านแพดส่วนใหญ่จะมีที่นาเป็นของตนเอง แต่ที่นาของชาวบ้านได้ผลผลิตต่ำมาก ชาวนาที่อยู่ในวัย 40-50 ปี เศษได้หางานนอกภาคการเกษตรทำมาเนินนานแล้ว และในปัจจุบันก็ยังมี ชาวนาจำนวนหนึ่งที่ทำการผลิตข้าวเอง พร้อมกับทำงานรับจ้างนอกฤดูกาล ขณะเดียวกันก็มีชาวนาจำนวนหนึ่งยังคงที่นาให้ผู้อื่นเช่าและได้ค่าตอบแทนเป็นข้าว และทำงานเป็นแรงงานรับจ้าง หรือค้าขาย

ชาวนาที่อยู่ในช่วงอายุ 20-30 ปี แม้จะมีความสามารถในการทำงานแต่เริ่มหันออกไปเป็นแรงงานต่างถิ่น การออกไปเป็นแรงงานต่างถิ่นมักไปเป็นกลุ่มตามเครือข่ายความสัมพันธ์ภายในหมู่บ้าน ในช่วงเศรษฐกิจดี พากเข้าออกไปเป็นแรงงานรับจ้างนอกหมู่บ้านและต่างจังหวัด รวมถึง

ต่างประเทศ ซึ่งส่งผลให้แรงงานในภาคการเกษตรลดลง บางส่วนกลยับไปเป็นแรงงานรับจ้างถาวร โดยส่งเงินทองกลับมาให้บ้านเกิด ในช่วงที่เศรษฐกิจตกต่ำ และราคาข้าวสูงขึ้น แรงงานรับจ้างจำนวนหนึ่งหวนกลับมาทำการผลิตบนที่นาเดิม พร้อมกับทำงานรับจ้างตามฤดูกาลด้วย ขณะที่ชาวนาฐานะดีบางส่วนหันไปลงทุนค้าขาย เช่น การขายเลือผ้าตามตลาดนัด และมีการซักซานเครื่องถ่ายทำกรองค้าในแบบใกล้เคียงกัน แม้ว่าชาวนากลุ่มนี้จะตัดสินใจเลิกทำนาและหันมาค้าขายแทน แต่ส่วนหนึ่งยังคงเก็บที่นาไว้ให้คนในหมู่บ้านใกล้เคียงเช่าทำกินแทน และได้รับค่าเช่านาเป็นข้าว

แผนภูมิแสดงค่าเฉลี่ยสัดส่วนรายได้ของครัวเรือน แบ่งตามกลุ่มอาชีพต่าง (รวม)

ความหลากหลายของอาชีพ

ดังที่ได้กล่าวไปแล้วว่า ในอดีตชาวนาเป็นกลุ่มคนที่พยายามแสวงหาความมั่นคงในชีวิตด้วยการสร้างช่องทางที่หลากหลาย โดยมีผลผลิตจากข้าวเป็นหลักประกอบกันขึ้นพื้นฐาน วิธีการสร้างหลักประกอบกันขึ้นพื้นฐานคือความสร้างความร่วมมือขึ้นภายในชุมชน ไม่ว่าจะเป็นการร่วมมือในเรื่องแรงงานหรือการจัดการว่างานร่วมระบบเหมือนฝ่าย แต่เรื่องนี้ทางการผลิตและความสัมพันธ์กับตลาดและรัฐที่ซับซ้อนมากขึ้น ทำให้ “ยุทธวิธี” ในการดีนวนต่อสู้ปรับตัวของชาวนาในพื้นที่ต่างๆ มีรูปแบบที่แตกต่างหลากหลายกันออกไป

หากแต่ภายในได้ยุทธวิธีที่แตกต่างหากหลาย เรากลับพบเห็นลักษณะที่ใกล้เคียงกัน คือ ความพยายามที่จะสร้างกิจกรรมการผลิตและอาชีพในลักษณะที่หลากหลาย เพื่อลดความเสี่ยง และสร้างหลักประกันของความมั่นคงในชีวิต แม้กระทั่งการจัดการแรงงานภายใต้ความเรื่องกิจกรรม ความหลากหลายและความซับซ้อนมากขึ้น เรายพบว่าสมาชิกของครัวเรือนแต่ละคนจะประกอบอาชีพที่แตกต่างหากกันออกไป ในครัวเรือนที่ยังคงทำการเกษตรอยู่ จะมีสมาชิกเพียงคนเดียวที่ทำการเกษตร ในขณะที่สมาชิกคนอื่นๆ ทำงานรับจ้างนอกภาคเกษตร ลักษณะของการประกอบอาชีพในแต่ละครัวเรือนจึงมีทั้งความยืดหยุ่นและความหลากหลาย ทั้งนี้เพื่อลดความเสี่ยงและสร้างความมั่นคงให้กับชีวิตเพิ่มขึ้น จากการศึกษาช่วนพื้นราบสีหมูบ้านข้างต้นเรายพบ การปรับตัวของชawn ใน 3 ลักษณะหลักดังนี้

1. การปรับตัวภายใต้ภัยชีวิตในภาคการเกษตร การปรับตัวนี้มีหลายรูปแบบ ได้แก่ การเปลี่ยนแปลงระบบการผลิตซึ่งมักจะเกิดขึ้นในกรณีของชavanaugh ที่เป็นเจ้าของที่ดิน คือ จากที่นาเป็นที่สวนลำไย การตัดสินใจเลิกปลูกข้าวหันไปปลูกพืชเงินสด เช่น การปลูกถั่วเหลือง มะเขือเทศ หรือห้อมหัวไก่ หรือ การผสมผสานการปลูกข้าวเพื่อกินพร้อมกับการปลูกพืชเงินสดอื่นๆ

วิถีชีวิตของชาวนากลุ่มนี้ไม่ใช่จะเป็นชาวนาเช่า ชาวนารับจ้างหรือชาวนาที่เป็นเจ้าของที่ดิน จะมีแบบแผนการดำเนินชีวิตที่ใกล้เคียงกันคือ นอกจากทำการผลิตบนผืนดินทั้งที่เป็นการปลูกข้าวหรือพืชเงินสดอื่นๆ พากเข้ายังพร้อมที่จะทำกิจกรรมอื่นๆ ที่เป็นกิจกรรมเพื่อยังชีพ เช่น เก็บผักตามร่องเนื้อง / ปลูกผักไว้กิน / เลี้ยงหมู / เปิด / ไก่ หรือหาถุง หาปลาไว้เป็นอาหาร และเวลาที่เหลือจะทำกิจกรรมที่เพิ่มรายได้ ได้แก่ การเป็นแรงงานรับจ้างในภาคการเกษตรหรือเป็นแรงงานรับจ้างในหมู่บ้าน หรือเป็นแรงงานตามฤดูกาล เช่น ในการนึ่บ้านกู้ดัง มีการรับจ้างเก็บลำไย รับจ้างมัดถั่นเน่า รับจ้างแกะกะเทียม บ้านสันโป่งแมริม ผู้หญิงรับงานหัตถกรรมมาทำในหมู่บ้าน บ้านสันโป่งแม่ว่าง รับจ้างแกะห้อมหัวใหญ่ เป็นต้น

2. การปรับตัวตามสถานการณ์ ในปัจจุบัน ชาวนาส่วนใหญ่มีความยึดหยุ่นหลากหลาย ในการประกอบอาชีพค่อนข้างมาก ลักษณะของการยึดติดอยู่กับพื้นที่หรืออาชีพใดอาชีพหนึ่งแทบไม่ปรากฏให้เห็น นอกจากในกลุ่มคนที่ชราภาพหรือมีข้อจำกัดอื่นๆ ชาวนาพร้อมที่จะเป็นอุปไปเป็นแรงงานรับจ้างนอกรากการเกษตรทั่วครัวในช่วงเวลาหนึ่งๆ หากการผลิตในภาคการเกษตรประสบปัญหา หรือพบว่า ซ่องทางเลือกนอกรากการเกษตรมีเงื่อนไขที่เอื้ออำนวยมากกว่า เช่น การที่ชาวนาในบ้านแพดหอยสิบคนออกไปเป็นแรงงานในต่างประเทศ เช่น ไต้หวัน มาเลเซีย เป็นต้น แต่แล้วเมื่อเศรษฐกิจชบดเชา พวกเขาก็กลับมาทำการผลิตบนที่นา และเป็นแรงงานรับจ้างอื่นๆ ต่อไป ในช่วงเศรษฐกิจเพื่องฟุและธุรกิจก่อสร้างรุ่งเรือง ชาวนาจำนวนมากออกไปเป็นแรงงานก่อสร้าง และหยุดทำการผลิตบนที่นาติดต่อกัน 2-3 ปี จนกระทั่งไม่มีการจ้างงานพวกเขากลับ

ก็หวนกลับมาทำนาอีกครั้ง ชาวนากลุ่มนี้ไม่ใช่แรงงานตามฤดูกาล แต่เป็นเหมือนแรงงานสำรองตามสถานการณ์ทางเศรษฐกิจ หากเศรษฐกิจรุ่งเรือง คนกลุ่มนี้ก็จะกลับมาเป็นแรงงานหลักในธุรกิจนั้นๆ ได้ หากช่วงเศรษฐกิจชบ เช่น พากเข้าก็จะกลับมาใช้ชีวิตในภาคการเกษตรเช่นเดียวกับคนกลุ่มแรก

3. การปรับวิถีชีวิตไปสู่ภาคการเกษตร : ชาวนา (และลูกชาวนา) จำนวนหนึ่งเดิมทำการผลิตบนที่นา และไปประกอบอาชีพอื่นๆ เช่น ในกรณีของชาวราษฎรเดี่ยวสูงสุดในเรื่องหนังสือสูงขึ้นและไปทำงานในเมือง ซึ่งมีทั้งการทำงานราชการ หรือเป็นบริษัทเอกชน ชาวนาที่มีต้นทุนและมีเครือข่ายความสัมพันธ์จำนวนหนึ่งหันไปค้าขาย หรือทำงานฝีมือ เช่น ชาวนาบ้านแพดหันไปค้าขาย โดยที่เงินทุนจำนวนหนึ่งมาจากขายที่นาหรือเป็นเงินที่ได้จากการไปขายแรงงานต่างประเทศ, ชาวนาสันปิงแม่ว่างไปทำงานแกะสลัก ชาวราษฎรเดี่ยวหันมาค้าขายพืชผลทางการเกษตร เช่น ห้อมหัวใหญ่ ลำไย หรือกะเทียม

ขณะเดียวกันธุรกิจใหม่ๆ ที่เกิดขึ้นตามเงื่อนไขเศรษฐกิจยุคโลกาภิวัฒน์ได้กลับมาเป็นช่องทางเลือกสำหรับชาวบ้าน เช่น การเป็นแคริดด์ในสนา�กอล์ฟ ทำงานในโรงงานอุตสาหกรรมเกษตร เช่น ควนลำไย / ควนลินจี การรับเหมาช่วงเย็บเสื้อผ้าในหมู่บ้าน ตลอดจนการเลี้ยงหมูแบบพันธุ์สัญญา เป็นต้น

เป็นที่น่าสังเกตว่า ผู้หญิงในหมู่บ้านสามารถปรับตัวเข้าสู่ความหลากหลายของอาชีพได้ทั้งในการผลิตภาคเกษตรและนอกภาคเกษตร เช่น การรวมกลุ่มรับจ้างเหมาปลูก การแกะห้อมหัวใหญ่ แกะกะเทียม ควนลำไย/ลินจี ทำงานในสนา�กอล์ฟ หรือทำงานรับเหมาเย็บเสื้อผ้า/หัตถกรรม ค้าขาย ขณะที่งานของผู้ชายส่วนใหญ่จะเป็นงานรับจ้างก่อสร้าง ขับรถ รับจ้างตัดหญ้า หรือบางขั้นตอนในการเก็บลำไย เช่น เดินเข่ง ขึ้นต้นลำไย เป็นต้น นอกจากนี้ยังพบหลายกรณีที่ผู้หญิงเป็นแรงงานเดียวในครัวเรือนที่ปลูกข้าวไว้สำหรับกิน โดยผู้หญิงใช้แรงงานของตนผสานกับแรงงานแบบอาชีวภาพ เช่น แรงงานรายวันและแรงงานเหมา ขณะที่ฝ่ายชายออกไปทำงานนอกหมู่บ้าน เช่น รับราชการ รับจ้างก่อสร้าง เป็นต้น

บทที่ 6

ชาวนาผู้ยึดหยุ่น: เศรษฐกิจชุมชน การเปิดพื้นที่ และการปรับกระบวนการทัศน์ว่าด้วยชุมชนในสังคมไทย¹

ในรอบศตวรรษที่ผ่านมา การศึกษาเชิงมนุษยวิทยามักเน้นการทำวิจัยภาคสนามในหมู่บ้าน โดยให้ความสำคัญกับการบรรยายลักษณะเด่นทางวัฒนธรรมในลักษณะแก่นสารนิยม (essentialism) หรือการศึกษาสังคมหมู่บ้านในลักษณะที่เรียบง่ายและสมานฉันท์ตามแนวคิดแบบโครงสร้างหน้าที่ ดังเช่นการศึกษาสังคมไทยของ Sharp et al. (1953), de Young (1955), Kingshill (1960) และ Kaufman (1960) เป็นต้น อย่างไรก็ตาม ความสนใจในด้านของการเปลี่ยนแปลงก็เริ่มปรากฏขึ้นในงานเขียนหลายชิ้น ดังเช่น การศึกษาการเปลี่ยนแปลงทางสังคมวัฒนธรรม ในพิลิปปินส์ตอนเหนือของ Eggen (1941), พลวัตของระบบการเมืองของชาวดินแดนใหญ่และชาติจีนในพม่าของ Leach (1954) การเปลี่ยนแปลงวัฒนธรรมในลาราของ Halpern (1958) และพัฒนาการทางเศรษฐกิจและการเปลี่ยนแปลงทางสังคมในอินเดียตอนใต้ของ T.S. Epstein (1962) เป็นต้น

งานทางมนุษยวิทยาในช่วงหลังสังคมโลกครั้งที่สอง เริ่มหันมาให้ความสนใจกับการศึกษาสังคมชาวนา ดังเช่นงานของ Redfield (1934), Fei (1939), Foster (1965), Shain (1971), Alavi (1973), Stavenhagen (1979) และ Friedmann (1980, 1981) เป็นต้น แต่ภาพของชาวนาถูกนำเสนอเป็นผลิตเพื่อยังชีพและแรงงานในครัวเรือน (Chayanov 1966) ซึ่งไม่สอดคล้องกับความเป็นจริงของสังคมชาวนาในประเทศโลกที่สามเท่าใดนัก (Hayami and Kawagoe 1993: 3, โปรดดูความเห็นແย়ে়ে ইত্তর পিপি 2541: 24-85) แม้กระนั้นก็ดี การศึกษาสังคมชาวนาในทางมนุษยวิทยาก็อยู่ๆ เริ่มมีความหลากหลายมากขึ้น เริ่มมีการศึกษาสัมพันธภาพระหว่างชาวนา กับรัฐ (Wolf 1966) รวมทั้งการศึกษาระบบตลาดและการแลกเปลี่ยนของชาวนา ดังเช่นงานของ Tax (1953), Mintz (1955) และ Beals (1975) เป็นต้น

¹ เนื้อหาบางส่วนของบทนี้ปรับจากบทความเรื่อง “สิทธิชุมชน: พัฒนาการและการปรับกระบวนการทัศน์ทางมนุษยวิทยา” บทความนำเสนอในการประชุมประจำปีของศูนย์มนุษยวิทยาสิรินธรเรื่อง คนมองคน: นานาชีวิตในกระแสความเปลี่ยนแปลง 27-28 มีนาคม 2545

ความสนใจในประเดิมเกี่ยวกับผลกระทบของตลาดและการค้าต่อความสัมพันธ์ทางการผลิต และสถาบันสังคมของชุมชน ทำให้งานวิจัยทางมนุษยวิทยาหลายชิ้นเริ่มให้ความสนใจกับการเปลี่ยนแปลงในด้านของการเกษตร โดยเฉพาะอย่างยิ่งการเข้ามาของพืชพานิชย์ การเปลี่ยนแปลงเทคโนโลยีการผลิต การเพิ่มขึ้นของการว่าจ้างแรงงานและผลกระทบต่อการจัดการแรงงานผลกระทบจากการปฏิวัติเขียว การสูญเสียที่ดินทำกินและการแตกต่างทางชนชั้นที่เพิ่มสูงขึ้นในสังคมชุมชน งานชิ้นสำคัญที่สุดชิ้นหนึ่งในการศึกษาการเปลี่ยนแปลงและปัญหาการพัฒนาในยุคหลังสังคมรุ่มโลกครั้งที่สอง คือ การศึกษาการเปลี่ยนแปลงระบบเกษตรของชาว โดย คลิฟฟอร์ด เกียร์ตซ์ (Geertz 1963) การพิจารณาพัฒนาการของระบบเกษตรชาวในบริบททางประวัติศาสตร์ ทำให้เกียร์ตซ์พบว่า ชุมชนในชุมชนที่มีการเข้ามาของชาวตัดตressทำการเพาะปลูกข้าวแบบนาดำเนินที่ราบรื่นหุบเขาเพื่อเป็นอาหารหลัก รวมทั้งปลูกพืชอีกหลากหลายชนิดและไม่ยึดตั้งเพื่อการยังชีพ ดินในชุมชนสมบูรณ์ไปด้วยแร่ธาตุจากภูเขาไฟ และความอุดมสมบูรณ์นี้เองที่ดึงดูดให้ชาวตัดตressต้องการเข้ามาอยู่ด้วยและตักตวงผลผลิตจากชาว พ่อค้าชาวตัดตressเริ่มเข้ามารีบคนกลางส่งเครื่องเทศจากหมู่บ้านอื่นๆ ไปขายยังประเทศต่างๆ ในทวีปยุโรป ในช่วงต้นคริสตศตวรรษที่ 18 รัฐบาลตัดตressได้เริ่มเข้ามาตักตวงผลประโยชน์จากชาวโดยตรงมากขึ้น ด้วยการเสนอนโยบาย “ระบบการเพาะปลูก” (cultivation system) และทำการจัดตั้ง “ไร่ขนาดใหญ่ของรัฐ” (state plantation) เพื่อเพาะปลูกกาแฟสำหรับส่งไปขายในยุโรป รัฐบาลตัดตressยังทำการเรียกเก็บภาษีและเกณฑ์แรงงานชาวชุมชนให้มาทำงานในไร่ของรัฐ รายได้จากการผลิตกาแฟ รวมทั้งยางและอ้อย เพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็ว แรงงานในไร่ของรัฐมาราบานาไรส์ที่ดินที่เพิ่มมากขึ้นเรื่อยๆ เมื่อที่ดินถูกแย่งชิงไปทำไร่กาแฟและสวนยางเพิ่มขึ้น แม้กระทั่งน้ำดื่ม การทำการสิกรรมอย่างเข้มข้นบนที่ดินจำกัด โดยเฉพาะการทำนาดำเนิน สถาบันการปลูกอ้อย สามารถให้ผลผลิตข้าวเพิ่มขึ้นและเพียงพอต่อการบริโภคของประชากรที่เพิ่มสูงขึ้นด้วย ผลที่ตามมาคือ ประชากรในเกษตรชุมชนเพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็ว ในขณะที่ทรัพยากรและรายได้จากการค้าพืชผลทางการเกษตรถูกส่งกลับไปสร้างความร่ำรวยให้กับประเทศอุดแลนด์ เกียร์ตซ์พบว่านโยบายของเจ้าผู้คนนิคมชาวตัดตressที่มุ่งเน้นการเสริมสร้างระบบเศรษฐกิจเงินตรา และบีบบังคับให้ชุมชนต้องเสียภาษีเพื่อนำไปใช้สนับสนุนการทำไร่ขนาดใหญ่เพื่อการส่งออก รวมทั้งนโยบายของผู้นำอินเดนเซียหลังการประกาศเอกราช ส่งผลให้ระบบเกษตรในชุมชนมีพัฒนาการในลักษณะทวินิยม นั่นคือ ชุมชนส่วนใหญ่ยังคงทำการผลิตแบบยังชีพและไม่สามารถเข้าถึงทุนและสินเชื่อเพื่อนำไปสู่การผลิตเพื่อการค้า ในขณะที่ระบบไร่ขนาดใหญ่พัฒนาขึ้น โดยใช้ทุนและเทคโนโลยีทางการผลิตภายใต้การบริหารจัดการแบบอาณานิคม

การศึกษาสังคมชุมชนไทยอีกที่อำเภอเชียงคำ จังหวัดพะเยา ของไมเคิล มอร์แมน (Moerman 1964) พบว่า การเปลี่ยนแปลงทางด้านเทคโนโลยีการผลิต เช่น การใช้รถไถและแทรกเตอร์ ตลอดจน การปลูกพืชพานิชย์ ทำให้ชุมชนชุมชนเกิดการปรับตัวโดยได้รับอิทธิพลจากความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนกับโลกภายนอกเพิ่มขึ้น การเปลี่ยนแปลงระบบการผลิต เครื่องมือการผลิต ความต้องการสินค้าจากตลาด และความต้องการเงินสดทำให้การว่าจ้างแรงงานเข้ามาระเบิดที่การแลกเปลี่ยนแรงงานแบบเดิม และทำให้หมู่บ้านพึงพาพลังภายนอกซึ่งอยู่เหนือการควบคุมของชุมชน สังคมเมือง ตลาดและรัฐชาติเริ่มมีอิทธิพลต่อชีวิตทางสังคมของชุมชนเพิ่มขึ้นกว่าความสัมพันธ์ในระบบเครือญาติและระบบการผลิตแบบยังชีพ ซึ่งเป็นพื้นฐานของวัฒนธรรม การผลิตมาแต่เดิม อย่างไรก็ตาม มอร์แมนเสนอว่า แม้ว่าบ้านปิงจะกลายเป็นส่วนหนึ่งของรัฐชาติ และตลาดโลกมากขึ้น แต่บ้านปิงก็ยังคงเป็นชุมชนชุมชน ครัวเรือนและชุมชนยังคงเป็นหน่วยปฐมภูมิหรือพื้นฐานของการผลิตและการดำรงชีวิตของชุมชน (Moerman 1964: 190-192)

ฟรานเซสกา เบรย์ (Bray 1986) ศึกษาสังคมชุมชนโดยเน้นความสำคัญของเทคโนโลยีการผลิตเช่นเดียวกับมอร์แมน เบรย์เสนอว่าเราไม่อาจทำความเข้าใจประวัติศาสตร์และการเปลี่ยนแปลงของสังคมชุมชนได้โดยไม่สนใจกับเงื่อนไขทางเศรษฐกิจสังคมและเทคโนโลยีของระบบการผลิตข้าวซึ่งเป็นพื้นฐานของสังคมชุมชน งานวิจัยของเบรย์เสนอว่า ระบบการผลิตข้าวในเอเชียมีลักษณะพิเศษบางประการที่ต่อต้านการเปลี่ยนแปลงไปสู่ระบบฟาร์มขนาดใหญ่ และทำให้ความเหลื่อมล้ำหรือความแตกต่างทางชนชั้นมีลักษณะที่แตกต่างไปจากสังคมชุมชนในยุโรป ระบบการค้ายังไม่สามารถพัฒนาขึ้นได้อย่างสมบูรณ์ ชุมชนกลางและชุมชนภายนอกยังคงดำรงอยู่และการอพยพเคลื่อนย้ายแรงงานออกไปรับจ้างนอกภาคเกษตร ทำให้แรงงานกลายเป็นสิ่งที่ยากและขาดแคลน ทำให้ชุมชนภายนอกและชุมชนภายนอกมีอำนาจต่อรองกับชุมชนรายในระดับหนึ่ง ข้อค้นพบของเบรย์ช่วยยืนยันงานวิจัยของอาณัท (Anan 1984) ซึ่งพบว่าการผลิตเพื่อการค้ายังไม่สามารถพัฒนาขึ้นได้อย่างสมบูรณ์ในชุมชนชุมชนไทยภาคเหนือ เพราะมูลค่าส่วนเกินที่ได้จากการผลิตถูกนำไปลงทุนด้านการเกษตรเพียงส่วนเดียวเท่านั้น การศึกษาการเปลี่ยนแปลงของสังคมชุมชนในเอเชียภาคเนียร์ของฮาร์ต เทอร์ตันและไวท์ (Hart, Turton & White 1989) มีข้อค้นพบสำคัญที่สอดคล้องกับเบรย์และอาณัท ในทางที่ว่า ชุมชนรายย่อยและระบบการผลิตขนาดเล็ก (petty production) ยังมิได้สูญหายไปแต่กลับยังคงดำรงอยู่ในสังคมชุมชนในเอเชียภาคเนียร์ แต่ฮาร์ตและคณะได้ตั้งคำถามเกี่ยวกับแนวคิดของเบรย์ที่ให้ความสำคัญกับเทคโนโลยีการผลิตที่มีลักษณะจำเพาะของการทำนาด้วย ในฐานะเป็นปัจจัยสำคัญในการอธิบายความยืนยงของชุมชนรายย่อยในเอเชีย ฮาร์ตและคณะเสนอว่า การศึกษาการเปลี่ยนแปลงและความแตกต่างทางชนชั้นที่เพิ่มสูงขึ้นในสังคมชุมชนในเอเชียภาคเนียร์ มักให้ความสำคัญกับการค้าและ

เทคโนโลยีเป็นประดิษฐ์สำคัญโดยมองข้ามบทบาทของรัฐและความสัมพันธ์เชิงอำนาจกับภายนอกที่ส่งผลกระทบต่อสังคมชรานาทั้งทางตรงและทางอ้อม ยาร์ตและคณะเสนอว่าเรื่องราวให้ความสนใจกับกลไกและกระบวนการเปลี่ยนแปลง รวมทั้งการขยายตัวของความเหลื่อมล้ำในชุมชนชรานา โดยมองกลไกและกระบวนการเปลี่ยนแปลงนั้นเชื่อมโยงกับพัฒนาทางเศรษฐกิจและการเมืองระดับมหาด เนื่องจากเพื่อเข้าใจถึงสาเหตุและผลของการเปลี่ยนแปลงในสังคมชรานาได้ชัดเจนยิ่งขึ้น ยาร์ตและคณะจึงให้ความสำคัญกับการมองการเปลี่ยนแปลงในลักษณะของความสัมพันธ์แบบวิภาควิธี แทนที่จะมองการเปลี่ยนแปลงในลักษณะของพัฒนาการเป็นเส้นตรง (linear evolution) ดังงานของ Franklin (1969) และ Elson (1997) ที่พูดถึงความล่มสลายของสังคมชรานาในยุโรปและเอเชียตะวันออกเฉียงใต้

ในเอเชียใต้ เอบสไตน์ (Epstein 1962) ศึกษาผลกระทบของเทคนิคการชลประทานแบบใหม่และการปลูกพืชพานิชย์ในชุมชนสองแห่ง ชุมชนแห่งแรกคือหมู่บ้านวังกาภาปุกอ้อยเพื่อส่งให้โรงงานอุตสาหกรรมที่อยู่ใกล้เคียง การเข้ามาของระบบชลประทานแบบใหม่ได้ส่งผลกระทบต่อความเป็นอยู่ของชาวบ้านมากนัก ในทางตรงกันข้าม ชุมชนแห่งที่สองคือหมู่บ้านดาลีนา เกิดการเปลี่ยนแปลงในหลายๆ ด้าน รวมทั้งการเคลื่อนย้ายแรงงานชายออกไปทำงานนอกหมู่บ้านและหันมาประกอบอาชีพค้าขาย เนื่องจากการผลิตในภาคเกษตรนั้นไม่สามารถสร้างรายได้ที่พอเพียงต่อความต้องการของครอบครัว การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจส่งผลกระทบต่อความสัมพันธ์ทางการเมืองสังคมและการประกอบพิธีกรรมทางศาสนา เนื่องจากเกิดการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างของความสัมพันธ์เชิงอำนาจและระบบภรรณะเดิม ข้อสรุปสำคัญประการหนึ่งจากงานของเอบสไตน์คือ กระบวนการเปลี่ยนแปลงอันเนื่องมาของระบบทุนนิยม มิได้มีลักษณะที่เหมือนกันไปหมด แม้แต่ในชุมชนหมู่บ้านแบบเดียวกันหรือในภูมิภาคเดียวกัน ในทางตรงกันข้าม การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและเทคโนโลยีที่มาจากการภายนอก มีปฏิสัมพันธ์ต่อๆ กันแบบทางสังคมวัฒนธรรมของชุมชนในหลากหลายรูปแบบและส่งผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในลักษณะที่แตกต่างกันออกไป งานของเอบสไตน์ยังแสดงให้เห็นว่าในหมู่บ้านทั้งสองแห่งนี้ ความเหลื่อมล้ำทางสังคมเริ่มมีมากขึ้น ซึ่งว่าระหว่างคนรวยกับคนจนมีมากขึ้น ความมั่นคงในการใช้ที่ดินเริ่มลดลง คนจนต้องพึ่งพารายได้จากการทำงานรับจ้างมากขึ้นในขณะที่สถาบันทางสังคมและระบบคุปตัมป์แบบเดิมเริ่มคลอนแคลนลง

งานวิจัยทางมนุษยวิทยาอีกหลายชิ้นด้วยกันที่สนับสนุนแนวคิดของเอบสไตน์ที่ว่า การพัฒนาภาคเกษตรให้มีความทันสมัยมากขึ้น ทั้งในด้านของการเปลี่ยนแปลงเทคโนโลยีการผลิต การปลูกพืชพานิชย์และการรับจ้างแรงงานที่เพิ่มสูงขึ้น ได้ส่งผลให้เกิดความเหลื่อมล้ำทางสังคมเพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็วในชนบท งานทางมนุษยวิทยาเหล่านี้จึงเป็นเสมือนกับการวิพากษ์แนวคิดทัน

สมัยนิยม และการปฏิวัติเขียว ที่มองว่าการเปลี่ยนแปลงและพัฒนาด้านการเกษตรสู่ความทันสมัย จะช่วยลดความยากจนในประเทศโลกที่สามลงได้ งานวิจัยของพอล โคเอน (Cohen 1981) อนันท์ กาญจนพันธุ์ (Anan 1984) วีระสิทธิ์ สิทธิ์ไตร (Werasit 1988) ได้ให้ภาพการเปลี่ยนแปลงทางโครงสร้างเศรษฐกิจและสังคมในสังคมชาวนาภาคเหนือ ซึ่งเป็นผลของการพัฒนาของรัฐและพลังภายนอกอื่นๆ ที่นำไปสู่การแตกขั้วทางชนชั้นภายในหมู่บ้านอย่างชัดเจน ในขณะที่งานวิจัยของเจนนิเฟอร์ เกรย์ (Gray 1990) มาเร็ค ริชชี (Ritchie 1996) โจนานาน ริก (Rigg 2001) ให้ความสนใจกับการเปลี่ยนแปลงในสังคมชาวนา ที่เริ่มเขยิบตัวอย่างห่างออกจากภาคการเกษตรไป สู่การเป็นแรงงานรับจ้าง พร้อมเดนระหว่างเมืองกับชนบทเริ่มจากหายลงไป มุ่งมองทางมนุษย์วิทยาทำให้เกิดความเข้าใจเพิ่มขึ้นว่า การศึกษาทำความเข้าใจกับชุมชนและการเปลี่ยนแปลงมีได้มีเพียงมิติทางเศรษฐกิจแต่เพียงด้านเดียว หากแต่ยังมีมิติทางวัฒนธรรมและความสัมพันธ์เชิงอำนาจที่จำเป็นต้องได้รับการพิจารณาพร้อมกันไปอย่างเป็นองค์รวม

ทุนนิยม ผลกระทบของความทันสมัยและการต่อต้าน

ขณะที่ข้อค้นพบของนักมนุษย์วิทยาหลายท่านได้นำไปสู่การตั้งคำถาม และวิพากษ์วิจารณ์แนวคิดทันสมัยนิยม รวมทั้งระบบเศรษฐกิจแบบแผล่งสวนบุญ และความล้มเหลวของนโยบายการพัฒนาเชิงเดียวที่เน้นมิติทางเศรษฐกิจเพียงมิติเดียว งานวิจัยและแนวคิดทางมนุษย์วิทยาบางกระแสก็เริ่มให้ความสำคัญกับสัมพันธภาพระหว่างโลกวิวัฒน์กับชุมชนท้องถิ่น² โดยได้รับอิทธิพลทางความคิดบางส่วนมาจากทฤษฎีพิงพา (Frank 1972) ทฤษฎีระบบโลก (Wallerstein 1974) และมนุษย์วิทยามาร์กซิสต์ฝรั่งเศส (ยศ 2543ค: 195-217) การวิเคราะห์ผลกระทบจากการพัฒนาเข้าสู่ความทันสมัย จึงเริ่มเปลี่ยนจากแต่เดิมที่เคยพูดถึงการเปลี่ยนแปลงของชุมชนประเพณีจากอิทธิพลของนักกรรมาทางเศรษฐกิจและเทคโนโลยีการผลิต มาถึงการที่ชุมชนถูกดูดกลืนเป็นส่วนหนึ่งของระบบทุนนิยมโลก และรูปแบบของการปรับตัวทางวัฒนธรรม รวมทั้งการต่อต้าน มุ่งมองและอุดหนั่นแนวใหม่เหล่านี้ทำให้งานวิจัยทางมนุษย์วิทยาเริ่มปรับเปลี่ยนจุดศูนย์กลางของความสนใจและการวิเคราะห์ มาถึงประสบการณ์ในการปรับตัวและการต่อสู้ของชาวบ้านในบริบทของลักษณะนิคมและยุทธศาสตร์อาณานิคม งานวิจัยทางมนุษย์วิทยา โดยเฉพาะอย่างยิ่งในลาตินอเมริกา เริ่มวิพากษ์วิจารณ์ภาพรวมการพัฒนาอย่างแผลงค์ (โปรดดู Escobar & Alvarez 1992, Escobar 1995, Crush 1995 และ ไชยรัตน์ 2542)

² สำหรับรายละเอียดเกี่ยวกับสัมพันธภาพระหว่างโลกวิวัฒน์กับท้องถิ่นนิยม โปรดดูพัฒนา (2543)

ตัวอย่างคลาสสิกของการผลสมผasan มุ่มมองทางด้านเศรษฐศาสตร์การเมืองเข้ากับมนุษยวิทยา คือ หนังสือเรื่อง *Europe and the People Without History* ของ Eric Wolf (1982) งานนี้เป็นความพยายามที่จะจัดวางประวัติศาสตร์ของโลกในบริบทของพัฒนาการของทุนนิยม โดยแสดงให้เห็นว่าประวัติศาสตร์ของทุนนิยมนั้นเกี่ยวพันเขื่อมโยงกับมนุษย์กลุ่มต่างๆ ทั่วโลก นอกจานั้น วุลฟ์ยังได้เสนอว่า แนวคิดสำคัญๆ ทางเศรษฐศาสตร์การเมือง เช่น “วิถีการผลิต” เป็นแนวคิดที่มีนัยหรือมิติทางสังคมวัฒนธรรมควบคู่ไปกับมิติทางเศรษฐกิจและการเมืองอย่างไรก็ตาม การที่วุลฟ์เน้นการวิเคราะห์ระดับมหภาคทำให้งานของเขามีข้อจำกัดในเรื่องของการทำความเข้าใจกับมิติทางวัฒนธรรมของการเปลี่ยนแปลงเข้าสู่ระบบทุนนิยม (Marcus and Fischer 1986: 84-87) งานอีกชิ้นหนึ่งซึ่งพยายามผลสมผasan มุ่มมองทางด้านเศรษฐศาสตร์การเมืองกับมนุษยวิทยาเข้าด้วยกัน คือ *The Three Worlds: Culture and World Development* ของ ปีเตอร์ เวอร์สเลย์ (Worsley 1984) ซึ่งวิเคราะห์ความสัมพันธ์ระหว่างวัฒนธรรมท้องถิ่นกับการขูดรีดของทุนนิยมโลก งานวิจัยทางมนุษยวิทยาที่ให้ความสำคัญกับผลกระทบของระบบทุนนิยมโลกและความหมายหรือปฏิกริยาของวัฒนธรรมท้องถิ่นยังปรากฏในงานของอิง อง ที่ศึกษาปรากฏการณ์เข้าของแรงงานสตรีในมาเลเซีย (Ong 1987) แมรี เบท มิลส์ ซึ่งศึกษาการปรับตัวของสตรีอีสานที่ย้ายถิ่นไปทำงานทำในเมือง (Mills 1993) และการศึกษาผู้แม่เมยและการไหลด้ายของคนงานอีสาน (Mills 1995) รวมทั้งงานของ แணซี่ เชปเปอร์-ไฮว์ส ซึ่งศึกษากระบวนการปรับเปลี่ยนปัญหาความยากจนไปเป็นปัญหาทางการแพทย์ (Scheper-Hughes 1988) และการศึกษาความทุกข์ทรมานของสังคมร่วมสมัยของปีแอร์ บูร์เดียร์ (Bourdieu et al. 1993) เป็นต้น

การนำเขามุ่มมองทางด้านประวัติศาสตร์และเศรษฐศาสตร์การเมือง มาหลอมรวมเข้ากับการวิเคราะห์ทางชาติพันธุ์公然ทำให้การศึกษาทางด้านมนุษยวิทยาในช่วงคริสตศวรรษที่ 1980 เริ่มปรากฏงานนำเสนอจำนวนมากหลายชิ้นด้วยกัน ที่มุ่งศึกษาทำความเข้าใจกับกระบวนการสร้างความหมายและการตีนรนต่อสู้ของชาวบ้านท่ามกลางการรุกร้าวจากพลังภายนอก (เปรดดู Clifford and Marcus 1986 และ Marcus 1988) หนังสือเรื่อง *Body of Power, Spirit of Resistance* ของ จีน คอมารอฟ (Comaroff 1985) นับเป็นงานบุกเบิกชิ้นสำคัญที่แสดงให้เห็นถึงการตอบโต้และการต่อสู้เชิงสัญลักษณ์ ในสภาวะที่มนุษย์ต้องเผชิญหน้ากับความผิดปกติและต้องการสร้างประสบการณ์ใหม่ในชีวิต มนุษย์ใช้การแสดงออกและปฏิบัติทางสังคมที่เป็นผลจากปฏิสัมพันธ์ระหว่างตนเองกับสังคมภายนอกในการตีความ และให้ความหมายผ่านกระบวนการรื้อและสร้างใหม่ทางวัฒนธรรม เพื่อผลิตตัวตนในรูปแบบใหม่ที่แสดงการตอบโต้และต่อต้านการกดขี่ คอมารอฟศึกษาชาวชีดี (Tshidi) ในอาพโรก้าได้ โดยเริ่มต้นจากช่วงก่อนลัทธิอาณานิคม

มานานถึงทศวรรษที่ 1980 และเสนอว่าชาวซีได้ได้รับผลกระทบอย่างมากจากการก่อตั้งรัฐอิสราเอล ได้โดยคนผิวขาวและลัทธิเหยียดผิว ซึ่งทำให้ชนพื้นเมืองกล่าวเป็นคนชาชีวิตในบ้านของตนเอง การเข้ามาเผยแพร่ศาสตร์ของมิชชันนารี และการที่กลุ่มพ่อค้านายทุนเข้ามาชุดท่องโดยใช้แรงงานของคนพื้นเมือง ทำให้ชาวซีได้ใช้ชีวิตอยู่ในโลกที่เปลกแยก และถูกกดขี่เอกสารอาเบรียบ ชาวซีได้พยายามเปลี่ยนไปนับถือศาสนาคริสต์ตามลัทธิ Zionism และนำเอกสารลักษณ์ทางศาสนามาปรับใช้เพื่ออธิบายและสร้างตัวตนที่ต่อต้านความเปลกแยกจากภารกิจของระบบทุนนิยมและระบบการเมืองของคนขาว ชาวซีได้แปลงความเปลกแยกลงในสัญลักษณ์ของความเจ็บไข้ได้ป่วย เบรียบ เทียบด้วยวิญญาณศักดิ์สิทธิ์ของพระเป็นเจ้ากับน้ำ และเปรียบเทียบความกระหาย ความหนาวเย็นและความร้อนกับภารกิจอาเบรียบและโลกที่กำลังคุกคามบีบคั้นชีวิตของพวกเข้า การทำพิธีกรรมของชาวซีได้จึงใช้น้ำเป็นสัญลักษณ์เพื่อดับความกระหายในเชิงสัญลักษณ์ และนำเอกสารแต่งกายและสัญลักษณ์อื่นๆ ทางศาสนามาเป็นพื้นฐานของการสร้างรูปแบบการต่อสู้ และปฏิบัติการทางสังคม

งานชิ้นสำคัญอีกชิ้นหนึ่ง ที่หลอมรวมภารกิจเคราะห์เชิงประวัติศาสตร์และเศรษฐศาสตร์ การเมืองเข้ากับงานสنانทางมนุษยวิทยา คือ Guns and Rain ของเดวิด ลัน (Lan 1985) ซึ่งศึกษาการต่อสู้ของชาวชนบทในชิมบับเว นอกจากการวิจัยในทวีปอาฟริกาแล้ว การศึกษาผลผลกระทบของระบบทุนนิยมและการปรับตัวต่อสู้ของชาวบ้าน ยังปรากฏงานชิ้นสำคัญหลายชิ้นในلاتินอเมริกา ดังเช่นงานของ Taussig (1980), Nash (1979) และ Long (1977)

หนังสือเรื่อง *The Devil and Commodity Fetishism in South America* ของ ไมเคิล เทาส์สิก (Taussig 1980) เป็นการนำเอกสารคิดมาร์กซิสม์มาเป็นกรอบในการศึกษาการต่อสู้ทางวัฒนธรรมของชุมชนอินเดียนในอเมริกาใต้ ที่กำลังเผชิญหน้ากับการขยายตัวเข้ามาของระบบทุนนิยม เทาส์สิกได้ซึ่งให้เห็นถึงความขัดแย้งของวิถีการผลิต 2 แบบ คือ วิถีการผลิตแบบชาวนา ก่อนการเข้ามาของระบบทุนนิยม กับวิถีการผลิตแบบทุนนิยมในช่วงเปลี่ยนผ่าน เทาส์สิกได้วิพากษ์วิจารณ์การเข้ามาของระบบทุนนิยมว่าส่งผลกระทบอย่างลักษณ์ต่อชีวิตมนุษย์ กิจกรรมการผลิตและแรงงานกล้ายมาเป็น “สินค้า” ที่ซื้อขายกันในท้องตลาด การที่ชีวิตและผลผลิตของมนุษย์กล้ายมาเป็นสินค้าและถูกตีราคาด้วยเงิน ทำให้การผลิตและแรงงานเริ่มถูกแยกออกจากชีวิตทางสังคม ถูกย่ออย่างกล้ายมาเป็นส่วนเล็กๆ ของชีวิตทางสังคม และทำให้ชาวบ้านเกิดความรู้สึกขัดแย้งกับระบบทุนนิยม จนเกิดการสร้างคติพื้นบ้าน หรือปรัมปรานิยายขึ้นใหม่ ขึ้นเป็นรูปแบบของการต่อสู้และการปรับตัวทางวัฒนธรรมของชาวบ้าน

ระบบเศรษฐกิจดังเดิมของชาวนาในอเมริกาใต้ วางอยู่บนหลักการของ “มูลค่าการใช้” (use value) แต่การเข้ามาของระบบทุนนิยมและการทำงานรับจ้างในรีอ้อย ทำให้ชาวนาไร้ที่ดิน

ในโคลัมเบียได้รับ “เงิน” ค่าจ้างอันเป็นสัญลักษณ์ของระบบทุนนิยมซึ่งวางแผนหลักการของ “มูลค่าการแลกเปลี่ยน” (exchange value) และเป็นวิธีคิดที่แตกต่างและขัดแย้งกัน ความขัดแย้งในวิธีคิดดังกล่าวทำให้ชาวนาในโคลัมเบียพัฒนาความเชื่อที่ว่า เงินที่ได้มาจากการขายแรงงานนั้น เป็นเงินที่ได้มาจากการทำสัญญาบัญญัติ เงินเหล่านี้ไม่สามารถนำมาใช้ในฐานะเป็นทุนเพื่อก่อให้เกิดผลลัพธ์เช่นได้ ชาวบ้านเชื่อร่วมกันว่าหากนำเงินเหล่านี้ไปลงทุนเพื่อการใดๆ ไม่ว่าจะในที่ดิน สร้างบ้าน หรือการเพาะปลูก ก็จะก่อให้เกิดแต่ความเสียหาย ดังนั้น ชาวนาจึงใช้วิธีลักษณะน้ำเงินของตนเข้าไปในพิธีแบปติสม์ (Baptism) หรือพิธีล้างบาปให้เด็กแรกเกิดของศาสนาริสต์ ซึ่งเชื่อว่าเด็กเกิดใหม่ทุกคนมีบ้าป้ากำเนิดติดตัวมา จึงต้องทำ “พิธีล้าง” ให้บ้าป้าหมดไป เพื่อเด็กจะได้บริสุทธิ์และ “เกิดใหม่” เป็นลูกของพระเจ้า ชาวนาในโคลัมเบียจึงนำความเชื่อของคริสตศาสนานี้ไปใช้เป็นเครื่องมือในการปรับตัวเข้ากับระบบทุนนิยม โดยนำเงินเข้าไปร่วมรับการล้างพร้อมกับเด็ก เพื่อให้เงินนั้นบริสุทธิ์และใช้ประโยชน์ได้ เทาส์สิคพยาบาลซึ่งให้เห็นว่า แนวคิดของชาวนาในเรื่องเกี่ยวกับ “สัญญาของปีศาจ” และ “การทำพิธีล้างบาปให้เงิน” ต่างก็เป็นผลมาจากการขัดแย้งทางด้านวิธีคิดระหว่างมูลค่าการใช้กับมูลค่าการแลกเปลี่ยน ซึ่งเกิดขึ้นเมื่อมีการขยายตัวของระบบทุนนิยมเข้ามายังสังคมชาวนา

นอกจากนั้น เทาส์สิคยังได้นำความเชื่อของคนงานเหมืองแร่ในโบลิเวีย มาแสดงให้เห็นถึงความขัดแย้งระหว่างแนวคิดเรื่อง “การแลกเปลี่ยนที่เท่าเทียม” (reciprocity) กับ “การแลกเปลี่ยนเชิงสินค้า” (commodity exchange) การขยายตัวของระบบทุนนิยมในประเทศโบลิเวีย ทำให้ชาวอินเดียนกลายมาเป็นแรงงานรับจ้างทำงานในเหมืองแร่เพิ่มขึ้น แต่เดิมในช่วงก่อนการเข้ามาของทุนนิยม ชาวอินเดียนมีความเชื่อและประกอบพิธีบูชาญญเพื่อแสดงความเคารพต่อผีดอย (mountain spirit) ชาวอินเดียนเชื่อว่าผีดอยมีอำนาจในการให้คุณให้โทษแก่มนุษย์ และการบูชาผีเป็นการเลี้ยงดูเพื่อแลกเปลี่ยนกับความคุ้มครอง และการให้ผลผลิตคุณภาพดีเป็นการตอบแทนในลักษณะเท่าเทียมกัน ในเวลาต่อมาเมื่อชาวอินเดียนปรับเปลี่ยนวิถีการผลิตจากการทำงานในภาคเกษตรมาเป็นคนงานเหมืองแร่ ความเชื่อดังกล่าวก็เริ่มมีการปรับเปลี่ยนไป ผีดอยเริ่มถูกแทนที่ด้วย “ทีโอ” (Tio) ซึ่งชาวบ้านเชื่อว่าเป็นปีศาจเจ้าของเหมืองแร่ คนงานเหมืองแร่ต้องทำพิธีบูชาญญต่อทีโอ เพื่อให้สามารถขุดพบร่วมมือค่าและขอความคุ้มครองให้รอดพ้นจากภัยพิบัติต่างๆ อย่างไรก็ตาม สภาพการทำงานในเหมืองลึกเสี่ยงอันตราย ทำให้ชาวอินเดียนสร้างภาพของทีโอออกมาในรูปของปีศาจชั่วร้าย ดุเดันและร้ายกาจ เลือด ปีศาจนี้อาจจะคนงานโดยไม่มีเหตุผลได้ตลอดเวลา ปีศาจทีโอจึงเป็นเสมือนสัญลักษณ์ของการแลกเปลี่ยนเชิงสินค้าในระบบทุนนิยมที่หักล้างและเป็นปฏิปักษ์กับการแลกเปลี่ยนที่เท่าเทียม ซึ่งเป็นหลักการพื้นฐานของชีวิตทางสังคมมาแต่เดิม การเข้ามาของระบบทุนนิยม ยังก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลง

ความสัมพันธ์ระหว่างชายกับหญิงให้กล้ายเป็นฝ่ายตรงข้ามกัน ปีศาจที่โกรธกันนำเสนอว่าเป็นเพศชาย และเป็นตัวแทนของพลังภายนอกที่เข้ามาทำลายชาวบ้าน ในขณะที่ฝ่ายหญิงตามความเชื่อเดิมถูกนำเสนอด้วย “พระแม่ธรณี” ต่อมามีอิทธิพลของคริสตศาสนาแพร่เข้ามาในชุมชนพระแม่ธรณีจึงถูกแทนที่โดย “พระแม่มาเรีย” ตามความเชื่อของศาสนาคริสต์ อย่างไรก็ตาม พื้นฐานของความเชื่อและพิธีกรรมเดิมยังคงได้รับการรักษาเอาไว้ การบูชาพระแม่มาเรียเป็นการวอนขอการปกป้องคุ้มครองและความอุดมสมบูรณ์ การทำพิธีบูชาพระแม่เจึ่งเป็นการแลกเปลี่ยนในลักษณะที่เท่าเทียม พระแม่มาเรียเป็นสัญลักษณ์ของความอุดมสมบูรณ์ และในขณะเดียวกันก็ได้กล้ายมาเป็นตัวแทนของผลประโยชน์ของชาวอินเดียนและเป็นจิตสำนึกของการถูกกดขี่เอกสารด้วยความเป็นตัวแทนของระบบทุนนิยม

งานศึกษาของเทาส์สิกทำให้เรามองเห็นว่า ชุมชนในระยะเปลี่ยนผ่าน แม้ว่าจะได้รับผลกระทบจากทุนนิยมและความทันสมัยอย่างมากมาย แต่ก็ยังคงรักษาวัฒนธรรมและความเชื่อโบราณ พื้นฐานของระบบคิดดั้งเดิมเอาไว้ได้ในระดับหนึ่ง โดยนัยเช่นนี้ เรายาจอมพิธีกรรมและความเชื่อทางศาสนาเป็นกลไกสำคัญในการสร้าง “วัฒนธรรมแห่งการต่อสู้” หรือการต่อต้านการรุกรานจากภายนอก และยังเป็นเครื่องมือในการปรับตัวที่ก่อให้เกิดพลังสร้างสรรค์ขึ้นมาได้ ในทำนองเดียวกัน หนังสือเรื่อง *We Eat the Mines and the Mines Eat Us* ของ จูน แนช (Nash 1979) เป็นการนำเอาทฤษฎีพัฒนาและแนวคิดมาร์กซิสม์ในเรื่องของจิตสำนึกทางชนชั้น มาใช้เป็นกรอบในการศึกษากระบวนการสร้างความหมายทางสังคมวัฒนธรรมของชุมชนท้องถิ่น ต่อการรุกรานและกดขี่ชุดรีดของระบบทุนนิยม

งานวิจัยทางมนุษยวิทยาอีกแนวหนึ่ง ที่ให้ความสำคัญกับผลกระทบของระบบทุนนิยม ได้ก่อตัวชุมชนท้องถิ่น คือ การศึกษาคนชายขอบหรือกลุ่มคนที่ต้องอยู่ตามใจ ไว้สิทธิ ไว้เสียงและถูกเบี่ยดขับออกจากพื้นที่ทางสังคม เศรษฐกิจ การเมืองและวัฒนธรรม (ชูศักดิ์ 2541: 2-25) การศึกษาทางมนุษยวิทยาแสดงให้เห็นอย่างชัดเจนว่า การเบี่ยดขับคนด้อย地位ให้ก่อภัยในภาวะชายขอบเกี่ยวกับพื้นที่และแบบแผนนั่นกับกระบวนการสร้างรัฐชาติและการขยายตัวของอำนาจจารังส์ในการควบคุมพื้นที่และผู้คน งานวิจัยของแอนนา ซิง (Tsing 1993) นำเสนอการศึกษาชาวเมอราทัส ทางตอนใต้ของเกาะภาร์มันตัน ซึ่งเป็นพื้นที่ที่ตั้งตระหง่านจากศูนย์กลางอำนาจจารังส์ และปรากฏช่องว่างระหว่างนโยบายกับการบังคับใช้หรือการปฏิบัติ ในบริบทที่นโยบายของรัฐสูงตีความหมายใหม่โดยคนท้องถิ่นนี้เอง ซิงทำการวิเคราะห์การต่อรองของชาวเมอราทัสที่พยายามตอบโต้ต่อความเป็นชายขอบที่พลังภายนอกหยิบยื่นให้กับพวกเข้า ด้วยการนิยามความเป็นชายขอบของตนเอง และกลุ่มคนรอบข้าง ผ่านเรื่องเล่า เหตุการณ์และบทเพลง ตัวบทเหล่านี้กล้ายมาเป็น “พื้นที่ของ

การช่วงชิงผ่านปฏิบัติการทางภาษา” และการศึกษาตัวบทหรือพื้นที่เหล่านี้ทำให้เราเริ่มมองเห็นว่า สภาพความเป็นคนชายขอบมิได้เป็นสิ่งที่หยุดนิ่ง หากแต่เลื่อนไหลและก่อรูปขึ้นจากการขยายตัวของอำนาจรัฐ การก่อร่างสร้างตัวของอัตลักษณ์ชาติ อัตลักษณ์ภูมิภาคและความไม่เท่าเทียมระหว่างเพศ

การขยายตัวของอำนาจรัฐอินโดนีเซีย เพื่อควบคุมทรัพยากรและความมั่นคงทางการทหาร ทำให้รัฐเริ่มขยายอำนาจเข้าไปในพื้นที่ห่างไกล และทำให้การเคลื่อนย้ายของกลุ่มชนต่างๆ เริ่มเป็นไปได้ยากขึ้น ระบบการทำไร่แบบข้ามที่ของชาวเมอราทส์ กลายเป็นสัญลักษณ์ของความไว้ระเบียบ และเป็นอุปสรรคต่อการพัฒนา รัฐจึงใช้นโยบายเคลื่อนย้ายประชากรเหล่านี้ไปยังชุมชนใหม่ที่รัฐสามารถมองเห็น ชื่นนำและควบคุมได้ทั้งทางด้านการเมือง การทหาร เศรษฐกิจ วัฒนธรรม และศาสนา ความเป็นชายขอบของชาวเมอราทส์จึงก่อรูปขึ้นภายใต้อัตลักษณ์ของรัฐชาติ อินโดนีเซียที่อย่างไรคนกลุ่มต่างๆ เข้ากับความเป็นศูนย์กลางของเกาะชวา ซึ่งสถาปนาความชอบธรรมในการครอบงำทางวัฒนธรรมเหนือกลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆ นอกจากนั้น ชาวเมอราทส์ยังต้องเผชิญกับการครอบงำจากกลุ่มมุสลิมบันจาร์ ซึ่งอ้างตนเป็นตัวแทนของวัฒนธรรมภูมิภาค และแสดงอัตลักษณ์ของตนผ่านการนับถือศาสนาอิสลามอย่างเคร่งครัด ชาวเมอราทส์กุมมองว่าเป็นพวกรอกรีด ป่าเกี๊ยน ไม่มีศาสนา อย่างไรก็ตาม ชาวเมอราทส์มิได้ยอมจำนนต่อความเป็นคนชายขอบที่ชาวบันจาร์หิบยินให้ หากแต่พยายามต่อสู้ต่อรองโดยอ้างความเชื่อมโยงทางประวัติศาสตร์ระหว่างตนเองกับอาณาจักรโบราณอันเป็นจุดเริ่มต้นของอารยธรรมอินโดนีเซีย ชาวเมอราทส์ยังให้การสนับสนุนความเป็นรัฐชาติของอินโดนีเซีย เพื่ออ้างการปกป้องความหลักหลาຍทางชาติพันธุ์และความหลาຍทางศาสนา ซึ่งยังแสดงให้เห็นว่า ความเป็นชายขอบของชาวเมอราทส์มิได้เกิดจากปฏิสัมพันธ์กับพลังภายนอกเท่านั้น หากแต่ภายในชุมชนเมอราทส์เองก็มีการกีดกันคนบางกลุ่มออกจากศูนย์กลางอำนาจอำนาจของชุมชน โดยเฉพาะอย่างยิ่งผู้หญิงที่ถูกกีดกันจากความเป็นผู้นำชุมชน ในสังคมเมอราทส์ ความเป็นผู้นำเชื่อมโยงกับบุคคลภายนอก ทั้งเจ้าหน้าที่รัฐ พ่อค้าชาวบันจาร์ ซึ่งเกิดจากการเดินทางออกไปนอกชุมชน และผู้หญิงมักถูกกีดกันไม่ให้เดินทาง แม้กระทั่งนักดี สถาปัตย์ชาวเมอราทส์มิได้ยอมจำนนต่อสภากาชาดดังกล่าว หากแต่ได้พยายามสร้างภาระความเป็นผู้นำของตนเองขึ้นในรูปแบบต่างๆ เช่น การแสดงความเข้มแข็งและเข้าร่วมกิจกรรมเช่นเดียวกับผู้ชาย หรือ การแสดงความเป็นผู้นำผ่านการเข้าทรง เป็นต้น ปฏิบัติการของสตรีชาวเมอราทส์ได้ช่วยให้เห็นถึงความเชื่อมโยงระหว่างเพศสภาพ ความเป็นชาติพันธุ์ และภาระชายขอบ ในขณะที่ผู้ชายมักอ้างความเป็นตัวแทนของรัฐ และไม่เคยตั้งคำถามกับนโยบายของรัฐ แต่ผู้หญิงกลับแสดงให้เห็นถึงการไม่ยอมจำนนต่ออำนาจรัฐด้วยการล้อเลียน บิดเบือน และตั้งคำถามต่อนโยบายรัฐผ่านพิธีกรรมในรูปแบบต่างๆ

ในทำนองเดียวกัน งานวิจัยของนักมานุษยวิทยาไทยหลายชิ้นด้วยกัน ดังเช่น งานของปั่นแก้ว (2541) ทวิช (2541) และโภมาตรา (1998) ได้เริ่มชี้ให้เห็นถึงกระบวนการภาษาไทยเป็นชายขอบของคนกลุ่มต่างๆ ในสังคมไทย งานของปั่นแก้ว (2541) ได้แสดงให้เห็นถึงกระบวนการที่กลุ่มชนบันทีสูง ถูกเบี่ยดขับให้ตกลอยู่ในภาวะชายขอบของสังคมโดยผู้นำไทยได้สถาปนาฐานชาติ บนแนวคิดเรื่องดินแดนและสถานะพลเมืองควบคู่ไปกับการสร้างความเป็นไทย และมองกลุ่มชาติพันธุ์บันทีสูงว่าเป็นคนป่าเดือน โน้ และสกปรก ชนเหล่านี้จึงถูกขานนามว่าเป็น “ชาวเขา” หรือถูกเบี่ยดขับให้กลายเป็นคนอื่นที่ไม่ใช่ไทย โดยรัฐไทยได้สร้างมายาคติเกี่ยวกับกลุ่มชาติพันธุ์บันทีสูง ขึ้นมาอย่างน้อย 3 ประการด้วยกัน คือ มายาคติเรื่องความมั่นคงของชาติ มายาคติเรื่องยาเสพติด และมายาคติเรื่องสภาพแวดล้อม ซึ่งนำไปสู่ความข้อบกพร่องในการที่รัฐจะขยายตัวเข้ามาเพื่อ “ดูแล” พื้นที่สูงอย่างใกล้ชิด สร้างนโยบายและโครงการพัฒนาเพื่อปราบfin สงเสริมการปลูกพืชเศรษฐกิจ และควบคุมให้ชนบันทีสูงทำการเกษตรแบบถาวร ภายใต้ข้ออ้างเรื่องความมั่นคงของชาติและความยั่งยืนของระบบเศรษฐกิจเป็นสำคัญ

งานวิจัยเรื่อง “เสียงจากคนชายขอบ: ศักดิ์ศรีความเป็นคนของชาวลีซอ” ของทวิช (2541) นำเสนอภาพของการต่อสู้ดินแดนและการปรับตัวทางวัฒนธรรมของชุมชนลีซอ ท่ามกลางสภาพความเป็นชายขอบที่เกิดขึ้นจากการขยายตัวของรัฐซึ่งนำไปสู่การสูญเสียอำนาจในการจัดการทรัพยากร ความเป็นอัมพาตเชิงโครงสร้างและการล่วงละเมิดศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ ชาวลีซอพยายามต่อสู้ดินแดนด้วยการใช้พิธีกรรมเป็นเครื่องมือในการปรับเปลี่ยนโลกทัศน์และจักรวาลวิทยาของชาวลีซอที่อยู่ในภาวะใกล้ลั่มสลายให้กลับคืนสู่รากเบี่ยบใหม่ และใช้พิธีกรรมในการปรับเปลี่ยนความสัมพันธ์เชิงอำนาจ แบบบทบาททางสังคมที่เปลี่ยนแปลงไประหว่างชายกับหญิง ระหว่างคนลีซอภายนอกชุมชนด้วยกันเองและระหว่างชุมชนลีซอกับรัฐ ใน การปรับเปลี่ยนความสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่างชุมชนลีซอ กับรัฐไทย ชาวลีซอได้นำปรับรูปแบบบางส่วนของวัฒนธรรมไทยผสมผสานเข้ากับบริบทของวัฒนธรรมลีซอ เช่น การตั้งหิ้งพระพุทธรูปคู่กับหิ้งบูชาผีบรรพบุรุษ ซึ่งเท่ากับว่าเป็นการยอมรับการเข้ามาของอำนาจรัฐและภาระขยายตัวของระบบทุนนิยมว่าเป็นลิ่งที่ชาวลีซอไม่อาจหลีกเลี่ยงได้ แต่ในขณะเดียวกันชาวลีซอ ก็มีได้ยอมรับอำนาจรัฐและทุนในลักษณะยอมจำนน การรับพระพุทธรูปเป็นการขับขยายพื้นที่ทางวัฒนธรรมโดยแสดงการยอมรับอำนาจจากภายนอก แต่ในขณะเดียวกัน ก็คาดหวังให้อยู่ในตำแหน่งที่ด้อยกว่าผู้อื่นของชาวลีซอ

การที่ชาวลีซอถูกกดดันให้ละเลิกจากการทำไร่แบบบ้ำยที่ และต้องอพยพออกไปทำงานนอกหมู่บ้านเพิ่มมากขึ้น ทำให้ชาวลีซอตีความหมายเกี่ยวกับอุปกรณ์ป่วยว่าเกิดจากภาวะต้องมลทินและการสูญเสียสถานภาพ เนื่องจากผีบรรพบุรุษอยู่ในภาวะเสื่อมเสียเกียรติและศักดิ์ศรี ไม่สามารถให้ความคุ้มครองลูกหลานได้ ชาวลีซอใช้พิธีสาลาหลู่ หรือการสร้างศาลain หมู่บ้านเป็น

เครื่องหมายของการลับล้างมลทินที่เกิดจากการแปลงแยกจากชุมชน พิธีดังกล่าวยังเป็นเวทีสำหรับการขอมาต่อผู้บรรพบุรุษเพื่อให้กลับมาปกป้องลูกหลาน ศาลาจึงเป็นสัญลักษณ์ของความเป็นพวกรัชการ ผลิตช้าความสัมพันธ์กับชุมชนเพื่อรักษาความเป็นลีช้อเรอาไว้ ในขณะเดียวกัน การอุกไปทำงานนอกหมู่บ้านยังส่งผลกระทบต่อความสัมพันธ์หญิงชายอย่างรุนแรง เนื่องจากผู้หญิงสามารถปรับตัวเข้ากับการค้าขายและธุรกิจท่องเที่ยว จึงเริ่มกลยยามาเป็นผู้ชายรายได้หลักของครอบครัว ในขณะที่ เพศชายซึ่งเคยเป็นหัวหน้าครอบครัวกลับตกอยู่ในสถานการณ์ของ การสูญเสียศักดิ์ศรี ความแปลงแยกจากบทบาทและความคาดหวังของสังคม ในสถานการณ์ดังกล่าว ชาวลีช้อมักนิยมประกอบพิธีจือเพียงเดิมเป็นพิธีสะเดาะเคราะห์ให้คู่ครองที่มีชะตาขัดกันถูกนำมาปรับใช้เพื่อนิยามความสัมพันธ์และสถานภาพที่อ่อนแองของผู้ชายให้เข้มแข็งขึ้น

ในทำนองเดียวกัน งานวิจัยของโภมาตรา (2541) ชี้ว่าศึกษาความเป็นชายขอบของชาวบุญในจังหวัดสุรินทร์ ได้แสดงให้เห็นว่า การเกิดขึ้นของรัฐชาติสมัยใหม่ไม่เพียงเป็นการสร้างศูนย์กลางทางการเมืองในรูปแบบใหม่ขึ้นเท่านั้น แต่ยังทำให้องค์กรทางสังคมของชาวบุญแตกสลายลงอีกด้วย องค์กรทางสังคมของชาวบุญเชื่อมโยงผ่านประเพณีการคล้องช้างในฐานะเป็นศูนย์กลางของระเบียบททางการเมืองของชาวบุญ ซึ่งมีการจัดตั้งขึ้นอย่างชัดเจน หากแต่บทบาทฐานะ ตำแหน่งแห่งที่ เกียรติและศักดิ์ศรีของชาวบุญถูกแทนที่ด้วยการเมืองสมัยใหม่ซึ่งเป็นเวทีของข้าราชการและนายทุนท้องถิ่นเชื้อสายจีน ในขณะที่ชาวบุญถูกกีดกันออกจากภารมีส่วนร่วมทางการเมือง เมื่อจังหวัดสุรินทร์เริ่มถูกผนวกรวมเข้าสู่ระบบบุนนิยมอย่างเข้มข้นผ่านการท่องเที่ยวและถูกสร้างจุดขายในฐานะเป็นเมืองช้าง ชาวบุญได้เข้ามีส่วนร่วมในประเพณีคล้องช้างเพื่อดึงดูดนักท่องเที่ยว ในฐานะเป็นคนเลี้ยงช้างและฝึกช้าง แต่กิจกรรมดังกล่าวไม่ได้ทำให้ชาวบุญมีบทบาทฐานะเป็นผู้กระทำ เพราะเกียรติภูมิจากกิจกรรมดังกล่าวต่อกันอยู่กับข้าราชการและนักการเมืองท้องถิ่น ซึ่งนำเสนอบนต้นของนิยามของชาวบุญและแสดงตนรวมกับเป็นผู้เชี่ยวชาญเสี่ยงโชค ชาวบุญถูกกีดกันออกจากเวทีดังกล่าว ให้กลยยามาเป็นคนไร้เสียง และยังถูกจัดว่าเป็นพวกรีบแก่ตัว ไม่เชื่อสัตย์ ดื้องคุณภัย ให้การกำกับดูแลของข้าราชการและผู้นำท้องถิ่น

งานวิจัยทางมนุษยวิทยาดังกล่าวชี้ว่า ได้แสดงให้เห็นอย่างชัดเจนว่าความเป็นชายขอบของกลุ่มชนต่างๆ นั้นเกี่ยวพันอย่างแนบแน่นกับกระบวนการสร้างรัฐชาติ โดยเฉพาะอย่างยิ่งการขยายอำนาจเข้าควบคุมเหนืออุดินแดน และประชากกร อย่างไรก็ตาม กลุ่มคนชายขอบก็ไม่ได้ยอมจำนนต่ออำนาจจารังสูในภารมีส่วนร่วมทางการเมือง ที่ต้องทนอดทน หากแต่ได้ปรับตัว ตีความ และตอบโต้ต่อสถานการณ์ที่ตนเองกำลังเผชิญหน้าในรูปแบบต่างๆ เพื่อยืนยันถึงศักดิ์ศรีของความเป็นมนุษย์ และผลิตช้าความเป็นชุมชนของตนท่ามกลางกระแสของการเปลี่ยนแปลง

การจัดการทรัพยากร สิทธิชุมชนและงานวิจัยสนับสนุนนวัตกรรมวิทยา

ในช่วง 2-3 ทศวรรษที่ผ่านมา ปัญหาความเสื่อมโกร穆ของธรรมชาติแวดล้อมและปัญหาความขัดแย้งชันเนื่องมาจากการแย่งชิงทรัพยากร ได้กล้ายเป็นปัญหาที่ทวีความรุนแรงมากยิ่งขึ้น เรื่อยๆ ปัญหาโลกร้อน สภาวะเรือนกระจก การลดลงของผืนป่าและความหลากหลายทางชีวภาพ ได้กล้ายเป็นประเด็นที่สะท้อนความห่วงใยของประชาคมโลก และมีส่วนช่วยผลักดันให้เกิดกระแสของการอนุรักษ์ธรรมชาติแวดล้อมขึ้นในภูมิภาคต่างๆ ของโลก อย่างไรก็ตาม ขบวนการเคลื่อนไหว เพื่ออนุรักษ์ธรรมชาติแวดล้อมเป็นกิจกรรมทางสังคมที่มีแนวคิดและอุดมการณ์ที่แตกต่างกันออกไป ทั้งในแง่ของกลุ่ม ชนชั้น และงานทางวิชาการส่วนใหญ่มากให้ความสำคัญกับขบวนการอนุรักษ์ ซึ่งเกิดจากการผลักดันของชนชั้นนำและชนชั้นกลางในเมือง (สันติ 2543: 210, โปรดดู Hirsch 1997, Rigg and Stott 1998 และอรรถจักร 2542) แต่ในทางตรงกันข้าม งานทางด้านมนุษยวิทยา กลับให้ความสนใจกับขบวนการอนุรักษ์ธรรมชาติแวดล้อมของประชาชนในระดับราษฎร์ ไม่ใช่เป็นการต่อสู้เพื่อพิทักษ์ผืนป่าของประชาชนในอินเดีย (Peluso 1992) และพิลีปินส์ (Alejo 2000) การต่อสู้เพื่อพิทักษ์ป่าฝนของชาวลวนยา พระสงฆ์และนักมานุษยวิทยา ในบราซิล (ยศ 2543) การปักป้องผืนป่าในอินเดีย (Haimendorf 1982, Sengupta 1988, Patak 1994 และ Guha 2000) และในประเทศไทย (จลัดชัย 2528, เสน่ห์และยศ 2536, Anan 2000) เป็นต้น งานวิจัยเหล่านี้ล้วนแล้วแต่ยืนยันความเป็นจริงทางสังคมที่ว่า อุดมการณ์ จิตสำนึก และประเพณีปฏิบัติในการอนุรักษ์ธรรมชาติแวดล้อมของประชาชนในระดับราษฎร์ เป็นหัวใจสำคัญของระบบการผลิตและการจัดการทรัพยากรของชุมชนท้องถิ่นและกลุ่มชาติพันธุ์ ต่างๆ มาเป็นเวลาเนินนานก่อนที่จะมีกระแสของการอนุรักษ์ธรรมชาติแวดล้อมของกลุ่มและชนชั้น อื่นๆ ในช่วงเวลาเพียงยี่สิบปีที่ผ่านมาเท่านั้นเอง

งานวิจัยเรื่อง “ป้าชุมชนในประเทศไทย: แนวทางการพัฒนา” ซึ่งทำการเก็บข้อมูลภาคสนามจากชุมชนและกลุ่มชาติพันธุ์ที่หลากหลายทั้งในภาคเหนือและภาคอีสาน ทำให้เราพบข้อสรุปสำคัญซึ่งเป็นพื้นฐานของแนวคิดเรื่อง “สิทธิชุมชน” อย่างน้อย 5 ประการด้วยกัน

ข้อค้นพบประการแรก คือ สิทธิชุมชน ระบบกรรรมสิทธิ์ร่วม และการจัดการเชิงชั้น งานวิจัยภาคสนามในป้าชุมชนหลายแห่งทำให้เราค้นพบว่า ป้าชุมชนวางแผนอยู่บนพื้นฐานของระบบกรรรมสิทธิ์ร่วมของชุมชน หรือป้าหน้าหมู่ตามคำเรียกชานของชาวบ้านภาคเหนือ ซึ่งเป็นระบบกรรรมสิทธิ์ที่มีรากเหง้าและพัฒนาการที่แตกต่างไปจากแนวคิดเรื่องกรรรมสิทธิ์ตามระบบกฎหมายที่แบ่งแยกกรรรมสิทธิ์เพียงสองลักษณะคือ ทรัพย์สินของรัฐ และทรัพย์สินส่วนบุคคล เท่านั้น ในทางตรงกันข้าม ระบบกรรรมสิทธิ์ร่วมของชุมชนเป็นแนวคิดเกี่ยวกับระบบกรรรมสิทธิ์ในทรัพยากรที่วาง

อยู่บนหลักการของ “สิทธิการใช้” ซึ่งมีความหลากหลายและซับซ้อน และมีระบบการจัดการโดยชุมชนและองค์กรชุมชน อันประกอบไปด้วยกลุ่มผู้ใช้เป็นผู้กำหนดกฎเกณฑ์ว่าใครบ้างมีสิทธิใช้ การจัดลำดับการใช้ ใครบ้างไม่มีสิทธิ และความมีระบบการจัดการและการควบคุมอย่างไร สิทธิการใช้ตามจาริตระบบที่มีอยู่ในชุมชน จึงมิใช่สิทธิแบบเบ็ดเสร็จเด็ดขาด ตามการมองสิทธิเชิงเดี่ยว ซึ่งมอบอำนาจให้กับบุคคลหน่วยเด่นอยู่หนึ่งหรือคนใดคนหนึ่ง มีอำนาจจัดการทรัพยากรอย่างเด็ดขาด และปิดกั้นกีดกันคนอื่นทั้งหมดได้ตลอดเวลา ในทางตรงกันข้าม สิทธิการใช้ของชุมชนจะปรับเปลี่ยนไปตามประเภทของพื้นที่และทรัพยากร ตลอดจนเงื่อนไขของเวลาและสถานการณ์ เช่น ที่นาเป็นกรรมสิทธิ์ส่วนบุคคลที่นายคำมีสิทธิใช้เพื่อปลูกข้าว ผลผลิตข้าวจึงเป็นสมบัติส่วนตัวของนายคำ แต่ปุ่ปลาที่มาของตามธรรมชาติ รวมทั้งผักหญ้าที่ขึ้นเองริมคันนา อาจเป็นกรรมสิทธิ์ร่วมที่เพื่อนบ้านมีสิทธิใช้ นอกจานั้น เมื่อว่างเว้นจากฤดูทำนา ที่นาของนายคำอาจกลายมาเป็นทำเลเลี้ยงสัตว์ที่ชาวบ้านปล่อยวัวควายให้มากินหญ้าฟาง ที่นาจึงเปลี่ยนจากการกรรมสิทธิ์ส่วนบุคคลมาเป็นกรรมสิทธิ์ร่วมและกลับไปเป็นกรรมสิทธิ์ส่วนบุคคลใหม่ในฤดูทำนาปีหน้า เป็นต้น ในป่าชุมชน ของกลุ่มชาติพันธุ์บางกลุ่ม การปลูกต้นไม้ในป่าย่อมหมายความว่าผู้ปลูกมีสิทธิในการใช้ประโยชน์ เช่น เก็บผลผลิตจากต้นไม้ต้นนั้น สิทธิการใช้ในฐานะกรรมสิทธิ์ส่วนบุคคลจึงอาจดำรงอยู่ในพื้นที่ป่าซึ่งเป็นกรรมสิทธิ์ร่วม แต่ในทางกลับกัน รังผึ้งหรือไข่เมดแดงที่เกิดตามธรรมชาติบนต้นไม้ต้นนั้น กลับเป็นกรรมสิทธิ์ร่วมที่ทุกคนมีสิทธิใช้

สิทธิชุมชนจึงเป็นแนวคิดที่ทำให้เราจำเป็นต้องพิจารณาระบบกรรมสิทธิ์ในฐานเป็น “สิทธิเชิงซ้อน” (อ่านที่ 2544: 219) ซึ่งหมายถึงการดำรงอยู่ร่วมกันของสิทธิของหน่วยทางสังคม หลายๆ หน่วยบนพื้นที่เดียวกัน และทำให้เราจำต้องละเลิกจากการมองสิทธิเชิงเดี่ยวหรือการจัดการประเภทเดียว สิทธิชุมชนจึงเรียกว่า “ให้เราทำความเข้าใจกับระบบการจัดการร่วม (co-management) และสิทธิของชุมชนในการมีส่วนร่วมในการจัดการทรัพยากร ซึ่งมิได้เป็นเพียงการกล่าวอ้างหลักการที่เลื่อนลอยหากแต่เป็นภาพสะท้อนของความเป็นจริงทางสังคม นอกจากนั้น ภายใต้แนวคิดเรื่องสิทธิชุมชน ความเป็น “ชุมชน” ยังได้รับการสถาปนาใหม่ให้กลายมาเป็น “หน่วยทางสังคม” ที่มีนัยสำคัญในฐานะเป็นผู้ถือกรรมสิทธิ์หรือเจ้าของทรัพยากร นอกเหนือไปจากกรรมสิทธิ์เอกชนและกรรมสิทธิ์ของรัฐ

ข้อค้นพบประการที่สอง คือ พลวัตของสิทธิชุมชน งานวิจัยเรื่องป่าชุมชนในบริบทของการเปลี่ยนแปลงทางด้านเศรษฐกิจ การเมืองและระบบนิเวศทำให้เราพบว่า ป่าชุมชน หรือการจัดการทรัพยากรโดยชุมชนมิได้เป็นปรากฏการณ์ที่หยุดนิ่งไว้ ความเคลื่อนไหว หากแต่เป็นการปรับตัวของ การจัดการทรัพยากรภายในชุมชนโดยสัมพันธ์กับเงื่อนไขภายนอกในระดับมหภาค การมองป่าชุมชนในบริบทของการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างทางเศรษฐกิจการเมืองและระบบนิเวศ โดยเฉพาะอย่าง

ยิ่งการปรับเปลี่ยนอำนาจในการจัดการทรัพยากรชีมมีลักษณะรวมศูนย์มากขึ้นทำให้เราสามารถเชื่อมโยงความสัมพันธ์ระหว่างปรากฏการณ์ในท้องถิ่นกับเงื่อนไขภายนอกและช่วยให้เราเห็นทิศทางของการพัฒนาประเทศที่มีผลต่อวิถีชีวิตของชุมชนท้องถิ่นอย่างชัดเจน การที่รัฐเข้ามาผูกขาดการจัดการทรัพยากร หรือที่อ่านนั้น (2544:224) เรียกว่า “นโยบายเชิงเดียว” หรือการจัดการเชิงเดียว และแนวทางการพัฒนาที่มุ่งเน้นการเจริญเติบโตของภาคธุรกิจอุตสาหกรรมแต่เพียงอย่างเดียว อาจทำให้ภาคธุรกิจได้ประโยชน์แต่ในขณะเดียวกันก็ส่งผลในการทำลายภูมิปัญญาท้องถิ่นในการจัดการทรัพยากร และเกิดความเสื่อมโทรมของระบบนิเวศในชนบท การแย่งชิงทรัพยากรและความยากจน เพราะชุมชนท้องถิ่นขาดอำนาจในการจัดการทรัพยากรและไม่สามารถพัฒนาศักยภาพของการพึ่งตนเองได้อย่างต่อเนื่อง

อย่างไรก็ตาม แม้ว่ารัฐได้เข้าผูกขาดระบบการจัดการและริดรวมศักยภาพของชุมชนท้องถิ่นอย่างต่อเนื่อง แต่ชาวบ้านในหลากหลายพื้นที่ก็ยังคงสามารถใช้กฎหมายที่มีให้สำหรับการจัดการทรัพยากรป่าได้อย่างยังยืน บางแห่งได้สร้างกฎหมายที่ขึ้นมาใหม่เพื่อให้สอดคล้องกับบริบทของการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจการเมืองและระบบนิเวศ ที่สร้างแรงกดดันต่อป่าเพิ่มขึ้นได้อย่างเหมาะสม ด้วยเหตุนี้เอง สิทธิชุมชนจึงมีใช้ปรากฏการณ์ที่หยุดนิ่ง หากแต่เมื่อพลวัตและปรับเปลี่ยนได้อย่างสอดคล้องกับบริบทและเงื่อนไขที่เปลี่ยนแปลงไปอยู่ตลอดเวลา

ข้อค้นพบประการที่สาม คือ สิทธิชุมชนและศักดิ์ศรีของความเป็นมนุษย์ งานวิจัยป่าชุมชนให้ความสำคัญกับการมองความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติอย่างเป็นองค์รวม และรอบด้าน นั้นคือ การมองความสัมพันธ์ระหว่างคนกับป่าในฐานะเป็นวิถีชีวิตในระบบนิเวศเดียวกัน โดยไม่อาจแบ่งแยกออกจากกันได้โดยเด็ดขาด เพราะความสัมพันธ์ดังกล่าวเป็นทั้งพัฒนาการทางวัฒนธรรมและพัฒนาการทางประวัติศาสตร์ของชุมชนในป่าไปพร้อมกัน การมองป่าชุมชนจากมิติทางด้านวัฒนธรรม เน้นการทำความเข้าใจกับวิถีชีวิตของชุมชนที่มีวิถีชีวิตสัมพันธ์กับป่ารวมถึงความหลากหลาย ศรัทธา ลีกชีง และมีรากเหง้าจากภูมิปัญญาท้องถิ่นซึ่งพัฒนาขึ้นอย่างต่อเนื่องมาหลายชั่วอายุคน การสืบสานภูมิปัญญาท้องถิ่นยังผลให้วิถีชีวิตซึ่งพัฒนาขึ้นจากความสัมพันธ์ระหว่างคนกับป่าเป็นวิถีชีวิตที่เป็นระบบ มีหลักเหตุผล ผ่านการตรวจสอบและพิสูจน์ในชีวิตจริงมาเป็นเวลาช้านาน ดังนั้น เมื่อเราพูดถึงวิถีชีวิตของชุมชน เช่น แนวคิดเรื่องสิทธิชุมชน ความคิดนี้จึงมีใช้การกล่าวข้างอย่างเลื่อนลอย หากแต่เป็นวิถีชีวิตที่พัฒนาขึ้นจากปฏิสัมพันธ์ระหว่างคนกับธรรมชาติมาเป็นเวลานาน และมีพัฒนาการและพลวัตของตนเอง ในทำนองเดียว กัน การมองป่าชุมชนจากมิติทางวัฒนธรรม ทำให้เรามองความเชื่อของประวัติของชุมชน เช่น ความเชื่อเรื่องผีชุนน้ำ ในบริบททางประวัติศาสตร์และความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนกับธรรมชาติ ความเชื่อนี้มีได้เป็นเพียงระบบคุณค่าหรือค่านิยมที่ไร้เหตุผล หากแต่เป็นวิถีชีวิตที่สะท้อนให้เห็นถึง

“อุดมการณ์อำนวย” ซึ่งเป็นพื้นฐานในการจัดความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติ มนุษย์กับมนุษย์และมนุษย์กับสังคม ความเชื่อนี้เป็นพื้นฐานของการวางแผนภูมิภาค ข้อบังคับและจารีตประเพณีต่างๆ เกี่ยวกับการจัดการทรัพยากรอย่างยั่งยืน อุดมการณ์อำนวยในรูปของความเชื่อดังกล่าวมีการผลิตข้ามผ่านสาขาเชิงชุมชนรุ่นแล้วรุ่นเล่า มีการปรับเปลี่ยนและประยุกต์ใหม่ตามสถานการณ์และเงื่อนไขที่เปลี่ยนแปลงไป เช่น การนำความเชื่อเรื่องผืนผืนน้ำมาเป็นพลังในการต่อต้านสัมปทานไม่ในกรณีของชาวบ้านเมือง แม่ส่องสอน หรือการปรับความเชื่อทางศาสนามาเป็นพิธีกรรมการบวชตันไม้ เพื่อเป็นพลังในการต่อสู้กับขบวนการลักลอบตัดไม้ของนายทุนจากภายนอก ในกรณีของจังหวัดพะเยา หรือการบวชป่าเพื่อต่อรองกับรัฐในกรณีของลุ่มน้ำแม่ဘาง จังหวัดเชียงใหม่ เป็นต้น

ยิ่งไปกว่านั้น มุ่งมองทางด้านวัฒนธรรมยังเป็นการให้ความเคารพต่ออัตลักษณ์และความหลากหลายทางวัฒนธรรมของกลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆ ที่มีวิถีชีวิต จารีตประเพณีและภูมิปัญญาที่ในการรักษาป่าที่แตกต่างกันออกไป มุ่งมองทางด้านวัฒนธรรมเป็นการให้ความเคารพแก่ศักดิ์ศรี สิทธิในทางเป็นมนุษย์และสิทธิตามธรรมชาติในการใช้แรงงานเพื่อการดำรงชีพของมนุษย์ทุกกลุ่ม ซึ่งอาจแสดงออกในรูปของอัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์ ระบบคุณค่า พิธีกรรม หรือสัญลักษณ์ทางวัฒนธรรมอื่นๆ ดังนั้น หากชนกลุ่มใดถูกละเมิดจากเจ้าสิทธิตามธรรมชาติให้ต้องสูญเสียความเป็นมนุษย์ เช่น การสร้างข้อกล่าวหาว่าเป็นผู้ทำลายป่า ทั้งๆ ที่พวกรเขามีวัฒนธรรมในการดำรงอยู่ร่วมกับป่า พวกรเขามีสิทธิตามธรรมชาติที่จะปลดปล่อยตนเองออกจากข้อกล่าวหาและการใช้อำนาจครอบงำจากภายนอก ด้วยการแสดงออกทางวัฒนธรรมในรูปแบบต่างๆ เช่น การรวมตัวกันเพื่อรักษาป่าในชุมชนต่างๆ ทางภาคเหนือ หรือการต่อต้านโครงการจัดที่ทำกินให้แก่ชาวภูเขาผู้ยากไร้ในป่าสงวนเสื่อมโกร姆 หรือโครงการ คุก. ในภาคอีสาน เป็นต้น โดยนัยดังกล่าวข้างต้น สิทธิชุมชนจึงหมายถึงสิทธิในการต่อสู้เพื่อดำรงรักษาศักดิ์ศรีแห่งความเป็นมนุษย์ของชนทุกกลุ่ม

จากข้อค้นพบประการที่สองและสาม นำไปสู่ข้อค้นพบประการที่สี่ คือ สิทธิชุมชนในรูปแบบนี้เป็นขบวนการทางสังคมเพื่อเรียกวิถีการมีส่วนร่วม ซึ่งอาจเป็นการสืบทอดคultiปวีบติและจารีตประเพณีในการรักษาป่าของชุมชนมาแต่เดิม หรืออาจเป็นขบวนการที่เกิดใหม่อันเป็นผลมาจากการรวมตัวกันของชาวบ้านเพื่อต่อต้านการแทรกแซงจากภายนอก งานวิจัยภาคสนามในป่าชุมชนหลายแห่งทำให้เราค้นพบว่า การก่อรูปของขบวนการสังคมมิได้เป็นเพียงลักษณะประภูมิของระบบการจัดการทรัพยากรของชุมชนเท่านั้น แต่ยังเป็นความพยายามในการปรับตัวของชุมชนภายใต้บริบทและสภาพภูมิภาคที่เปลี่ยนแปลงไปอย่างต่อเนื่อง เพื่อสร้างดุลยภาพระหว่างการผลิตในภาคเกษตรและการทำนาหกินของชาวบ้านกับระบบเศรษฐกิจ ตลอดจนการสร้างสรรค์ความเป็นธรรมภายใต้สังคมและการรวมตัวกันเพื่อต่อสู้ป้องกันภัยที่สืบสานมาจากการรุกรานของนุคคล

ภายนอก ปอยครั้งที่ป้าชุมชนในสุานะเป็นขบวนการสังคมมิได้จำกัดตัวเองอยู่แต่เพียงชุมชนแห่งเดียวแห่งหนึ่งอย่างเด็ดๆ แต่เป็นการรวมตัวกันของชุมชนหลายๆ ชุมชนในลักษณะของเครือข่าย เช่น ชุมชนในลุ่มน้ำเดียวกัน หรือชุมชนที่ใช้ป่าผืนเดียวกัน เพื่อทำการจัดการทรัพยากร่วมกัน สิทธิชุมชนในสุานะเป็นขบวนการทางสังคมเพื่อเรียกร้องการมีส่วนร่วม ยังปรากฏให้เห็นอย่างเป็นรูปธรรมในการรวมตัวกันของชาวบ้านจากหลากหลายพื้นที่เพื่อยกร่างและผลักดันพระราชบัญญัติป้าชุมชนอยู่ในปัจจุบัน

ข้อค้นพบประการสุดท้าย คือ สิทธิชุมชนกับทางเลือกของการพัฒนา ซึ่งหมายถึงสิทธิในการแสวงหาทางเลือกเพื่อกำหนดทิศทางในการพัฒนาตนเอง บนพื้นฐานของวัฒนธรรมและวิถีชีวิต ประเพณีอันหลากหลายของชุมชนท้องถิ่น สิทธิชุมชนจึงหมายถึงสิทธิในการกำหนดวิถีชีวิตของตนเองและการกำหนดทิศทางการพัฒนาสังคมโดยมุ่งเสริมสร้างอำนาจท้องถิ่น เพื่อให้ชุมชนท้องถิ่นมีส่วนร่วมในการจัดการทรัพยากรและมีส่วนร่วมในการพัฒนามากขึ้น

จากที่ได้กล่าวมาแล้วทั้งหมด จะเห็นได้ว่า สิทธิชุมชนมิได้เป็นเพียงแนวคิดที่เป็นนามธรรม หากแต่เป็นความพยายามในการสังเคราะห์และทำความเข้าใจกับวิธีคิดและปฏิบัติการของชาวบ้าน เกี่ยวกับระบบสิทธิและการจัดการทรัพยากร และยกระดับนามธรรมของปรากฏการณ์จริง เพื่อสร้างแนวคิดจากการวิจัยสนาม สิทธิชุมชนยังเป็นรูปธรรมของการทำงานระหว่างนักวิชาการ ชาวบ้านและองค์กรพัฒนาเอกชน ในการต่อต้านการเบี้ยดขับ และเปิดโปงมิติที่ซ่อนเร้นของความสัมพันธ์เชิงอำนาจ (Bourdieu 1990) การผลักดันพระราชบัญญัติป้าชุมชนตลอดระยะเวลาสิบปีที่ผ่านมา แสดงให้เห็นอย่างชัดเจนถึงบทบาทและการมีส่วนร่วมของนักมานุษยวิทยา ที่ไม่เคยแยกปฏิบัติการออกจากงานวิชาการ หากแต่นำงานทางด้านวิชาการมาผูกโยงอย่างแยกไม่ออกราก การเปิดพื้นที่ทางสังคมให้กับการต่อสู้ของชุมชน โดยนัยดังกล่าวข้างต้น สิทธิชุมชนจึงมิใช่เป็นมโนทัศน์ที่จำกัดอยู่แต่ในประเด็นของการจัดการทรัพยากรเท่านั้น หากแต่ครอบคลุมถึงการปรับตัวต่อสู้ อัตลักษณ์ การนำเสนอด้วยตนเองและการเปิดพื้นที่ทางสังคมในรูปแบบต่างๆ

สิทธิชุมชนและการเปิดพื้นที่ทางสังคม

แนวคิดเรื่องสิทธิชุมชน และความพยายามในการเปิดพื้นที่ทางสังคมให้กับการต่อสู้เพื่อยืนยันศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ของชนชั้นชaya บนรูปแบบต่างๆ ทำให้งานของนักมานุษยวิทยาค่อยๆ เริ่มถอยห่างออกจากแนวคิดเรื่อง “วัฒนธรรม” ตามแนวทางการศึกษาของมนุษยวิทยาอเมริกันในช่วงก่อนและหลังสงครามโลกครั้งที่สอง (Stocking 1982: 201-203) นั่นคือ การมองวัฒนธรรมในแง่ที่ชีวิต ความเชื่อ ขบวนรุ่นเนื่องเป็นประเพณีของชนกลุ่มหนึ่งในลักษณะที่มี

เอกลักษณ์เฉพาะตัวและแตกต่างไปจากชนกลุ่มอื่นๆ วัฒนธรรมของชนกลุ่มได้กลุ่มหนึ่งจึงถูกมองในลักษณะที่ถูกกำหนด “พื้นที่” ตายตัว เช่น หมู่บ้าน ชนเผ่า ชนชาติ เป็นต้น นักวิจัยจะทำการศึกษาค้นคว้าผู้คนหรือกลุ่มชาติพันธุ์กลุ่มได้กลุ่มหนึ่ง รวมกับว่าคนกลุ่มนั้นเป็นสภาวะวิถีที่ดำรงอยู่อย่างโดดๆ แยกออกจากบริบทของความสัมพันธ์กับชนกลุ่มอื่นๆ อย่างชัดเจน เราจึงอาจล่าgw ได้ว่า การศึกษาวัฒนธรรมในยุคก่อน มีแนวโน้มที่จะมองวัฒนธรรมในลักษณะแก่นสารนิยม (essentialism) โดยมองว่าผู้คนในแต่ละชุมชนไม่ค่อยมีการเคลื่อนย้าย ผู้คนมีความผูกพันมีรากเหง้าทางวัฒนธรรมที่ผูกติดกับพื้นที่อย่างแน่นอนตามตัว ซึ่งเป็นการกักขังวัฒนธรรมไว้กับดินแดนหรือพื้นที่ ในทำนองเดียวกัน อัตลักษณ์ของกลุ่มชนก็ถูกมองว่าเป็นผลผลิตจากโครงสร้างในลักษณะที่หยุดนิ่ง แน่นอนตามตัวและไม่เปลี่ยนแปลง

ช่วงสองศตวรรษที่ผ่านมา แนวคิดที่มองวัฒนธรรมเชิงพื้นที่เริ่มถูกท้าทายด้วยคลื่นความคิดทางมนุษยวิทยาที่ถังโถมเข้ามาย่างน้อยสองระยะด้วยกัน คลื่นความคิดแรกเป็นมุ่งมองทางด้านเศรษฐศาสตร์การเมือง (Wallerstein 1974, Wolf 1982, Mintz 1985) ซึ่งปฏิเสธการมองวัฒนธรรมแบบโดยเดียวและหยุดนิ่ง แต่หันมาให้ความสำคัญกับกระบวนการทางเศรษฐกิจสังคม การเมือง และความเชื่อมโยงระหว่างกระบวนการโลกาภิวัฒน์ (globalization) กับชุมชนภูมิวัฒน์ (localization) คลื่นความคิดระยะที่สอง คือ แนวคิดยุคหลังสมัยใหม่ทางมนุษยวิทยา (Marcus and Fischer 1986, Clifford and Marcus 1986, Clifford 1988) ที่เริ่มพื้นการถกเถียงเกี่ยวกับการประเด็นเรื่อง “การวิพากษ์วิจารณ์วัฒนธรรม” (cultural criticism) การเมืองเรื่องภาพแสดง (politics of representation) การเขียนวัฒนธรรม (writing culture) และตั้งคำถามเกี่ยวกับการมองโลกว่าประกอบไปด้วยวัฒนธรรมของคนกลุ่มต่างๆ ซึ่งแต่ละกลุ่มนี้มีตำแหน่งแห่งที่หรือพื้นที่ทางวัฒนธรรมอย่างจำเพาะเจาะจงตามตัว ในทางตรงกันข้าม แนวคิดทางด้านมนุษยวิทยารุ่นใหม่ๆ เริ่มให้ความสำคัญกับความหลากหลายทางวัฒนธรรมในบริบทของทุนนิยมช่วงหลัง (late capitalism) ซึ่งมีการอพยพโยกย้ายแรงงานข้ามชาติและการเลื่อนไอลทางวัฒนธรรมข้ามพรมแดนรัฐชาติอย่างรวดเร็ว ในบริบทเช่นนี้ วัฒนธรรมจึงมีได้หยุดนิ่งหรือถูกจำกัดอยู่ในอาณาบริเวณอันได้กันหนึ่งอย่างจำเพาะเจาะจงอีกต่อไป (Gupta and Ferguson 1999: 4-6) แต่วัฒนธรรมมีการเลื่อนไอลอย่างต่อเนื่องจนมีลักษณะไร้พรมแดน (deterritorialized) พื้นที่ ผู้คนและวัฒนธรรมจึงเป็นสิ่งสร้างทางสังคมและประวัติศาสตร์ซึ่งจะต้องได้รับการศึกษาวิจัยและอธิบายในรูปแบบใหม่ๆ ยิ่งไปกว่านั้น แนวคิดยุคหลังสมัยใหม่ที่ให้ความสำคัญกับความสัมพันธ์เชิงอำนาจและการต่อต้าน รวมทั้งแนวคิดที่เน้นบทบาทของผู้อ่อนแอกับผู้กระทำการสังคม (Bourdieu 1977, de Certeau 1984, Hall 1986) มีส่วนสำคัญในการกระตุนให้นักมนุษยวิทยาหันมาให้ความสนใจกับรูปแบบของการต่อต้านการครอบงำ การเปิดโปงมิติที่ซ่อน

เรื่องของความสัมพันธ์เชิงอำนาจ อันนำไปสู่การมองวัฒนธรรมว่าเป็น “พื้นที่ของการต่อสู้” (contested terrain) เพื่อแย่งชิงอำนาจและความมีตัวตนของคนกลุ่มต่างๆ

ความสนใจในประเดิมเกี่ยวกับการเลื่อนไหลทางวัฒนธรรม ประชากร สินค้า ข้อมูลข่าวสารและความคิดข้ามพรมแดนรัฐชาติ ได้สั่นคลอนวิธีคิดแบบทวินิยม การแบ่งแยกระหว่าง “เรา” กับ “คนอื่น” ที่นี่กับที่นั่น ตะวันตกกับตะวันออก โลกที่หนึ่งกับโลกที่สาม ซึ่งแต่เดิมเคยมีมุ่งมองว่า เรายังไอลูกที่หนึ่ง (ที่นี่, ตะวันตก) เราเมืองไทยที่แตกต่างอย่างมีนัยของความเห็นอกว่าคนอื่นในโลกที่สาม หากแต่การเคลื่อนย้ายของประชากรที่เกิดขึ้นในยุคหลังอาณานิคมไปยังประเทศมหาอำนาจตะวันตก ได้ทำให้เส้นแบ่งระหว่างโลกที่หนึ่งกับโลกที่สาม ที่นี่กับที่อื่น ศูนย์กลางกับชัยชนะ เริ่มเลื่อน การอ้างความเห็นอกว่าของเรานี้คือคนอื่น โดยการโดยเดียวและก้าวขั้นคนในโลกที่สามให้อยู่ในวัฒนธรรมเดิมที่ไม่มีการเปลี่ยนแปลง เริ่มเป็นประเดิมที่ไม่สมเหตุสมผล เพราะแม้ในประเทศโลกที่หนึ่งก็เต็มไปด้วยผู้อพยพจากโลกที่สาม

งานวิจัยทางมนุษยวิทยามากมายหลายชิ้น เช่น งานของ Gupta and Ferguson (1997) ได้ตั้งคำถามอย่างแหลมคมเกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างวัฒนธรรมกับพื้นที่ โดยเฉพาะแนวคิดเดิมที่มองวัฒนธรรมในลักษณะติดต่องกับพื้นที่หรือดินแดน และนำเสนอแนวคิดใหม่เกี่ยวกับความไม่ต่อเนื่องของดินแดนกับวัฒนธรรม จากการศึกษาชีวิตของผู้อพยพข้ามพรมแดนรัฐชาติ คุปต์และเพอร์กูสัน เสนอว่า คนที่เคลื่อนย้ายเหล่านี้มี “วิธีคิด” เรื่องดินแดนแบบใหม่ โดยไม่ได้ยึดติดกับพรมแดนของรัฐชาติ เช่นเดียวกับชุมชนในจินตนาการของเบน แอนเดอร์สัน หากแต่ผู้อพยพกลับใช้ความทรงจำจากดินแดนมาสร้างโลกทางจินตนาการใหม่ในพื้นที่แห่งใหม่ โดยดินแดนเดิมหรือบ้านเกิดยังคงเป็นสัญลักษณ์สำคัญของการสร้างบ้านใหม่ของคนเหล่านี้ การสร้างพื้นที่ทางสังคมของผู้อพยพเจ้มีลักษณะเป็น “ลูกผสม” (hybridity) ระหว่างบ้านเกิดกับดินแดนแห่งใหม่ โดยไม่ได้จำกัดหรือผูกติดกับวัฒนธรรมที่เป็นต้นกำเนิดเพียงอย่างเดียว การศึกษาผู้อพยพชาวญี่ปุ่นและชาวปัญชาบในรัฐแคลิฟอร์เนีย ของ Leonard (1997) พบว่า ผู้อพยพทั้งสองกลุ่มได้นำเสนอภาพของบ้านใหม่ที่เหมือนกับบ้านเกิดของตน ทั้งในด้านของสภาพทางภูมิศาสตร์ วัฒนธรรม เศรษฐกิจและการเกษตร นั่นคือผู้อพยพที่ไร้根 ไร้ความเชื่อมโยงกับดินแดนใหม่พวยยามค้นหาพื้นที่ของตนเองโดยการสร้างความผูกพันกับพื้นที่ใหม่ และสร้างรากเหง้าของตนเองผ่านจินตนาการของบ้านเกิดที่ตนจากมา การจินตนาการที่อยู่ใหม่กว่ามีความเหมือนกับบ้านเกิด ก่อให้เกิดความคุ้นเคยต่อดินแดนใหม่ จินตนาการตั้งกล่าวข่าวสร้างอัตลักษณ์ร่วมและความผูกพันกับดินแดนใหม่

แม้ว่าชุมชนเดิมที่ผู้อพยพจากมา จะมีความสำคัญในการสร้างความเป็นชุมชนใหม่ สำหรับผู้อพยพชาวญี่ปุ่นและญี่ปุ่น แต่ก็มิได้หมายความว่ากระบวนการสร้างความเป็นชุมชน

ใหม่นั้นจะง่ายขึ้นพื้นฐานของความเชื่อมโยงกับพื้นที่เดิมเสมอไป การศึกษาคนพลัดถิ่นจากโครงการพัฒนาของรัฐบาลศรีลังกาของ Sorensen (1997) พบว่าการอพยพผู้คนไปตั้งถิ่นฐานใหม่ ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงความสัมพันธ์ทางสังคมของประชากรในพื้นที่ ไม่เพียงแต่คนพลัดถิ่นเท่านั้นที่มีประสบการณ์ของการสูญเสีย แต่ชาวบ้านที่อาศัยอยู่ในพื้นที่ซึ่งคนพลัดถิ่นไปตั้งถิ่นฐานใหม่ ก็มีประสบการณ์ของการสูญเสียเช่นเดียวกัน ความแตกต่างของประสบการณ์การสูญเสียของทั้งสองกลุ่มได้รับการแสดงออกผ่านเรื่องเล่าของคนทั้งสองกลุ่ม ซึ่งให้ความหมายต่อ din แคนหรือพื้นที่เดียวกันในลักษณะที่แตกต่างกัน เรื่องเล่าของชาวบ้านดังเดิมมักพูดถึงความเชื่อมโยงระหว่างตน เองกับพื้นที่ในฐานะพื้นที่ทำการผลิต พื้นที่ประกอบพิธีกรรม พื้นที่สำหรับชาวบ้านดังเดิมจะเป็นพื้นที่ซึ่งเต็มไปด้วยความหมายของอดีตที่ถูกลบนำเสนอกและตีความอย่างเลือกสรร และสัมพันธ์กับการนิยามอัตลักษณ์ของตนเอง ในขณะที่เรื่องเล่าของผู้มาใหม่กลับไม่ใช่การนำเข้าอดีตมาตีความใหม่ แต่มากเป็นเรื่องราวที่เกี่ยวกับปัจจุบันและความคาดหวังที่มีต่ออนาคต งานวิจัยของเลนนาร์ดและซอร์เรนเซ่น แสดงให้เห็นถึงความเชื่อมโยงระหว่างการสร้างความเป็นท้องถิ่น ชุมชน กับอัตลักษณ์ของผู้คน เรื่องเล่าของคนพลัดถิ่นแสดงให้เห็นว่าอัตลักษณ์ไม่ได้มีลักษณะจำเพาะ ตายตัวแต่มีการต่อรอง เปลี่ยนแปลงและสร้างใหม่ภายใต้เงื่อนไขและบริบททางสังคม ยิ่งไปกว่านั้น มนุษย์ไม่ได้ถูกริยามโดยพื้นที่ทางภัยภาพเท่านั้น แต่ยังมีการปรับตัวเคลื่อนไหวในการสร้างพื้นที่และการควบคุมหนึ่งการนิยามอัตลักษณ์ที่ตนเองและคนอื่นสร้างขึ้น

การศึกษาการอพยพย้ายถิ่นของชาวจีนโพ้นทะเลไปยังส่วนต่างๆ ของโลก ไอลากู ของ (Ong 1999) ได้ชี้ให้เห็นว่าความเป็นคนพลัดถิ่นเกิดขึ้นในบริบททางสังคมและภูมิศาสตร์ของความด้อยพัฒนา ความเป็นคนพลัดถิ่นและการอพยพเคลื่อนย้ายของแรงงานข้ามชาติชาวจีน แสดงให้เห็นอย่างชัดเจนว่าความเป็นคนพลัดถิ่นเกี่ยวพันกับประวัติศาสตร์โลกวิถีนี้ เนื่องจากความเป็นคนพลัดถิ่นเชื่อมโยงกับการผลิตและการดำรงอยู่ของทุนนิยมข้ามชาติ ซึ่งมีส่วนสำคัญในการผลักดันให้คนจีนกลยุทธ์มาเป็นแรงงานอพยพในทวีปอเมริกาเหนือและเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ความเป็นคนพลัดถิ่นหรือการอพยพของแรงงานข้ามชาติในบริบทของโลกวิถีนี้ เป็นการโยกย้ายข้ามพื้นที่ ข้ามสีน้ำเงินแบ่งพรมแดน การอพยพและการตั้งถิ่นฐานใหม่ ทำให้เกิดเครือข่ายสังคมและธุรกิจในบริบทของความสัมพันธ์ระหว่างรัฐและระบบทุนนิยม การตั้งชุมชนจีนในพื้นที่ใหม่ๆ ภายใต้ตระกูลทางวัฒนธรรมของทุนนิยมข้ามชาติ ทำให้การอพยพเคลื่อนย้าย การเดินทาง หมายถึงการปรับตัว อัตลักษณ์ที่ปรับเปลี่ยนไปมา (shifting identity) การไม่ยอมถูกจัดวางหรือกำหนดนิยาม ซึ่งทำให้ความเป็นจีนมีความลื้นไหลและมีโอกาสในการเปลี่ยนแปลงเงื่อนไขทางเศรษฐกิจการเมืองอย่างต่อเนื่อง

งานวิจัยใหม่ๆ ทางด้านมนุษยวิทยาทำให้เรามองเห็นชัดเจนขึ้นเป็นลำดับว่า การสร้างความเป็นชุมชนและอัตลักษณ์ไม่อาจหลีกเลี่ยงความสำคัญของอำนาจ เพราะการสร้างความเป็นชุมชนและอัตลักษณ์ของกลุ่ม เกิดขึ้นภายใต้ความสัมพันธ์ของการสร้างความแตกต่าง ซึ่งรวมถึงการผนวกรวม (inclusion) การกีดกัน (exclusion) และการสร้างความเป็นอื่น อัตลักษณ์และวัฒนธรรมจึงเป็นผลของความสัมพันธ์เชิงอำนาจและความไม่เท่าเทียมกันระหว่างคนกลุ่มต่างๆ (สำหรับประเด็นเกียวกับแนวคิดที่หลักหลายเกียวกับอัตลักษณ์ โปรดดู อกิญญา 2543) ในทำนองเดียวกัน ความเป็นชุมชนและความเป็นท้องถิ่นถูกสร้างขึ้นโดยกระบวนการทางประวัติศาสตร์ ที่เชื่อมโยงกับความสัมพันธ์เชิงอำนาจและความสัมพันธ์เชิงพื้นที่ในระดับที่กว้างกว่าท้องถิ่น ผ่านการเจรจาต่อรองและการต่อสู้ระหว่างคนกลุ่มต่างๆ อัตลักษณ์ ชุมชนและท้องถิ่น จึงเป็นกระบวนการที่ไม่เคยสมบูรณ์ หากแต่มีการปรับเปลี่ยน และสร้างใหม่อู่เสมอจากปฏิสัมพันธ์ของพลังต่างๆ ที่กำหนดความเป็นไปของสังคม การมองอัตลักษณ์และความเป็นชุมชนในลักษณะที่เลื่อนไหล และไม่ผูกติดกับอำนาจเขตที่แน่นอน ทำให้เราต้องหันมาให้ความสำคัญกับการศึกษาที่มีลักษณะเป็นพลวัต เน้นการตีความ การต่อรองและการตอบโต้ต่อสถานการณ์ ที่มนุษย์แต่ละกลุ่มเผชิญหน้าอยู่ภายในความสัมพันธ์เชิงอำนาจที่ไม่เท่าเทียม

ข้อค้นพบจากการศึกษาพลวัตของเศรษฐกิจชุมชนภาคเหนือ

ในบริบทของพัฒนาการและการปรับกระบวนการทัศน์ว่าด้วยการศึกษาชุมชนในทางมนุษยวิทยา ดังที่ได้สรุปมาโดยสังเขปข้างต้น งานวิจัยชิ้นนี้เป็นความพยายามที่จะศึกษาทำความเข้าใจและนำเสนอภาพของพลวัตและการปรับตัวของชุมชนชนบทในเขตภาคเหนือตอบสนองประเทศไทย ซึ่งมีข้อค้นพบสำคัญๆ ดังต่อไปนี้คือ **ประการแรก** ชาวนาไทยภาคเหนือดำเนินชีวิตและผลิตช้าความเป็นชุมชนของตนเอง ในบริบทของความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจและสังคมที่ซับซ้อนมากขึ้นเรื่อยๆ ขณะที่รูปแบบของการเกษตรสมัยใหม่เข้ามารแทนที่การผลิตแบบเดิม รูปแบบของการถือครองที่ดิน การจัดการแรงงานและการตัดสินใจเกี่ยวกับการเพาะปลูกพืชและการลงทุนเพื่อการผลิตเพิ่มเปลี่ยนแปลงไปอย่างรวดเร็ว ที่ดินเปลี่ยนมือและกระจุกตัวอยู่กับชาวนารายและนายทุนภายนอกเพิ่มขึ้น การตัดสินใจในการผลิต ชนิดของพืชที่จะปลูก ระยะเวลาของการปลูก ฯลฯ เริ่มถูกกำหนดจากบรรษัทข้ามชาติเพิ่มมากขึ้น ในขณะเดียวกัน ชาวนาขนาดกลางและชาวนารายย่อยก็ยังคงทำการผลิตช้าๆ ตามเงื่อนไขที่ได้ในระดับหนึ่ง ชาวนาจำนวนไม่น้อยกล้ายเป็นแรงงานรับจ้างนอกภาคเกษตร เป็นแรงงานอพยพและแรงงานข้ามชาติ

ในสังคมไทยภาคเหนือ ทุนนิยมค่าเช่ากำลังเปลี่ยนแปลงไปอย่างมีนัยสำคัญภายใต้เงื่อนไขหลายประการด้วยกัน เช่น การผลิตในภาคเกษตรด้วยความสำคัญลงในฐานะเป็นแหล่งรายได้ของชาวบ้าน การเก็บภาษีที่ดินในช่วงเศรษฐกิจขยายตัวอย่างรวดเร็วในรอบทศวรรษที่ผ่านมา ทำให้ที่ดินในชุมชนหลายแห่งเปลี่ยนมาอีกเป็นของคนภายนอก และถูกหดตัวให้กลับเป็นที่กรีงร่างว่างเปล่าอย่างมากมาก การมีที่ดินกรีงร่างว่างเปล่าเป็นจำนวนมากมาก ผนวกกับโอกาสของการเป็นแรงงานรับจ้างและความหลากหลายของอาชีพที่เพิ่มสูงขึ้น ทำให้เจ้าของที่ดินจำกัดต้องลดค่าเช่าลงเพื่อจูงใจให้ชาวนาอย่างคงทำการผลิตบนที่ดินของนายทุน เพราะการได้ค่าเช่าที่ลดลงยังดีกว่าการปล่อยที่ดินให้กรีงร่างว่างเปล่า แต่ในขณะเดียวกัน ความสมัพนธ์ระหว่างเจ้าที่ดินกับชาวนาเข้ากับเปลี่ยนจากความสมัพนธ์แบบคุปตันไปเป็นความสมัพนธ์แบบพันธะสัญญามากขึ้น ดังเช่นเจ้าที่ดินรายใหญ่นิยมเก็บค่าเช่าเป็นเงินสดในลักษณะที่ติดตัวมากขึ้น เป็นต้น

ในปัจจุบัน ชาวนาไทยถูกบีบให้ต้องพึ่งพิงภายนอกมากขึ้น ทั้งทางด้านการเมือง เศรษฐกิจ ภูมาย เทคโนโลยี หรือแม้กระทั่งทางด้านวัฒนธรรม โดยเฉพาะจากภาคอุตสาหกรรม ในเขตเมือง เรากำลังพบเห็นการก่อร่างสร้างตัวของชาวนาชายขอบ (marginal peasants) ที่มีความยึดหยุ่น หลากหลายและขัดแย้งกันเองทั้งในด้านของบทบาท อัตลักษณ์และสถานภาพทางสังคม เช่น การเป็นทั้งชาวนาและกรรมกรไปพร้อมกัน การเป็นแรงงานรับจ้างในภาคเกษตร เป็นชาวนาเมือง แรงงานข้ามชาติ พ่อค้าแม่ค้ารายย่อย หาบเร่แผงลอย ฯลฯ ชาวนาไทย กำลังตกอยู่ในสภาวะของการเป็นส่วนหนึ่งของทุนนิยมชายขอบ และกำลังเผชิญหน้ากับพลังกระแทกทางเศรษฐกิจการเมืองรอบด้าน หากแต่ชาวนาไม่ได้เป็นฝ่ายนึง เรายังมีอิทธิพลต่อชาวนาอีกด้วย ฝ่ายเดียว แต่พวกเขากำลังดิ้นรนต่อสู้ในรูปแบบต่างๆ ภายใต้เงื่อนไขและบริบททางสังคมการเมืองที่แตกต่างกันออกไป

ในบริบทของการเปลี่ยนแปลงที่ซับซ้อนมากขึ้นเช่นนี้ ที่ดิน และการผลิตเพื่อยังชีพ ไม่อาจอธิบายอัตลักษณ์อันซับซ้อนของชาวนาได้อีกต่อไป เส้นแบ่งพร้อมเดนระหว่างชาวนา กับชาวชนบท กลุ่มอื่นๆ เริ่มจะหาย และ/หรือมีความคลุมเครือมากขึ้น ในขณะเดียวกัน การผลิตเพื่อยังชีพของชาวนารายย่อยเริ่มลดลง แต่การผลิตเพื่อการค้า และการรับจ้างหรือการผลิตในภาคเกษตรเริ่มขยายตัวเพิ่มขึ้น การเปลี่ยนแปลงดังกล่าวอาจเป็นสัญญาณมั่งคงกว่า การผลิตในภาคเกษตร แผนใหม่ และระบบตลาดโลก กำลังทำลายสังคมชาวนาที่เราเคยรู้จักลงไป แต่หากมองในอีกแง่มุมหนึ่ง การเปลี่ยนแปลงดังกล่าวมีได้หมายความว่าสังคมชาวนากำลังถูกทำลายลงโดยลิ้นซีง ในทางตรงกันข้าม ร่องรอยของ “วัฒนธรรมชาวนา” และสถาบันสังคมชาวนา ยังคงดำรงอยู่ในอัตลักษณ์และการจัดองค์กรทางสังคมของชาวนาที่ซับซ้อนมากขึ้นเรื่อยๆ

โดยเนื้อแท้ความจริงแล้ว หากเราพินิจพิเคราะห์สังคมชาวนาอย่างถ่องแท้ เราจะพบเห็นได้ไม่ยากว่า ชาวนาบทในหลายมุมของโลกมีความแตกต่างหลากหลายและความซับซ้อนเพิ่มขึ้น มิใช่แต่เพียงเฉพาะในด้านของพื้นฐานทางวัฒนธรรม เช่น การผลิต และรายได้เท่านั้น แต่ยังคงมีความซับซ้อนในด้านของอัตลักษณ์และจิตสำนึกทางสังคมอีกด้วย ชนบทไทยในเขตภาคเหนือตอนบน มิได้มีเพียง ชาวนา ชาวไร่ ชาวเขา แต่เริ่มมีอัตลักษณ์ที่ซับซ้อนมากขึ้น เช่น “กลุ่มชาติพันธุ์” “แรงงานชาวนา” “ชาวเขาในเมือง” และกลุ่มทางสังคมอื่นๆ ภาพความซับซ้อนและซัดแย้งกันของ เช่นนี้ ทำให้เราจำเป็นต้องตั้งคำถามกับทฤษฎีทางสังคมต่างๆ ที่พยายามนิยามความหมายของ ชาวนาในลักษณะเชิงเดียวและหยุดนิ่ง ว่ายังคงมีศักยภาพในการทำความเข้าใจและอธิบาย ชาวนาในรูปแบบใหม่ๆ ที่ซับซ้อนขึ้นได้อีกด้วยหรือไม่

ประการที่สอง ความมั่นคงของเศรษฐกิจชุมชนมิได้วางอยู่บนพื้นฐานของรายได้แต่เพียงอย่างเดียว หากแต่มีเงื่อนไขที่ซับซ้อนหลากหลาย เช่น ความมั่นคงของ “พื้นที่” การผลิตซ้ำอัตลักษณ์และความเป็นชาติพันธุ์ และอำนาจในการจัดการทรัพยากร เป็นต้น งานวิจัยชิ้นนี้นำเสนอตัวอย่างของการต่อสู้ของชุมชนชาวนาภาคเหนือหลากหลายรูปแบบ เช่น การต่อสู้ของชาวลัวะและการเมืองเรื่องพื้นที่บ่นดอยภูค่า จังหวัดน่าน การสะสมทุนทางวัฒนธรรมและเศรษฐกิจศาสตร์การเมืองว่าด้วยอำนาจเชิงสัญลักษณ์ของชาวปกาภณฑ์ หรือการผลิตใหม่ๆ ของภูมิปัญญาท้องถิ่นและการจัดการทรัพยากรพันธุ์รวมของชาวพื้นราบในจังหวัดน่าน เป็นต้น

ในกรณีของชาวลัวะ การต่อสู้ของชาวนา มิได้เป็นการป้องตัวเข้าสู่กลไกตลาด การผลิตพืชพานิชย์หรือการทำางานเป็นงานรับจ้างในเขตเมือง หากแต่การเมืองเรื่องชาวนาเป็นการตอกย้ำสิทธิของชาวลัวะเหนือผืนป่าและไร่เหล่าของพวากเขาซึ่งถูกทางราชการแย่งชิง การต่อสู้ของชาวลัวะเป็นการเพรียกร้องผ่านเสียงและรูปแบบการต่อต้านอันหลากหลายในชีวิตประจำวัน ตั้งแต่ในกระบวนการผลิตทางการเกษตร ความสัมพันธ์ระหว่างชาวลัวะทางอุบัติพื้นฐานของการเป็นผู้บุกเบิก ครอบครอง ใช้ประโยชน์จากผืนป่าและที่ดินบริเวณนี้เป็นกลุ่มแรกสืบทอดต่อกันมาโดยไม่ขาดสาย รวมทั้งสายสัมพันธ์ระหว่างความเป็นลัวะกับผืนดินแห่งนี้ แม้กระนั้นก็ดี ความรู้สึกเป็นเจ้าของบ้าน อีกทั้งอัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์ของชาวลัวะกลับมิได้หยุดนิ่งตัวตัว ในทางตรงกันข้าม การก่อร่างสร้างตัวของความหมายในเรื่องของพื้นที่และอัตลักษณ์เป็นเรื่องของยุทธศาสตร์ใน การต่อสู้และต่อรอง “พื้นที่” เหล่านี้จึงเลื่อนให้ ปรับเปลี่ยน และวางอยู่บนความสัมพันธ์เชิงอำนาจและการต่อสู้ระหว่างชาวลัวะกับคนอื่นๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง เจ้าหน้าที่ป่าไม้และคนพื้นราบ การเมืองเรื่องดอยภูค่าจึงเป็นการเมืองเรื่องพื้นที่ ที่ถูกสร้างขึ้นผ่านการต่อสู้และชิงผลประโยชน์ทั้งทางด้านวัฒนธรรมและการต่อสู้เชิงสัญลักษณ์ ดอยภูค่าเป็นทั้งพื้นที่ของการต่อสู้และเป็น

“อุปมาอุปมัย” หรือสัญลักษณ์แห่งพื้นที่ซึ่งมีประวัติศาสตร์แทรกซึมอยู่ในทุกอนุของพื้นดิน การต่อต้านวิทยาศาสตร์และการใช้เทคโนโลยีวิทยาว่าด้วยการครอบงำเชิงพื้นที่ของกรมป่าไม้ วางแผนบันพื้นฐานของการลำเลิกอุดต การสร้างใหม่ของความทรงจำว่าด้วยการผลัดถืน ความไว้รักและ การถูกขับไล่ออกจาก “บ้าน” เดิมของตนบนพื้นราบ การปฏิเสธและต่อต้านเทคโนโลยีวิทยาว่าด้วย การครอบงำเชิงพื้นที่ จึงวางแผนอยู่บนพื้นฐานของการต่อสู้เพื่อปกป้องพื้นที่และความเป็นชาติพันธุ์ ของตน

สำหรับช่วงเวลาไว้และชนชั้นของผู้ด้อยโอกาสทั้งหลาย อัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์เริ่มมีความหมายในส่วนนี้เป็นตัวแทนของความเป็นบ้าน ความเป็นชุมชน พื้นที่ที่ปลอดภัย พื้นที่ซึ่งพวกรเข้าไม่จำเป็นต้องอธิบายตนเองต่อคนนอก ความเป็นชาติพันธุ์กับพื้นที่เริ่มมีความหมายแบบสนิทชิดกันมากขึ้น เมื่อมีการจำเลิกอดีตและการให้หายาความสุขในอดีตซึ่งอาจไม่เคยมีจริง ความรู้สึกให้หายาที่เป็นจุดเริ่มต้นแห่งการมองข้ามความสัมพันธ์เชิงอำนาจ ความแตกต่างและการกีดกันสิทธิ (Kondo 1996: 210) การเปิดพื้นที่ทางสังคม การสร้างบ้าน ความเป็นชุมชนและความเป็นชาติพันธุ์ซึ่งมีความสำคัญอย่างยิ่งต่อชนชั้นของในปัจจุบัน อัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์มิใช่สิ่งที่หยุดนิ่ง แต่เป็นสิ่งที่ต้องปรับเปลี่ยนตามสภาพเป็นผลผลแห่งการต่อสู้ที่เลื่อนไหวไปตามบริบทและสถานการณ์ที่เปลี่ยนแปลงไป อัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์ยังเชื่อมโยงอย่างแนบแน่นกับภูมิวิธีทางการเมืองและ การตีความประวัติศาสตร์ (Martin and Mohanty 1986: 210)

อัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์จึงมิใช่ผลผลิตของเชื้อชาติ ชนชาติ และวัฒนธรรม (Miron 1999: 80-81) หากแต่อัตลักษณ์ถูกสร้างขึ้นและสร้างใหม่ เป็นกระบวนการอย่างสัมพันธ์กับบริบทและสภาพการณ์ที่เปลี่ยนแปลงไปตามกาลเวลา และการเลื่อนไหวของเครือข่ายแห่งความสัมพันธ์เชิงอำนาจ ประเด็นสำคัญในการทำความเข้าใจกับอัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์ในลักษณะสัมพันธ์เชิงอยู่ที่ว่า อัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์ไม่อาจดำรงอยู่อย่างโดดๆ แยกออกจากความสัมพันธ์กับชนกลุ่มนี้ๆ กระบวนการก่อสร้างสัมภพันธ์กับบริบทของความเป็นชาติพันธุ์ จึงไม่อาจแยกออกจากความสัมพันธ์เชิงอำนาจ และโครงสร้างความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจ การเมืองและสังคมลักษณ์

การที่ประดิษฐ์ “ความเป็นชาติพันธุ์” (ethnicity) กล้ายเป็นประดิษฐ์ที่ได้รับความสนใจจากประชารัฐโลก ทำให้เกิดการเปิดพื้นที่ให้กับการเมืองเชิงวัฒนธรรมแบบใหม่ ที่ซึ่งชาวนาผู้อ่อนแอสามารถก่อร่างสร้างตัวตนและยืนหยัดท้าทายการรุกรานของรัฐชาติ การทำความเข้าใจกับอัตลักษณ์และความมีตัวตนของชาวชนบทกลุ่มต่างๆ จึงไม่อาจพิจารณาแยกออกจากความสัมพันธ์เชิงอำนาจที่ชนเหล่านี้มีกับคนกลุ่มอื่นๆ ทั้งในทางวัฒนธรรมเศรษฐกิจและการเมือง การทำความเข้าใจกับกระบวนการสร้างอัตลักษณ์และตัวตนทางสังคมของชาวนาและชนชั้นชากขوب จึง

สัมพันธ์เชื่อมโยงอย่างแนบแน่นกับการทำความเข้าใจ “ชาติพันธุ์” ในฐานะเป็น “われการต่อสู้ทางวัฒนธรรม” ที่ซึ่งพร้อมแคนถูกรื้อถอนและบักไบมอยู่ตลอดเวลา การปรับเปลี่ยนพร้อมแคนทางวัฒนธรรมทำให้เราจำเป็นต้องทำความเข้าใจกับความขัดแย้งเชิงคุณค่าและอุดมการณ์ทางสังคมที่เลื่อนไหลไปอย่างต่อเนื่อง

ในกรณีของชาวปกาภณ บทวิเคราะห์ว่าด้วยทุนวัฒนธรรมของชาวนา และเศรษฐศาสตร์การเมืองว่าด้วยอำนาจเชิงสัญลักษณ์ เป็นความพยายามที่จะนำเสนอการต่อสู้ดินในอีกรูปแบบหนึ่งของชาวนาในเขตภาคเหนือตอนบนของประเทศไทย ภายใต้บริบทของการกีดกันสิทธิและการถูกกระทำให้เป็นชนชั้นขึ้นในความสัมพันธ์ระหว่างชาวนาบนที่สูงกับรัฐไทย โดยการพินิจพิจารณากระบวนการสร้างภาพลักษณ์ของชาวปกาภณในฐานะเป็น “คนรักป่า” และนักอนุรักษ์สภาพแวดล้อม การต่อสู้ของชาวปกาภณแสดงให้เห็นอย่างชัดเจนว่า การสะสมทุนวัฒนธรรม ในรูปของภูมิปัญญาท้องถิ่นเกี่ยวกับการจัดการทรัพยากรัฐธรรมชาติ ทั้งในรูปของการจัดการไร่หมุนเวียน เพลงและนิทานพื้นบ้าน ตลอดจน ความเชื่อและพิธีกรรมต่างๆ และการปรับเปลี่ยนทุนวัฒนธรรมให้กลายเป็นอำนาจเชิงสัญลักษณ์นั้น เป็นส่วนสำคัญของการบูรณาการต่อสู้ของชาวนาต่อจากกรอบจำกัดของรัฐ ผู้ผลิตวัฒนธรรมปกาภณได้สร้างและหนุนเสริมยุทธวิธีการต่อสู้ในลักษณะเช่นนี้ ด้วยการปรับเปลี่ยนภูมิปัญญาท้องถิ่นและทรัพยากรัฐธรรมนูญให้มาเป็นทุนสัญลักษณ์ที่สามารถนำมาใช้เป็น “หน้าตัก” ในการลงทุนเพื่อการต่อสู้ทางการเมือง และการสร้างพันธมิตรกับชนกลุ่มอื่นๆ เช่น นักวิชาการ องค์กรพัฒนาเอกชนและศิ่อมหาลัย เป็นต้น ด้วยการนำเสนอภาพลักษณ์ของชาวปกาภณในฐานะที่เป็น ผู้ดูแลป่าทั้งในความคิดของชาว ปกาภณเอง และในสายตาของบุคคลภายนอก ภาพลักษณ์ในด้านลบที่เคยถูกตราตรึงและผูก缚ในภาพลักษณ์ของชาว “กะเหรี่ยง” เป็น “ชาวเขา” กลุ่มนึงที่ไม่เข้าทำไว้เลื่อนลอยและทำลายป่า ถูกปรับเปลี่ยนให้กลายมาเป็นภาพของ “ชาวปกาภณ” ผู้รักและหวงเหงาป่า และเป็นชนท้องถิ่นผู้สามารถจัดการป่าได้อย่างยั่งยืน

เมื่อความเป็นชาติพันธุ์ถูกนำเสนอในลักษณะที่ผสมผสานกับการเมืองนิเวศ ในบริบทของการต่อสู้ของชาวนา การเมืองของชาวนาในลักษณะเดิมที่เคยให้ความสำคัญกับเรื่องของที่ดินในเขตป่าในฐานะเป็นส่วนหนึ่งของเครื่องมือการผลิต ก็ถูกเปลี่ยนรูปไปสู่การนำเสนอ “ป่า” ในฐานะเป็นพื้นที่แห่งการผลิตความหมายของความเป็นชาติพันธุ์ อัตลักษณ์ และความมีตัวตนไปพร้อมกับความหมายของป่าในฐานะเป็นส่วนหนึ่งของขบวนการอนุรักษ์ธรรมชาติแวดล้อมและภูมิปัญญาท้องถิ่น โดยนัยเช่นนี้ สิทธิชุมชนมิได้ถูกจำกัดอยู่แต่เพียงสิทธิในการกำหนดนิยามความเป็นชุมชน การกำหนดความหมายของความเป็นชาติพันธุ์ การขยายรูปแบบของการเรียกร้องสิทธิของ

ชาวปกาภณ์จาก การเรียกร้องสิทธิในที่ดินทำกินในเขตป่า ไปสู่การนิยามความหมายของป่าและความสัมพันธ์ระหว่างคนกับป่า ในฐานะที่เป็นส่วนหนึ่งของระบบเศรษฐกิจเดียว กันอย่างแยกไม่อ กาย ย่อมหมายถึงการนิยามความหมายใหม่ของที่ป่า ซึ่งมิได้จำกัดอยู่แต่เพียงความหมายเชิงคุณค่าทางเศรษฐกิจเท่านั้น หากแต่ยังครอบคลุมความหมายเชิงคุณค่าอื่นๆ ที่มีนัยสำคัญกว้างขวางขึ้น

ภายใต้กระแสตน์ตัวของสาหรับชน ในเรื่องของปัญหาสภาพแวดล้อมทั้งในระดับชาติ และระดับนานาชาติ ผู้ผลิตวัฒนธรรมปากภณ์สามารถสร้างกระแสของความเป็นชาติพันธุ์และกระแสของความห่วงใยในพื้นที่ ด้วยการปรับเปลี่ยนทุนวัฒนธรรมให้กลายเป็นอำนาจเชิงสัญลักษณ์ ในกรณีต่อสู้เพื่อท้าทายว่าทุกกรอบกระแสหลักของรัฐ ผู้นำเหล่านี้นำเสนอด้วย “ความเป็นปากภณ์” ในฐานะลูกหลานของป่า และสามารถปรับเปลี่ยนภูมิปัญญาห้องถินและระบบการจัดการทรัพยากร บนฐานของอาริธรรมเพื่อเดิม ให้กลายมาเป็นอำนาจในการนิยามความหมายและสร้างความชอบธรรมให้กับจุดยืนและฐานะของชาวปากภณ์ในฐานะผู้ปกป้องป่า ภายใต้บริบทของการเมืองเรื่องการอนุรักษ์ ที่กำลังต่อสู้ขับเคี่ยวกันอย่างเข้มข้นระหว่างรัฐกับชุมชนห้องถินในสังคมและชีวิตความชอบธรรมในการจัดการทรัพยากร ในบริบทเช่นนี้ ความเป็นชาติพันธุ์ถูกถ่ายมาเป็นองค์ประกอบสำคัญของการเมืองเรื่องอัตลักษณ์ โดยนำเสนอประเพณีเชื่อมโยงการต่อสู้เพื่อเรียกร้องสิทธิชุมชนในการจัดการทรัพยากร เข้ากับอำนาจเชิงสัญลักษณ์ในการต่อสู้เพื่อเสริมสร้างคุณค่าและศักดิ์ศรีของความเป็นมนุษย์ และการเปิดพื้นที่ทางสังคมเพื่อสร้างความชอบธรรมในการต่อสู้ของชนชั้นชาวบ้าน

ในกรณีของชาวบ้านหาดเค็ด การทำความเข้าใจอย่างถ่องแท้ถึงความสัมพันธ์เชื่อมโยงระหว่างภูมิปัญญาห้องถิน ความหลากหลายทางชีวภาพและความหลากหลายทางวัฒนธรรม เป็นเงื่อนไขพื้นฐานสำคัญของการทำความเข้าใจกับพลวัตและความซับซ้อนที่เพิ่มขึ้นในสังคมชาวนา อัตลักษณ์ของชาวนาในฐานะเป็นผู้จัดการทรัพยากรพันธุ์ความและนักอนุรักษ์ธรรมชาติแวดล้อม และการมองสังคมชาวนาในฐานะเป็นสังคมเรียนรู้ ช่วยให้สามารถทำความเข้าใจกับกระบวนการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น และดำเนินไปในสังคมชาวนาตั้งแต่อดีตจนปัจจุบัน ตลอดจน ช่วยให้เราทำความเข้าใจกับการก่อร่างสร้างตัวของขบวนการทางสังคมการเมืองรูปแบบใหม่ ของชาวชนบทในปัจจุบัน การนำเสนออัตลักษณ์ของชาวนาในฐานะผู้ปกป้องป่าและผู้จัดการทรัพยากรพันธุ์รวม ยังเป็นการตระหนักรึ่งนัยสำคัญของชาวนาในฐานะเป็นพลังทางสังคมที่มีความหมายต่ออนาคต

สายสัมพันธ์ระหว่างความหลากหลายทางพันธุ์รวมที่ซึ่งกับความอยู่ดีกินดีและวิถีชีวิตของชาวนาบ้านหาดเค็ด ทำให้เราได้รับรู้บทเรียนเกี่ยวกับภูมิธรรมในการปรับตัวของชาวนาในเมืองที่แตกต่างออกไป แม้ว่าประเทศไทยจะได้ชื่อว่าเป็นผู้ผลิตข้าวรายใหญ่ของโลก เป็นแหล่งหรือ

ถินกำเนิดของการเพาะปลูกข้าวมาแต่โบราณและมีความหลากหลายของสายพันธุ์ข้าวมากที่สุด แห่งหนึ่งของโลก แต่ชีวิตของชาวนาที่ปลูกข้าวกลับต้องเผชิญหน้ากับความลุ่มดอน ผกผัน และการต่อสู้เพื่อเอาตัวรอดในรูปแบบที่แตกต่างกันออกไป ในขณะที่ชาวนาบางแห่งเลือกที่จะลี้ภัย หนี และหนีบ้านเพื่อออกไปหางานรับจ้างในเมืองทำเล็กใหญ่ที่ถาวร แต่ชาวนาบ้านหาดเต็ดบางส่วนเลือกที่จะพลิกฟื้นภูมิปัญญาเดิมของบรรพบุรุษ หวนคืนสู่ที่นา ปรับปรุงภูมิปัญญาด้วยวิถีและระบบนิเวศเกษตร เพื่อผลิตข้าวสร้างความมั่นคงให้กับครอบครัว ทำการผลิตในรูปแบบที่หลากหลาย ควบคู่ไปกับการทำนารับจ้างนอกภาคเกษตรทั้งๆ ที่เป็นเงินสด ไปพร้อมกัน

การเปลี่ยนแปลงของทรัพยากรพันธุกรรมในสังคมชาวนา จึงไม่ได้เป็นไปในลักษณะที่เหมือนกันไปหมดในทุกพื้นที่ หรือมีลักษณะเป็นการเปลี่ยนแปลงแบบเส้นตรงจากการใช้สายพันธุ์พื้นบ้านที่หลากหลาย ไปสู่การใช้สายพันธุ์ส่งเสริมและการเพาะปลูกพืชเชิงเดี่ยวเหมือนๆ กันไปหมด ความสัมพันธ์ระหว่างชาวนากับทรัพยากรพันธุกรรมมีการเปลี่ยนแปลงไปตามเงื่อนไขและสภาวะภารณ์ ที่ไม่จำเป็นต้องนำไปสู่การสถาบันภูมิปัญญาของสายพันธุ์พื้นบ้านทั้งหมดเสมอไป ในทางตรงกันข้าม สายพันธุ์ภูมิปัญญาความรู้อาจได้รับการพลิกฟื้นให้คืนสู่ชุมชนอีกรังหนึ่ง

การลดลงของความหลากหลายทางชีวภาพและทรัพยากรพันธุกรรม มิได้เกิดจากการแทนที่ของสายพันธุ์ส่งเสริมแต่เพียงอย่างเดียว แต่เกิดจากเงื่อนไขปัจจัยที่หลากหลายและเข้มข้นอย่างกับการพัฒนาและผลิตเชิงพาณิชย์ที่เน้นการปลูกพืชเชิงเดี่ยว และการปลูกพืชโดยคำนึงถึงการใช้เวลาเพาะปลูกที่สั้นที่สุด ซึ่งทำให้เกิดข้อจำกัดในการใช้สายพันธุ์พื้นบ้านที่มักต้องการเวลาในการเจริญเติบโตนานกว่า การลดลงของความหลากหลายทางพันธุกรรมยังเชื่อมโยงกับการใช้ที่ดินเพื่อการเพาะปลูกอย่างเข้มข้น จนทำให้ดินเสื่อมสภาพและนำไปสู่การใช้ปุ๋ยและสารเคมีเพิ่มขึ้น การเสื่อมสภาพอุดมสมบูรณ์ของผืนดิน กลายเป็นข้อจำกัดสำคัญของการปลูกพืชพื้นบ้านซึ่งไม่ตอบสนองต่อการใช้ปุ๋ยเคมี การลดลงของความหลากหลายทางชีวภาพยังเชื่อมโยงกับการจัดการพื้นที่ในนา (farm space) ในลักษณะเชิงเดี่ยว ขาดความยืดหยุ่นชั้บชั้น การผสมผสานและเก็บกู้ของสังคมพืชหลากหลายชนิด การปลูกพืชพาณิชย์เชิงเดี่ยว ทำให้การจัดการพื้นที่ในนา ตอบสนองต่อการว่าจ้างแรงงานและการผลิตในลักษณะที่ทำให้จำเป็นต้องทำการเพาะปลูกด้วยความรวดเร็ว การเข้าสู่ระบบตลาดทำให้ชาวนาเริ่มมีความเครียดจากการปรับตัว การผลิตอย่างเข้มข้นนำไปสู่การจัดตาร่างเวลาเพาะปลูกอย่างต่อเนื่องจนทำให้ชาวนาต้องทำงานหนัก ไม่มีเวลาเหลืออยู่สำหรับการเรียนรู้ การค้นคว้าทดลอง และการปรับปรุงสายพันธุ์ซึ่งเป็นพื้นฐานของภูมิปัญญาท้องถิ่นมาแต่เดิม

ขบวนการทางสังคมเพื่อการพลิกฟื้นความหลากหลายของสายพันธุ์พืชพื้นบ้านและเกษตรริมแม่น้ำในบ้านหาดเด็ด แสดงให้เราเห็นว่า ความหลากหลายทางชีวภาพไม่จำเป็นต้องถูกอย่างไร แต่การแพร่กระจายของการผลิตเชิงพาณิชย์ การเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรมในสังคมชาวนาภาคเหนือมีลักษณะของการผสมผสาน การเลือกสรร และมีได้เกิดขึ้นเป็นส่วนต่างในรูปแบบและลักษณะที่เหมือนกันไปหมด ในบางจุดและบางแห่ง เราจึงคงพบเห็นชุมชนชาวนาที่ดัดแปลงเพื่อเรียกร้องเอกสารทางการผลิต และการควบคุมชะตาชีวิตของตนเอง ผ่านการผลิตข้าวของประเพณีและการประยุกต์ใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่น เพื่อจุดประกายกระบวนการเรียนรู้เกี่ยวกับสายพันธุ์พืชและการผลิตในภาคเกษตร ในลักษณะที่ดีที่สุด หลากหลายและมีพลวัต เสียงของนักจัดการทรัพยากรั้นนี้ เปรียกร้องให้เราเข้าใจว่าความมั่นคงของเศรษฐกิจชุมชน มีได้ทางอยู่บนพื้นฐานของรายได้ที่เป็นเงินสดแต่เพียงอย่างเดียว หากแต่ยังคงอยู่บนพื้นฐานของความหลากหลายของทรัพยากรั้นนี้ ความอุดมสมบูรณ์ของธรรมชาติและลักษณะที่ดี และการปรับตัวของภูมิปัญญาท้องถิ่นให้สอดคล้องกับสถานการณ์ เงื่อนไข และบริบทที่เปลี่ยนแปลงไปในการสืบทอดและผลิตข้าวอาบ้านใน การตัดสินใจและการควบคุมการผลิตและวิธีชีวิตของตน

ข้อค้นพบประการที่สาม คือ ความหลากหลายและยืดหยุ่นของเศรษฐกิจชุมชน งานวิจัยชี้นี้พบว่า ในสังคมชาวนาไทยภาคเหนือ ชาวบ้านพยายามสร้างกิจกรรมทางเศรษฐกิจและการประกอบอาชีพในรูปแบบที่หลากหลายและยืดหยุ่นมากขึ้น โดยไม่เน้นการพึ่งพาภาระหรืออาชีพอย่างเดียว แต่เป็นการมีส่วนร่วมในหลายอาชีพ ตลอดจนการปรับตัวของชุมชนใน 3 ลักษณะหลักดังนี้

1. การปรับตัวภายใต้วิถีชีวิตในภาคการเกษตร การปรับตัวนี้มีหลายรูปแบบ ได้แก่ การเปลี่ยนแปลงระบบการผลิตซึ่งมักจะเกิดขึ้นในกรณีของชุมชนที่เป็นเจ้าของที่ดิน คือ จำกที่นาเป็นที่สวนลำไย การตัดสินใจเลิกปลูกข้าวหันไปปลูกพืชเงินสด เช่น การปลูกถั่วเหลือง มะเขือเทศ หรือห้อมหัวใหญ่ หรือ การผสมผสานการปลูกข้าวเพื่อกินพร้อมกับการปลูกพืชเงินสดอื่นๆ วิถีชีวิตของชุมชนนี้ไม่ได้จะเป็นชุมชนเดียว ชุมนารับจ้างหรือชุมชนที่เป็นเจ้าของที่ดิน จะมีแบบแผนการดำเนินชีวิตที่ใกล้เคียงกันคือ นอกจากการผลิตบนฟืนดินทั้งที่เป็นการปลูกข้าวหรือพืชเงินสดอื่นๆ พากขยายพื้นที่ที่จะทำกิจกรรมอื่นๆ ที่เป็นกิจกรรมเพื่อยังชีพ เช่น เก็บผักตามร่อง เหมือง / ปลูกผักไว้กิน / เลี้ยงหมู / เป็ด / ไก่ หรือหาดัก หาปลาไว้เป็นอาหาร และเวลาที่เหลือจะทำกิจกรรมที่เพิ่มรายได้ ได้แก่ การเป็นแรงงานรับจ้างในภาคการเกษตรหรือเป็นแรงงานรับจ้างในหมู่บ้าน หรือเป็นแรงงานตามฤดูกาล

2. การปรับตัวตามสถานการณ์ ในปัจจุบัน ชุมชนส่วนใหญ่มีความยืดหยุ่นหลากหลายในการประกอบอาชีพค่อนข้างมาก ลักษณะของการยืดติดอยู่กับพื้นที่หรืออาชีพใดอาชีพหนึ่งแบบ

ไม่ปรากฏให้เห็น นอกจานในกลุ่มคนที่ชราภาพหรือมีข้อจำกัดอื่นๆ ชาวนาพร้อมที่จะเป็นอุปไปเป็นแรงงานรับจ้างนอกรากการเกษตรชั่วคราวในช่วงเวลาหนึ่งๆ หากการผลิตในภาคการเกษตรประสบปัญหา หรือพบว่า ซ่องทางเลือกนอกรากการเกษตรมีเงื่อนไขที่เอื้ออำนวยมากกว่า แต่แล้วเมื่อเศรษฐกิจชบเชา พากเข้ากับกลับมาทำการผลิตบนที่นา และเป็นแรงงานรับจ้างอื่นๆ ต่อไปในช่วงเศรษฐกิจเพื่องฟุและธุรกิจก่อสร้างรุ่งเรือง ชาวนาจำนวนมากอุปไปเป็นแรงงานก่อสร้างและหยุดทำการผลิตบนที่นาติดต่อกัน 2-3 ปี จนกระทั่งไม่มีการจ้างงานพากเข้ากับกลับมาทำนาอีกครั้ง ชาวนากลุ่มนี้ไม่ใช่แรงงานตามฤดูกาล แต่เป็นเหมือนแรงงานสำรองตามสถานการณ์ทางเศรษฐกิจ หากเศรษฐกิจรุ่งเรือง คนกลุ่มนี้ก็จะกลับไปเป็นแรงงานหลักในธุรกิจนั้นๆ ได้หากช่วงเศรษฐกิจชบเชา พากเข้ากับกลับมาใช้ชีวิตในภาคการเกษตร เช่นเดียวกับคนกลุ่มแรก

3. การปรับวิถีชีวิตไปสู่นอกรากการเกษตร : ชาวนา (และลูกชาวนา) จำนวนหนึ่งเลิกทำการผลิตบนที่นา และไปประกอบอาชีพอื่นๆ เช่น ในกรณีของชาวนาสูบน้ำดีจะส่งลูกหลานเรียนหนังสือสูงขึ้นและไปทำงานในเมือง ซึ่งมีทั้งการทำงานราชการ หรือเป็นบริษัทเอกชน ชาวนาที่มีต้นทุนและมีเครือข่ายความสัมพันธ์จำนวนหนึ่งหันไปค้าขาย หรือทำงานฝีมือ ขณะเดียวกันธุรกิจใหม่ๆ ที่เกิดขึ้นตามเงื่อนไขเศรษฐกิจยุคโลกาภิวัฒน์ได้กลับไปเป็นช่องทางเลือกสำหรับชาวบ้าน เช่น การเป็นแครดิตในนามกอล์ฟ ทำงานในโรงงานอุตสาหกรรมเกษตร เช่น ครัวน้ำด้วย / ครัวน้ำลิ้นจี่ การรับเหมาช่วงเย็บเสื้อผ้าในหมู่บ้าน ตลอดจนการเลี้ยงหมูแบบพันธุ์สัญญา เป็นต้น

ในปัจจุบัน การผลิตในภาคเกษตรเริ่มมีความสำคัญลดลงอย่างรวดเร็ว การทำงานรับจ้างกลยามาเป็นแหล่งที่มาของรายได้หลักของชาวนาในแทบทุกหมู่บ้าน แต่ในขณะเดียวกัน ชาวนารายย่อยและชาวนาเช่ายังคงผลิตข้าวต้นเองไว้ได้ระดับหนึ่งภายใต้เงื่อนไขของระบบเศรษฐกิจที่ชั่วลดตัว ที่ดินกรร่างว่างเปล่ามีจำนวนมาก ค่าเช่ามีราคาถูกลง ความสำคัญที่เพิ่มขึ้นของการเป็นแรงงานรับจ้างทำให้รายรับชาวนาประเพณีใหม่ๆ เช่น กรรมการเจ้าที่ดิน (เจ้าของที่ดินรายย่อยซึ่งประกอบอาชีพเป็นแรงงานรับจ้างประจำในโรงงาน แล้วเอาที่ดินที่ตนเองมีอยู่ให้คนในพื้นที่เข้าทำประโยชน์) ผู้ค้าเจ้าที่ดิน เป็นต้น

การศึกษาชุมชนชาวนาภาคเหนือหลายแห่ง ที่เคยมีนักมานุษย์วิทยาศึกษาเข้าไว้เมื่อหลายสิบปีก่อนเพื่อเบริ่งเทียบข้อมูลในอดีตกับปัจจุบัน ทำให้งานวิจัยชี้นี้เสนอว่า เรายังคงนิยามเศรษฐกิจชุมชนของชาวชนบทในสังคมไทยภาคเหนือ ภายใต้ขอบเขตของพื้นที่ทางสังคม เช่น หมู่บ้าน ในลักษณะจำเพาะเจาะจงและแน่นอนตายตัวดูดังเดิมอีกต่อไป ในทางตรงกันข้าม วิถีปฏิบัติ ระบบคุณค่าและวัฒนธรรมของชาวนาไทยในปัจจุบัน เป็นผลผลิตของสภาวะวิถีที่กว้างขวางกว่าชุมชนหมู่บ้านและพื้นที่ทางสังคมแบบเก่า หากแต่ครอบคลุมการเคลื่อนย้ายถิ่น

แรงงาน การปรับเปลี่ยนวิถีชีวิต การผลิต และกระบวนการทางสังคมในระดับนานาชาติที่ส่งผล
ผลกระทบต่อชีวิตของชาวนา

กล่าวอีกนัยหนึ่ง ความเป็นชีวนาในรูปแบบ สถานภาพที่หลากหลาย ยึดหยุ่นและเลื่อน
ให้ลงมากขึ้น และสนิทแนบมากขึ้นกับกระบวนการทำงานของระบบทุนนิยมโลก ทั้งในด้านของการ
ผลิต การค้า การบริโภคและการเคลื่อนย้ายทางวัฒนธรรม ความเป็นชีวนาในรูปแบบที่ยึดหยุ่น
และหลากหลาย ยังเกิดจากปรับเปลี่ยนความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนกับรัฐ ซึ่งมีผลต่อการปรับ
เปลี่ยนพื้นที่ทางสังคมในรูปแบบต่างๆ ด้วยเหตุนี้เอง งานวิจัยชิ้นนี้จึงเรียกร้องให้มีการปรับเปลี่ยน
กระบวนการทัศน์และมุมมอง เกี่ยวกับชีวนาและชีวชนบทในประเทศไทยที่สาม เพื่อทำความเข้าใจ
อธิบาย และนำเสนอชีวนาในรูปแบบที่ยึดหยุ่น เคลื่อนไหว มีพลวัตและสอดคล้องกับความเป็น
จริงทางสังคมเพิ่มมากขึ้น

การปรับกระบวนการทัศน์ว่าด้วยความเป็น “ชุมชน”

การเสนอภาพของการปรับตัวของชุมชนชีวนาภาคเหนือดังกล่าวข้างต้น ไม่เพียงช่วย
ตอกย้ำความสำคัญของการทำความเข้าใจกับพลวัตและความซับซ้อนของเศรษฐกิจชุมชนใน
ปัจจุบัน แต่ยังช่วยผลักดันให้เราจำเป็นต้องทบทวนกรอบคิดหรือกระบวนการทัศน์ว่าด้วยความเป็น
ชุมชน ที่หลุดออกไปจากการนโยบายและยึดติดอยู่กับอดีต ไปสู่จินตนาการแบบใหม่ๆ ที่หลากหลาย
และสอดคล้องกับความเป็นจริงทางสังคมเพิ่มขึ้น กรอบคิดว่าด้วยความเป็นชุมชนแบบเดิม
อาจจะวางอยู่บนพื้นฐานของความสัมพันธ์ทางสังคมบางประการ เช่น

ประการแรก คือ อุดมการณ์อำนาจ ซึ่งเกี่ยวพันกับความเชื่อหรือการสืบสานความสัมพันธ์
ทางสังคมผ่านมิติของความเชื่อ ดังเช่น ความเชื่อในเรื่องของฟ้า ขวัญและเมือง ซึ่งรนี (2544)
เสนอว่าเป็นระบบความเชื่อดั้งเดิมของชุมชนชาวไทย หรือความเชื่อ เรื่องผีปู่ย่า ของคนไทยวนใน
ภาคเหนือ (Turton 1984, Tanabe 1991) ซึ่งเป็นพื้นฐานของความสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มคนที่นับ
ถือผีปู่ย่าเดียวกัน หรือเป็นคนในตรรกะเดียวกัน ที่ช่วยเหลือกันและกัน นอกจากผีปู่ย่า
แล้วยังมีการเชื่อในเรื่องบ้าน ผีเจ้านา ใจบ้าน การนับถือผีฝาย และผีชนหัวย เป็นต้น ความเชื่อ
หรืออุดมการณ์อำนาจดังกล่าวข้างต้นคือ รากฐานหรือศูนย์รวมของความสัมพันธ์ทางสังคมที่
ผูกโยงครัวเรือนและคนกลุ่มต่างๆ เข้าไว้ด้วยกันในฐานะเป็นพากพ้อง หรือเป็นคนในชุมชนเดียว
กัน

ประการที่สอง คือ พิธีกรรม ซึ่งเป็นการผลิตช้าๆ ของปฏิบัติการทางสังคมเพื่อแสดงความ
เป็นอันหนึ่งอันเดียวกันหรือเพื่อสืบทอดสำนึกรักและอุดมการณ์ของชุมชน ดังเช่น พิธีเลี้ยงผี

เจ้าหลวงป้าของชาวลัวดอยภูค่า พิธีบัวลูกแก้วและปอยพาราของชาวไทยใหญ่ในแม่ย่องสอน เป็นต้น

ประการที่สาม คือ ภูมิปัญญาท้องถิ่น หรือความรู้ที่พัฒนาสั่งสมต่อกันมาเป็นระยะนาน ดังเช่น ความรู้ในเรื่องของยา ความรู้ในเรื่องของแพทย์แผนคตานาและเทคนิคภูมิปัญญาในการรักษาพยาบาล ซึ่งจะสืบทอดแต่เฉพาะคนในสายตระกูลหรือคนในบ้านเดียวกัน หรือความรู้ในเรื่องของศิลปะและสถาปัตยกรรม เป็นต้น ภูมิปัญญาท้องถิ่นเป็นพื้นฐานสำคัญที่ตอกย้ำการร่วมแรงร่วมใจเพื่อรักษาความโดยเด่นและศักดิ์ศรีของท้องถิ่นเอาไว้

ประการที่สี่ คือ การจัดการทรัพยากรับพื้นฐานของชาติประเทศนี้ เช่น การจัดการป่า หรือที่สาธารณะซึ่งถือว่าเป็นของส่วนรวม สมาชิกของชุมชนท่านนี้จะมีสิทธิใช้และมีหน้าที่ในการดูแลรักษา การจัดการทรัพยากรับพื้นฐานของชาติประเทศนี้จากลายมาเป็นพื้นฐานของระบบคุณค่าหรือความเชื่อของอย่าง เช่น ขีด หรือความเป็นเสนียดจัญไรหรืออัปมงคลอันกิดจาก การละเมิดกฎหมายชาติประเทศนี้ ซึ่งมักเกี่ยวข้องกับพื้นที่ส่วนรวมหรือพื้นที่สาธารณะ เช่น การปิดทางเดิน การถอนบ่อ เป็นต้น “ขีด” จึงหมายถึงการละเมิดต่อบริบทความเป็นชุมชนหรือการกระทำอันผิดทำนองคลองธรรม ซึ่งอาจก่อให้เกิดความขัดแย้งและกระทบกระเทือนต่อบริบทความสัมพันธ์ทางสังคมนั่นเอง

ประการที่ห้า คือ องค์กรทางสังคม ซึ่งทำหน้าที่ดูแลจัดการความสัมพันธ์ในรูปแบบต่างๆ เช่น กลุ่มเมืองฝ่ายซึ่งทำหน้าที่ดูแลป่าต้นน้ำและจัดสรรงบประมาณ กลุ่มมาปนกิจซึ่งทำหน้าที่ระดมเงินเพื่อเป็นสวัสดิการต่อบริบทความเป็นชุมชน กลุ่มแลกเปลี่ยนแรงงานเพื่อช่วยเหลือกันในการทำการผลิต รวมไปจนถึง กลุ่มวัด กลุ่มผู้นำ และการรวมตัวกันเป็นเครือข่ายเพื่อจัดการทรัพยากรในระดับลุ่มน้ำ หรือป่าใหญ่ เป็นต้น

ความสัมพันธ์ทางสังคมทั้งห้าประการดังกล่าวข้างต้น วางอยู่บนพื้นฐานของความสัมพันธ์ เชิงโครงสร้างหรือสถาบันทางสังคม และเป็นลักษณะของความเป็นชุมชนที่เจ้าคุณเคยกันมาแต่เดิม หากเดินไปจุบัน การมองความเป็นชุมชนบนพื้นฐานของความสัมพันธ์ทางสังคม ไม่ได้จำกัดอยู่แต่เฉพาะความสัมพันธ์เชิงโครงสร้างอีกต่อไป หากแต่เราจำเป็นต้องพิจารณาความเป็นชุมชนเพิ่มขึ้นในลักษณะที่เป็นพลวัตหรือเป็นกระบวนการในการปรับตัวและต่อสู้ ซึ่งมีมุมมองบนพื้นฐานของแนวคิดและทฤษฎีที่หลากหลาย ดังเช่น การมองชุมชนในแง่ของกระบวนการสังคมและการแปลงทุนประเภทต่างๆ ไปสู่อำนาจเชิงสัญลักษณ์ (Bourdieu 1993) ซึ่งมาจากพื้นฐานของแนวคิดที่ว่า ชีวิตทางสังคมคือการต่อสู้แบ่งชิงอำนาจและในชีวิตประจำวัน ปัจเจกบุคคลและกลุ่มใช้ทุนประเภทต่างๆ ไม่ว่าจะเป็นทุนทางเศรษฐกิจ ทุนทางสังคม ทุนทางวัฒนธรรมและทุนทางสัญลักษณ์ ในการรักษาและเพิ่มพูนฐานะตำแหน่งของตนในสังคม ในทศนะของบูร์ดิออร์ ทุนทาง

เศรษฐกิจหมายถึงทรัพยากร เงิน ทรัพย์สิน และเครื่องมือการผลิต ทุนทางสังคมหมายถึงเครื่อข่ายของพันธมิตรที่สามารถกำหนดกำลังเพื่อใช้ในกิจกรรมต่างๆ เช่น เครือญาติ กลุ่มแลกเปลี่ยนเรางาน หัวคะแนนของนักการเมือง เป็นต้น ในขณะที่ทุนทางวัฒนธรรม หมายถึง ความรู้ การศึกษา ภูมิปัญญาท้องถิ่น ที่ปรากฏในระบบการศึกษา หรือในตัวบ้าน ความเชื่อ จริยธรรมและกฎข้อห้ามต่างๆ ส่วนทุนทางสัญลักษณ์ หมายถึงความชอบธรรม เช่น ความมีน้ำใจของ “ผู้ใหญ่” ในระบบคุปต์มาร์ เป็นต้น ทุนประเพณีต่างๆ เหล่านี้สามารถสะสมให้เพิ่มพูนขึ้น หรือใช้ไปจนกว่าอยู่ หรือลง เราสามารถแปลงทุนประเพณี ไปสู่ทุนอีกประเพณีได้ เราอาจใช้ทุนทางเศรษฐกิจ เพื่อสะสมทุนทางสังคม ในการสร้างพันธมิตร แปลงทุนทางเศรษฐกิจเป็นทุนทางวัฒนธรรมในรูปของการศึกษา หรือใช้ทุนทางเศรษฐกิจเพื่อแลกกับบุญคุณ เพื่อสร้างความชอบธรรมในการเป็นผู้คุปต์มาร์ที่ดีก็ได้

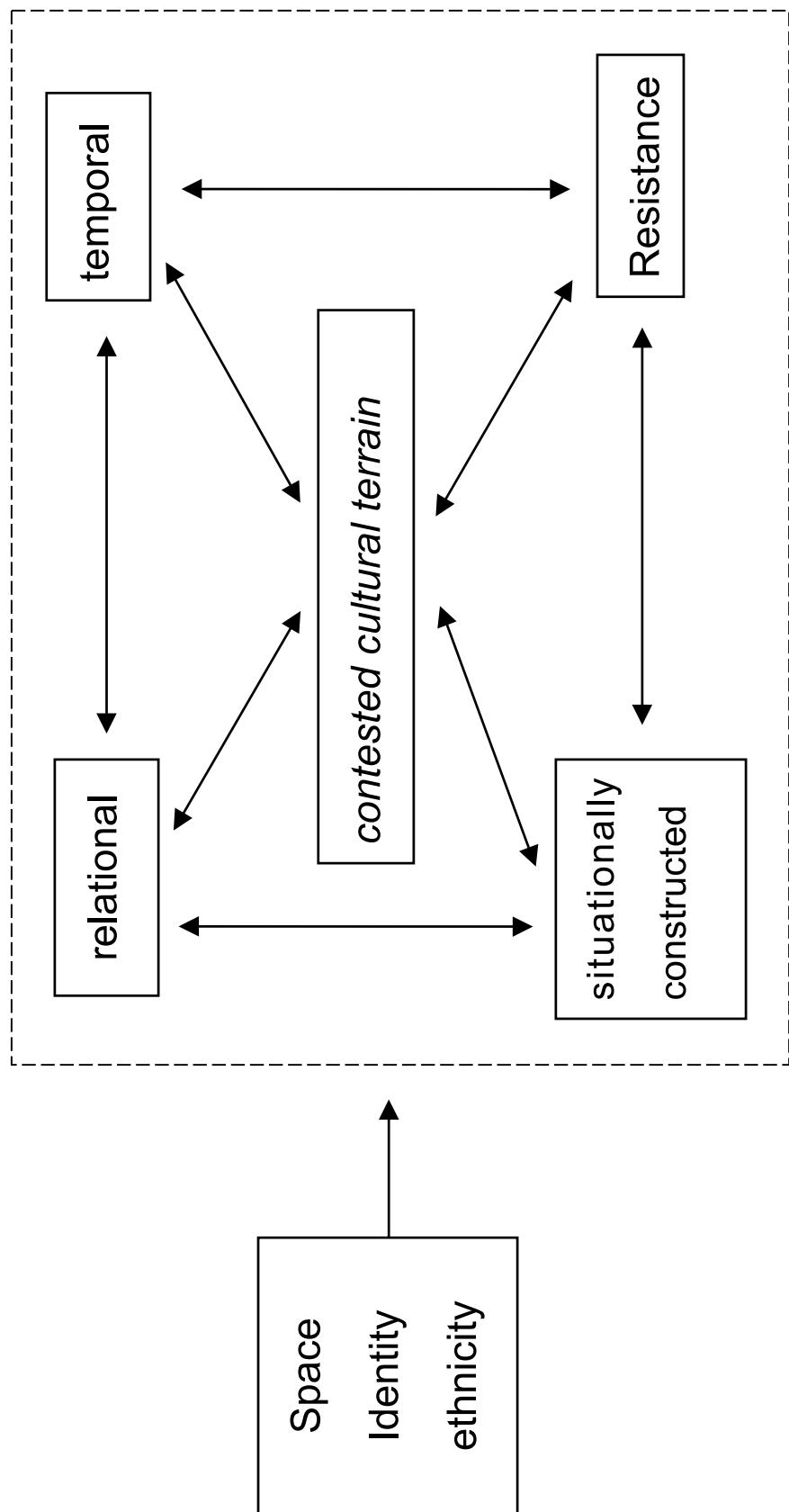
ในการนำเสนอความคิดเรื่องกระบวนการสะสมและแปลงทุนมาใช้ศึกษาความเป็นชุมชนและการเปิดพื้นที่ทางสังคมนั้น ตัวอย่างที่ค่อนข้างชัดเจนประการหนึ่งคือกรณีของชาวปกาภณที่ใช้ทุนทางวัฒนธรรมโดยเฉพาะภูมิปัญญาท้องถิ่นในเรื่องของการจัดการทรัพยากร ตลอดจน ประเพณีความเชื่อ ตัวบ้านและเรื่องเล่าต่างๆ นำเสนอเพื่อเปิดพื้นที่ทางสังคมในกระบวนการต่อสู้กับภัยแล้ง ที่รู้สึกว่าตนเป็นคนเดียว และทำลายป่า ปกาภณแปลงทุนทางวัฒนธรรมให้เป็นคำชาชีวสัญลักษณ์ เพื่อสร้าง “ตัวตน” และอัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์ผ่านสื่อมวลชน สารคดี งานวิชาการและองค์กรพัฒนาเอกชนต่างๆ ให้สังคมมองเห็นว่าอัตลักษณ์ของชาวปกาภณอนุรักษ์ผ่านแนวโน้มอยู่กับการรักษาป่า หรือความเป็นคนรักป่า การแปลงทุนทางวัฒนธรรมมาเป็นคำชาชีวสัญลักษณ์ดังกล่าว จึงทำให้ชาวปกาภณสามารถเปิดพื้นที่ทางสังคมและยืนยันศักดิ์ศรีในความเป็นมนุษย์ เพื่อตอบโต้ต่อภัยแล้งและข้อกล่าวหาของรัฐและชนกลุ่มอื่นๆ และสร้างความชอบธรรมให้กับสิทธิชุมชนของตน

ตัวอย่างดังกล่าวข้างต้น เป็นเพียงแนวคิดหนึ่ง หรือมุมมองหนึ่งที่น่าเอามาใช้ศึกษาเรื่องทุนมาเป็นกรอบในการมองชุมชนในลักษณะที่เป็นกระบวนการ หรือเป็นยุทธวิธีที่เลื่อนให้ลงในการนำเสนอตัวตนและเปิดพื้นที่ทางสังคม ความเป็นชุมชนในลักษณะดังกล่าว วางอยู่บนพื้นฐานของมุมมองและแนวคิดสำคัญ อย่างน้อย 5 ประการด้วยกัน คือ

ประการแรก คือ การมองความเป็นชุมชนในบริบทของความสัมพันธ์เชิงอำนาจ (relational) ชุดหนึ่ง ความเป็นชุมชน การนำเสนอตัวตนและอัตลักษณ์ของกลุ่มเกิดขึ้นเมื่อเกิดการเชื่อมต่อ น้ำกับชนกลุ่มอื่นๆ เกิดความพยายามในการที่จะปรับตัวและต่อสู้กับพลังภายนอกที่เข้ามา กระทำ การสร้างอัตลักษณ์ของชุมชนหรือกลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆ จึงหมายถึง ความพยายามที่จะสร้างความชอบธรรมให้กับสิทธิชุมชนบนพื้นฐานของความเป็นมนุษย์ (อันันท์ 2544: 248) หรือการ

สร้างความเป็นกลุ่มและชุมชนในมิติทางวัฒนธรรมนั้นเอง (Sorensen 1997) ประการที่สอง คือ การมองความเป็นชุมชนในบริบททางประวัติศาสตร์ หรือที่ Fabian (1983) เรียกว่า การเลื่อนเวลา (temporal flow) การสร้างความเป็นชุมชนเกี่ยวกับพันอย่างแนบแน่นกับการสร้างสำเนียงทางประวัติศาสตร์ ผ่านการตีความ การลำเลิกอตีติในรูปของพงศาวดาร เรื่องเล่า ตำนาน ชีวประวัติของวีรบุรุษ เพื่อสร้างความเชื่อมโยงระหว่างอดีตมาสู่ปัจจุบันและสร้างความคาดหวังให้กับอนาคต (Tapp 1989, ยศ 2543) ประการที่สาม ความเป็นชุมชนมิใช่แก่นสารที่หยุดนิ่งตายตัว หากแต่เลื่อนเวลาและปรับเปลี่ยนไปอยู่ตลอดเวลา (Ong 1999) ประการที่สี่ ความเป็นชุมชนเป็นพื้นที่ของการต่อสู้ทางวัฒนธรรม (contested cultural terrain) ที่ซึ่งพร้อมแคน ปริมณฑลและขอบเขตของความเป็นกลุ่มถูกรื้อถอนและสร้างใหม่ (reboundarying) อย่างต่อเนื่อง (Gupta and Ferguson 1999) และประการสุดท้าย ความเป็นชุมชนเกิดขึ้นจากความขัดแย้ง และการต่อต้านด้วยเช่น การนำเอาพิธีกรรมมาเป็น “พื้นที่” ในกรณีที่ชุมชนสามารถสร้างปฏิบัติการเพื่อพูดถึงการกดขี่มหึ่งและสิทธิชุมชนของตน (Comaroff 1985) ในลักษณะเช่นนี้ ความเป็นชุมชนเป็นทั้งอุดมการณ์และกระบวนการของชาวบ้านในการปรับตัวและต่อสู้กับรัฐ ระบบทุนนิยมและพลังภายนอกอื่นๆ

การมองชุมชนในลักษณะที่เป็นกระบวนการ จึงเชื่อมโยงอย่างแนบแน่นกับการเปิดพื้นที่ทางสังคม และการสร้างตัวตนของคนชาติขอบผู้ไร้สิทธิ ทั้งในแง่ของความเป็นชาติพันธุ์หรืออัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมในรูปแบบอื่นๆ ความเป็นชุมชนจึงมิได้หยุดนิ่งตายตัวหากแต่เป็น “ยุทธวิธี” ที่เลื่อนเวลาและปรับเปลี่ยนไปตามบริบทและสถานการณ์ที่แตกต่างกันออกไป ความเป็นชุมชนและความเป็นท้องถิ่นถูกสร้างขึ้นโดยกระบวนการทางประวัติศาสตร์ ที่เชื่อมโยงกับความสัมพันธ์เชิงอำนาจและความสัมพันธ์เชิงพื้นที่ในระดับที่กว้างกว่าท้องถิ่น ผ่านการเจรจาต่อรอง ความขัดแย้ง การต่อสู้ การเลื่อนเวลาไปมาของผู้คนและวัฒนธรรม อัตลักษณ์ ชุมชนและท้องถิ่นจึงเป็นกระบวนการที่ไม่เคยสงบเรียบร้อย หากแต่เมื่อการปรับเปลี่ยน และสร้างใหม่อู่เสมอจากปฏิสัมพันธ์ของพลังต่างๆ ที่กำหนดความเป็นไปของสังคม

ទំនាក់ទំនង និងការបង្រាយ

บทส่งท้าย

ในบริบทของโลกที่กำลังก้าวผ่านยุคสมัยของอุดมการณ์รัฐชาติ และเคลื่อนตัวเข้าสู่เวทีเศรษฐกิจการเมืองระดับข้ามชาติ (transnationalism) สร้างผลกระทบอย่าง瓦解 ของทักษะรวมการพัฒนาแบบเก่า การเพื่องฟูของเกษตรอุตสาหกรรมและเทคโนโลยีชีวภาพ การปรับขั้วขั้ดเปลี่ยนระหว่างตะวันออกกับตะวันตกไปสู่ความขัดแย้งระหว่างซีกโลกหนึ่งกับซีกโลกอีก โลกที่ประชากรจากประเทศโลกที่สามอยู่เคียงข้างกับประชากรในโลกที่หนึ่ง โลกที่เต็มไปด้วยการอพยพบ้ายกินของประชากรข้ามพรมแดนของรัฐชาติ การดำรงอยู่ร่วมกันของพหุวัฒนธรรมนิยม การเป็นสังคมข้อมูลข่าวสาร ความหลากหลายของภาพลักษณ์ วิถีชีวิต วัฒนธรรมย่อย และความเลื่อนไหวของผู้คนและวัฒนธรรมผ่านพรมแดนและพื้นที่ต่างๆ โลกที่แนวคิดหลังทันสมัยเริ่มท้าทายแนวคิดแบบที่นิยม แก่นสารนิยม และวิธีคิดแบบเดิมๆ โลกที่วิทยาศาสตร์เริ่มถูกมองว่าเป็นเพียงวิธีการจัดการความจริงในอีกรูปแบบหนึ่งเท่านั้น ในสภาวะการณ์เช่นนี้ ประเด็นเรืองสิทธิมนุษยชน สิทธิชุมชน และการเมืองนิเวศเริ่มปรากฏโฉมเพื่อนำเสนออิมพิติใหม่ๆ ของความขัดแย้ง การปรับตัวและการต่อสู้ของผู้ด้อยสิทธิ ไร้เสียงตามซอกมุตต่างๆ ของโลก สิทธิชุมชนและการเมืองนิเวศยังเชื่อมโยงกับประเด็นความเป็นชาติพันธุ์ ซึ่งถูกมองว่าเป็นประเด็นที่มีความสำคัญอย่างยิ่งในยุคหลังสงครามเย็นซึ่งจัดตั้งต่อต้านความต่างๆ แตกตัวกลายเป็นกลุ่มชาติพันธุ์อันหลากหลาย แนวคิดเรื่องความเป็นชาติพันธุ์ซึ่งถูกมองว่าเป็นประเด็นสำคัญระดับโลก เมื่อเปรียบเทียบกับบทบาทและอำนาจที่คลอนแคลนลงของรัฐชาติ ในการปั้นแต่ง นิยาม บ่งการและครอบงำการตีความทางวัฒนธรรม

กล่าวอีกนัยหนึ่ง ชาวไร่ชาวนาและชนชั้นช่างชอบในชอกมุมต่างๆ ของโลก กำลังเปิดพื้นที่ทางสังคมเพื่อสร้างอัตลักษณ์ และความมีตัวตนผ่านระบบสัญลักษณ์ พิธีกรรม และความเป็นชุมชนของตนในฐานะเป็นส่วนหนึ่งของการบวนการต่อรองและท้าทานกับอำนาจครอบงำของรัฐชาติ หรือหน่วยงานและกลุ่มผลประโยชน์อื่นๆ ในบริบทเช่นนี้ มนุษย์ไทยจึงไม่อาจนิยามความหมายหรือใช้กรอบคิดเกี่ยวกับชุมชน ในลักษณะแغانสารนิยมที่ให้ความสำคัญกับคุณลักษณะหรือความสัมพันธ์ทางสังคมเชิงโครงสร้างที่หยุดนิ่งดังเช่นในอดีตที่ผ่านมา หากแต่จำเป็นต้องพัฒนากรอบคิดเกี่ยวกับชุมชน ที่สอดคล้องกับความซับซ้อนและเลื่อนไหลของชีวิตทางสังคม เราจำเป็นต้องคิดคันธุปแบบของตัวแทนเชิงสัญลักษณ์ของสิทธิชุมชนซึ่งสะท้อนภาพการปรับตัว ต่อสู้และหลีกเร้นจากอำนาจการครอบงำทางวัฒนธรรมของชนชั้นนำ ความพยายามดังกล่าว คือการแปลงงานวิจัยทางมนุษย์วิทยาไปสู่การสร้างเวทีทางสังคมวัฒนธรรมเพื่อเปิดโอกาสให้เกิดการลั่งสมคุณค่าเชิงสัญลักษณ์ ที่สามารถปรับเปลี่ยนให้กลายเป็นอำนาจทางการเมืองในรูปแบบใหม่ๆ เพื่อ

ยืนยันหลักการทางมนุษยวิทยาในเรื่องของความหลากหลายทางวัฒนธรรมและความเคารพใน
ศักดิ์ศรีแห่งความเป็นมนุษย์

บรรณานุกรม

ภาษาไทย

กรมป่าไม้, (2514) ประวัติกรมป่าไม้ 2439-2514 กรุงเทพ: กรมป่าไม้ กระทรวงเกษตร
กรรนิการ์ พรมเสาร์และเบญจ่า ศิลารักษ์ (2542) ป่าเจ็ดชั้น ปัญญาปราชญ์ จากคำบอกเล่าของ
พ่อหลวงจนิ โอดิเชา กรุงเทพ: มูลนิธิภูมิปัญญา
จนิ โอดิเชา (2541) บันทึกคำท้า เชียงใหม่: กองทุนชุมชนรักป่า มูลนิธิพัฒนาภาคเหนือ
ตลาดชาย รัมตานันท์ (2528) ป่าไม้สังคมเพื่อการพัฒนาชนบท โครงการศึกษาโนบาย
สาธารณสุข สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย กรุงเทพ: เจ้าพระยาการพิมพ์
นัตติพิพิพ นาถสุภา และคณะ, (2541) ทฤษฎีและแนวคิดเศรษฐกิจชุมชนชาวนา กรุงเทพ: โครงการ
การวิถีทรอศน์
ชลธิรา สัตยาวัฒนา (2530) ลักษณะเมืองน่าน กรุงเทพ: สำนักพิมพ์เมืองโบราณ
ไชยรัตน์ เจริญสินโอพาร (2542) วิถีกรรมการพัฒนา ศูนย์วิจัยและผลิตตำรา มหาวิทยาลัยเกริก
กรุงเทพ: สำนักพิมพ์วิภาวดี
ชูศักดิ์ วิทยาภัค (2541) “สังคมศาสตร์กับการศึกษาคนชายขอบ” วารสารสังคมศาสตร์
มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ ปีที่ 11 (1): 2-25
ทวีช จตุรพุกษ์ (2541) เสียงจากคนชายขอบ: ศักดิ์ศรีความเป็นคนของชาวลีซอ เชียงใหม่:
เครื่อข่ายชาตินธุศึกษา ศูนย์ภูมิภาคเพื่อการศึกษาสังคมศาสตร์และการพัฒนาที่ยั่งยืน
คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
ธิดา สาระยา (2544) ประวัติศาสตร์ชวนาสยาม กรุงเทพ: อัมรินทร์พิรินติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง
บีอพอ (2540) ชีวิตข้า – ปกาเกอะญอ กรุงเทพ: สำนักพิมพ์สารคดี
ปีนแก้ว เหลืองอุ่มศรี (2539) นิเวศวิทยาคนพื้นเมือง: ศึกษากรณีชุมชนกะหรี่ยง ในป่าทุ่งใหญ่
นเรศวร กรุงเทพ: โครงการพื้นฟูชีวิตและธรรมชาติ
----- (2541) “วิถีกรรมว่าด้วยชาวเขา” วารสารสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัย
เชียงใหม่ ปีที่ 11 (1) : 92-135
ประเสริฐ ตระการศุภกร (2541) การสืบทอดองค์ความรู้เกี่ยวกับระบบการทำไร่หมุนเวียนของ
ชุมชนกะหรี่ยง วิทยานิพนธ์มหาบัณฑิต คณะศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่

พัฒนา กิติศาสตร์ (2543) “ห้องถินนิยม” เอกสารทางวิชาการ โครงการสังเคราะห์ความคิดรวบยอด
ทางทฤษฎีสังคมวิทยา คณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ (สาขาวิชสังคมวิทยา) สำนักงาน คณ
กรรมการวิจัยแห่งชาติ

บก. สันตสมบัติ (2539) ท่าเกรียง: บทวิเคราะห์เบื้องต้นว่าด้วยการปรับตัวของชุมชน
ชาวนาไทยท่ามกลางการปิดล้อมของวัฒนธรรมอุดตสาหกรรม กรุงเทพ: สำนักพิมพ์คบไฟ
----- (2540) มนุษย์กับวัฒนธรรม. ฉบับพิมพ์ครั้งที่สอง กรุงเทพ: สำนักพิมพ์ธรรม
ศาสตร์

----- (2542) ความหลากหลายทางชีวภาพและภูมิปัญญาท้องถิ่นเพื่อการพัฒนา
อย่างยั่งยืน เชียงใหม่: ศูนย์ศึกษาความหลากหลายทางชีวภาพ คณลังค์คมศาสตร์
มหาวิทยาลัยเชียงใหม่

----- (2543ก) หลักซึ่ง: การสร้างใหม่ของอัตลักษณ์ไทยในได้คง กรุงเทพ: วิถีธรรมนิร

----- (2543ข) ณัฐเพลิง: ชีวิตของชีวิก เมนเดสและขบวนการปกป้องป่าอเมซอน (แพล)
กรุงเทพ: คบไฟ

----- (2543ค) จากรวนถึงเทวดา: มากชีสม์และมนุษย์วิทยามากชีสต์ (ฉบับพิมพ์ครั้ง
ที่ 3) กรุงเทพ: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

----- (2545) “สิทธิชุมชน” บทความนำเสนอในการประชุมประจำปีของศูนย์
มนุษย์วิทยาสิรินธร เรื่อง “คนมองคน: นานาชีวิตในกระแสความเปลี่ยนแปลง 27-29
มีนาคม 2545 ศูนย์มนุษย์วิทยาสิรินธร กรุงเทพ

วราลักษณ์ อิทธิพลโอบาร (2540) ไร่หมุนเวียน นารดาแห่งพันธุ์พีช เชียงใหม่: บีเอสพรินท์ดิ้ง
สเน็ท จำกัด และบก. สันตสมบัติ บก. (2536) ป่าชุมชนในประเทศไทย: แนวทางการพัฒนา (3
เล่ม) กรุงเทพ: สถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนา

สันติสุจิตา กาญจนพันธุ์ (2543) “ความเคลื่อนไหวด้านสิ่งแวดล้อมและความคิดสีเขียวในเมือง”
สังคมศาสตร์ ปีที่ 12 ฉบับที่ 2/2543

สถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนา (2535) ป่าชุมชน ปฏิญญาว่าด้วยสิทธิชุมชนท้องถิ่น: รากเหง้า
ประชาธิปไตยไทย. กรุงเทพ: สถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนา

อรวรณาจักร สัตยานุรักษ์ (2540) การศึกษาพรมแคนความรู้ทางประวัติศาสตร์ด้านนิเวศวิทยาและสิ่ง
แวดล้อม กรุงเทพ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย รายงานวิจัย
อภิชาติ ขาวสะอาด อัมมาร สายมาลา และกอบกุล รายงานกรุงเทพ (2538) ความหลากหลายของ
พันธุ์พีช กรุงเทพ: สถาบันวิจัยเพื่อการพัฒนาประเทศไทย เอกสารวิจัยหมายเลข 14

อภิญญา เพื่องฟูสกุล (2543) “อัตลักษณ์: การทบทวนทฤษฎีและกรอบแนวคิด” เอกสารทางวิชา
การโครงการสังเคราะห์ความคิดรวบยอดทางทฤษฎีสังคมวิทยา กรุงเทพ: สำนักงานคณะกรรมการ
วิจัยแห่งชาติ

อาณันท์ กาญจนพันธุ์ (2544) มิติชุมชน วิธีคิดท้องถิ่นว่าด้วยสิทธิ อำนาจและการจัดการ
ทรัพยากร กรุงเทพ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย

อาณันท์ กาญจนพันธุ์ และฉลาดชาย รัม italiane (2533) “พิธีกรรม และความเชื่อ: การผลิตใหม่
ของอำนาจทางศีลธรรม” สมุดสังคมศาสตร์ 12 (2) (พฤษจิกายน 2531 – มกราคม 2533)

ภาษาอังกฤษ

- Alavi, H. (1973) “Peasant Classes and Primordial Loyalties,” *Journal Of Peasant Studies*, 1(1973).
- Alejo, SJ A.E. (2000) *Generating Energies in Mount Apo: Cultural Politics in a Contested Environment*. Manila: Ateneo de Manila University Press.
- Alliband, T. (1983) *Catalysts of Development: Voluntary Agencies in India*. Connecticut: Kumarian Press.
- Anan Ganjanapan, (1984) The Partial Commercialization of Rice Production in Northern Thailand (1900-1980). Unpublished Ph.D. Thesis, Cornell University.
- , (1989) “Conflict Over the Deployment and Control of Labor in a Northern Thai Village” in Hart, G., A. Turton, and B. White, eds *Agrarian Transformations: Local Processes and the State in Southeast Asia*. Berkeley: University of California Press.
- , (1998) “The Politics of Conservation and the Complexity of Local Control of Forests in the Northern Thai Highlands” in *Mountain Research and Development*, Vol. 18, No. 1: 71-82.
- , (2000) *Local Control of Land and Forest: Cultural Dimensions of Resource Management in Northern Thailand*. Chiang Mai: RCSD Monograph No. 1, Regional Center for Social Science and Sustainable Development, Faculty of Social Sciences, Chiang Mai University.

- Anchalee Jengjalern, (1988) *Forestry For Community: An Analysis of Forest Policy in Thailand*. Unpublished Ph.D. Thesis, State University of New York, College of Environmental Science and Forestry.
- Anderson, L.E. (1994) *The Political Ecology of the Modern Peasant: Calculation and Community*. Baltimore: Johns Hopkins University Press.
- Apichart Kaosa-ad, Kobkul Rayanakorn and Ammar Siamwalla (1995) *The Diversity of Plant Cultivar*. (in Thai). Bangkok: TDRI, Research Monograph No. 14.
- Appadurai, A. (1996). *Modernity At Large: Cultural Dimension of Globalization*. Minneapolis: University of Minneapolis Press.
- Arensleag, C.N. (1937) *The Irish Countrymen*. New York: Macmillan. Aston, T.H. and C.H.E. Philpin, eds., (1985) *The Brenner Debate: Agrarian Class Structure and Economic Development in Pre-Industrial Europe*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Beals, R.L. (1975) *The Peasant Marketing System of Oaxaca, Mexico*. Berkeley: University of California Press.
- Benedict, R. (1934) *Patterns of Culture*. Boston: Houghton Mifflin.
- Bernstein, H. (1979) "African Peasantries: A Theoretical Framework", *Journal of Peasant Studies* 6, No. 4: 421-443.
- Beverley, J. (1999) *Subalternity and Representation: Arguments in Cultural Theory*. Durham: Duke University Press.
- Bisharat, G.E. (1999) "Exile to Compatriot: Transformations in the Social Identity of Palestinian Refugees in the West Bank" in A. Gupta and J. Ferguson, eds., *Culture, Power, Place: Explorations in Critical Anthropology*. Durham: Duke University Press (second printing).
- Boas, F. (1940) *Race, Language and Culture*. New York: Macmillan.
- Boserup, E. (1970) *Woman's Role in Economic Development*. London: Allen and Unwin.
- Bourdieu, P. (1977) *Outline of a Theory of Practice*. Cambridge: Cambridge University Press.
- , (1986) "The Forms of Capital," in *Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education*. J.G. Richardson, ed. New York: Greenwood Press.

- , (1990) *The Logic of Practice*. Stanford: Stanford University Press.
- , (1991) *Language and Symbolic Power*, trans. Gino Raymond and Matthew Adamson. Cambridge, Mass.: Harvard University Press.
- , (1993) *The Field of Cultural Production*. New York: Columbia University Press.
- Bourdieu, P. et al. (1993) *The Weight of the World: Social Suffering in Contemporary Society*. Stanford: Stanford University Press.
- Bowie, K., (1992) "Unraveling the Myth of the Subsistence Economy: Textile Production in Nineteenth-Century Thailand," *The Journal of Asian Studies* 51, No. 4: 797-823.
- Brass, T. (2000) *Peasants, Populism and Postmodernism: The Return of the Agrarian Myth*. Cass: Frank Publishers.
- Bray, F. (1986) *The Rice Economies: Technology and Development in Asian Societies*. Oxford: Basil Blackwell.
- Brown, J.H. (1981) "Two Decades of Homage to Santa Rosalia: Toward a General Theory of Diversity". *American Zoologist* 21 (4): 877-888.
- Brush, S.B. and D.W. Guillet (1985) "Small-Scale Agro-Pastoral Production in the Central Andes." *Mountain Research and Development* 5 (1): 19-30.
- Brush, S.B. and J.E. Taylor (1992) "Technology Adoption and Biological Diversity in Andean Potato Agriculture." *Journal of Development Economics* 39: 365-387.
- Bueh Po (1997) *My Life as Pga K'nyau*. Bangkok: Sarakadee Press.
- Burling, R. (1965) *Hill Farms and Padi Fields*. Englewood Cliffs, N.J.: Prentice-Hall.
- Clammer, J. (1982) "Inequality in Peasant Societies: Theories of Production, Distribution and Ideology" in *Akademika*, Journal of Humanities and Social Sciences, University Kebangsaan Malaysia. Number 20-21: 7-12.
- Chayanov, A.V. (1986; original publication, 1926), *The Theory of Peasant Economy*, D. Thorner, B. Kerblay, and R.E.F. Smith, eds., with a foreword by T. Shanin. Homewood, Illinois: Richard D. Irwin.
- Cholthira Satyawatana (1987) *Lua Muang Nan (The Lua of Nan)*. Bangkok: Muang Boran Publishers.

- Clifford, J. (1988) *The Predicament of Culture: Twentieth-Century Ethnography, Literature and Art*. Cambridge: Harvard University Press.
- Clifford, J. and G.E. Marcus, (1986) *Writing Culture: The Poetics and Politics of Ethnography*. Berkeley: University of California Press.
- Cohen, A. (1969) *Custom and Politics in Urban Africa*. London: Routledge and Kegan Paul.
- Cohen, P.T. (1981) The Politics of Economic Development in Northern Thailand, 1967-1978. Unpublished Ph.D. Dissertation, University of London.
- (1984) "Opium and the Karen: A Study of Indebtedness in Northern Thailand." *Journal of Southeast Asian Studies*, Vol. XV, No.1: 150-165.
- Collins, W.W. and C.O. Qualset ,eds. (1999) *Biodiversity in Agroecosystems*. Boca Raton, Florida: CRC Press.
- Comaroff, J. (1985) *Body of Power, Spirit of Resistance: The Culture and History of a South African People*. Chicago: University of Chicago Press.
- Condominas, G. (1990) *From Lawa to Mon, from Saa' to Thai: Historical and anthropological aspects of Southeast Asian social spaces*. Canberra: An Occasional Paper of the Department of Anthropology, Research School of Pacific Studies, The Australian National University.
- Conklin, H.C. (1957) *Hanunoo Agriculture*. Forestry Development Paper No. 12. Rome: FAO.
- Cooper, D., R. Velle and H. Hobbelink, eds. (1992) *Growing Diversity: Genetic Resources and Local Food Security*. London: Intermediate Technology Publications.
- Crush, J., ed. (1995) *Power of Development*. New York: Routledge.
- Dahlan, H.M. (1982) "Peasantry and Modernization" in *Akademika, Journal of Humanities and Social Sciences*, University Kebangsaan Malaysia. Number 20-21: 7-12.

- Daycha Siripatra and Witoon Lianchamroon, (1992) "An Integrated NGO Approach in Thailand" in *Growing Diversity: Genetic Resources and Local Food Security*. Cooper, D., R. Vellve and H. Hobbelink, eds. London: Intermediate Technology Publications.
- Deere, C.D. and A. de Janvry (1981) "Demographic and Social Differentiation Among Northern Peruvian Peasants" *Journal of Peasant Studies* 8, No. 3.
- DeYoung, J.E. (1958) *Village Life in Modern Thailand*. Berkeley: University of California Press.
- Diaz, M. (1996) *Persistent Peasants: Smallholders, State Agencies and Involuntary Migration in Western Venezuela*.
- Donham, D. (1999) *History, Power, Ideology*. Berkeley: University of California Press.
- Edelman, M. (1999) *Peasants Against Globalization: Rural Social Movements in Costa Rica*. Stanford: Stanford University Press.
- Eggan, F. (1941) "Some Aspects of Culture Change in North Luzon," *American Anthropologist* 43: 11-18.
- Ekins, P. (1990), "Forward", in H.E. Daly and J.B. Cobb Jr., *For the Common Good: Redirecting the Economy Toward Community, the Environment, and a Sustainable Future*. London: The Green Print.
- Elson, R.E. (1997) *The End of the Peasantry in Southeast Asia: A Social and Economic History of Peasant Livelihood, 1800-1990s*. New York: St. Martin's Press.
- Epstein, A. (1958) *Politics in an Urban African Community*. Manchester: Manchester University Press.
- Epstein, T.S. (1962) *Economic Development and Social Change in South India*. Manchester: Manchester University Press.
- (1973) *South India: Yesterday, Today and Tomorrow*. London: Macmillan.
- Escobar, A. (1995) *Encountering Development: The Making and Unmaking of the Third World*. Princeton, New Jersey: Princeton University Press.
- Escobar, A. and S.E. Alvarez, eds. (1992) *The Making of Social Movements in Latin America: Identity, Strategy and Democracy*. Boulder: Westview Press.

- Evers, H-D, (1981) "Urban and Rural Subsistence Reproduction – A Theoretical Outline" Working paper no. 2. Bielefeld: Sociology of Development Research Center.
- Fabian, J. (1983) *Time and the Other: How Anthropology Makes Its Object*. New York: Columbia University Press.
- Fei Hsiao Tung, (1939) *Peasant Life in China*. New York: Duton.
- Filipchuk, V.R. (1991) "Forest Management in Northern Thailand: A Rural Thai Perspective." Unpublished M.A. Thesis, Department of Geography, University of Victoria.
- Firth, R. (1939) *Primitive Polynesian Economy*. London: Routledge.
- Forget, E.L. and R.A. Lobdell, eds., (1995) *The Peasant In Economic Thought: "A Perfect Republic"*. Brookfield, Vermont: Edward Elgar
- Foster, G.M. (1953) "What is Folk Culture"? *American Anthropologist* 55: 159-173.
- Foster, G.M. (1965) "The Peasants and the Image of Limited Good" *American Anthropologist* 62.
- Fox, J. et al. (2001) "Shifting Cultivation: A New Old Paradigm for Managing Tropical Forests." Paper Presented at an International Symposium on Watershed Management Highland and Lowland in the Protected Area Regime: Towards New Princes and Practices. March 23-26, 2001. International Center, Chiang Mai, Thailand.
- Frank, A.G. (1972) "Sociology of Development and Underdevelopment of Sociology" in *Dependence and Underdevelopment: Latin America's Political Economy*, ed. J. Cockcroft et al. New Jersey: Doubleday Anchor.
- Franklin, S.H. (1969) *The European Peasantry: The Final Phase*. London: Methuen.
- Freeman, J.D. (1955) *Iban Agriculture*. Colonial Office Research Studies, No. 18. London: H.M.S.O.
- Friedman, J. (1994) *Cultural Identity and Global Process*. London: Sage.
- Friedmann, H. (1980) "Household Production and the National Economy: Concepts for the Analysis of Agrarian Formations" *Journal of Peasant Studies* 7, no. 2: 158-84.

- (1981) "The Family Farm in Advanced Capitalism: Outline of a Theory of Simple Commodity Production in Agriculture" (Paper prepared for the Thematic Panel, *Rethinking Domestic Agriculture*, American Sociological Association, Toronto 1981) .
- Gardner, K. and D. Lewis, (1996) *Anthropology, Development and the Post-Modern Challenge*. Chicago: Pluto.
- Geddes, W.R. (1954) *The Land Dayak of Sarawak*. Colonial Office Research Studies, No. 14. London: H.M.S.O.
- Geertz, C. (1963) *Agricultural Involution: The Process of Change in Indonesia*. Berkeley: University of California Press.
- Gould, S.J. (1982) "Darwinism and the Expansion of Evolutionary Theory." *Science* 216: 380-387.
- Gravers, M. (2001) "Karen Notions of Environment – Space, Place and Power in a Political Landscape," in E. Poulsen et al. eds., *Forest in Culture – Culture in Forest*. Denmark: Research Center on Forest and People in Thailand, Danish Institute of Agricultural Sciences.
- Gray, J. (1990) The Road to the City: Young Women and Transition in Northern Thailand. Unpublished Ph.D. Dissertation, Macquarie University, Sydney, Australia.
- Guha, R. (2000) *Unquiet Woods: Ecological Change and Peasant Resistance in the Himalayas*. Berkeley: University of California Press.
- Gulliver, P.H. (1965) "The Arusha: Economic and Social Change," in *Markets in Africa*, P. Bohannan and G. Dalton, eds. New York: Doubleday.
- Gupta, A. and J. Ferguson. (1997). "Beyond Culture: Space, Identity and the Politics of Difference", in Gupta, A. and J. Ferguson, eds. *Culture, Power, Place: Explorations in Critical Anthropology*. Durham: Duke University Press.
- Haimendorf, C.V. (1982) *Struggle for Survival*. Delhi: Oxford University Press.
- Halpern, J.M. (1958) *Aspects of Village Life and Culture Change in Laos*. Prepublication report. New York: Council on Economic and Cultural Affairs.
- Hanks, L.M. (1972) *Rice and Man*. Chicago: Aldine.

- Harland, J.R. (1975) *Crops and Man*. Madison: American Society of Agronomy and Crop Science Society of America.
- Harrison, M. (1977) "The Peasant Mode of Production in the Work of A.V. Chayanov", *Journal of Peasant Studies* 4, No. 4: 323-36.
- Hart, G. (1989) "Agrarian Change in the Context of State Patronage" in Hart, G., Turton, A. and B. White, eds. *Agrarian Transformations: Local Processes and the State in Southeast Asia*. Berkeley: University of California Press.
- Hart, G., Turton, A. and B. White, eds. (1989) *Agrarian Transformations: Local Processes and the State in Southeast Asia*. Berkeley: University of California Press.
- Harvey, D. (1996). *Justice, Nature and the Geography of Difference*. Oxford: Blackwell.
- Hayami, Yoko (1997) "Internal and External Discourse of Communalism, Tradition and Environment: Minority Claims on Forest in the Northern Hills of Thailand," *Southeast Asian Studies*, Vol. 35, No. 3: 558-579.
- Hayami, Y. and T. Kawagoe (1993) *The Agrarian Origins of commerce and Industry: A Study of Peasant Marketing in Indonesia*. New York: St. Martin's Press.
- Hayami, Y. and Masao Kikuchi (1981) *Asian Village Economy at the Crossroads: An Economic Approach to Institutional Change*. Tokyo: University of Tokyo Press.
- Herskovits, M.J. (1940) *The Economic Life of Primitive Peoples*. New York: Knopf..
- Hirsch, P. (1989) "Forests, Forest Reserve, and Forest Land in Thailand," *The Geographical Journal* 156 (2): 166-174.
- (1990) "Review Essay: Marginal People on Marginal Land". *Bulletin of Concerned Asian Scholars* 22(4): 55-59.
- Hobsbawm, E.J. (1970) *Age of Revolution*. New York: Praeger.
- Holdcroft, L.E. (1978) *The Rise and Fall of Community Development in Developing Countries, 1950-1965: A Critical Analysis and Annotated Bibliography*. East Lansing, Michigan: Michigan State University Press.
- Homer, S. (1998) *Fredric Jameson: Marxism, Hermeneutics, Postmodernism*. New York: Routledge.

- Hunter, G. (1969) *Modernizing Peasant Societies: A Comparative Study in Asia and Africa*. London: Oxford University Press.
- Jameson, F. (1981) *The Political Unconscious: Narrative as a Socially Symbolic Act*. Ithaca, New York: Cornell University Press.
- Joni Odochow (1998) *Bun Tuek Kam Ta* (Collection of Karen's Folktales and Folksongs). Chiang Mai: Northern Thai Development Foundation.
- Judd, L.C. (1961) Chao Rai: Dry Rice Farmers in Northern Thailand. Ph.D. Dissertation, Cornell University.
- Kamol Janlekha (1955) *A Study of the Economy of Rice Growing Village in Central Thailand*. Bangkok: Ministry of Agriculture.
- Kanika Promsao and Benja Silaraksa (1999) *Pa Jet Chun Panya Praj* (Seven Layers of Forest: Local Wisdom). Bangkok: Amarin.
- Kanoksak Kaewthep, ed., (1995) *The Village Community in Historical Comparison*. Bangkok: The Political Economy Centre, Faculty of Economics, Chulalongkorn University.
- Kaufman, H.K. (1960) *Bangkhuad: A Community Study in Thailand*. New York: Association for Asian Studies, Monograph No. 10.
- Kautsky, K. (1988, orig. 1899) *The Agrarian Question: In Two Volumes*. P. Burgess (trans.) Introduction by Hamza Alavi and Teodor Shanin. London: Zwan Publications.
- Kerblay, B. (1971) "Chayanov and the Theory of Peasantry as a Specific Type of Economy" in *Peasants and Peasant Societies*, ed. T. Shanin. Harmondsworth: Penguin Books.
- Keyes, C.F. ed. (1979) *Ethnic Adaptation and Identity: The Karen on the Thai Frontier with Burma*. Philadelphia: Institute for the Study of Human Issues.
- Kingshill, K. (1965) *Kudaeng, The Red Tomb: A Village Study in Northern Thailand*. (2nd edition) Bangkok: Bangkok Christian College.
- Kearney, M. (1996) *Reconceptualizing the Peasantry: Anthropology in Global Perspective*. New York: Westview.

- Kondo, D. (1996). "The Narrative production of "Home," Community and Political Identity in Asian American Theatre" in Smardar Lavie and Ted Swedenburg, eds. *Displacement, Diaspora, and Geographies of Identity*. Durham: Duke University Press.
- Kunstadter, P. (1978) "Subsistence Agricultural Economies of Luu' and Karen Hill Farmers, Mae Sariang District, Northwestern Thailand. In Peter Kunstadter, E.C. Chapman and Sanga Sabhasri (eds.), *Farmers in the Forest: Economic Development and Marginal Agriculture in Northern Thailand*. Honolulu: University of Hawaii Press.
- Kyle, D. (2000) *Transnational Peasants: Migration, Networks and Ethnicity*. John Hopkins University Press.
- Laclau, E. and C. Mouffe (1985) *Hegemony and Socialist Strategy: Towards a Radical Democratic Politics*. London: Verso.
- Lan, D. (1985) *Guns and Rain: Guerrillas and Spirit Mediums in Zimbabwe*. London: James Currey.
- Lavie, S. and T. Swedenberg, eds. (1996) "Introduction" in *Displacement, Diaspora and Geographies of Identity*. Durham: Duke University Press.
- Leach, E. (1954) *Political System of Highland Burma*. London: Cambridge University Press.
- Lehmann, D. (1982) "After Chayanov and Lenin: New Paths of Agrarian Capitalism." *Journal of Development Economics* 11: 133-161.
- Lenin, V.I. (1960; original publication, 1899) *The Development of Capitalism in Russia: The Process of Formation of a Home Market for Large-Scale Industry*, Vol. 3, pp. 23-607, in Lenin, *Collected Works*, 4th edition. Moscow: Foreign Languages Publishing House.
- Lewis, O. (1951) *Life in a Mexican Village: Tepoztlán Restudied*. Chicago: University of Chicago Press.
- Lewis, W.A. (1969) *Aspects of Tropical Trade, 1883-1965*. Stockholm: Almqvist and Wiksel.

- Lewis, W.A. ,ed. (1970) *Tropical Development, 1880-1913*. London: Allen and Unwin.
- Local Development Institute (1992) *Community Forestry. Declaration of the Customary Rights of Local Communities: Thai Democracy at the Grassroots*. Bangkok: LDI.
- Long, N. (1977) *An Introduction to the Sociology of Developing Societies*. London: Tavistock.
- Long, N. and Long, A. (1992) *Battlefields of Knowledge: The Interlocking of Theory and Practice in Social Research and Development*. London: Routledge.
- Madsen, S.T., ed. (1999) *State, Society and the Environment in South Asia*. Richmond: Curzon Press.
- Mai, U. and H. Buchholt (1987) *Peasant Peddlers and Professional Traders: Subsistence Trade in Rural Markets of Minahasa, Indonesia*. Singapore: Institute of Southeast Asian Studies.
- Mair, L. (1969) *Anthropology and Social Change*. (LSE Monographs on Social Anthropology 38) London: Athlone Press.
- Malinowski, B. (1922) *Argonauts of the Western Pacific: An Account of Native Enterprise and Adventure in the Archipelagoes of Melanesian New Guinea*. London: Routledge.
- (1929) "Practical Anthropology", in *Africa* Vol. 2, no. 1: 28-38.
- Marcus, G.E. and M. M.J. Fischer (1986) *Anthropology as Cultural Critique: An Experimental Moment in the Human Sciences*. Chicago: University of Chicago Press.
- Martin, B. and C. Mohanty. 1986. "Feminist Politics: What's Home Got to Do with It?" in Teresa de Lauretis, ed., *Feminist Studies, Critical Studies*. Bloomington: Indiana University Press.
- Marx, K. (1909; original publication, 1867) *Capital: A Critique of Political Economy*, Vol. 1: *The Process of Capital Production*. Chicago: Kerr.
- Mead, M. (1922) *Coming of Age in Samoa: A Psychological Study of Primitive Youth for Western Civilization*. New York: Morrow.

- Meillassoux, C. (1981) *Maidens, Meal and Money: Capitalism and the Domestic Economy*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Mignold, W.D. (2000) *Local Histories/Global Designs: Coloniality, Subaltern Knowledges and Border Thinking*. Princeton: Princeton University Press.
- Miller, D.B., ed., (1978) *Peasants and Politics: Grass Roots Reaction to Change in Asia*. New York: St. Martin's Press.
- Mills, M.E. (1993) "We Are Not Like Our Mothers: Migrants, Modernity and Identity in Northeast Thailand." Ph.D. diss., University of California, Berkeley.
- (1995) "Attack of the Widow Ghosts: Gender, Death and Modernity in Northeast Thailand. In *Bewitching Women, Pious Men: Gender and Body Politics in Southeast Asia*. Aihwa Ong and M.G. Peletz, eds. Berkeley: University of California Press.
- Mintz, S. (1955) The Jamaican Internal Marketing Pattern: Some Notes and Hypotheses, *Social and Economic Studies* 4 (1): 95-103.
- Miron, L. F. 1999. "Postmodernism and the Politics of Racialized Identities" in Rudolfo D. Torres, Louis F. Miron and Jonathan Xavier Inda, eds. *Race, Identity, and Citizenship: A Reader*. Oxford: Blackwell.
- Mischung, R. (1986) *Environmental 'Adaptation' among Upland Peoples in Northern Thailand: A Karen/Hmong Case Study*. Final Research Report Presented to the National Research Council of Thailand. Bangkok.
- Mitchell, C. (1956) *The Kalela Dance*. (Rhodes-Livingstone Papers no. 27) Manchester: Manchester University Press.
- Mitchell, W.P. (1991) *Peasants on the Edge: Crop, Cult and Crisis in the Andes*. Austin: University of Texas Press.
- Moerman, M. (1968) *Agricultural Change and Peasant Choice in a Thai Village*. Berkeley: University of California Press.
- Mohanty, C.T. (1987) "Feminists Encounters: Locating the Politics of Experience" in M. Barrett and A. Phillips, eds, *Destabilizing Theory: Contemporary Feminist Debates*. Cambridge: Polity Press.

- Murray, C. (1981) *Families Divided: The Impact of Migrant Labour in Lesotho*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Nakajima, C. (1986) *Subjective Equilibrium Theory of the Farm Household*. Amsterdam: Elsevier.
- Nabhan, G.P. (1985) "Native Crop Diversity in Arid America: Conservation of Regional Gene Pools." *Economic Botany* 39 (4): 387-399.
- (1992) *Enduring Seeds: Native American Agriculture and Wild Plant Conservation*. San Francisco: North Point Press.
- Nash, J. (1979) *We Eat the Mines and the Mines Eat Us: Dependency and Exploitation in Bolivian Tin Mines*. New York: Columbia University Press.
- Nazarea, V.D. (1998) *Cultural Memory and Biodiversity*. Tucson: The University of Arizona Press.
- Ong, A. (1987) *Spirits of Resistance and Capitalist Discipline: Factory Women in Malaysia*. Albany: SUNY Press.
- (1999) *Flexible Citizenship: The Cultural Logics of Transnationality*. Durham: Duke University Press.
- Pallot, J. (1998) *Transforming Peasants: Society, State and the Peasantry 1861-1930*. New York: St. Martin's Press.
- Pau Le Paa (1987) *Khon Pka K'Nyau* (The Karen People). Kalya and Virasak Yaudrabam, trans. Into Thai. Bangkok: Samnak Nangsue Saaikham.
- Pathak, A. (1995) *Contested Domains: The State, Peasants and Forests in Contemporary India*. New York: Sage.
- Patnaik U. "Neo-Populism and Marxism: The Chayanovian View of the Agrarian Question and Its Fundamental Fallacy", *Journal of Peasant Studies* 6, No.4: 373-420.
- Pearce, D., E. Barbier and A. Markandya, (1990) *Sustainable Development: Economics and Environment in the Third World*. London: Earthscan Publication.
- Phillips, H.P. (1965) *Thai Peasant Personality*. Berkeley: University of California Press.

- Pinkaew Laungaramsri (1996) *Phum Panya Niwet Widhaya Khon Puen Muang: Suksa Korani Chumchon Kariang Nai Paa Thung Yai Naresuan* (Indigenous Ecological Knowledge: A Case Study of the Karen in the Thung Yai Naresuan Forest) Bangkok: Project for Ecological Recovery.
- (1999) "Rai, rai lu'an loy, rai mun wian and the politics of 'shifting cultivation'" in *Watershed*, Vol. 5, No.1:39-46.
- Pile, S. (1997). "Introduction: Opposition, political Identities and Spaces of Resistance," in Steve Pile and Michael Keith, eds. *Geographies of Resistance*. London: Routledge.
- Popkin, S.L. (1979) *The Rational Peasant*. Berkeley: University of California Press.
- Potter, J.M., (1976) *Thai Peasant Social Structure*. Chicago: University of Chicago Press.
- Potter, J.M., M.N. Diaz and G.M. Foster,eds. (1967) *Peasant Society: A Reader*. Boston: Brown.
- Potter, S.H. and J.M. Potter (1990) *China's Peasants: the Anthropology of a Revolution*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Poulsen, Ebbe et al. eds. (2001) *Forest in Culture – Culture in Forest*. Tjelle, Denmark: Research Center on Forest and People in Thailand, Danish Institute of Agricultural Sciences.
- Prasert Trakansuphakorn (1998) Karn Sueb Tod Ong Kwam Rur Kiew Kab Rabob Karn Tham Rai Mun Wian Khong Chumchon Kariang (Transmission of the Body of Knowledge Relating to the Rotational Swidden Cultivation of Karen Communities) M.A. thesis, Faculty of Education, Chiang Mai University.
- Radcliffe-Brown, A.R. (1922) *The Andaman Islanders: A Study in Social Anthropology*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Rambo, A. (1991) *The Human Ecology of Rural Resource Management in Northeast Thailand*. Khon Kaen: Khon Kaen University.
- Redclift, M. (1987) *Sustainable Development: Exploring the Contradictions*. London: Routledge.
- Redfield, R. (1930) Tepoztlan: A Mexican Village. Chicago: University of Chicago Press.
- (1947) *The Folk Culture of Yucatan*. Chicago: University of Chicago Press.

- .(1950) *A Village that Chose Progress: Chan Kom Revisited*. Chicago: University of Chicago Press.
- .(1953) *The Primitive World and Its Transformations*. Ithaca: Cornell University Press.
- . (1956) *Peasant Society and Culture*. Chicago: University of Chicago Press.
- Renard, R.D. (1986) "The Integration of Karens in Northern Thai: Political Life in the Nineteenth Century" in R.D. Renard, ed. *Anuson Walter Vella*. Honolulu: University of Hawaii Press.
- Richards, A. (1939) *Land, Labour and Diet in Northern Rhodesia*. London: Oxford University Press.
- Rigg, J. (1993) "Rice, Water and Land: Strategies of Cultivation on the Khorat Plateau, Thailand" *Southeast Asia Research*. Vol. 1, No. 2.
- (2001) *More than the Soil: Rural Change in Southeast Asia*. Essex: Pearson Education.
- Ritchie, M.A. (1996) From Peasant Farmers to Construction Workers: The Breaking Down of the Boundaries Between Agrarian and Urban Life in Northern Thailand, 1974-1992. Unpublished Ph.D. Dissertation, University of California at Berkeley.
- Ritzer, G. (1992) *Sociological Theory*. Singapore: McGraw-Hill Inc.
- Ritzer, G. and B. Smart (2001) *Handbook of Social Theory*. London: Sage.
- Rosen, G. (1975) *Peasant Society in A Changing Economy: Comparative Development in Southeast Asia and India*. Urbana: University of Illinois Press.
- Rostows, E. (1960) *The Stages of Economic Growth: A Non-Communist Manifesto*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Rothenberg, D. (1998). *With These Hands: The Hidden World of Migrant Farmworkers Today*. Berkeley: University of California Press.
- Royal Forestry Department (1971) *History of the Royal Forestry Department B.E. 2439-2514*. Bangkok: Royal Forestry Department (in Thai).

- Sahlin , P. (1994) *Forest Rites : The War of the Demoiselles in Nineteenth – Century France*. Cambridge : Harvard University Press
- Salazar, R. (1992) "Community Plant Genetic Resources Management: Experiences in Southeast Asia", in *Growing Diversity: Genetic Resources and Local Food Security*. D. Cooper, R. Vellve and H. Hobbelink, eds. London: Intermediate Technology Publications.
- Saneh Chamarik and Yos Santasombat, eds. (1993) *Pah Chum Chon Nai Prathet Thai: Naew Tang Karn Pattana* (Community Forestry in Thailand: Development Perspectives) Bangkok: Local Development Institute.
- Santita Ganjanapan (1996) "A Comparative Study of Indigenous and Scientific Concepts in Land and Forest Classification in Northern Thailand" in Philip Hirsch, ed. *Seeing Forests For Trees: Environment and Environmentalism in Thailand*. Chiang Mai: Silkworm Books.
- Schapera, I. (1947) *Migration and Tribal Life*. Oxford: Oxford University Press.
- Scheper-Hughes, N. (1988) "The Madness of Hunger: Sickness, Delirium and Human Needs" *Culture, Medicine and Psychiatry*, 12: 429-458.
- Scott, J.C. (1976) *The Moral Economy of the Peasant*. New Haven: Yale University Press.
- (1985) *Weapons of the Weak: Everyday Forms of Peasant Resistance*. New Haven: Yale University Press.
- (1990) *Domination and the Arts of Resistance: Hidden Transcripts*. New Haven: Yale University Press.
- (1999) "The state and the people who move around: How the valleys makes the hills in Southeast Asia. *IIAS Newsletter* 19: 3-4.
- Sengupta, N. (1988) "Reappraising the Tribal Movement – II: The Economic Basis" *Economic and Political Weekly*, Vol. 23, No.8.
- Shanin, Teodor (1971) *Peasant and Peasant Societies*. Harmondsworth: Penguin.
- (1972) *The Awkward Class: Political Sociology of Peasantry in a Developing Society, Russia 1910-1925*. London: Oxford University Press.

- (1973) "The Nature and Logic of the Peasant Economy" *Journal of Peasant Studies* 1, No.1: 63-80.
- (1990) *Defining Peasants: Essays Concerning Rural Societies, Exploary Economies and Learning Them in the Contemporary World*. Oxford: Basil Blackwell.
- Sharp, L., H.M. Hauck, K. Janlekha and R.B. Textor (1953) *Siamese Rice Village: A Preliminary Study of Bang Chan, 1948-1949*. Bangkok: Cornell Research Center.
- Skinner, G.H. (1964) "Marketing and Social Structure of Rural China," *Journal of Asian Studies* 24.
- Slater, D. (1997). "Spatial Politics/Social Movements: Questions of (b)orders and Resistance in global times", in Steve Pile and Michael Keith, eds. *Geographies of Resistance*. London: Routledge.
- Smith, C.A. (1977) How Marketing Systems Affect Economic Opportunity in Agrarian Societies, in *Peasant Livelihood: Studies in Economic Anthropology and Cultural Ecology*. R. Halperin and J. Dow, eds., New York: St. Martin's Press.
- Smirenskaia, Z.D. (1986) *Peasants in Asia: Social Consciousness and Social Struggle*. Translated by M.J. Buckley. Athens: Ohio University Center for International Studies.
- Spivak, G.C. (1988) *In Other Worlds: Essays in Cultural Politics*. New York: Routledge.
- (1999) *A Critique of Postcolonial Reason: Toward a History of the Vanishing Present*. Cambridge: Harvard University Press.
- Stavenhagen, R. (1979) "Capitalism and Peasantry in Mexico," *Latin American Perspectives* 5, No. 3.
- Swartz, D. (1997) *Culture and Power: The Sociology of Pierre Bourdieu* Chicago: University of Chicago Press.
- Tanabe, S. (1981) "Peasant Farming System in Thailand: A Comparative Study of Rice Cultivation and Agricultural Technology in Chiang Mai and Ayutthaya." Ph.D Dissertation, University of London.

- Tanabe, S. (1994) *Ecology and Practical Technology: Peasant Farming Systems in Thailand*. Bangkok: White Lotus.
- Taussig, M. (1980) The Devil and Commodity Fetishism in South America. Chapel Hill: University of North Carolina Press.
- Tax, S. (1953) *Penny Capitalism: A Guatemalan Indian Economy*. Washington D.C.: Smithsonian Institution, Institutte of Social Anthropology Publication 16.
- The Ecologist (1993) *Whose Common Future? Reclaiming the Commons*. Philadelphia: New Society Publishers.
- Thida Saraya (2001) *Prawatsart Chaona Siam (History of Siamese Peasants)*. Bangkok: Amarin Printing and Publishing.
- Tisdell, C. (1999) *Biodiversity, Conservation and Sustainable Development: Principles and Practices with Asian Examples*. Cheltenham, UK: Edward Elgar.
- Tsing, A. L. (1993). *In the Realm of the Diamond Queen: Marginality in an Out-of-the-Way Place*. Princeton, New Jersey: Princeton University Press.
- Turner, V. (1969) *The Ritual Process*. Ithaca, New York: Cornell University Press.
- Turner, V., and E.M. Bruner. 1986. *The Anthropology of Experience*. Chicago: University of Chicago Press.
- Turton, A. (1989) "Thailand: Agrarian Bases of State Power" in Hart, G., Turton, A. and B. White, eds. *Agrarian Transformations: Local Processes and the State in Southeast Asia*. Berkeley: University of California Press.
- Walker, A. (2001) "The 'Karen Consensus', Ethnic Politics and Resource-Use Legitimacy in Northern Thailand. *Asian Ethnicity*, Vol.2, Number 2: 145-162.
- Wallerstein, I. (1978) *The Capitalist World Economy*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Waraluck Ithiponolarn (1997) *Rai Mun Wian: Marnda Haeng Phan Phuet* (Rotational Swidden Cultivation: Mother of Plants). Chiang Mai: B.S. Printing.
- Warriner, D. (1939) *Economics of Peasant Farming*. Oxford: Oxford University Press.
- Watts, M.J. (1983) *Silent Violence: Food, Famine and Peasantry in Northern Nigeria*. Berkeley: University of California Press.

- Weinberg, D. (1975) *Peasant Wisdom: Cultural Adaptation in a Swiss Village*. Berkeley: University of California Press.
- Weldes, J., M. Laffey, H. Gusterson and R. Duvall, eds., (1999) *Cultures of Insecurity: States, Communities and the Production of Danger*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Werasit Sittitrai (1988) Rural transformation in Northern Thailand. Unpublished Ph.D. Dissertation, University of Hawaii.
- Wharton, C.R. (1969) *Subsistence Agriculture and Economic Development*. Chicago: Aldine.
- Wilson, G. (1941) *An Essay on the Economics of Detribalisation of Northern Rhodesia, Part 1*. Rhodes Livingstone Papers, no. 5. Livingstone: Rhodes Livingstone Institute.
- Wilson, T.M. and Donnan, H. eds. (1998). *Border Identities: Nation and State at International Frontiers*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Wittfogel, K.A. (1957) *Oriental Despotism*. New Haven: Yale University Press.
- Wolf, E.R. (1966) *Peasants*. New Jersey: Prentice-Hall.
- (1969) *Peasant Wars of the Twentieth Century*. New York: Harper and Row.
- (1982) *Europe and People Without History*. Berkeley: University of California Press.
- Wong, D. (1987) *Peasants in the Making: Malaysia's Green Revolution*. Singapore: Institute of Southeast Asian Studies.
- Worsley, P. (1984) *The Three Worlds: Culture and World Development*. London: Weidenfeld and Nicholson.
- Yos Santasombat, (1992) "Community-Based Natural Resource Management in Thailand," in *Asian Review* Vol. 6: 78-124.
- , (1996) *Tha Kwien: A Preliminary Analysis of Peasant Adaptation Against Enclosure*. (in Thai) Bangkok: Kob Fai.
- , (1997) *Man and Culture*. (in Thai) Bangkok: Thammasat University Press.

- , (1999) *Biodiversity and Indigenous Knowledge for Sustainable Development*. Chiang Mai: Biodiversity and Indigenous Knowledge Studies Center, Faculty of Social Science, Chiang Mai University.
- , (2001) *Lak Chang: A Reconstruction of Tai Ethnic Identity in Daikong*. Canberra: Pandanus Books, The Australian National University.
- Zimmerer, K.S. (1995) "Ecology as Cornerstone and Chimera in Human Geography." In *Concepts in Human Geography*. C. Earle and K. Mathewson, eds. London: Rowman and Littlefield.
- (1996) *Changing Fortunes: Biodiversity and Peasant Livelihood in the Peruvian Andes*. Berkeley: University of California Press.